

PÁLFFY KATA LEVELESKÖNYVE

Iratok Illésházy István bujdosásának
történetéhez
1602—1606

SZEGED, SCRIPTUM KFT
1991

PÁLFFY KATA LEVELESKÖNYVE

ADATTÁR XVI—XVIII. SZÁZADI SZELLEMI
MOZGALMAINK TÖRTÉNETÉHEZ

30.

Szerkeszti
KESERŰ BÁLINT

PÁLFFY KATA LEVELESKÖNYVE

**Iratok Illésházy István bujdosásának
történetéhez
1602—1606**

Sajtó alá rendezte
tanulmánnyal bevezette

ÖTVÖS PÉTER

**SZEGED, SCRIPTUM KFT
1991**

Készült a József Attila Tudományegyetem
I. sz. Magyar Irodalomtörténeti Tanszékén

A latin dokumentumok sajtó alá rendezésében
munkatársak
KEVEHÁZI KATALIN, VARGA ANDRÁS

Lektorálta
PÉTER KATALIN

A függelékben
ÖTVÖS PÉTER és VADAI ISTVÁN
tanulmánya

Szerkesztette
MONOK ISTVÁN

ISBN 963 481 815 3
HU ISSN 0230-8495

Megjelent a
KULTURÁLIS ÉS TÖRTÉNELMI EMLÉKEINK FELTÁRÁSA,
NYILVÁNTARTÁSA ÉS KIADÁSA PROGRAM
támogatásával

TARTALOMJEGYZÉK

<i>Ötvös Péter: Illésházy István bujdosása</i>	7
Illésházy István a históriákban	10
A kortársak	10
Az utókor	16
A levelezés tanulmányai	32
A kiindulópont	32
A száműzetés	34
Levelek és dokumentumok	75
1598. július 20. Bazin Illésházy István vételi levele Tawacio váráról	76
1602. január 16. Trencsény Illésházy István vételi levele Hodolin váráról	76
1603. március 14. Pozsony Illésházy István Pálffy Katalinnak	77
1603. március 19. Pozsony Illésházy István Pálffy Katalinnak	78
1603. szeptember 19. Krakó III. Zsigmond lengyel király Illésházy Istvánnak	79
1603. november 5. Bécs Istvánffy Miklós biznyságlevele Pálffy Katalin részére	79
1603. november 13. Hodolin Illésházy István Fürstenberg grófnak	80
1603. december 1. Hodolin Leszenyei János Illésházy Istvánnak	82
1603. december 19. Krakó Illésházy István Pethe Márton helytartóhoz	83
1604. január 29. Tepla Dersffy Miklós Illésházy Istvánnak	84
1604. március 2. Pozsony Istvánffy Miklós autográf biznysága az eljárásról	86
1604. június 20. Prága II. Rudolf Pálffy Katalinnak Trencsénybe	88
1604. június 26. Skawina Illésházy István Pálffy Katalinnak	88
1604. július 4. Hodolin Pálffy Katalin Pethe Márton helytartóhoz	93
1604. augusztus körül Illésházy István válasza az idézés pontjaira	94
1604. szeptember 2. Skawina Illésházy István Pálffy Katalinnak	99
1604-1605 Illésházy István az országgyűlésnek, fogalmazvány	101
1604. december 13. Olmütz Leszenyei János Illésházy Istvánnak	102
Illésházy István kérvénye a császárhoz	105
Pálffy Katalin kérvénye a főherceghez	107
Illésházy István és Pálffy Katalin a rendekhez	108
Illésházy István kérvénye a császárhoz	109
1605. január 2. Pozsony Pethe Márton helytartó biznyságlevele	110
1605. január 14-17. Skawina Illésházy István Pálffy Katalinnak	112
1605. január 20. ex Polonia Illésházy István Wolfgang Unverzagt-nak	115
1605. január 26. Skawina Illésházy István Pálffy Katalinnak	117
1605. január 29. Makovica Csáky István Nyáry Pálnak	120

1605. február 7. Skawina Illésházy István Pálffy Katalinnak	121
1605. február 23. Prága Pálffy Katalin Illésházy Istvánnak	126
1605. március 10. Beici János Illésházy Istvánnak	128
1605. március 16. Prága Pálffy Katalin Illésházy Istvánnak	131
1605. március 24. Szerencs Bocskai István Náprági Demeternek és Forgách Zsigmondnak	134
1605. március 25. Prága Pálffy Katalin Illésházy Istvánnak	135
1605. március 28. Prága Leszenyei János Illésházy Istvánnak	139
1605. április 11. Illésházy István Pálffy Katalinnak	140
1605. Oswieçim Pálffy Katalin Illésházy Istvánnak	143
1605. Illésházy István Pálffy Katalinnak	144
1605. május 29. Kassa Rákóczi Zsigmond Illésházy Istvánnak	147
1605. augusztus 7. Érsekújvár Rédey Ferenc Illésházy Istvánnak	148
1605. augusztus 10. Érsekújvár Rédey Ferenc Illésházy Istvánnak	149
1605. augusztus 13. Trencsény Illésházy István Pálffy Katalinnak	149
1605. szeptember 23. Korpona Illésházy István Pálffy Katalinnak	150
1605. őszén. Nagyszombat Illésházy István Pálffy Katalinnak	151
1605. december 11. Korpona Illésházy István III. Zsigmond lengyel királyhoz	152
1605-1606. Illésházy Istvánnak Lengyelországba eljuttatott hadi tudósítása és sajátkezű följegyzései	153
1606. őszén A németeknek a törököknél tett követségének summája	156
1606. december 1. Bruck Kolonics Siegfried Illésházy Istvánnak	160
1606. december 28. és 29. Kassa Nyáry Pál Illésházy Istvánnak	161
1608. március 4. Kassa Hoffmann György, Barkóczy László és Lónyai András beszámolója Báthori Gábornál tett követségükről	163
1613. július 24. Vöröskő Pálffy Miklós özvegye, Fugger Mária Pálffy Katalinnak	165
1613. október 12. Torda mellett Szent Keresztes mezején, Szkender pasa Forgách Zsigmondhoz	166
1613. október 20. Nagy Márton császári lovas erdélyi hírei	169
Illésházy István imádságai	170
Illésházy István beszéde, imádsága Magyarorszáért	171
Illésházy István imádsága	172
Függelék	
Ötvös Péter: Illésházy István imádságai (precatio, oratio, gratiarum actio)	175
Vadai István: Két XVII. századi titkosírás megfejtése	183
Személy- és helynevek mutatója	191
Zusammenfassung	199

Illésházy István bujdosása

1. Illésházy István, aki „nem vala úri ágyból”, a 16. századi Magyarország társadalmi mobilitásának rendkívüli, de korántsem egyedülálló példája. Szívósan kihasználta minden lehetőséget, amely hatalma gyarapítását szolgálhatta. Országresznai birtokai mellett a századfordulóra már tekintélyes hivatalai is voltak. Felsőszécsényi pere azonban arra készítette, hogy 1603 őszén elhagyja az országot. Krakkó mellett telepedett le, ahonnan — újabb kapcsolatainak ápolása mellett — hol bizonytalanul, hol igen határozottan irányítja ügyeinek intézését.

A kutatás megbízható forrásanyagokkal rendelkezik attól az időtől kezdve, mikortól Bocskai fölkeléséhez csatlakozva irányító szerepet vállalt a békekötésekben s később nádorrá választották. Ez a nem egészen fél évtized — 1605 nyaratól haláláig — olyan politikai pályafutást hozott számára, amelynek tükrében (noha összefüggő és rendszerezett elméleti igényű munkát nem hagyott hátra) kikövetkeztethetők politikai-diplomáciai tervei. Szinte semmit sem tudunk azonban a száműzetés idejéről: sem saját írásából, sem kortárs emlékekből nem sikerült használható ismereteket szerezni a lengyelországi *bujdosásról*. Ez volt az oka, hogy e viszonylag hosszú és bizonytalannal fontos időszak több — a forráshiány miatt ellenőrizhetetlen s így gyakorta megalapozatlan — feltevést is elbír: a visszahúzó buzgó vallásos ember képtől az erőszakos önző birtokszerzőig, illetve a meglepő színvonalon költő árva bujdosóig többféle portrét is elfogadhattunk. Két, egymással összefüggő kérdésre kellett tehát kevésbé elnagyolt választ találnunk: mivel magyarázható a kortárs és későbbi források feltűnő hallgatása, illetve hogyan értékelhető Illésházy István emigrációs magatartása?

Pedig a hatvanadik esztendejét már betöltött Illésházy István gyakorta emlegette az utókor történelmi ítéletét, azt, hogy jó emlékezetet kívánna hagyni a későbbi krónikákban. Könnyen érthető, hogy tevékenységének maradandó jó emlékezte éppen akkor kezdi leginkább foglalkoztatni, mikor hosszabb nyilvános pályafutásának, de egyúttal magánéletének is nyilván legnehezebb döntése előtt állott: a *száműzetés* idején mind mások, mind maga előtt tisztázni kellett addigi, majd további lépéseinek értelmét. Aggodalmas várakozása, jóslatai és egészen konkrét tervei közepette mind gyakrabban szól arról, hogy történelmükben majd megörökített, nagy jelentőségű események szereplője lett már „kibujdosásával” is. „Az mikor el gondolom vala magamban, hogy ki jüvék Magyar országból, úgy akarok vala ki jüni, hogy az cronicakba is be írták volna” — írja feleségének fél esztendő távollét után, a rajta esett *iniuriát* kezdettől fogva szélesebb összefüggésben értelmezve. „Mert az egész Magyar ország meg ütközött ezen az példán, még szomszéd országok is, az mit te rajtad főképpen, és én rajtam is

cselekedtek” — állítja egy későbbi levelében, s hazatérte után, mikor immár nyilvánosan érvényesítheti terveit, hol aggódva, hol bizonyosságul hivatkozik az utókor ítéletére.

Emlékezete meg is őrződött a krónikákban, ám kortársainak rendkívül ellentétes véleményeihez hasonlóan (illetve jórészt azokból következően) a későbbi korok sem egyformán, s korántsem mindig elismerően értelmezték közéleti szerepét. Voltak többen, akik „eszes embernek” és „bölcs, okos úrnak” tartották, mint pl. Homonnai Bálint vagy éppen Révai Péter, mások viszont nyersen szemére vetették kétszínűségét, s a „törökösség” vádjával éppúgy szembe kellett néznie, mint azzal, hogy „németes ember” lett. Nyilvánvaló, hogy az egymásnak gyakorta erőteljesen ellentmondó kortárs és későbbi ítéletek, méltatások vagy éppen elmarasztalások nem csupán magát Illésházyt, hanem a mindenkori értékelőt is minősítik. Egyszerű lenne tehát arra gondolni, hogy a korok, ezen belül pedig a nemzeti, vallásos és politikai meghatározottság szerint vizsgálódva kirajzolódna e véleménykülönbségek (illetve azonosságok) meghatározó okai. E kézenfekvő szempontok fokozott óvatosságot igényelnek: Bocskai magyarországi hadainak főparancsnoka, Homonnai Bálint, kit a fejedelem „nem az békesség szerzésére bocsatott hadai előtt, hanem hogy föl kötvén kardomat, az ellenségünk ellen menjek, az ki országunkat és nemzetségünket s hitünket is meg akarta rontani”, valamint Révai Péter, aki viszont „oda hajlott az német pártra”, egyaránt *prudentiáját* emelik ki, mégpedig ugyanazon tevékenységét méltatva. A politika mellett a vallás sem mindig segíthet Illésházy híveinek vagy ellenfeleinek táborát világosabban megrajzolni: általában jól ismert, hogy a fiatalon konvertált Eszterházy Miklós hitbéli különbségeik ellenére is csak dicsérettel szól protestáns nagybátyjáról, míg ez nehezebben értett szót Thurzó Györggyel, mint a krakkói katolikus vajdával. Szinte ugyanabban az időben, mikor hű embere figyelmezteti: „bizonyhal végére mentem, hogy az németek igen haragaszna nagyságodra, azon mesterkednek, hogy vagy étetéssel, vagy másképpen is el végezzék nagyságodat, azért nagyságod őrizkedjék, és ne higgyen nékiek”, nyilvánosan is védenie kell magát a „németesség” életveszélyes gyanúja és vádjai ellen.

Nyerességnek gondoljuk, ha bizonytalan ítéletünket újabb források tanúságával lehet felülvizsgálni. Egy eléggé homályban maradt — esetleg szándékoltan információszegény — időből, az emigráció esztendeiből immár újabb dokumentumokat olvashatunk. Kitüntetett helyzetük van a magatartás megítélésében, ám érvényességüket csak egy tágabb, a kortársak és az utókor által rajzolt, korántsem szabályos képből nyerhetik el igazán.

Kiadásunk olyan forrásra támaszkodik, amely nem maradt ugyan ismeretlen a *Tabulae Codicum* megjelenése után, ám túlon túl kevés figyelmet kapott.¹

¹ Österreichische Nationalbibliothek Cod. 8666 (Jur. civ. 36.) ch. XVII. 379. f. Varia acta, epistolae, mandata regia, libelli supplices et alia monumenta germanica, latina et hungarica, pertinentia ad causam s. XVII. celeberrimam Stephani Illyeshazy comitis comitatum Trinchiniensis et Liptoviensis ... et Catharinae Palffy de Erdöd eiusdem uxoris et omnia quidem quae dicuntur originalia sive apographa authentica. Vö. Csontos János: A Bécsi Udvari Könyvtár hazai

Valószínűleg azért, mert a per történetének „élesb körvonalakban” történő rekonstruálásához viszonylag érdektelennek vélt magánleveleket is tartalmaz: a gyűjtemény Károlyi Árpád által kiemelt dokumentumai nem nyúlnak bele a száműzetésbe, a szerző kérdése kizárólag a per okirataira vonatkozott.²

A 380 leveles kódex 159 írása felerészben másolat, vagy fogalmazvány, felerészben értékes eredeti. A levélanyagot, amiképp azt a kötetstábla betűi is mutatják, báró *van Swieten*, Mária Theresia híres holland orvosának könyvtárigazgatósága alatt kötötték be 1653-ban: *E(x) A(ugustissima) B(ibliotheca) C(aesarea) V(indobonensi) 17 G(erard) L(iber) B(aro) V(an) S(wieten) B(ibliothecarius) 53*. A kötetének nem volt szándéka a rendezés. Helyre kell állítanunk az időrendet, egyúttal a műfajcsoportokat is, akár a leírás nagyobb egységeit követve (*varia acta, epistolae, mandata regia, libelli supplices et alia monumenta*). A provenienciára nézve közelebbi már nehezen állapítható meg. A jelzetből az következik, hogy az iratcsomó a 18. század közepén kerülhetett a könyvtárba, mégpedig valószínűleg az udvarból.

Két kérdést kell itt mindjárt fölvetni, s a tüzetesebb tárgyalás előtt futólag megválaszolni. Az egyik az *időkor*, a másik pedig az anyag külön kezelt *levéltári egységként* való rekonstruálása.

Időben legelső Pálffy Katalinnak Istvánffy által leírt és megerősített végrendekezése (1586. február 26.), utolsó datált írás pedig Szkender pasa Forgách Zsigmondhoz írott levelének másolata (1613. október 12. 51. sz.)

Rendkívül vonzónak látszik, hogy az eddig már összegyűjtött és publikált Illésházy-levelezéssel szemben a gyűjtemény misszilisei közül Illésházy *többet ír, mint kap*. Épp a legkevésbé feltárt időszakból *tizenegy*, feleségéhez írott levele őrződött meg Pálffy Katalinnak szintén ezidőben datált *négy* terjedelmesebb levele mellett. Egyedülálló ez, mert feleségéhez írott leveleinek együtt tartott gyűjteményét mutatja, illetve mert továbbra sem ismerünk nagyobb számú magánlevelét az emigrációból. Igaz ugyan, hogy informátorai és a *társak* levelei hasznos adatokkal szolgálhatnak, de a gyűjteményből — miként e társak vizsgálható levelezéséből — feltűnően hiányoznak Illésházynek másokhoz írott levelei. A magyarázatot azonban éppen Illésházy adja meg: arra törekedett, hogy száműzetésének idejéből csak hivatalos iratai, többfelé küldött beadványai, protestációi és Istenhez tett fohásza maradjanak meg az utókor emlékezetében. Egyéb leveleit, s ez immár az együtt maradt anyag provenienciáját is segít meghatározni, *visszakérte* a címzettektől. Beici János, a *bonorum director* 1605. március 10-én kelt levelében pontosan erről ír: „az mi a levelek meg nem küldését illeti, énnekem asszonyom őnagysága azt írta volt, hogy csak össze szerezzem az leveleket, és mikor Nagyságtok bizonyos emberét küldi érte, az kezében adjam. Én ahhoz az asszonyom írásához tartottam magamot, az mi énnálam volt, mind egy táskában raktam és várottam vagyon fél esztendeje, én tőlem senki sem kérte, sem írta Nagyságtok, ki kezébe adjam, ezért valamikor érte küld Nagyságtok, és valaki

---

vonatközású kéziratai. Magyar Könyvszemle, 1884. 254.

2 Károlyi Árpád: Illésházy István hűtlenségi pöre. Bp. 1883.

kezében parancsolja adni, az kezében adom.”³ Két esztendő sem telik el, mikor ismét szükségét érzi levelei összegyűjtésének. Rimay Jánosnak írja 1607. január 10-én: „az én leveleimet hogy Kegyelmed összeszedte és megtartotta, Kegyelmedtől fölötte jó néven veszem és meg is szolgálom. Nyáry uram is írja énnékem, hogy összeszedte őket, Kegyelmedet kérem, hogy Kegyelmed viseljen gondot reá, hogy ismét-kezemhez jussanak.”⁴ Bizonyos tehát, hogy Illésházy gondosan visszakérte — vélhetően elővigyázatosságból — legtöbb levelét. Alig hihető, hogy a visszakapott levélcsomagok lappanganának még valahol, a feladó szándéka nyilván nem a megőrzés, hanem a megsemmisítés volt. Ez lehet a magyarázata annak, hogy személyesebb megnyilatkozásairól bizony alig vannak forrásaink. Hogyan lehetséges mégis, hogy e kisebb, *táskában is elférő* levéltár nagyobb számban tartalmaz viszonylagos egységben magánleveleket? Bizonyosan azért, mert felesége, Pálffy Katalin gyűjteménye lett. Az időrendi szempontokat kitüntető csoportosítás szerint a 16. század kilencvenes éveitől 1609 koratavaszáig egyre több irat kerül ide. A kibújdossá váló igen megszorodik az állomány, s egyenletesen gyarapszik Illésházy haláláig. Özvegye 1613 őszéig ugyanehhez a csomóhoz rendezte néhány (valószínűleg nem minden) fontosabb iratát. Ebben az esztendőben íratta Pálffy Kata Bazin és Szentgyörgy uradalmait 1600-ban elhunyt testvérének, Miklósnak, a *győri hősnek* fiaira.

2. Illésházy István a históriákban

2.1. A kortársak

A tizenötéves háború eseményeit nagyszámú híradás kísérte. Az európai közvéleményt tájékoztató röplapok a fokozott érdeklődés miatt egyre nagyobb terjedelemben épültek be a latin és német nyelvű „rendszeres és pártatlan történelmi relációkba”,⁵ megszorodtak a feljegyzések, naplók, históriás énekek, pasquillusok és politikai iratok. Vegyes műfajú, legtöbbször igénytelenül szerkesztett, több forrásból összeállított kéziratok álltak össze, amelyekben az eseményekre vonatkozó levelek, versek, illetve másolataik az *acta bellica* mellé kerültek. Ennek a nem ritka kötet típusnak éppen Illésházy István is jó példáját adja, aki ugyancsak a

3 ÖNB Cod. 8666.116.v.—117.r.

4 Ipolyi Arnold: Rimay János államiratai és levelezése. Bp. 1887. XXXIX. sz. levél, 156.

5 Vö. pl. *Historicae relationis continvatio. Warhafftige Beschreibung aller fürnemmen vnnd gedencwürdigen Historien so sich hin vnd wider inn hoch vnd nider Teitschlanden Auch in Franckreich Engelland Italien Hispanien Hungern Crabatan Polen Schweden Siebenbürgen Wallachey Moldaw Türckey etc. ... zugetragen vnnd verlauffen haben. Alles zum theil aus eigener erfahrung, zum theil aus überschickten glaubwürdigen Schriften von Tag zu Tag verfasst vnnd gestellet Durch Iacobvm Francvm der Historien vnnd Warheit Liebhaber 1591-től megjelenő nagy kötetével.*

háború kezdetétől gyűjti később többször lemásolt, ezek során bővülő emlékeit és dokumentumait. És ilyen gyűjteményből kapunk már korai képet róla is: a másolatok tanúsága szerint népszerű pasquillusok gyakorta szerepeltetik. Argusnak Pasquillusszal, Pasquillusnak Marssal és Saturnusszal, illetve egy németalföldi katonának egy magyar katonával való beszélgetése a műfaj kortörténeti értékei szerint figyelemre méltó rajzát adja az 1594-es esztendő hadászati kudarcainak. A pasquillusok, melyek ugyanazon kéz másolatából, de jelentősebb stílusbeli különbségeik miatt bizonyosan nem egy szerzőtől valók, indulatosan szólnak Esztergom sikertelen ostromáról, Győr föladásáról, a züllött haditanácsról és a bécsiek politikai-vallási közömbösségéről, ám senkiről sem oly durván és hevesen, mint éppen Illésházy Istvánról. A legszélesebb körképet adó, így a legterjedelmesebb darab, miután Ungnadot és Gallt a szokásos váddal, folytonos részegségük miatt elmarasztalja, Pálffy Miklós és Zrínyi György országh kapitányok után közvetlenül őt említi. Jellemzésének erős kontrasztja miatt érdemes mindhármut idézni: „Ja lieber sey dir das nit new / er — ti. Pálffy — ist ein Hoffman vndt Gallan / Khan sich auff alle seyten drehen / Er wais was guet ist vndt auch recht / Wil doch den fuchs nicht beyssen recht / Die Spannische reputation / Steht im fürwhar nit vbel ahn / Ich het an ihm sonst khein beschwer / Wan er nur nicht ein Gnato wehr”, majd miután Zrínyi grófról kérdezik, eképpen folytatja: „Er wehre lieber selbst Khönig zwar / Kheinem Hungern ist zu trauen gar / Ihr dichten ist vndt ihr begern / Wie sie möchten der Teutschen ledig werden / Den Türckhen lieber huldigen schan / Als sein der Teutschen Vndterthan / Der Illeschasy ist ein gesell / Arg wie der Teüffel in der Hell / Ein Heuchler, Wucherer vndt geitzhals / Neydisch, vntreu, verachtet als / Des Khaysers gesatz braucht er nicht recht / Jo Janisch ist eben diser Khnecht”.⁶ Jóllehet a pasquillus középpontjában Győr eleste áll — fikciója az, hogy a Németországot és Magyarországot bejárt szemtanú naiv kérdésekre válaszolva beszél az események ismert szereplőiről — mégsem a legfrisebb reakció, nem az első sok hatására keletkezett. Kevésbé a hadi eseményekre, mint inkább a politikára figyel, s több utalás is jelzi, mint pl. Perlin esetében („wirdig ist er dass man ihn henckht”), vagy nyilvánvalóbban Khlesről szólva („Der Khlesel verhofft zu werden ein Cardinal”), hogy a ’94 utáni fejleményekről és törekvésekről is tud.⁷ Nyomatékosan valószínűsíthető mégis, hogy a rendkívül elmarasztaló Illésházy portré már legkésőbb a századfordulóiig kirajzolódhatott. Ez azzal a tanúlással szolgál, hogy Illésházy István a német nyelvű propagandisztikus irodalomban igen kedvezőtlen megítélést kapott már a

6 A pasquillusok = ÖNB Cod. 7273. Ein Gespräch so in Pressburg gefunden. Ein Hungerischer vndt Niderlendischer Khriegsman fol. 3. a. — 6.b., Pasquillus Mars et Saturnus fol. 21.a. — 23.a. Extract aus dem Gespräch so der Argus mit dem Pasquil gehalten als er in Hungern geschickt vndt wider gen Rom khommen ist. fol. 109. a. — 116. b. Az idézett hely: 111.a.b.

7 Hardegg Ferdinand és Perlin Miklós később a vár feladása miatt bíróság elé kerül, s 1595. június 14-én mindkettőt kivégzik. Khlesl csak 1598-ban vehette át a bécsi püspökséget, 1594-ben erre még ily nyilvánvalóan nem készült. 1596-tól kapcsolódik be forrásokkal is dokumentálhatóan a politikába.

16. század végén. A gúnyirat élesen felerősítette azokat a vádakat, amelyekkel a nem sokkal későbbi, végül az ítélethez vezető eljárás során újra találkozhatunk.

A magyar nyelvű verses irodalomban egészen más emlékezete őrződött meg. Bornemisza Váczi Menyhárt töredékesen fennmaradt históriás éneke⁸ megemlékezik róla is, mint aki Rákos mezején „vrunkal vala, / Köüetsegeben kj sokat faradoza, / Niari Palüal nagy sok munkajok vala. / Kiert wket az io isten megj aldga”. Érsekújvárnál pedig, mikor „mind az ket fel igen megj farat vala”, akkor „jambor vrrat, Illies hazit keüannak, / Hitökre hogj kozigben be bocatnak”. Ennél azonban politikailag és poétikailag is sokkal előbbre való az a pasquillus, amelyet Ács Pál tanulmánya szerint Rimay János szerzett Bolygó János álnéven.⁹ A gúnyversnek éppen Illésházy Istvánról szóló része az, amely a legdöntőbb érveket szolgáltatta a pozsonyi „conscriptor” megnevezésére: „Míg az nagy hegyekön vad kanok setálnak, / Míg az Duna vízben harczak s halak usznak, / Míg az viragokrol mehek mezet szivnak, / Mind addig Magyarok teged magasztalnak”.¹⁰ Miután sikerült valószínűsíteni, hogy Rimay János, Illésházy párthíveként, ott volt a pasquillus által meghatározott időben Pozsonyban, a gúnyvers és Rimay stílusát összevető vizsgálat erős érveket hoz Rimay szerzősége mellett.

Ezúttal számunkra a pasquillus kortörténeti értékei váltak fontossá. Pontosan azok az értékek ezek, amelyek miatt ez a típus a századfordulótól a korabeli költészet egyik elsődleges válfajává vált. Illésházy István kapcsán nem válogathatunk nagyszámú emlék között, így az idézett helyek nem erőszakoltan rajzolnak ki két ellentétes pólust: jellemzőnek gondoljuk, hogy a német nyelvű pasquillus *említi*, sőt, a legerősebben elmarasztalja a hadi események kapcsán a császár, Mátyás főherceg, a „Gräfflein” (azaz Hardeg), Ungnad, Gall, Pálffy Miklós és Zrinyi György után, míg érthető, hogy a kisszámú magyar nyelvű verses forrás későbbi tevékenységét érinti, s azt elismerően. A propaganda természetesen tagadhatatlan mindkét félről, ezzel együtt válnak azonban a *róla is* szóló pasquillusok irányadóvá: a kortársakat eképpen tájékoztatták, így a későbbi vizsgálódásnak mind a propaganda hátterét, mind pedig hatását figyelembe kell vennie.

Podhradczky József jelentős *kortárs* dokumentummal, a Hevenesi Gábor gyűjteményében talált „Illieshazi Istwan dolga így uolt” kezdetű, szerinte *ismeretlen* szerzőtől származó följegyzéssel gazdagította „Illésházy István nádor élete” című dolgozatának forrásait.¹¹ „Addig is, míg pere kézre és világosságra nem juthat, ügyes haját egy névtelen, de egykorú íróval mondom el”, kezdi a szöveg bemutatását, és azt azután többször megszakítva a címében is jelölt célkitűzés

8 Bornemisza Váczi Menyhárt: (Históriás ének Bocskay Istvánról) RMKT 1. köt. 65. sz., 885–888. sorok, 281., illetve 1137–1138. sorok., 287.

9 Pasquillus Anno 1608. 21. Januarii. Posonii, in domo Forintoshaz vocata, per Joannem Bolygo conscriptus. RMKT XVII. sz. 1. 94. sz. Ács Pál: Rimay – mint Bolygó János. ItK 1978. 82. évf. 1. 1–15.

10 RMKT XVII. sz. 1. 13–16. sorok., 393.

11 Podhradczky József: Illésházy István nádor élete. Uj Magyar Múzeum, 1856. 299–321., illetve 370–290.

szerint *életrajzot* ad, amelynek a per előzményei, de főként az 1605. esztendő őszétől regisztrálható politikai-diplomáciai események jelentik a súlypontját. Erősen támaszkodik a *névtelenre*, aki viszont nem más, mint Szamosközy István. Az Illésházy-kutatásban kevés hangsúlyt kapott, hogy Podhradczky József Szamosközy egyik Illésházra vonatkozó töredékét közli, mint ismeretlen szerzőtől valót.¹² Szamosközy István beszél a száműzetésről, ám az előzmények tekintetében a modern szakkutatás sem hozott újabb eredményeket: „Illieshazira eleözör löt teörwen Posonba, ot az dolgot kihewerte; onnat hiuattak Pragaba, ott is megh lattak ez dolgot, azt is elmulatta, harmadszor oztan Bechbe volt teörwenye”, s az őt „untató” Joó János ítélmesternél tett látogatása után másnap „mintha vdarhoz akarna menni, az herczeghez, louara felwl, es az Morua orszagh felöl valo kapun ki megyen”. Először Hodolinba érkezik, majd „minden elvihető marhayat, fwkeppen ezwstít, aranyat niolcz szekerre rakwan, melliet mindeniket niolcz lu vont, eleözör Hodolinbol Trinchenbe ment, onnat Rosombergbe, es igy Lengiel orzagba, masfel szaz louagh keserte mind eleöl vtol szekeret es w magat, es igy ment be Lengel orzagba”. Az ezt követő eseményekről Szamosközy annyit tud, hogy a császár kiadatását kéri a lengyel királytól, de hiába, mert „immar Illieshazi ioszagot wewen otben, az Lengelek teörwenyek es szabadsagok ellen volt volna, ha ki attak volna etc”, s hogy a herceg „meg inuentaltatta” ingó vagyonát, s ez ötszázezer forintot tett ki. E híradásokat aztán Podhradczky József kevés eredetiséggel csak összefoglalja. Dolgozatát — forrása miatt — így a kortárs emlékek között kell szerepeltetnünk.

Istvánffy Miklósnak a per eseményeiben játszott szerepe, s Históriajának erről szóló helyei általában igen jól ismertek.¹³ A visszadatált ítéletlevél kapcsán kért jutalmát ugyan nem kapja meg, de a kérelem maga a kortársak előtt sem maradt rejtve, erősen rontva hitelét. Bartoniek Emma úgy véli, hogy a per körülményeit históriájába illesztve „egészen tudatosan tér el a tényektől, márpedig azért, hogy saját magát, s másodsorban az udvart mentse. Az Illésházy pör tehát nemcsak Istvánffy életének sötét pontja, hanem árnyékot vet történetírói hitelére és lelkiismeretességére is. Egy mentsége Istvánffynak: törhetetlen királyhűsége, mely hűségben senki és semmi nem ingathatta meg.”¹⁴ Eszerint reagál a Bocskaihoz való csatlakozásra fölszólító levélre — inkább lenne a főherceg lovásza, mint az áruló Bocskai mellett az első ember —, s eszerint ítéli meg Illésházy béketárgyalásainak motivációit: nem annyira az államügyek, mint inkább saját magánügyeinek — ti. birtokai visszaszerzésének — intézése végett vállalta magára a követséget.

12 Szamosközy István történeti maradványai 1542-1608. Kiad. Szilágyi Sándor, 4. köt. vegyes följegyzések. Monumenta Hungariae Historica, Második osztály, Írók. 30. köt. Bp. 1880. E kiadványban két rövidebb, Illésházra vonatkozó írás is szerepel, mindkettő a Hevenesi-féle gyűjteményből. Az egyik 1603. *Illésházy kifutásáról Lengyelországba*, a másik 1603. *et 1604. Illésházy* cím alatt. Ez utóbbi a bővebb, ebből dolgozott Podhradczky is.

13 RMK 3. 1350., illetve 3352. Istvánffy Miklós: Magyarország története 1490—1606. Ford. Vidovich György. Debrecen, 1867—1871. 33. és 34. könyv.

14 Bartoniek Emma: Fejezetek a XVI-XVII. századi magyarországi történetírás történetéből. Bp. 1975. Kézirat gyanánt. 353.

Felhozza, hogy még az *idegenek* között is többen úgy vélekedtek, a megbízhatatlan, állhatatlan Illésházy a vallás és a szabadság védelmezésének ürügyén ki akarja játszani a császárt, s ezért méltóképpen meg kellene büntetni. Erős ellenszenve Illésházynek Bocskai melletti tevékenységét érinti, száműzetésének körülményeiről annyit szól csupán, hogy Bécsből elmenekülve Lengyelországba ment, s ott mintegy két évig élt száműzetésben.¹⁵

Leginkább tehát Illésházy István *száműzetéséig*, illetve *hazatérésétől* rendelkezünk korabeli történeti ítéletekkel, s mind a külföldi — pl. a Rimayval együtt Konstantinápolyba utazó Maximilian Branstetter Itinerariuma¹⁶ — mind a hazai emlékek elsősorban a hazatérése utáni, a békekötések körüli tevékenységét őrizték meg. *Homonnai Bálintnak* irodalmi szempontból is értékes naplója nyilvánvalóan ilyen: „Illésházy bátyám uram” gyakran szerepel az 1605. júliusával kezdődő följegyzésekben, a hadak állapotáról, a békekötésről sokszor kellett „egy akaratból bőségesen” beszélgetniük, Rákoson egy sátorban is alszanak, de Homonnai Bálint nem vizsgálja s nem is ítéli meg Illésházy törekvéseinek hátterét.¹⁷ Kevésbé érthető ugyanakkor, hogy a tizenöt éves háború és a Bocskai fölkelés történetéhez is gyakorta kiemelt forrásként kezelt *Szepsi Laczkó Máté* oly igen szűkszavú: 1606. tavaszán említi először, mikor Bécsből „a pacificationnak exemplarát alá hozá a fejedelemnek és az országnak”, majd azután ismét „Bécsbe menne a pacificationnak megjobbításáért”.¹⁸ Közöl még egy rendkívül fontos levelet, amelyet Illésházy 1607. március 12-én írt a Homonnai ellenében megválasztott új fejedelemnek, Rákóczi Zsigmondnak, de teljességgel kommentár nélkül hagyja.¹⁹ Ez a távolságtartás azzal lesz igazán feltűnő, hogy a nagyobb tisztségeket viselt urak halálakor méltatja azok érdemeit, így Ecsedi Báthori István, Rákóczi Zsigmond vagy Homonnai Bálint esetében, de Illésházy István haláláról csak igazán közvetett információt ad: „1609. a nagyságos Turzó György palatinussá tétetik Pozsonyban az országgyűlésen”.²⁰ *Mikó Ferenc* alapvető forrásokat nélkülözött, ezért röviden, ám méltatóan szól: „két esztendő alatt való hadakozásai után, Bocskai Erdélyből, Magyarországból a németeket kitisztítván, derekas tanácskozásokkal Illésházy István által, Rudolphus császárral a békességről tractálni kezdte”.²¹

15 Vö. Istvánffy i.m. 34. könyv.

16 Vö. Nehring, Karl: Adam Freiherrn zu Herbersteins Gesandtschaftsreise nach Konstantinopel. Ein Beitrag zum Frieden von Zsitvatorok (1606). München, 1983.

17 Naményi István: Homonnai Drugeth Bálint naplója. Tudománystár 1839. 5. 172—182., 252-261., 315-324., 363-375. A teljes szöveg új kiadása: Bocskai kíséretében a Rákosmezőn. Bibliotheca Historica. Bp. 1988. 97—145. Naplójában sűrűn, és mindig tisztelettel emlegeti Illésházy Istvánt, hozzá írott levelei pedig, amelyek 1605 nyarától figyelemre méltóan egészíthetnék ki e följegyzéseket, saját személyének és szerepének kicsinyiségét hangsúlyozzák Illésházy bölcsességével szemben.

18 Erdélyi Történelmi Adatok (ETA) 3. köt. szerk. Mikó Imre. Kolozsvár. 1858. Szepsi Laczkó Máté, Lorándffy Mihály udvari concionatora krónikája és emlékezetre méltó hazai dolgoknak rövid megjegyzései 1521-1624. 84.

19 Uo. 117—119.

20 Uo. 124.

21 Gr. Illésházy István nádor följegyzései 1592—1603, és Hidvégi Mikó Ferenc története 1594-1613. Biró Sámuel folytatásával. Kiad. Kazinczy Gábor. Pest, 1863. 9. MHHS 7. 173.

Természetesen vannak más műfajú, a történeti pasquillustól, az évkönyv vagy naplószerű följegyzésektől és az igényesebb történetírástól eltérő korabeli forrásaink is. Ismert a Berger Illés-féle nyomtatvány, a múlt században kétszer is közölték,²² majd nyomdatörténeti szempontból is vitatták.²³ Illésházy *Oratioja* elé írott bevezetése ezúttal mégsem érdemel különösebb figyelmet: Illésházynek a békekötésekben elért eredményeit emeli ki a műfaj sablonjai szerint. Berger ezzel azt bizonyítja leginkább, hogy a dicsőítésben nagy jártasságra tett szert.

Tudunk még két kiadványról, melyek ajánlása Illésházy Istvánhoz, illetve hozzá is szól. Mokoschinus Lénárt (1594-től a lipcsei egyházmegye esperese) neki ajánlja 1599-ben a Wittenbergben kiadott gyűjteményét,²⁴ Eszterházi Tamás pedig a Kürti István prédikátorral együtt magyarra fordított Hunnius vitairatot, mely „Illyeshazi Istvan költségen” jelent meg 1602-ben, Pálffy Katalinnak, Illésházy feleségének dedikálja.²⁵ A nyomtatványokat egyházmegyei (Mokoschinus) és rokon (Eszterházi Tamás) kapcsolat, ezen belül a *wittenbergi lutheránus szellem* kötötte Illésházyhoz: az elsőben előszóval, az 1602-es kiadványban teljes művével szerepel *Aegidius Hunnius*, a Marburgból Wittenbergbe került, s vitairataival, valamint a vitákon való részvételével elhíresült professzor. Mokoschinus a könyvének kiadása évében, 1599-ben meghal, Eszterházi Tamás 1601. március elsején keltezi epistola dedicatóriáját: Illésházy Istvánnak biztosan dokumentálható hit- és tudománypártoló tevékenysége tehát aránylag szűk időkört érint, alig pár esztendő, és semmiképpen sem nyúlik bele perének idejébe.

Rendkívül fontos szövegeket ír le viszont *Alvinczi Péter* Pantaleon zweibrückeni lelkész 1597-ben kiadott *Tabulae chronologicae ...* könyvét kiegészítő történeti följegyzései között. A nyomtatott szöveggel szoros összefüggésben álló történeti följegyzések mellett vannak más bejegyzések is, így 1607-től a fontosabb közéleti szereplőket felsorolva következik — Alvinczi kézírásával — három hosszabb latin nyelvű ima *Praecatio magnifici domini Illieshazy in Polonia profugi ab ipsomet ex sacris collecta* címmel.²⁶ A bejegyzések csoportjait és az írásképet vizsgálva valamelyest közelebb kerülhetünk az imádságok lejegyzésének idejéhez, de tulajdonképpen csak a *post* (1605) és az *ante quem* (1612) bizonyos. Feltételezzük mégis, hogy az imádságokat jóval Illésházy hazatérte s már Bocskai

22 RMNy 2. App. 87. 19. századi kiadásai: Podhradczky József i.m. 375—380., illetve MHHS 7. köt. 5. sz. függelék, 324—331.

23 Rexa Dezső: Az első(?) kassai nyomtatvány. 1609. Magyar Könyvszemle, 1914. 1-4. Gulyás Pál: Az Illésházy nádor felett mondott búcsúztató nyomtatási helye és szerzője. Uo. 5—9.

24 RMK 3. 938.

25 RMNy 2. 888.

26 Candidus Pantaleon: *Tabulae chronologicae, continentes seriem annorum mvndi et brevem annotationem, tanquam indicem praecipvarum personarum et rerum memorabilium, ab initio mundi vsque ad praesentem annum 1596 Christi concinnatae*. Argentinae 1597. A Ráday-könyvtárban őrzött kötetet Benda Kálmán mutatta be: Benda Kálmán: Alvinczi Péter kassai prédikátor történeti följegyzései 1598-1622. A Ráday Gyűjtemény Évkönyve, 1955. Bp. 1956. 5—26. Benda Kálmán idézi és értelmezi is a följegyzéseket.

halála után kapta kézhez. Illésházy bizonyosan terjesztette is szövegeit: egyik könyörgésének két további másolati példánya maradt meg. Az argumentum szerint Liptó vármegye neimességének küldte 1604-ben Lengyelországból.²⁷ Alvinczi Péter kezéhez teljesebb anyag került. Az általa leírt három imádság közül kettőnek mindmáig nem ismerjük — legfeljebb a harmadik analógiájára feltételezhetjük — további variánsát. A már korábban jelzett tényt szükséges ehelyütt újra kiemelni: Illésházy István fontosnak vélte, hogy hazájáért való könyörgését (Oratio pro Hungaria; Pia oratio; illetve Oratio pro salute Hungariae) szélesebb körben olvassák.

2.2. Az utókor

Bél Mátyás összefoglalásai, valamint a korra, de magára Illésházy Istvánra is vonatkozó forrásközleményei²⁸ után (tehát már nem előzmények nélkül) *Mednyánszky Alajos* közölt először az akkor még élő család előtt is tisztelgő lelkesült német *életrajzot*.²⁹ Őt esztendő múlva ez az *életrajz* magyar nyelven is megjelent a Felső Magyar-Országi Minerva folyó írásban, D.B.A. szignatúrával.³⁰ D.B.A. — azaz *Debreceni Bárány Ágoston* — semmit nem tesz hozzá forrásához, inkább kihagy bizonyos jelentéktlenebb adatokat, ám ezáltal az írás méginkább apologetikussá válik. Nem hív fordítás tehát, de a gondolatmenet, a fölhasznált példák és több mondat *szó szerinti* egyezése nyomán mégis *ugyanaz* a szöveg. Kazinczy Ferencnek egy 1827-ben Dessewffy Józsefnek írott leveléből viszont megtudjuk, hogy a szignatúra nem jogos: „az Illésházy István élete alatt D.B.A. betűk állanak, de azt Mednyánszky után én dolgoztam, nem Debreceni Bárány Ágoston. A Bárányét gr. Aurél kénytelen vala elvetni, oly hibás volt a miket monda, és bizony roszul monda”. A levél állításaiban semmit sem kétkelhetünk: az Abafi Lajos által kiadott Kazinczy-féle „Életrajzok és életrajzi jegyzetek” Illésházy fejezete bizony ugyanezt a szöveget adja.³¹ A tény kevésbé publikus volta miatt a későbbi feldolgozások vagy szövegeközlések az Abafi-kiadás előtt, de még utána is hivatkoztak Debreceni Bárány Ágostonra (a legújabb bibliográfiákban sincs utalás

27 Kazinczy Gábor i.m. 1863. 314—316., illetve OSzK Quart. Lat. 316. 2r-4r.

28 Vö. Notitia Hungariae novae historico-geographica divisa in partes quatuor nyomtatásban is megjelent részeinek releváns leírásait pl. Pozsony és Liptó vármegyéknel, valamint az Adparatus ad historiam Hungariae I. decasát (Pozsony, 1735.)

29 Taschenbuch für die vaterländische Geschichte. hgg. durch die Freyherren von Hormayr und von Mednyánszky. 2. Jg. 1821. Wien. 288-300.; Bél Mátyás vázlatos életrajza után már nem ismeretlen ez az Illésházy portré: Mednyánszky kétségtelenül ebből dolgozott.

30 D.B.A.: Illésházy gróf Illésházy István, a nádor. Felső Magyar-Országi Minerva folyó írás. Kassa, 1826. 887-892.

31 Kaz.lev. 20. köt. 4730. sz. levél. Bp. 1910. 188-189. A rendkívül erősen a Taschenbuch Illésházy-életrajzára támaszkodó 1826-os szöveg *szó szerinti* megegyezik a Kazinczytól kiadott portréval: Kazinczy Ferenc: Magyar Pantheon. 5. (Életrajzok és életrajzi jegyzetek). Kiad. Abafi Lajos. Bp. 1884. Gróf Illésházy István. 345-355.

Kazinczy szerzőségére, vagy a szövegek egyezésére). Illésházy István, amiképp a német, majd a magyar szövegben olvassuk, a pozsonyi gimnáziumban „szívta be a tudományoknak azt a szeretetét, mely ötlet legterhesebb gondolatai közt is soha nem hagyta el ... a mely miatt a maga korának elsőrendű tudósaitól, kikkel meg nem szakadt levelezésben állott, mint a XVII. századnak a tudományi pályán is egyik legméltóbb hőse, forró tisztelettel nem csak tiszteltetett, de ami még több, szerettetett is”.³² Mednyánszky Alajos, majd hatékonyabban Kazinczy Ferenc terjesztette hát el a rendületlen tudománypártoló, a kor jeles tudósaival levelező, s egyúttal komoly tudományos megbecsülésnek is örvendő Illésházy képet. Mindezeket azonban kevésbé dokumentálják, így — mert a későbbi kutatás sem hozott számottevő bizonyítékot — csak a tétel hagyományozódott tovább: Az életutát, családtörténeti adatokra támaszkodva, az *emigrációig*, illetve azután az *emigrációtól* tudják kielégítően fölvezetni, Kazinczy Ferenc sem tud mást írni, mint amit a korábbi feldolgozásban olvasott: „alig tuda az ellene forralt veszély elől ellillantani, s oda hagyván Bécsset, sietve méne Tréncsénbe, s onnan azzal, amit drágaságaiból hamar össze szedhete, ki Lengyel-országba, Landskronba, a krakkói Palatinushoz”. Az itt töltött idő *rendkívül fontosnak* vélt, s műveltségéről hagyományosan továbbadott képet talán jobban megvilágító esztendőket kényszerűen átugorja: „azalatt, míg ez Lengyel-országban múlata, itt kirobbant a Barbiano-Belgiojosa kassai generális idélen buzgásai által támasztott tűz etc.”³³

Podhradczky József, aki felsorolt forrásai szerint Bél Mátyásra, Hormayr és Mednyánszky 1821-es „Taschenbuch”-jára, a Felső-Magyar-Országi Minerva életrajzára, valamint Homonnai Drugeth Bálint addigra már közölt Naplójára támaszkodik,³⁴ mint láttuk, kortárs dokumentummal is gazdagította tudós asszociációktól sem mentes, főleg Cicero idézetekkel ékesített dolgozatát. Podhradczky munkája — amelyről a kortárs följegyzés kapcsán már beszélni kellett — forrásaihoz, de a későbbi kutatási eredményekhez viszonyítva is igen alapos, pontos szöveggéközlései jól szolgálják az életrajzot, az eseményeknek a perrel kezdődő folyorsult menetét kénytelen azonban ő is átugorni a száműzetéshez érve.

Kazinczy Gábor, kinek Illésházy István följegyzéseit is tartalmazó kiadványa 1863-ban jelent meg, már a század közepén összerendezte anyagát. Az anyag nagyobbik részét — „gr. Illésházy István följegyzései. 1592-1603” — Jankovich Miklósnak a Nemzeti Múzeumba került hagyatékában találta, s kiadásához több föllelhető változattal összevetette. Erre azért volt feltétlenül szüksége, mert az eredeti után (melyről Jankovich szerint az ő másolata készült) hiába nyomozott. „Ezen Diáriumnak eredetivalóságát nyertem a gróf Nádasdyak levelestárából, midőn 1794 esztendőben aztat regisztrálni segítetttem” — írja Jankovich, és leszögezi, hogy „ezen eredeti naplókönyv Illésházy Istvánnak saját írása, de már mind az elein csonka”. Vegyes tartalmú kötet volt, tartalmazta Bocatius János Legatiojának leírását is, azon kívül „ezen naplókönyvben sok acták, pasquillusok,

32 Vö. Hormayr — Mednyánszky i.m. 290. D.B.A. i.m. 888., illetve Kazinczy i.m. 34. Egyformán.

33 Vö. Hormayr — Mednyánszky i.m. 296. D.B.A. i.m. 890., illetve Kazinczy i.m. 35. Egyformán.

34 Podhradczky i.m. 299. 1. sz. jegyzet.

versek és egyebek beleelegyítették, de melyeket én, csupán Illésházy történeti jegyzéseire ügyelvén, le nem írtam és másoltattam”.³⁵ Jankovich ugyanakkor arról is tájékoztat, igaz, kétféleképp, hogy „ezen eredeti naplókönyvet” 1821-ben az utolsó Illésházy grófhhoz juttatta „betekintés végezt”, nem ajándékba, csak kölcsönbe. A napló azonban nem került vissza hozzá, s nem volt a Nemzeti Múzeumba került Illésházy-könyvtár állományában sem. Kazinczy, miután még két 17. századi variánst fölkeresett, indokolt óvatossággal kérdezi: „valóban az *eredeti* volt-e a Jankovich példánya?” Bizonytalanságát azon kívül, hogy nem sikerült az eredetinek mondott szöveg nyomára bukkannia, más körülmények is fokozták. Leginkább az, hogy túlságosan darabosnak ítélte a naplókönyv stílusát, s bár nem tudjuk, volt-e összehasonlítási alapja, ismerte-e Illésházy István írásait, úgy gondolta, a Jankovich másolat messzebb áll azoktól: „ez — ti. az eredetiség — az érdemes férfiú számos csalódásait ismerve, kérdés előttem, míg elő nem kerül. Az sokszorozná e lapoknak elég sovány, s az író közvetlen szemléletét csak itt-ott mutató tartalmát”.³⁶ Szövegkiadásával viszont sokáig ő az egyetlen, aki aggályokkal ugyan, de az irodalmi igényt sem nélkülöző Illésházyt kívánta bemutatni. A történeti följegyzéseket az ezeket elsőként idéző *Horváth Mihálynak* a Jankovich-másolattól erősen eltérő, sajnos azóta elveszett példányával, valamint egy „újabbkori címtelen, csonka másolattal” vetette össze. Jóllehet *Horváth Mihály példánya*, melyet gondatlan kéz rossz írással állított össze „több azonkorú actákat (köztök a Bokáczy Legatioját), verseket stb. tartalmazó” kódexbe, mind helyesírásában, mind stílusában jelentősen eltér a „Jankovich apographonától”, mégsem tartja kizártnak, hogy ennek másolata lehet. A gondos szövegkritikai vizsgálatot viszont nem lehetett elvégezni a kétharmadrészt egészen töredékes másolatokkal. A lehetőség azóta sem kedvezőbb, hogy sikerült újabb *másolatot* találni: egy 19. századi kéz valószínűleg híven — egyúttal korrektúrát sem adva — leírt egy teljes gyűjteményt „Illeshazy Istvan Magyar Orszagy Palatinus Emlékezetre való Jedzési” címmel 1667-ből.³⁷ A száznál több leveles másolat tartalmaz aktákat, pasquillusokat, verseket, történeti följegyzést és más írásokat, pl. leveleket, de feltétlenül különbözik a csak hírből ismert Nádasdy- és Horváth Mihály-féle példányoktól. Ez a lehetséges tartalmi összevetéssel igazolható: Bocatius legatiojának leírása mindkét elveszett másolatban megvolt, itt viszont hiányzik, s hiányzik a „Regni Poloniae recitata, et scripto exhibita Cracoviae, anno 1605 die 15-a Julii” címmel ellátott beszéd is, amelyet Kazinczy Horváth Mihály példányából vett ki. Horváthnál — és feltehetően a Nádasdy-félében is — szerepel a „Dialogus summorum Capitaneorum et administratorum obsidionis et oppugnationis Strigoni”, a „Querela ad Caesarem”, valamint a följegyzések szövegébe betoldva „Az Váczi Harczrul” című latin vers, s ezek mind benne vannak

35 Kazinczy Gábor kiad. i.m. Előszó V.

36 Uo. VII.

37 Illeshazy Istvan Magyar Orszagy Palatinus Emlékezetre való Jedzési. Le iratattak 1667 Esztendőben. MTA Kézirattár Tört. 159. A kódex nem a 17. századi másolatot tartalmazza, hanem ennek egy visz. 19. század végi leírását.

a '67-es leírást forrásul használó másolatban is. A *Dialogus* szövegét viszont rendkívül sok olvasati hiba terheli itt (a lap alján egy vlsz. 19. századi kéz ceruzás bejegyzése is figyelmeztet erre: „NB Ez igen hibás”), a „*Querela ad Caesarem*” és „*Az Váczi Harczrul*” viszont híven megegyezik Kazinczy közlésével. Kazinczy Gábor öt szöveget közöl Illésházy följegyzéseivel a függelékben, közülük három Horváth Mihály kódexéből való³⁸ (a folyamatos szöveg közé iktatott „*Az Váczi Harczrul*” irottat természetesen leszámítva, ebből tehát kettő megvan az Akadémia másolatában is), „*Illésházy imádsága* (III. sz.) a gyulafejevári könyvtár egykorú másolata után, s végre az utolsó (V. sz.) *Berger Illés*” munkájából került a kötetbe.

A legújabb kori másolat ugyancsak vegyestartalmú, s többségében nem Illésháztyól való szövegeket őriz. Két 1593-ban kelt levél került az elejére, sumázatuk szerint arról, hogy „Dobo Ferencznek Hazon Passa Tömös Vary Begler Bék mitt értt”, illetve „Batory Istvannak Echedben Tömös Vary hazon Begler Bék mitt értt”. Mindkettő intés, hogy „az hatalmas Csaszar fénys zaszloiat” fölvegyék, mert „az Isten az hatalmas Csaszarnak olly hatalmat adot, hogy az Juhászbul kérélyt téssen, az királybul Juhászt”. Báthory István kemény hangú válasza került még a kódexbe, ugyancsak 1593-ból, s a továbbiakban is olyan írárok következnek, amelyeket Illésházy nem írt, legfeljebb lemásolt. Egyedül a „*Dialogus*” az, ahol valószínűsítették szerzőségét, itt is csak a nézőpont, a császári parancsnokokat tehetetlenségükért és részegességükért elítélő tartalom miatt. A „*Dialogus*” a történeti följegyzések releváns soraival összevetve került — igaz, kétségekkel — az Illésházy írárok közé. A beszélgetésben Gall, a tüzérség „magistere” — *magister artelariorum bellicorum* — kitüntetett szerepet kap, az ismétlődés feltétlenül fokozza a szöveg ironiáját. Illésházy történeti följegyzéseinek legindulatosabb, sokat idézett szavai, egyben a tőle szokatlan hosszabb kitérő éppen az esztergomi táborozást, a kapitányok érdektelenségét és iszákosságát érinti. A modern szakirodalom szerint Illésházy szerzősége „a *Dialogus*-ra vonatkozóan igen valószínű, ugyanis mintegy kiegészíti a naplónak Esztergom ostromáról szóló következő sorait: 'Az hadakozó tanács vele vala az herczeggel, Ugnod Dávid, ki felette részeges ember vala, ez mellett két német kapitán, kik soha sem hadba soha nem voltak, törököt nem láttak, és Ferdinándus gróff a Hardek győri kapitán'.”³⁹ Az, hogy a biztosan Illésházynak tulajdonított följegyzés és egy anonim pasquillus együtt szerepel egy kétségtelenül vegyes szerzőségű írárok tartalmazó kódexben, s hogy tartalmi analógiák fölmutathatók, kevésbé meggyőző érv. Mivel azonban a szövegkritikai vizsgálat — éppen másolat jellegük és a szövegkörnyezet heterogén volta miatt — gyakorlatilag elvégezhetetlen, az analógiára támaszkodó érveket csak más szövegből hozott újabb analógiákkal lehet gyengíteni. A legtöbb korabeli pasquillus ugyanis pontosan úgy, és általában azonos vádakkal marasztalja el a győri kapitányokat, mint a *Dialogus*, vagy Illésházy följegyzései. Már említett német nyelvű példányaink így: „*Auff Waldrappen Reithen ist khein grosse Khunst / Khein*

38 Szövegeinek a forrásokhoz való viszonyát tisztázza Kazinczy Gábor i.m. Előszó X.

39 RMKT XVII. század. 1. A tizenöt éves háború, Bocskay és Bethlen Gábor korának költészete. Szerk. Klaniczay Tibor és Stoll Béla. Bp. 1959. 612.

Khriegsman hat bey ihnen khein gunst / Hastu nie gehört von dem Vbelthetter / Ich mein Hardegg den grossen Verratherr / Der war bey vns der best im Spiel / Wil dir auch nennen seiner gesellen vil / Perlin Khinsperger vndt Vngenadt / Haben vns geschickt allen Vnrath ... Sie haben vns gedrunge zu Vnerhörtten sachen / Der schelmerey muess ich gleich selbst lachen / Das alhie die Lügner den Graffen commendirn / Auch Schreiber vndt Narren den Khrieg regiern / Den Granerischen Zeugmaister must auch khennen / Welcher sich der Obriste Gall thuet nennen / Ey das ist ein alter lustiger Man / Schoss vmb mancher gesundt vber die Vessung Gran",⁴⁰ vagy egy másik darabban, miután Ungnádót és Hardegget közömbösségük, részegségük („teglich wol beweint”) és tivornyáik miatt elmarasztalja a szerző, Gallról ilyen képet fest: „Ey er ist ein guetter Weinsaufer / Ein eisenbeisser vndt gassen lauffer”, egy igazi traditor, aki inkább a strassburgi kocsmákba való, „da man zu räd / Frist, seufft, spilt, fluecht früe vndt späth”.⁴¹

Illésházy István szerzősége elsősorban a kódex rekonstruált szöveganyagából és -környezetéből, valamint tartalmi analógiákból kapta legerősebb érveit. Az 1667-es másolatból készült újabb leírás igen vegyes szöveganyagából nyert tanulságokkal, valamint más helyekről hozott analógiákkal ezek az érvek nyilvánvalóan gyengíthetők: a több másolatban is fennmaradt és elterjedt, az eredetiség szempontjából immár ellenőrizhetetlen, de a híradások szerint nem csak Illésházy írásait tartalmazó colligaturnról, annak típusáról most már csak egy kései leírásból kaphatunk képet, amely egyértelműen bizonyítja, hogy a szövegek különböző forrásokból kerültek a kódexbe. A szövegkritikai vizsgálat pillanatnyilag elvégezhetetlen, de a tartalmi — stilisztikai vizsgálódás sem ígér jelentősebb eredményt: a biztosan Illésházynak tulajdonított írások, pl. a *följegyzések*, vagy az emigrációja idején Liptóba küldött *pia oratio* támpontjaival nem lehet egyéb szövegek politikai beállítottságát, illetve retorikai-stilisztikai megformáltságát reményteljesen kutatni. A részint csak egyes szövegeiből, valamint Jankovich és Kazinczy írásából (rendkívül töredékes bemutatásából) ismert kódexek és az egységben maradt, 1667-es másolatra támaszkodó variáns összevetése sem a szerzőkről, sem a másolatokról nem hoz újabb, biztos eredményt. Leszármaztatást semmiképpen, de a szövegek előfordulásának rajzát — hiányos információink ellenére is — megkísérelhetjük.

Jankovich által olvasott Nádasdy példány:

„Ezen eredeti naplókönyv Illésházy Istvánnak saját írása, de már mind az elein csonka, mert csak a 7-ik lapon kezdődik, és hátulról is szinte három levél hibázik, ha nem több. Hogy valaha Ostrosith kézírásai közé jutott, abból vélem, mivel ebből adta ki Bél Mátyás (Apparatus ad Hist. Hung.) Bokácz János *Legatiojának* leírását; mert ezen naplókönyvben sok acták, pasquillusok, versek és egybek beelegyítettek,

40 „Ein Gespräch so in Pressburg gefunden. Ein Hungerischer undt Niederlendischer Khriegsman” ÖNB Cod. 7273. 4.a.-4.b.

41 „Extract ausdem gesprech so der Argus mit dem Pasquil gehalten als er in Hungern geschickht vndt wider gen Rom khommen ist” ÖNB Cod. 7273. 110.b.

de melyeket én, csupán Illésházy történeti jegyzéseire ügyelvén, le nem íratam és másoltattam”.⁴²

A kódex elveszett vagy lappang, Jankovich másolata alapján adta ki a történeti följegyzéseket és az 1585-1600 esztendőkre vonatkozó jegyzeteket Kazinczy Gábor.

Horváth Mihály példánya

„Illésházy István eme följegyzéseit — írja kiadása előszavában Kazinczy — tudommal nagy érdemű tudósunk, a hív Horváth Mihály, emlité* s idézte először, magyar Történelmében”.

Horváth Mihály *Magyarország történelme* 1593-tól egészen 1603-ig bőven hivatkozik és gyakran hosszabban idéz Illésházy följegyzéseiből. Forrását így jelöli: „Illésházy István még kiadatlan 'Emlékezetre méltó jegyzései', melyekben az 1592-től száműzetéséig, 1603-ig lefolyt eseményeket írja le”.⁴³ E jegyzéseket s a hozzájuk csatolt dokumentumokat elsőrendű történelmi forrásként kezeli, a „különbön világos eszü Illésházyt” csak Báthory Zsigmond megbűvöléséről szóló hiedelem elfogadásáért marasztalja el némileg. Példányát látta Kazinczy is: „A Horváth által használt példány szintén egy, a XVII. század első felében, alig kibetűzhető és gondatlan kézzel egybeírt, s több azonkorú actákat (köztök a Bokáczy Legatioját), verseket stb. tartalmazó codexben áll, de a Jankovich apographontól helyesírása, s néhol stylusában is eltérő. Mindamellett nem lehetetlen, hogy ama főlebbinek másolata, miután a leírók egykor, mint tudjuk, többnyire „correctorai” is akartak lenni példányaiknak. Ennek pár mutatványát adám a jegyzetekben ... Horváth Mihály codexe e Diárium elejét (itt — ti. a kiadásban — az 57 lapig) latin fordításban is adja, türhető nyelven, csupán azon eltéréssel, hogy czimes szakaszokra osztott föl”.⁴⁴

A kódex elveszett vagy lappang. A följegyzések helyenként éppen nem kevés különbségeiről Kazinczynek a Jankovich-másolaton végzett szövegjavításai mellett a Horváth Mihály példányából vett hosszabb kiegészítései is tanúskodnak. A kiadás függelékének három darabja is innen származik.

Illeshazy Istvan Magyar Orszagi Palatinus Emlékezetre való Jedzési. Le iratattak 1667 Esztendőben.

A történeti följegyzéseket (1592-1603) és magyar nyelvű leveleket, latin verseket és pasquillusokat, aktákat tartalmazó kódex 19. századi másolatban.

Kazinczy „kérdés alá jöhető hibáival” adta Jankovich másolatát, csak „hézagait” pótolta esetenként. Az akadémiai másolatban nem csupán a helyesírás, de gyakorta a mondat szerkesztés (mellékmondatok, ismétlések, kihagyások vagy szórend) erősen eltér ettől, s mindeme eltérések *pontosan egybeesnek* a Kazinczy jegyzeteiben néhol közölt, s a Magyarország történelmébe hosszabban beidézett szöveghelyek változataival. A másolat tehát igen közel áll Horváth Mihály

42 Jankovich jegyzete, vö. Kazinczy Gábor i.m. MHHS 7. V.

43 Horváth Mihály i.m. IV. 416.

44 Kazinczy Gábor i.m. MHHS 7. VI-VII.

részeiben rekonstruálható variánsához. Az azonos szövegrészek — *a történeti följegyzés* — összehasonlítása újabb tanulságokat eredményez. Kazinczy Gábor elképzelhetőnek tartotta, hogy helyesírási és stilisztikai eltéréseik ellenére a Horváth Mihály-féle példány a Jankovich-másolatból ismert „eredetire” menne vissza. Az emellett szóló érvek helyett a három szöveg lehetséges textológiai összevetése azzal a tanulsággal szolgált, hogy Horváth Mihály szövege és az eddig kevésbé vizsgált 1667-es másolat *egymással* igen szoros kapcsolatban van. E két szöveg *közös* variánsainak tekintélyes száma azt jelenti, hogy az 1667-es leírás vagy közvetlen leszármazottja a Horváth-féle másolatnak, vagy közös, a Jankovichétől eltérő forrásra vezethetők vissza. Ezekután még arra is gondolnunk kell, hogy Kazinczy feltételezése téves. Kevéssé hihető ugyanis, hogy az *eredetiről* másoló helyesírásban, szórendben stb. jelentős „correcturát” ad, s a bizonyíthatóan *legalább* két másolaton keresztülment példány másolói viszont ily aggályosan ragaszkodnának az előttük fekvő szöveghez. Inkább azt a feltevést kell megkockáztatni, hogy legalább két, egymással ellenőrizhetetlenül, de csak a Jankovich által eredetinek vélt szöveg *előtt* érintkező forráscsoporttal van dolgunk.⁴⁵

Szövegek a három másolatban:

	Jankovich (Kazinczy)	Horváth	1667 (19. sz.)
Illésházy István följegyzései 1592-1603	+	+	+
Bocatus Legatioja	+	+	—
Dialogus Summorum Capitaneorum	?	+	+
Querela ad Cacsarem	?	+	+
Regi Poloniae recitata	?	+	—
A Váczi Harczrul	+	+	+

A többi, részben már korábban említett szövegről, melyek az 1667-es másolatban szerepelnek, sem Jankovich, sem Horváth Mihály, sem Kazinczy nem tesz konkrét említést. A levelek, s a főleg 16. századi *lengyel* vonatkozású iratok, emlékeztetők, pasquillusok, melyek a század végi lengyel szövetségre is utalnak, nem Illésházytól valók. Vegyes műfajú, kevésbé szerkesztett, a korban korántsem egyedülálló emlékeztető-kötet az 1667-es másolat, s bizony még az sincs kizárva, hogy a *történelmi följegyzéseket* sem egymaga írta össze, hanem különböző kortárs informátorokra támaszkodott, akiknek írott anyagát — gyakran épp korrektúra nélkül — egyberendezte. Erre a vizsgált forráscsoportban, az ÖNB kéziratában talált újabb dokumentum elegendő bizonyítékot ad. (45. sz.)

⁴⁵ Sajnos aránylag kevés példát sikerül találni *mindhárom* szövegből, mert Horváth Mihály példánya csak idézeteiből ismert. Annyi azonban világos, hogy a Horváth idézeteiből rekonstruált leírás és az akadémiai másolat textológiai szempontból igen közel állanak egymáshoz. Helyesírási változataik *szövegromlást* mutatnak, s azonos variánsokkal térnek el a Jankovich-másolattól.

Horváth Mihály *kútfő értékű* írásnak, érdekes naplókönyvnek nevezi Illésházy István „Emlékezetre méltó jegyzéseit”. Kazinczy Gábor a szerzőség kérdésében már óvatosságra int. Az általa ismert szövegvariánsok nemigen tükrözik „az író közvetlen szemléletét”, s úgy véli, az eredeti *többszörös* másolata halványította el az irodalmi értékeket, és emelte ki, ennek rovására, a dokumentatív jelleget. Az akadémiai kézikönyv szerint „Illésházy (...) — valószínűleg száműzetése idején — értékes prózaírói tevékenységet is folytatott: a Habsburgokkal elégedetlen főnemesség állásfoglalásának igazolására, rendkívül fegyelmezett, tárgyilagos stílusban, de igen tudatos politikai tendenciával feldolgozta a 15 éves háború történetének 1603-ig terjedő szakaszát”.⁴⁶ *Bartonic Emma*, aki rövidsége ellenére mégis a legbővebben szól a följegyzésekről, annak „döcögő magyar stílusát” emeli ki először, majd azt, hogy az írás „egészen kezdetleges évkönyvezés: évek szerint előadott rövid beszámolók hadieseményekről és országgyűlésekről”.⁴⁷ Szerinte ugyan leginkább saját személyes tapasztalatait örökíti meg a szerző, de történet szemléletről, filozófiáról itt aligha lehet szó. Legfeljebb annyiban, hogy „ő sokkalta átfogóbban látja meg Isten világkormányzó kezét, mint Istvánffy, s ennek sokkal naivabban is ad kifejezést a nagyműveltségű Istvánffynál. Itt kicsendül Illésházy protestáns volta is, noha vallási ellentétekről teljesen hallgat, s az emberek megítélésénél, jellemzésénél sem befolyásolja azok vallása”.⁴⁸ *Bartonic Emma* arra gondolt, hogy a följegyzéseket az *eseményekkel egyidőben*, de valószínűleg több részletben írta, ezzel magyarázhatók az ismétlések, s ennek következménye az, hogy „kompozícióról nála szó sem lehet”. Prózáját elmarasztalja — „nem valami tökéletes” — és azzal zárja a magyar főnemesi naplóírók élére tett összefoglalását, hogy a forrásként hiteles, de rövidsége miatt nem nagy értékű írás „súlyát szerzőjének jelentősége adja meg”.⁴⁹

Abban viszont valószínűleg téved, hogy a följegyzések mindig az eseményekkel egyidőben készültek volna. Vannak ui. olyan leírások, melyek már a későbbi fejleményeket is jelzik. Győr 1594-es feladásáról például ezt olvashatjuk: Hardegg Ferdinánd gróf „29. 7-bris megadá az várat Sinán passának, ő magát az olaszokkal békével bocsáták, de az hitván németekben sokat levágának és rabbá tövék, kiért 15. Julij Bécsben ez gróffnak és Perlinnek fejét vevék az császár akaratjából”.⁵⁰ A kivégzésre csaknem egy esztendő múlva, 1595-ben került sor, a szöveg tehát *visszatekintve* készült. Információi — melyeket nem mindig törekedett egységbe hozni, így az ismétléseket sem kerülhette el — *terjedelemben* is egyre bővültek: az 1603-as esztendő dokumentációja olyan gazdag, hogy kommentár nélkül is ez az év a legbővebben érintett. Az évkönyvezés kizárólag a hadi és diplomáciai eseményekre

46 A magyar irodalom története 1660-tól 1772-ig. Szerk. Klaniczay Tibor. Bp. 1964. 35-36. (Pirnát Antal írása).

47 *Bartonic Emma* i.m. 269., 534.

48 Uo. 534.

49 Uo. 535.

50 Kazinczy Gábor i.m. MHHS 7. 18.

szorítkozik. Jól mutatja ezt, hogy *Pálffy Miklós* neve szerepel legtöbbet, majd *Nádasdy Ferenc* országh kapitányé, *Báthory Zsigmondé* és *Mihály vajdáé*. Istánffy Miklóssal csak az erdélyi követségben, majd a harctéren találkozunk igen röviden, Bocskaival az 1599-ben Prágába küldött követek között futólag, Szuhai Istvánnal, aki már jóval a följegyzések megszakadása előtt nagy ellenségévé vált, csak egyszer, mellékesen. Révay Péter és Joó János szintén csak a Prágába küldött követek névsorában szerepelnek, és a harctéren magukat kitüntettekén kívül nincs senki, aki érdemesebb kitérőt, kedvezőbb vagy rossz jellemzést kapna. A Balassi testvérekről 1594-ben emlékezik meg röviden; Ferenc érdemeit ugyan jelzői kiemelik, de bátyjáról semmi olyat nem mond, ami az utókor, főleg Eckhardt Sándor által feltételezett szoros kapcsolatukra utalna. Eckhardt lelkesülten állítja, hogy „belső baráti viszony volt Ujvár és a szomszédos Likava ura, Illésházy István főispán között ... aki a maga részéről nem csak bámulta a szomszédúr verseit, hanem ihletet is merít majd belőlük a száműzetés keserű éveiben” és aki „ama kevés műveltebb kortársa közé tartozott, aki Balassiban, ebben a szenvedélyes és kicsapongó életet élő emberben felismerte a kivételes magyar génuszt és a legnehezebb perceiben sem hagyta elsülyedni”.⁵¹ Mindennek a följegyzésekben semmi nyoma, *talán épp ellenkezőleg*: Ferenc vitézséggel nyert híre mellett Bálintnak nem olvasunk érdemeiről. A Husztnál betörő tatárokkal harcra került sor, „mely harczon az jó híres neves *Balasy Ferenc* megöleték az tatároktul; ennek az bátyját, *Balasy Bálintot*, Esztergom alatt lötték vala meg”.⁵² A följegyzésekben már jóval ezelőtt szó volt Esztergom ostromáról — itt szerepel a kapitányok gyakran idézett jellemzése — ám az ott meglőtt Balassi Bálintról csak Ferenc halálának *apropóján* kapunk hírt. És a továbbiakban sem találunk olyan, vele (egyéb forrásokból ismertén) szorosabb kapcsolatba került kortársát, akiről személyes viszonyukat is jelezve emlékezne. A stílus tehát, amelyben ugyan a hadvezetést, a táborozást és az ország nyomorult állapotát illetően vannak szubjektív kitérők, a kortársak többségének szinte csak katalógusát adva túlon túl *tárgyilag*os marad. Pontosan ilyen tárgyilagosa a naplókönyv magáról *Illésházy Istvánról* szólva. Kiváltképp az első két esztendő kapcsán szerepel gyakrabban, de az *egész könyvben* is összesen tizszer csupán. Máshol személyraggal, vagy személyes névmással sem utal az elbeszélőre, ám ami meglepőbb, hogy tulajdonképpen Illésházy említésekor is alig. Mindössze két ízben olvashatjuk, hogy *Illésházy István* és a *szerző* azonosak lennének.

A rendkívül háttérbe szorult személyesség, a kevésszer, s szinte ötletszerűen jelölt első személy, a szövegbeli utalások arra, hogy a följegyzések nem az eseményekkel egyidőben készültek, mind azt mutatják, hogy Illésházy István emlékeztetőkből, korabeli információkból dolgozott, amelyeket évek szerint, nem igazán igényesen, összerendezett. Ezt látszik alátámasztani az a nem példa nélküli eljárás is, hogy „a *Diárium* mellett” még részint családi, de nagyrészt fontosabb eseménytörténeti jegyzések is vannak 1585-től 1605-ig. Sajnálatosan ezek is csak

51 Vö. Eckhardt Sándor: Új fejezetek Balassi Bálint viharos életéből. Irodalomtörténeti Füzetek. 10. Bp. 1957. 64.

52 Kazinczy Gábor i.m. 15.

másolatban maradtak fenn, de Illésházy szerzőségéhez, éppen hasonló jegyzetek autográf tanulsága alapján — aligha férhet kétség.⁵³ A följegyzések szövegéből kikövetkeztethető érvek mellett Illésházy különböző írott forrásokra támaszkodó — kevéssé önálló — évkönyvezéséről épp a vizsgált levélcsoomag egyik érdekes darabja ad eminens bizonyítékot. Az esztergomi ostrómról hozzá került beszámoló különös jelentőségét egyrészt az adja, hogy 'a följegyzések *forrástípusairól* és az összeállítás *módszeréről* nyújt fontos adalékot, másrészt pedig az, hogy olyan esztendőről tudósít, amikortól a följegyzéseiként ismert szöveg éppen megszakad. A híradás elbeszélésmódja, nyelvi formája, nézőpontja teljes mértékben rokonítható a följegyzéseivel, noha az írás bizonyosan nem tőle származik. Egy informátorától került a kezéhez még az emigrációban, az íráson semmit sem javított, ám az utolsó levél verzójára *acta bellica* címmel fontosabbnak vélt dátumokat ír össze *másfél esztendő* eseményeiről. Az első ilyen bejegyzés 1604 szeptember elejéről való, tehát korábbi dátumot rögzít, mint ahogyan az *ősi* esztergomi várostromot összefoglaló híradást kézhez kapta volna, míg az utolsó 1606 áprilisából ad hírt, mikor tehát tíz hónapja már újra Magyarországon van. Ez azt jelenti, hogy *ugyanazon* az iraton (egy hadi eseményről való beszámolón) folytatta már itthon emlékeztetőit, amelyre még Lengyelországban *visszamenőleg* elkezdte azokat összeállítani. E forrás ismeretében állítom tehát, hogy Illésházy István a lazán összefűzött *történeti följegyzések* folytatására gondolt.⁵⁴

Kazinczy Gábor volt tehát az *első*, aki kiadásában az *író* Illésházyt is be kívánta mutatni, dokumentálva immár a Kazinczy Ferenc által felerősített hagyományt, miszerint Illésházy Istvánt a hazai tudományosság és művelődés történetében kiemelkedő hely illetné meg. A kötetben publikált szövegek vizsgálatából, ezek máshonnan ismert, de azonos műfajú kortárs, és az *acta bellica* esetében autográf emlékekkel való összehasonlításából nyert tanulságokkal határozottan az a véleményünk, hogy az ismétlésekkel terhes, a szubjektív hangot szinte teljesen mellőző, a szerzőséget csak elvétve jelző *történeti följegyzések* a saját emlékeztetőket kiegészítve *kortárs beszámolókra* épült. Ezek mellé kerültek a diplomáciai dokumentumok, az 1603-as esztendőben már olyan túlsúlyban, hogy az eseményeket leíró, vagy magyarázó kommentár teljességgel el is maradt. Ez a szerkesztési megfontolás magyarázhatja a kompozíció hiányát, a stílus feltűnő egyenetlenségét és a minden 'újabbkori értékelőnek feltűnt ideológiai s tartalmi gyengeséget. *Emlékezetre való* szöveganyagának gyarapításakor ugyanezt az elvet követte: az

53 Vö. Kazinczy Gábor i.m. VII-VIII-IX.o. Itt *kilenc* esztendő esik a történeti följegyzések időkörébe tizenkét bejegyzéssel. Az első három (1594-ig) családi és társasági eseményeket rögzít, születéseket, keresztszüleket és haláleseteket, kétséget nem hagyva a följegyzőről. Pálffy Mátyás keresztszülei pl. Mátyás főherceg személyében „Dnus Locumtenens” és „*ego Stnus Illésházy, et uxor Dni Sándorffy*”, majd alatta: Franciscus Illesházy, semper valetudinarius, moritur *me prae-sente* in thermis Pöstiensibus in mense Maio., 1594-től a bejegyzések teljességgel megváltoznak, az emlékeztetőkből *acta bellica* válik. Minden bejegyzés szerepel a történeti följegyzésekben is, gyakran, mint Pálffy Miklós halála, csaknem szószertint. Ilyen följegyzéseket Illésházy István később is készített.

54 ÖNB Cod. 8666. 65r.-v. 66.r.-v. (vö. 45. sz.)

eseményekre vonatkozó *actákat, leírásokat, beszámolókat és pasquillusokat* összegyűjtötte. Jellemzőnek vélem, hogy a történeti feljegyzésekben nem hogy bővebben, de egyetlen utalással sem jelzi perének már a századfordulótól észlelt előzményeit, nem említi az ügyére befolyással lévő személyeket és/vagy viszonyokat. Ezen már *Károlyi Árpád* is sajnálkozik a hűtlenségi pört vizsgálva. A följegyzések szövegéből nem lehet rekonstruálni esetleges vívódásait, általuk nem lehet közelebb kerülni az *emberhez*, nem lehet diplomáciai-politikai szerepét a döntéseit meghatározó *világképével* szembesíteni s értelmezni. Ehhez más forrásokra kellett, illetve kellene támaszkodnia a kutatásnak, elsősorban *összegyűjtött levelezésére*. A Történelmi Tár 1878-as számaiban már igen gazdag anyagot találhatunk a *levéltár* Illésházyról. *Szilágyi Sándor*ak jórészt a tudományos kutatás számára éppen akkor hozzáférhetővé tett köpcsényi levéltárból pulikált dokumentumai jelentették az Illésházyra vonatkozó misszilis forrásközlés kezdetét. *Bocskai István és Illésházy István levelezése 1605 és 1606-ban* címmel 138 levelet gyűjtött össze és rendezett időbe.⁵⁵ Bevezetőjében nem csupán saját szavaival, de Jászay Pál tekintélyével is méltatja Illésházy István leveleinek *irodalmi* értékeit. E levelek „megbecsülhetetlenek nemcsak a hon történetei, de nemzeti nyelv tekintetéből is ... szép, szellem- és eszmedús levelek oly eredeti magyarsággal, egyszersmind oly ritka hazafisággal, majd komolyan, majd tréfásan, de mindig szabatos rövid pontokba írva”, s határozottan az a véleménye, hogy e misszilisek „epistoláris irodalmunknak is kiválóbb termékei közé tartoznak”.⁵⁶ Az aránylag szűk időkörből összegyűjtött anyagban, ahol Bocskai és Illésházy levelei mellett válogatást olvashatunk másokkal folytatott levelezésükből is, Illésházy István viszonylag kevés írással szerepel: a függelékkel együtt 145-re gyarapodott gyűjteménynek az Illésházy-levelek a *harmadát sem* teszik ki. Birtokviszonyait illető feljegyzéseiről — művelődéstörténeti adatok alcímmel — Károlyi Árpád szól,⁵⁷ majd Szilágyi Sándor korábbi közleményéhez „részben folytatásul, részben kiegészítéssel” összegyűjtötte s közölte Illésházynek más főurakkal való levelezését 1605-1608 között.⁵⁸ Itt mindössze három olyan levél van, amelyeket emigrációjának idején kap kézhez, „ezen közlésnek — miképpen Szilágyi írja — nagyobb s érdekesség tekintetében is nem kevésbé jelentékeny része a bécsi békét követő korra esik”. Ezúttal is kiemeli az anyag értékét, a korábban hangsúlyozott történelmi és nyelvi-irodalmi becsén kívül újabb, egyébként mindenkor izgalmas vonatkozással gazdagítva az olvasás szempontjait: „valóban nagy szerencse egy történetíróra nézve, ha a szereplő egyének levelezését megkaphatja — titkos gondolatjaikat, reményeiket, aspiratioikat tárják fel azokban, úgyszólván jellemüket

55 Szilágyi Sándor: Bocskai István és Illésházy István levelezése 1605 és 1606-ban. Történelmi Tár, 1878. 3-84., 271-338., 577-650.

56 uo. 3-4.

57 Károlyi Árpád: Illésházy István birtokviszonyait illető feljegyzései. Történelmi Tár, 1878. 137—143. Károlyi szintén a *köpcsényi* levéltárból dolgozott. (Lad. 19. fasc.4.)

58 Szilágyi Sándor: Illésházy István és más főurak levelezése 1605-1608-ban. Történelmi Tár, 1878. 819-900.; Szilágyi a leveleket „gr. Batthyány József köpcsényi levéltárában levő eredetiekről közli”.

mutatják be etc.” Sajnálatosabb viszont, hogy az immár szélesebb időkörből összegyűjtött ötvenhat levélből Illésházy mindössze *nyolcat* ír alá. A levéltári kutatás tehát a *hozzá írott* levelek túlsúlyát hozta, s ugyanakkor a rendkívül kevésbé ismert emigrációs esztendőket továbbra is homályban hagyta. A megélenkült Illésházy-levél és dokumentum kiadás sem a *hozzá* vagy *általa* írottak arányában, sem az addig legkevésbé érintett időszak vonatkozásában nem hozott tehát újabb eredményt.

Egyedül Zsilinszky Mihály közlése az, ami egyszerre több Illésházy levelet tartalmaz.⁵⁹ Az árvai vár levéltárából gyűjtött anyag viszont szintén nem ad egyenletes képet: egy 1602 nyarán kelt levél után a következő — *ismét kihagyva a száműzetés idejét* — már 1606 tavaszán íródott. Ez az esztendő azután a legerősebben dokumentált kilenc levéllel, ám gazdagabb információt egyik sem ad. Az 1607-ben kelt igen kisszámú misszilis közül a két januári figyelmeztetés: 4-én sem tudja még Bocskai halálát Trencsénben („ő maga Bochkay uram is, ha meg nem holt is, de bizon halálán volt”), nyolcadikán viszont már azt írja, hogy „confidenter 29 Decembris megholt Bochkay, de titkon úgy tartják, mintha élne még etc.” A továbbiakban arról informálja Thurzó Györgyöt, hogy rövidesen alámegy Újvárb a vár átadása ügyében, s hogy a „császár Gläslit és az cancelláriust, meghagyta, hogy Bécsből kiküldjék”. Ezek a hírek azért fontosak, mert *hét nap alatt* sem szerzett bizonyos hírt a fejedelem haláláról, s mert *Gläslit és a cancellarius* Bécsből való kiküldését mindeddig — Illésházy személyes kapcsolatait is félreértve — rosszul értelmeztük.⁶⁰ Az egyház- és politikatörténetben jelentős szerepet játszó *Khlesl Menyhérttel* szorosabb együttműködést alakított ki már emigrációja idején, s ez mindeddig elkerülte a kutatás figyelmét.

Károlyi Árpád akadémiai székfoglalója — amely Jászay Pálé után immár másodszor szólít kitüntetetten Illésházyról is — gazdagon kiegészítve 1883-ban került nyomtatásra.⁶¹ Elismeri, hogy a Szentgyörgy és Bazin mezővárosoknak szánt kiváltság szerepet játszott a pörben, de legfőképpen Istvánffyval vitázva kétségbe vonja ennek tisztán politikai jellegét. Az Illésházra kimondott felségsértést — amelynek alapját a „beteg lelkű király” utólag elvi kérdéssé formált haragja képezte — „a bécsi és prágai udvari kamarák ... csak köpönyegül használták — *az üres kincstár érdekében*. És így a pör fiscalis természetű volt”. A legújabb történetírás, főként Makkai Lászlónak a Habsburg hatalmi törekvések és a magyar rendiség korabeli viszonyát elemző tanulmánya óvatosabban bánik már: Illésházy esetében bizonyosan többről volt szó, mint a kincstár gazdagításáról. A pénzzavart ugyan enyhítették a bírságok és az elkobzott birtokok, ám — mint Makkai írja — „ilyen

59 Zsilinszky Mihály: gr. Illésházy István levelezése Thurzó Györggyel. Történelmi Tár, 1882. 419-433.

60 Itt *Khlesl* (Glössel, Gläslit etc.) püspök és *Khrenberg* kancellár Bécsből való eltávolítására felszólító, immár nem első császári parancsról van szó. Vö. Rudolf levele Mátyás főherceghez Brandeisből, 1606. november 21-én. = Hammer-Purgstall: *Khlesl's des Cardinals, Directors des geheimen Cabinetes Kaisers Mathias Leben*. Bd. 1-2. Wien, 1847. *Urkunden-Sammlung zum 2. Bd.* 192. 33. Mátyás elutasító válaszlevelét l. uo. 193. 33-35.

61 Károlyi Árpád: Illésházy István hűltenségi pöre. Bp. 1883. Könyvének *Okirattár* részében 28 dokumentumot közöl, azokat, amelyeket először a Történelmi Tár 1882-es évfolyamában publikált.

esetlegességektől ... nem lehetett a királyi hatalom magyarországi anyagi bázisának helyreállítását remélni. A zálogbirtok visszaszerzése volt errefelé az egyetlen járható út, akár azoknak kamarai kezelésbe vételével, ... akár Szentgyörgy és Bazin példájára a jobbgátság önmegváltása és adóztatása révén”.⁶² Az uralkodóháznak a rendi erők visszaszorítását célzó várospolitikai törekvéseit vizsgálva úgy tűnik, hogy Illésházy perének nincs köze a kamarai foglalatokhoz. Az újabb történetírás tehát pontosan azzal a meggyőződéssel vitázik, miszerint „az engedély a két városka kiváltására, aztán a kiváltásig” *éppen nem* „egy jól átgondolt, megállapított belügyi politikai folyománya volt”. Illésházy perének hosszas előzményeiről, majd lefolyásáról okiratszerűen mindmáig sem tudunk többet Károlyinál: *a perrel kapcsolatos* összes föllelhető dokumentum kezében volt, ám a Habsburg hatalom, illetve Illésházy politikai törekvéseinek szempontjából kevésbé elemezte azokat. A száműzetés ideje alatt már igen elnagyolt rajzát adja az eseményeknek, s főleg a jellem- és magatartás változó vagy stabilabb vonásainak: „Nejéhez s barátaihoz száműzetés ideje alatt írott levelei a buzgó vallásos férfiút tüntetik föl, kinek elve ugyan, hogy: segíts magadon s az isten is megsegít; de a ki a szédítő bukás után, mikor az önségély számításba többé alig jöhet, csüggedetlen bízik istenében”. Hazatéréséről végül annyit ír, hogy „addig tartott a kicsinyeskedés, míg a főúr csakugyan megunta, s mint Bocskayhoz június 6-dikáról írott levele mutatja, elhatározá a fölkelők pártjára állva, visszatérni az anyaföldre, melynek kebeléről önkény tartotta távol s mely felé a Kárpátok lába alól törhetetlenül bizó lelke annyi sóhajt küldött”.⁶³ Mégis ő az, aki Illésházy István *futása után is* keres dokumentumokat, s aki erre az időre is érvényesíteni próbálja — noha vázlatosan s a romantikus túlzásoktól sem mentesen — a levelek kapcsán mások által más hangsúlyozott *lélektani vonatkozásokat*.

A levelek összegyűjtése és kiadása még napirenden marad: *Ipolyi Arnoldnak* Rimay Jánosra vonatkozó dokumentum-anyaga jórészt *levelekből* áll. A tervezett bevezetés és életrajz elmaradt. Sajnálatos, hogy a Rimay János karrierjét erősen meghatározó Illésházyról Ipolyi nem írhatott, monográfiájában Ferenczi Zoltán igyekezett pótolni ezt.⁶⁴ Igaza van abban, hogy Illésházy és Rimay Bocskai mellett léptek közelebbi érintkezésbe, nem értékeli viszont a Bocskaihoz való pártolás előzményeit. Az Ipolyi gyűjteményben *tizenhárom* olyan levél és dokumentum is szerepel, amelyeknek időköre az emigráció, s amelyeket Ipolyi tervezett bevezetése talán nem került volna ki. Igaz, hogy ezek többségét — két supplication és a királyi resolúcióra írott válaszon *kívül is* hatot — Pálffy Katalin küldi férjének Lengyelországba, míg Illésházy mindössze egy rövid, instrukciókkal teli levelet ír feleségének. Mindenesetre az emlékek pontosan tizenhárom hónapot fognak át, így más levelekkel és okiratokkal kiegészítve árnyaltabb rajzát lehetett volna adni Illésházy száműzetésének is. A már közölt vagy idézett dokumentumoknak

62 Makkai László: A Habsburgok és a magyar rendiség a Bocskai-felkelés előestéjén. Történelmi Szemle 1974. 1-2. 155-182.

63 Károlyi i.m. 1883. 19-20., illetve 159-160.

64 Ferenczi Zoltán: Rimay János. Bp. 1911.

egymásra vetítése sem történt meg, s főként nem újabb forrásokkal való kiegészítésük. Így természetesen érthető, hogy a felkelőkhöz való átállását a modern történetírás sem kívánta alaposabban kivizsgálni: perének ismeretében, s a Bocskai-szabadságharc kutatásában elért eredmények tükrében nem okozott különösebb gondot átpártolásának motivációja. Bartoniek Emma véleménye igen jól mutatja ezt az általánosabb meggyőződést: „Istvánffy Miklós alnádor ... 1603-ban törvénybe ütköző ítéletlevelet adott ki ellene, Illésházy azonban Mátyás főherceg figyelmeztetésére Lengyelországba menekült. *Csak természetes, hogy Bocskay felkeléséhez csatlakozott*, noha Mátyás főherceg is hívta a maga táborába. Azért a főherceggel sem szakított, s a béke megkötésére is ő utazott Bécsbe etc.”⁶⁵

A levelek más szempontból is rendkívül fontosnak bizonyultak: irodalmi jelentőségükre, illetve irodalmi érdekű bizonyító szerepükre történtek már rendkívül fontos utalások. A versfői szerint *Ferendum et sperandum* címmel is jelölt, valószínűleg 1604 és 1610 között Balassi Bálint „maga kezével írt könyvé”-nek végére lemásolt (a Balassi-kódexben már csak kezdő strófájával szereplő), nyomtatásban már az *Istenes Énekek* első, feltételezett kiadásában is közölt, feltétlenül gazdag utóéletű vers igen érdekes vitájában Illésházy István levelei bizonyító szerepet kaptak.⁶⁶

Az „incerto Authore” jelölt, eszmetörténeti és poétikai szempontból is egyaránt igen figyelemreméltó „igen szép ének” Szilády Áron kiadásában került először Balassi költeményei közé. A kiadó rövid életrajzi bemutatásában is fontos szerepet kapnak a költő lengyelországi bujdosására emlékező strófák, így éppen az évszámtól megfosztott utolsó, vagy a teljes egészében idézett nyolcadik. Dézsi Lajos kiadásában is szerepel az „Istenes Énekek” függelékében közölt versek között, ám Balassi szerzőségére csak Sziládyt említve utal.⁶⁷ Az Eckhardt Sándor-féle kritikai kiadás óta viszont kimaradt a Balassi versek közül: „egészen bizonyosan mástól származik az 1604-es keltezésű 'Forog az szerencse' kezdetű ének, mely a nyomtatott kiadásokban is 'Ab incerto authore', vagyis bizonytalan szerzőtől valónak van feltüntetve”. Ugyanő tesz arra kísérletet, hogy a valódi szerzőt meghatározza. A verset ugyanis nem Balassitól volt nehéz elperelni, hanem a rendkívül kevés információ következtében a szerzőség megállapítása okozhatott gondokat. *Eckhardt Sándor példamutató tanulmányának külső (életrajzi) és belső (filológiai, illetve retorikai) érvei között egyaránt kitüntetetten szerepelnek a levelek, elsősorban az emigrációja alatt feleségének küldött, illetve tőle kapott, sajnos igazán kevés ismert családi levél tanulságai.*

Kevesebb érvel — főként a *Ferendum et sperandum* esetében már fölhasználtakra utalva — tulajdonított Eckhardt még egy verset Illésházynek. A Detsi-kódexbe másolt, „*Az Erdelinek siralmas éneke*” címmel ismert 29 Balassi-strófából álló költemény szerinte ugyancsak az ő szerzeménye. Az itt is kimutatható Homérosz

65 Bartoniek Emma i.m. 1975. 534.

66 RMKT XVII. sz. 1. köt. Bp. 1959. 354-358., 611-614. Illésházy István versei. Kiad. Bisztray Gyula.

67 Vö. Szilády Áron: Gyarmathi Balassa Bálint költeményei. Bp. 1879.; Dézsi Lajos: Balassa Bálint minden munkái. 1-2. köt. Bp. 1923. 2. köt. 290-295., illetve 756.

reminiscenciák mellett most leginkább a politikai tendencia vall órá: „nem hiszem, hogy lett volna még az öreg Illésházyt kívül valaki ebben az időben, aki a politikai hivatottság tudatában ilyen atyai hangon szólíthatta volna fel a szemben álló feleket”, ti. Bocskait és Bástat a megbékülésre.⁶⁸ Az érdekes költészettörténeti vita tanulságai általában ismertek: a Régi Magyar Költők Tára XVII. századi sorozatának első kötetével a polémia nyugvópontra jut, a kötet recenzensei is elfogadták, vagy éppen örömmel üdvözölték a költő Illésházyt.⁶⁹ A szerzőségéről azóta sincsenek újabb érveink, amelyek meghaladnák az általánosságokat, ám az *Illésházy-leveleket* kitüntetetten kezelő vita és bizonyítás fontos tanulságokkal járt: a levelek exemplumként, tehát bizonyító erejüket *kívülről* hozó érvanyagként is hasznosnak mutatkoztak a tudományos kutatás számára. Módszertani fenntartásaink ellenére, hogy ti. a levelek, a *címzett szerint*, erősen differenciálódnak, s ugyanazon feladó esetében is árnyaltabban kellene kezelni a *stílust* és az *egyéni hangsúlyt*, ha bizonytalan szerzőségű irodalmi alkotások vizsgálatában csaknem kizárólagos érvként szerepelnek, irodalomtörténet-írásunk gyakorlata a *levelezés* bizonyító erejének hangsúlyozásában feltétlenül kiemelendő. Mint már fentebb történt rá utalás, az 1603-ig vezetett történeti följegyzések, vagy a Kazinczy Gábor által kiadott, részint hipotetikusán Illésházyt ítélt egyéb írások e költészettörténeti vitában egyáltalán nem, a későbbi politikai-diplomáciai tevékenység jellemzésekor pedig csak igen általános formában, esetleg mint a *németellenesség* bizonyítékai kerülnek elő. Makkai László a Bocskai-szabadságharc és a kálvini reformáció viszonyát fölrajzoló tanulmányában megint csak egy *levele* segítségével jellemzi Illésházy István gondolkodását, s a *levelezés* jelentősége — noha kimondottan *irodalmi* szempontból Illésházy kapcsán a versek immár csaknem harminc esztendő óta nem kapott újabb hangsúlyt — továbbra sem csökkent.⁷⁰ Eközben azonban sem a leveleket nyilvánvaló forrásként felhasználó történelemtudomány, sem az eszme- és művelődéstörténeti szempontokat ugyancsak kiemelten kezelő irodalomtörténeti kutatás nem támaszkodhatott újabb, vagy akár az addigi közléseket rendszerező levelezés-kiadásra. A rendszeres gyűjtés és dokumentáció pedig alig lépte túl a századfordulót. A Magyar Országgyűlési Emlékek 1917-ben megjelent, eddig utolsó kötetébe válogatott még figyelemre méltó anyagot Károlyi Árpád, s újabban gazdag hagyatékok átnézésékor kerültek elő — csak részint publikálásra is került — autográf levelek.⁷¹ Az időbeli

68 BÖM 1951. 12-13. Eckhardt Sándornak a 69. jegyzetben feltüntetett munkáiban. ItK 1955. 425. ill. 1972. 419.

69 A vita összefoglalását lásd: Eckhardt Sándor: Balassi Bálint utóélete. ItK 1955. 59.évf. 4.sz. 407-427. Különösen 419-425. és uő. Balassi-tanulmányok.Bp. 1972. 387-423. Bánkúti Imre: Illésházy István: költő? ItK 1956. 60. évf. 345-346. Bisztray Gyula: Illésházy vagy Csáky István? ItK 1956. 60. évf. 346-349.

70 Vö. Makkai László: A Bocskai-szabadságharc és a kálvini reformáció. Ref. Egyház, 1973. 1-5.

71 Benda Kálmán: Rimay János levele Illésházy Istvánhoz. ItK 1969. 603-604. OL P-1341 Lad 1. Fasc.19. No.12. Literátor-politikusok levelei Jenei Ferenc gyűjtéséből (1566-1723). Adattár XVI-XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 5. Szerk. Keserű Bálint, sajtó alá rend. Jankovics József. Bp.-Szeged, 1981.

aránytalan, tehát változatlan maradt: nem sikerült az emigrációja idejéből megbízható, egyenletesen tájékoztató *autográf levélsorozat*ot találni. Mind a történelem, mind az irodalomtörténet számára ugyanakkor ez a műfaj jelentette s jelenti továbbra is a legjobban kiaknázzható forráscsoportot. A dokumentumok aránytalan eloszlásából, egy rendkívül fontosnak vélt időszakban kifejezett hiányából, és kiemelt, többoldalú bizonyító szerepéből adódó feszültség jól észrevehető: a kortársak kikerültek a száműzetés idejét, a későbbi tudományos vizsgálódás pedig pedig kiemelten támaszkodna következtetéseiben e nyilvánvalóan hiányos forrásra.

Az időszakból argumentációs céllal kiemelt példák mindaddig *esetlegesek* maradnak, míg az *emigráns Illésházy* portréját nem sikerül megnyugtatóan fölvázolni. A kérdés jogosságát pontosan azok az értékelések erősítik, amelyek hipotetikusán (s egymásnak ellentmondva) a száműzetés idejéről is szóltak. Reményteljesen vizsgálható egynemű forrásanyagra lenne ehhez szükség, ahol a dokumentumok nem közvetett érvkésztetést szolgáltatnának, hanem maguk jelentenék a kutatás tárgyát. Ebből a szempontból tűnt igen biztatónak a Pálffy Katalin által megőrzött és gyarapított levélsomag, amelynek tüzetesebb bemutatását most szándékoltnak illesztjük egy szélesebbre húzott kutatástörténeti beszámoló után. Fontosnak tartom e *tüzetesebb rész* módszertani megfontolását összefoglalni.

1. Illésházy István feleségéhez írott leveleit az emigráció leggazdagabb egynemű forráscsoportjának tekinthetjük. Ugyanakkor magánleveleinek hasonló gyűjteményét sem 1603 előtről, sem 1605 utánról nem ismerünk.

2. A módszer kiválasztásához nélkülözhetetlennek bizonyult az újabban föllendült misszilis levél-kutatás legfontosabb módszereivel és eredményeivel való szembenézés. Ezzel vizsgálati lehetőségeinket látványosabban elhatárolhattuk több szóba jöhető célkitűzéstől. Kizártuk azt, hogy

a) a leveleket Illésházy más írásaihoz (leginkább korábbi vagy későbbi misszili-seihez) viszonyítsuk;

b) vizsgálatunkat a levéltudomány történetébe illesszük, s így gazdagabb korabeli mintán levélszerkesztési elveket és gyakorlatot bizonyítsunk;

c) irodalmi és/vagy nyelvészeti módszerekkel *stíluselmélet* végezzünk;

d) emigrációs leveleit egy-egy kiemelt kortársának gyakorlatával szembesítsük.

Kiindulópontunk és a tárgyalásmód más: rekonstruálni szeretnénk az emigráció esztendeinek eseményeit a levelekből kiolvasható törekvésekkel, kapcsolatrendszerrel, stabil és változó értékekkel értelmezve.

3. A levelezés tanulságai

3.1. A kiindulópont

Az eddigi, az emigrációt nem vizsgáló, de azzal a későbbi fejlemények tükrében mégis számoló kutatás figyelmét elkerülte a kisszámú *ismert* levéltananyag nagyon fontos tanulsága. A köpcsényi levéltárból kiadott, majd az OL állományából még egy darabbal kiegészített anyag (*összesen három* levél) éppen esztendőnyi időt fog át, s csupán *mutatványként* szolgál a száműzetés idejéből. E példák közül időben legkorábbi a Károlyi Árpád által kétszer közölt, s később is legtöbbször hivatkozott Illésházy levél, amit 1604. február 2-án írt Landskronából feleségének.⁷² A következő öt nap múlva kelt ugyanott, s Thurzó Györgynek szól,⁷³ míg a harmadik már meglehetősen kései: Pálffy Katalinnak írja *Scauiniáról* (Skawina) 1605. február elsején.⁷⁴ Fel kellett volna figyelniünk arra az igen élesen felerősödött feszültségre, amit az eddig is ismert anyag *legkorábbi* és *legkésőbbi* levele jelez. 1604. február 2-án kelt, bújdosásának már nem a legelején, hanem immár harmadik hónapjának végén írott levelében Illésházy „*vigasztalja s bátorítja a csapások közt*” feleségét, és „*tudatja a maga állapotát*”. Szavaiból az erős hittel támogatott, az isteni akaratban megnyugodni képes, bibliai példákra hivatkozó *békességes türestről* kapunk bizonyosságot: „Én hála istennek, az úristen kegyelmességéből nagyobb részéből megbirtam ez nagy háborúságot, magam is immár jobb egészségben vagyok. Könyörgek az úristennek mindennap, hogy az ő szent lölykét el ne vögye tőled, szenvedhesd te is az úrnak az ő akaratját békességgel és körösztýén szívvel, és adjon erőt egészséget búdosásodhoz és munkádhoz; ennél külsőbb dolgok sem lesznek az ő szent akaratja nélkül ... Ennek meg kellett lönni. Bizony sok könnyhullatással könyörgettem az úristennek ez két esztendőben, hogy ő szent fölsége megszabadítson ettől; főképen Prágában éjjel is sok könyvem hullot; de az úristen ugyan így akará; miért? nem vagyunk méltók kérdeni ő szent felségétől; legyen az ő szent akaratja, csak adjon nekünk szent lölyket és erőt hogy békességgel szenvedhessük az ő szent körösztét és az mi szánkából ne fogyjon ki az ő szent nevének dicsérei, ölég kegyelmesség az úristentől az minekünk, nem hágy azért el bennünket, mindennapi könyeret parancol és meg is fizet még az ötöt nem félőknek az hamissáért; hagyjuk ő reá az bosszuállást.” Olvasmányt is ajánl, megszakítva az írás gondolatmenetét, hogy utasításainak ismertetése közben („*ím instructiot is irtam mit cselekedjél*”) visszatérhessen leveleinek retorikailag, ezen belül a persuasio szempontjaiból leggyakorlottabban kimunkált bibliai példázataihoz: „bizony csak téged szánlak, mindent semminek

72 Károlyi Árpád többször is publikálta, vö. i.m. Bp. 1883. 209-213. Okirattár 26. Tartalmi kivonatát így adja meg: „Illésházy nejéhez sz. Pálffy Katalinhoz, vigasztalja s bátorítja a csapások közt, tudatja a maga állapotát s utasításokat ad a Prágában és a magy. országgyűlésen teendőkről felől.”

73 Adattár 5. 1981. 25-26.

74 Ipolyi Arnold i.m. 1887. 122-123. Levelek és akták 12.

állítok; mind azokban egyéb részünk nem volt, a mit mögöttünk-ittunk, azt is sok bűl ez két eztendőben, az többi másé. Salamon megírja ecclesiastes könyvében, második caputba, olvastad sokszor, még is olvasd meg, vigasztalásodra leszen az Job és Dávid király panaszolkodása is, tűrjük el mi is hálaadással mint azok.” A száműzetésből eddig ismert kevés dokumentum Pálffy Katalin Prágából, 1605. április 23-án írott levelével zárult. Ez a *válasz*, mely hivatkozik egy ezigdig ismeretlen Illésházy levélre, feltűnő ellentétben van a főntebb idézett *békességes tűréssel*, illetve élesen exponálja az esztendőnél hosszabb idő alatt megváltozott magatartás különbözőségét. Pálffy Katalin levelét olvasva is kétségeink lehettek volna már Károlyi Árpád statikus képet sugalló megállapításában, miszerint „nejéhez s barátaihoz száműzetés ideje alatt írott levelei a buzgó vallásos férfitűntetik föl ... a ki a szédítő bukás után, mikor az önsegély számításba többé alig jöhet, csüggedten bízik istenében.”⁷⁵ Pálffy Katalin most ugyanis egy számára is váratlan hevességű, a korábbiaktól eltérő, s őt nyugtalanító levélre válaszolt: „Az Kegyelmed levelit, melyet Kegyelmed írt 11. Aprilis, énnekem Nagy László 20. Aprilis meghozta, melyből megérttettem az Kegyelmed nehéz tűrését és várását, az kit bizony nehéz szízzel hallottam is, úgy annyira, hogy itt fen való késedelemnél, gondomnál és háborúságnál nagyobbnak tetszik, hogy Kegyelmed olyanképpen törí és bántja magát, nam mind az eleit s mind az közöpit ennek az háboruságnak békességes és csendes szízzel tűrte, most immár az utólját hogy ilyen nehezen szömvédi és várja Kegyelmed, az mikor immár teljességgel szintén az végén vagyunk, hogy immár egy felé el köll szakadni”.⁷⁶ Hosszas prágai várakozását magyarázva *mentegeti* a császárt — „immár im ma vagyon 11 hete, hogy itt vagyok, de elhiheti Kegyelmed, hogy azútától fogva mind rajta rágtak az mi dolgunkon, és csak az császár maga sollicitálja, és az suplicatiókra is ő maga citokat ír, úgy küldi alá nekik, hanem ugyan velek született az nagy késedelmesség” — s értelmét látja a bizakodásnak. Elég egyértelmű információi szerint bizatónak látja ugyanis az ügy — „az háborúság” — számukra is legkedvezőbb, végső lezárását. Csak a tanács és a kamara vontatja hosszas „tanácskodásaival” a dolgot, a császár „egy suplicationot is nem tartotta meg, hanem ugyanazon nap az tanácsban alá küldte”, s mostani három hónapos ittléte alatt „az herczög is négyszer izben is írt az császárnak mellettünk.” „Azért nám azelőtt is megírtam Kegyelmednek, hogy miben legyen az dolog és hogy jó reménység vagyon benne”, most pedig neki kell hasonlóképp vigasztalnia férjét, mint ahogyan az tette vele, 1605 tavaszának eseményei felől nézve akkor bizonyosan reménytelenebbnek látszó helyzetben: „azért az istenért is kérem Kegyelmedet, hogy Kegyelmed semmit ne gondoljon és ne bántsa magát ... és ne törődjék és ne gondolkodjék semmit Kegyelmed, mert elhigye Kegyelmed, hogy heában itt csak félnapot sem késen”.

E két levél nyilvánvalóan jelzi, hogy a hangulatváltozás hosszabb folyamat eredménye. A legfontosabb kérdés tehát az, vajon miképp írható le a fokozódó türelmetlenség, a „nyugodalomból” a „nehezen szönvedett” békétlenségig bejárt

⁷⁵ Károlyi i.m. 1883. 19.

⁷⁶ Ipolyi i.m. 1887. 132-136. Levelek és akták 16. Az idézet: 132.

út? Az első kérdésből az új forráscsoport megismerésével külső (gazdasági-politikai) és belső (lélektani) vonatkozásokra remélhetünk választ. A további kérdések viszont már arra is alkalmasak lehetnek, hogy az autográf levelekből művelődés-, illetve eszmetörténetileg értékelhető tanulságokat segítsenek értelmezni.

Az ÖNB gyűjteményét más levéltárak anyagának részint ismert, részint eddig föltáratlan dokumentumaival kiegészítettük. Ilyen módon a kiválasztott időkörből (a szökését megelőző két esztendőől 1605 koranyaráig) *fél százánál több* íratra hivatkozhatunk. Segítségükkel biztatónak tűnik néhány újabb tanulság megvilágítása.

3.2. A száműzetés

„Bizony sok könnyhullatással könyörgettem az úristennek *ez két esztendőben*, hogy ő szent fölsége megszabadítson ettől”, írja Illésházy István feleségének 1604 későtélén, „bizony csak téged szánlak, mindent semminek állítok; mind azokban egyéb részünk nem volt, a mit mögöttünk-ittunk, azt is sok búal *ez két esztendőben*” ismétli újra az elmúlt két év nehézségeire visszautalva.⁷⁷ Illésházy *két esztendőt* mond, ez 1602 és 1603, ám elsősorban Károlyi Árpád kutatásaiból jól tudjuk, hogy a kamarával és a királyi fölmondással való ellenkezése már 1599-ben kezdődött. Rudolf harmadik, „kiméletlenül fenyegető, elrettentő hangú” felmondó levele 1601. január 16-án kelt, ennek végén olvasható a többször idézett mondat: „*Pro dignitate nostra debito modo vindicanda poenam contra te competentem expresse hisce nobis reservatam volumus*”.⁷⁸ Néhány hónappal később Illésházy Istvánt a márciusra összeállított vádirat alapján — amelyben „*voce et fama publica ac multorum fidedigna relatione*” Győr 1594-es vesztésében is elmarasztalják — a magyar tanács bűnösnek találja, ügyét rendkívüli gyűlésre bízza, nem tartván „lehetőnek, hogy a büntetést elkerülje”.

Miképpen próbálta vajon Illésházy pozícióját erősíteni? Egészen nyilvánvalóan az ellene megindult eljárással összefüggésben *határokon kívüli*, morva- és lengyelországi birtokokat igyekszik szerezni, illetve, mint Morvában „*az Z. georg es Bozin vara ki valtasa penzebeol*”, nagyobbra cserélni. Mikor *Hodolin* várát megszerzi (1602. január 16.), Rudolf már kibocsátotta az őt törvény elé idéző parancsot, s neki kihallgatást kell kérnie a főhercegtől az ellene hozott vádak megcáfolására. „*En Ilieshajz Istwan ... vallom ez en lewelemben, hogy most vedtem meg Morwaba groff Waykartol a Salmis Hodolin varatth haromszor szaz ezer es eothwen ezer forinton, attham az araba vgyan otth Moruaban Thawacio varat keth szaz 10 ezer forintba, kesk penzt keol megh hozza fizetthnem szaz husz ezer tallerth*”, s mivel a

⁷⁷ Károlyi i.m. 1883. 209. és 211.

⁷⁸ A kamarai levéltár fogalmazványáról közli Károlyi Árpád i.m. 1883. 172-174. Okirattár III. Az idézet: 173.

hiányzó összeget — „mjertt hogy ennekem penzem nincs” — felesége pénzéből pótolja, s mivel „Tawaciottis (...) annak eleotte az eo penzebeol veottem volt” — ugyan „az magyar orszagi hadak mjatt” nem volt ideje ráíratni — most „fogadok neki ez lewelemben, hogy mihelen groff Waykartth vram be vallja es be iratthia Hodolint az orszag keonjweben morwai teorwenj szeorint, azonnal enis Hodolintth mjndenesteol neki vallom es keottheom az orszag keonjweben be iratom”.⁷⁹ Jelentékeny várat és birtokot szerez tehát már abban az időben, mikor „sok búal és könnyhullatással” kellett állnia az üldöztetéseket, s *azonnal minenestől* Pálffy Katalinnak köti. A morva törvényekre hivatkozva — miszerint ott az ítéletlevél nem érvényes — és a Tripartitum I.110. pontjára támaszkodva (a feleség pénzén vett jószágokból a pénz mindigis a feleséget illeti) legerősebb védekezési pontjaivá lettek Illésháznak a konfiskálások idején, majd utána. Épp aznap, 1603. szeptember 19-én, mikor Prágában a pozsonyi ítélet nyomán elmarasztaló királyi határozat kelt, a lengyel király, Zsigmond is levelet ír Illésházy Istvánnak birtokügyekről: ebben azt közli, hogy a Zebrzydowski által ajánlott birtokot (Mako) nem kaphatja meg.⁸⁰ Mindez azt jelenti, hogy Illésházy István — számolva az elmarasztalással — kedvező jószágszerzésekben bízott, mintegy *előbe menve* kényszerű futásának: pozícióit akarta szilárdítani Morvában és Lengyelországban. Reménysége Morvában sem igazolódhatott be: amiképp hű embere, a hodolini várnagy, Leszenyei János írja később, ha megbizonyítják bűnösségét, s hogy adott szava ellenére szökött meg Bécsből „tehat eok ezt el hiszik, mert senki nem fog Nagyságod kepeben ellene mondani es helt adnak ... nem mernek semmitis szólni, feltik praebendajokat: es azomba el vesztik hazok szabadsagat és más az, nemelliek örömet Hodoninhoz jutnanak”.⁸¹

Birtokügyekben való tájékozódása figyelemreméltó. Nem indokolt Károlyi Árpádnak az a hipotézise, mely szerint Illésházy legkorábban csak 1604/1605 fordulóján állítja ki — *visszadatálva* — azt a levelet, melyben Hodolint feleségének köti. A *levele véghez nem ment* ugyan, nem írták be még az ország könyvébe, mert mint ahogyan Leszenyei János tudósít, Bécsből azt „iriak, hogy ez az el adáss későn lett Hodoninnál”, de nem szükséges visszadatálásra gondolnunk: Illésházy *előrelátása* inkább valószínűsíthető a dokumentumokból, s nem későbbi fölkészületlen, biztosabb argumentumot kereső próbálkozása. E két esztendő alatt tehát igyekezett az egyre inkább előrevetülő kedvezőtlen ítéletre fölkészülni, s a végső megoldást a szökésben látva, azt kellően előkészíteni. Feltétlenül harmonizálnak ezzel Bécsből való szökésének körülményei. Aligha tagadható, hogy a főherceg tudott Illésháznak e választásáról, valószínűleg segítette is ennek sikerében, bár mindezt dokumentálni nem lehet. Egy 1604-es fogalmazványában (*Responsio ad Articulos Citationis*) ír erről legtöbbször, ám akkor is csupán ennyit: „de azt nem tagagia, hogi tavalj nouemberbe Cyasar vrunk Bechben az varas kapuit be tetette

79 Cod. 8666. 186.r. Az irat végig autográf és lepecsételt. 2. sz.

80 Cod. 8666. 113.r.-114.v. A levélen Illésházy írásával: *Polonie, Mako*. 5. sz.

81 Cod. 8666. 206.r. Leszenyei János Olmützéből írt levelet Illésháznak 1604. december 13-án (Cod. 206.r.-207.v.) 18. sz.

reá és fegweres kezel gialogokal kereste az uarosan selljel, hagi meg fogja, de az Vr Isten segetsegebeol ki szabadolt kezekbeol”.⁸²

Az általa kiemelt, *sok búal* festett két esztendőből, mikor az események végül a fogságba vetésről rendelkező császári parancsig vezetnek, s mikor arra is mutatnak határozott jelek, hogy Illésházy ezt nem főkészületlenül akarta várni, feleségéhez írott leveleit is ismerünk az ÖNB gyűjteményéből. Két levél szerepel itt 1603-ból (ezek a feleségével folytatott levélváltás legkorábbi darabjai is), amelyeket csak a szökés utániakkal tudunk kiegészíteni. Mindkettő a pozsonyi „judicium privatum” tárgyalásairól tudósít. „Ennekem soha életemben nagyobb dolgom nem volt, mint most” — írja feleségének a tárgyalások után, március 14-én — „ugyan valóban meg rágaták velem az kigyot, kigyokat adnak ennem”, s miután a legfontosabb eseményekről és saját előkészületeiről zaklatottan beszámolt, bizakodással mondja: „bizon oly nagy gondban voltam egész éjjel mind irtam, munkalottam, de vegre az ur Isten meg szegyenete eoket, szemlatomast el bolondoltak, egy szot sem tuttak ellenem fejelni.” Megdagadt és fájós lábáról is beszél, majd *újra a* tárgyalás eseményeiről: zaklatott visszakapcsolások, sok rövidítés, láthatóan nagy sietség jellemzi levelét. Igen tanulságos példát szolgáltat e levél arról, hogy írását nem vezeti valamely régen begyakorlott, vagy ismert levélretorikai sablon: teljességgel hiányzik az átgondolt szerkesztés. A *beszédhez* közel álló, elsődlegesen az információk közlését szolgáló mondatok laza és igénytelenebb megformálására kiváló példát ad a retorikai hagyományokhoz is mérhető *conclusio* grammatikai és retorikai egyenetlensége: „Az personalisra most semit nem panaszolhatok, hol vagyon mellettek és ugyan miniajoknak, az ur Isten szüveket igen mellenk fordította, lattjakis tiszta igasságomat it semi hir ninch az nemetek valtig rabolliak az országot minden fele. De nem fáj senkinek Isten tarcia meg k: Datum in Poson 14. martii 1603. Im valami keones vizetis küldeottem”.⁸³ A tárgyalás ekkorra tulajdonképpen már befejeződött, de Illésházy nem tudhatta, hogy a várt „véleménycs jelentés” (*opinio*) helyett formailag szabályos hamis *ítélet-levelet* állítanak ki március 13-tól. Március 19-én feleségének még azt írja, „az én dolgomba opiniot attak az tanach urak, es feol kültek Pragaban, most eben maradt”, ám az Istvánffy által kiállított és visszadatált ítéletlevél a *felségsértés* bűnében marasztalja el, s büntetése fej- és jószágvesztés. E második levelében Illésházy az országgyűlésre készülve iratokat (adósleveleket) és lovat is kér, s aggódva számol be a gyűlés készülteiről: „az gyulesen oly keouesen vadnak, ... hogy el cyudalnad, Rakoci, Magoci, Rewai Péter uram, Czobor Mihál, Peteo István, ez az gyules mindenesteol, az többi pispek, bizony el veszünk. Az ur Isten szüntén. reánk haragutt valami leszen az vege. Itt semi hir ninchén. Azt mongyak hogy teoh tatar jü reánk.” A dátum és aláírás után ismét van még instrukciója, zaklatott állapotára (egyben a strukturálatlan levélszerkesztésre) újabb jó példát adva.⁸⁴

82 Responsio ad articulos citationis, fogalmazvány, végig Illésházy kézírása. OL P-1341. Lad.1. fasc. 10. Nr. 10/11.

83 Cod. 8666. 157.r.-157.v. autográf. Kihagyásokkal közli Károlyi i.m. Bp. 1883. 182-183. Okirattár 9. itt 3. sz.

84 ÖNB. Cod. 8666. 150r-v. 4. sz.

Az Istvánffy elnöklete alatt tanácskozó rendkívüli bíróság jelenlévő tagjairól, a vádpontokról, Illésházy védekezéséről, Szuhai Istvánról, a tehetségében és *hivatalos buzgóságában* talán páratlan magyar kamarai elnök ellenségességéről és egész jellemrajzáról, illetve az ítéletlevélről Károlyi Árpád pontos képet ad, így ezeknek kiemelkedő tanulságait sem tartom fontosnak ehelyütt megismételni. A hivatalos dokumentumokat ismertnek gondolva az eddig nem értelmezett, de az aránytalanul fennmaradt források alapján is kérdésessé vált *magatartásmódot* szeretném sokkal inkább jellemezni. Ezzel válik indokolttá, hogy e pozsonyi tárgyalás után immár *post fugam ex Vienna* írott leveleit tartjuk szempontunkból érdekesnek. Istvánffy bizonyoságlevele Pálffy Katalin részére a szökés másnapján, november 5-én kelt (eredetijét e tárgyalat gyűjtemény őrzi), s benne az áll, hogy Illésházy a törvénytelen letartóztatás elől — bízva a király haragjának megengesztelésében — eltávozott.⁸⁵ Még Hodolinból több levelét ismerjük, az ítélet ellen tiltakozott Istvánffynál, instrukciót készített az óváshoz, levelet küldött Unverzagnak, az udvari kamara elnökének (e dokumentumok legnagyobb részét a kamarai levéltárba kerültek) s november 13-áról Mátyás főherceghez írott *supplicatioját* is őrzi a gyűjtemény: „Es ist vnuonnotten, das ich E. G. weitleuffig vnd vmbschwweiffig meiner Trübseligkeit, vndt höchsten Vnghlücks berichte, die weil es all zue sehr klar am tag vndt offenbar, auch E. G. wohl wissendt ist” — kezdi panaszolkodását, s a törvénytelen ítélet után, mely „alles nicht ohne meines innerlichen grossen herzenleüdt beschicht, vnd allen frommen verstendigen Leüthen zue vrtheilen lasse”. A *fogalmazvány* maradt a levéltárban, a dátum alatt („zue Goedingen den 13. des Monatstagen Nouembris 603”) Illésházy írásával az emlékeztető jegyzés: „*post fugam ex Vienna*”.⁸⁶ Mind a bizonyoságlevél, mind Illésházynek Mátyáshoz küldött írása kiemeli, hogy a császári felséget minden eszközzel engesztelni kívánja, s azért menekült el, hogy a törvénytelen ítélettől megszabaduljon. Ugyanakkor tiltakozik az eljárás (*opinio* helyett *sentencia*) és a konfiskáció ellen, ez utóbbiról szóló levelei, illetve a vonatkozó instrukciók erősíteni látszanak azt a föltevést, hogy az érvanyagot már *pöre idején* kidolgozta. Még novemberben sógorának, a később őt „bosszúságos beszéddel bántó” Bejcsi Jánosnak elmagyarázza, miként kell tiltakozni *felesége* nevében a jószágok elkobzása ellen, s *Pethe Mártonhoz*, a királyi helytartóhoz decemberben, de immár Krakóból írott levele ugyancsak harmonizál elképzelésünkkel. A levél, amely frazeológiájában egy *mintát* is föltételezhetően egyezik a főhercegnek küldött német nyelvű írással, főleg a birtokok tulajdonjogát⁸⁷ hangsúlyozza (1603. december 19. Krakó). Ekkor — mint tudjuk — javai elkobzása már folyt. Pozsonyi háza volt az első (november 9.) és a foglalás egészen 1604 januárjáig tartott. A *komisszió* 1603. december 28-án datált jelentése közelítő képet ad Illésházy óriási készleteiről. Mátyás udvarának szükségeire — mert kiváltképp a bor és a takarmány hiányzott — jelentős mennyiséget tartottak vissza,

85 uo. 235r-v. Közli Károlyi i.m. 198-199. Okirattár 21. E kötetben 6. sz.

86 Cod. 118r-119.v. 7. sz.

87 OL P 1341. Lad. 1. fasc. 11. Nr. 64/65. 9. sz.

ám még mindig csak töredékét annak, amit lefoglaltak. Csak a gabona értékét a kamara 159 ezer forintra becsülte, s az összeg — Illésházy maga is így gondolta — a borral és az állatokkal együtt legalább a duplájára rugott.⁸⁸ A kamarai levéltárban számos dokumentum tanúsítja, hogy ingatlanaira — különös érdemekre hivatkozva — igen sokan igényt tartottak. 1603 decemberében Likava várát erőszakkal veszik el Pálffy Katalintól. A hodolini foglalásról a várnagy, Leszenyei János már december elsején tudósítja onnan nemrégén eltávozott urát. A foglalásra kirendelt komisszáriusok „igen neheztelnek”, hogy a várkapunál tovább nem mehettek, s a jobbágyságot megesküdtetik, „ha valahun Nagyságodot találják, megfogják”. A házakat bepecsételték, s „ha én is meg esküszöm — írja a derék Leszenyei — nekem adják az tisztartóságot, kit én meg nem mívelek, ha kenyérért kellene koldulnomis.”⁸⁹

Magyarországban tehát minden ingó és ingatlan vagyonát lefoglalták, a védettnek gondolt morvaországi jószágokra is *komisszáriusokat* küldtek, s ezzel a háttérrel értelmezhetjük *Lengyelországból* írott első instrukcióit és beszámolóit. Felesége Bécsbe, majd nyilván az ottani *atyafiak* tanácsára Prágába megy. Illésházy szökésében és vagyonmentésében segédkező Eszterházy Farkast — kinek fiairól többször emlékezik száműzetése alatt — 1604 tavaszán fogságra akarják vetni, de ő azzal védekezett, hogy akkor mitsem tudott az Illésházy ellen hozott ítéletről. 1603 utolsó napján Pálffy Katalin a prágai kamarától egyértelmű határozatot kap: „Unsern allergenedigisten Herrn, wegen der frawen Katharina Ilieshazin, Freyin, auf ihr wbergebene Supplication zue genedigisten beschaid anzuzeigen, dass höchsernente Ihre Myt: nichts wieder den ergangenen Sentenz, mit einziehung der Ilieshazischen gutter anbefohlen oder beschein zurein erachten.”⁹⁰ Az *atyafiak*, kik közül kiváltképp *Kánné* és *Octavia uram* szerepel gyakran az emigrációs levelezésben, igen jeles, pozíciók és kapcsolataik révén jelentős hatalmat is gyakorló kört alkotnak. Pálffy Katalin húga, Magdolna, *Khuen Rudolf* báró felesége lett, ő az a századfordulón már ötvennégy esztendő *Kánné*, akinél — mint Károlyi Árpád drámaian írja, „a mindenéből kiforgatott nő megvonta magát” — s aki nem csak pénzzel (kölcönökkel) segítette komolyan a bújdosó családot, hanem összeköttetéseivel is igen sokat tehetett. Erzsébet nevű leányát az a mantovai *Octavio Cavriani* vette feleségül, aki 1601-ben Rudolf legbelső környezetébe juthatott mint főistálló-mester, majd rövidesen kegyvesztett lévén Mátyás főhercegnek a császár haragját szintén fölébresztő *Trautson* és *Khlesl* mellett legbefolyásosabb tanácsadója lett. Másik leánya, *Anna, Meggau Lénárt*, harmadik, *Katalin* pedig *Herberstein Ádám* felesége lett. *Trautson*, elvéve *Meggau Lénárt* leányát, sógora lett „Octavia uramnak”, így a főherceg három legbizalmasabb és legnagyobb hatalommal rendelkező embere közül *kettő* rokonságba került Illésházyval is. Rajtuk keresztül megbízható kapcsolatokat tudott Bécsben

88 OL P 108. A herceg Esterházy család levéltára, fasc. Nr. 483. Repositorium 31. 43-46.

89 OL P 1341. Lad. 1. fasc. 12. Nr. 334. 8. sz.

90 OLP 1341. Lad. 1. fasc. 11. Nr. 16/17.

kialakítani, ügyének pártolásával Cavriani foglalkozott. Egy 1604 őszén írott Illésházy levél mutatja fontos szerepét: „Octavia uramnak írtam és kértem, hogy mint ez ideig, vigyázzon az mi dolgunkra, Prágában is solicitáltassa”. Khlesl püspökhöz kiépített kapcsolatairól szándékunkban van további dokumentumokat fölmutatni.

Részint az előzményeket, részint már a következményekkel számoló magatartást jellemzi az 1604-es év legkorábbi, a gyűjteményben őrzött darabja. Január 29-én *Derssffy Miklós*, Hont főispánja, Illésházynek kedvelt sógora küld levelet Lengyelországba ezideig nem ismert, s legfőljebb csak rekonstruálható levélváltásukra hivatkozva. Kubinyinétől — Eszterházy Magdolnától — megkapta Illésházy levelét, „kítt igen akartam, hogy kegyelmed felől értekezhettem, es hogy ertem, hogy az en levelem kegyelmed kezéhez került, mert e napokban mind sápolottam rajta.” Illésházy válasza határozza meg Derssffy információit, illetve az ezekhez fűzött tanácsait, a *salutatióban* is kifejezetten utal erre, mikor igen kívánja, hogy „az Ur Isten az cö szentt leölke által erwsiche, es az *mostani banatos allapatbul az eleobi kedue szerínt ualo allapatra hozza kegyelmedet*”. Emberét is akarta már hozzá küldeni, „de oly nagy rettegésben vagyunk es suspicioba, hogy nem tud ember kinek hinni, mert sok a susuro, hogy a mith ember nem mondís, megh aztis emberre keöltik.” Őt kétfelől is figyelmeztették, hogy igen óvakodjék, „ha en kegyelmeddel akkor be mencith szembe löttem volna, kit most nyiluan beszélnek, weszet ember uoltam uolna. Még Reway Peter vramatis es szegeny meg holt Balassy Menyhartotis feonegették, hogy rea híják, mert most mindenhez fortellt találnek, es a hízelkedesnek, hamissagnak uagyon hele, az igassagnak tellies le nyomassa, *ha az Ur Isten az eo nagy ırgalmassagaboll fel nem serken, es meg nem segítt benneonket a mint az tanıtuanıyokat az el merültt hajochkaban, telliessıgıgel el keölt merwlneönk es nagy leölki fajdalomba megh keölt epedneönk*.” Az ily szélesre húzott, reménytelenségét és tehetetlenségét hangsúlyozó állapotrajzhoz kapcsolódik — feltétlenül figyelemre méltó szerkesztéssel — a *probatio*, hogy végül, harmonizálva az előkészítéssel, s egyúttal kifejezetten utalva Illésházy neki küldött levelére, a *conclusio* megalapozott legyen: „immar az religiottis haborgatiak, im Kassarol ereuell, hatalommal ki eöszték az praedikatorokat, szentegyhazokat az papista papoknak atták, az teobb szabad varosokatt es az bánya varosokattis féltetik, az Thurzo vrakrais nagy érws mandatumokatt hosztanak, hogy Galgoczrull, Baymoczboll es Zepessıgıboll ki üzzek az predikatorokatth, megh Trenchinbe, Lipchere es Rosomberkre be akariak winni, es mindeneott angustia, az tanachba alteris confessionis quam papistam nolunt promouere, es ki nem latia, hogy az papok es a kamara dominantur nobis iuxta placıfım illorum, és kicsoda, aki merne szolni? Bizony oda vagyunk, nem mondhatok egyebett. *Ugyan nıch az urak keozett, aki merne, kik elholtak, aki uagyon, nem meri. En uram igen kichin uagıyok azok közőtth, meg sem kerdenek engemetth, s azon szomnak hele nıch. Az orszak keoueti, ha akarnak, azok szolhatnanak bızuast, de azok sem akarnak, mert ki*

maga dolgaertth jeo fel az gywlesbe, ennek penig szauat megh nem halyak”.⁹¹ Illésházy tehát Dersffy Miklóst is felszólította, hogy a közelgő országgyűlésen pártfogolja és supplikálja ügyét. Ezt az országgyűlést Rudolf február harmadikára hívta össze Pozsonyba, de mivel a főherceg csak március 19-én vonult be a városba, hónapnál hosszabb késéssel nyitották meg. A rendek elkeseredését ezúttal — mint köztudott — a január hetedikéi templomfoglalás csak fokozta. Ezt a hangulatot Derssffy Miklós igen plasztikusan jelzi levelében, s az országgyűlés dokumentumait ismerve — ekkor iktatták a törvénycikkek közé a protestáns rendek fölterjesztésének, majd óvásának következményeképpen a huszonkettedik artikulust — valóban nem lehet megütödni azon, hogy Illésházy mellett nem tiltakozott.⁹² Az országgyűlésen ugyan ott volt Illésházy kérvénye is, hogy ügyét az ország rendjei pártolják (óriási munkát végzett ezügyben a gyűlés előtt), ám rendkívül kicsiny figyelmet kapott. A lőcsei követek írják március 24-éről, hogy „es sind Supplicationen fürkommen wegen Joó Janusch und Eliashazi, *ist aber vom Land keine angenommen worden*; allein die Religionssachen sammt der Kaschauer Supplication. Ist ein gross Geschrei gewest, denn viel Widerpart ist; allein sie durchaus zu den Artikeln nicht schreiten wollen, sie sind derwegen der Religion etwa versichert.”⁹³

Derssffy Miklós sem vállalta a supplicálást, megírta már előre, de nem csupán az alkotmányos jogokat sértő rendelkezések miatt, hanem azért is, mert „minden nyomoruságunknak es teorwentelensigieneknek magunk vagyunk okai. Nem uthetünk okat sem fejedelemre, sem a nemett tanachra, hanem az sok hőzelkedeő eregisigbol valo informatiok es consiliumok, kiuel naponkintt magunkatt wesztyuk. (...) *Hogy azt irtam uolt kegyelmednek, hogy humiliallya kegyelmed magát, es boszusagott ne irjon, azt nem ok nelkeol chielekettem.*” Nem először, de nem is utoljára hangsúlyozza itt levelében, hogy „az maga dolgatt pediglen sem fejedelemre, sem az birákra inuestalni vagy tulajdonítani nem kell, mert nem jó uolna az birakat carpalni.” Hivatkozik Bebek, Podmaniczky és Balassi Menyhárt példáira, akik a „fejedelmet el arulták, kardott vontak és ez egész orszagot nyirbaltak”, az országgyűlés elítélte őket, „de mégis az fejedelmek mind fejeknek, joszagoknak megh engettenek, kegyelmed penigh semmi effélétt nem chelekedett”. Mint korábban, ehelyütt is azt tanácsolja, hogy Illésházy *humiliálja magát*, és „chiak ilyen simpliter és humiliter keöl a dologba el menni.” Pálffy Katalin éppen Prágában van, talán csak *szép szóval tartóztatják*, de a gyűlésre alá kell jönnie, mert az ügyet senki más nem képviselheti. A további, birtokügyeit illető tanácsok teljességgel összhangban állanak a széles látókörű helyzetfelméréssel: Illésházy éppen ezeket tudta a legkevésbé megfogadni. Trencsényről, mellyel ekkor Henkel Lázárt kínálják háromszázezer forinton, nem kívánt lemondani, jöllehet Dersffy

91 ÖNB. Cod. 8666. 75r-v. 10. sz.

92 Károlyi Árpád: A huszonkettedik artikulus. (1604: XXII. törvénycikk). Klny. a Budapesti Szemle, 1889. májusi füzetéből. Bp. 1889. 10.

93 uo. 31. Joó Jánosról ld. ui., ill. Károlyi i.m. 1883. passim.

figyelmezteti: „Uram ha tractatusra menne a dolog, hogy semmiképpen Trenchint meg nem adnák kegyelmednek, ha a többit meghagyak, *ne reluctallyon kegyelmed*, mert hiszem job ha ualomit meghadnak, hogy sem mind oda vösszen.”⁹⁴

Ez a levél *conclusiója*: különös és nagyhatású lesz a befejezés azáltal, hogy a *változó viszonyokat* nem csak a törvényteleniségekkel (vallási erőszak, birtokpercek) jelzi, hanem a korábbi értékek pusztulásával is. A segítség formája még megfoghatatlan — a protestáns biblikus történelemszemlélet igen elterjedt alaptételén kívül más nem szerepel a levélben — ám a romlás, az értékrend zavara, a társadalmi rend intézményeinek zülése nyilvánvaló. Az isteni gondviselés szüntetheti csak meg ezt az állapotot, csak Isten lehet, aki „jó Magyarországot ismét feltámasztja, és ismét hatalmat ad.” Illésházy rá is írja a második lap verzőjára: „*keresztén levél*”.

Bár Derssffy tanácsait — kiváltképp a *tractálás* módját és lehetőségeit illetően — nem mindenben fogadta meg, maga is hasonlóképpen, az *igaz keresztén* példájával és a Szentírás segítségével buzdítja, bátorítja feleségét a *békességes türésről* már idézett levelében. Tud arról — *Szuhayi István* megüzente neki — hogy gráciát kaphat, „de úgy, hogy Trincsent és az ingó marhát” átengedné, ám „az te igazságodat, jószágodat, abból való jövedelmedet elveszteni nem akarom, nem is méltó; tudod édes leányom, hogy nekem semmit sem kötöttél, sem jószágodba sem marhádban, én sem kívántam; minden igazságod épen vagyon (...) azért azon légy kézzel-lábbal, Derssffy Miklós uramat is kérjed, az több urakat is, lássák ország bírái meg az te igazságodat, nem az kamra.” Írt az országnak, a vármegyéknek, instrukciót is küld feleségének, „közöld Derssffy Miklós urammal, Vizkelety Tamással, Pogrányval”. Ez az igaz út, mondja, „az többit hagyjuk arra az mint az úristen akarja”. Büntelenségét hangsúlyozva *reluctál* a törvényteleniségeknek, de levele később már nehezen talált példáját annak, hogy jobbsorsát a gondviseléstől várja, s addig a *békés türést* kell választania: „panaszolkodhatnánk azért mi is mind Sz. Jóbbal s mind Sz. Dáviddal: ok nekül megsokasodának az mi ellenségeink és ime mikor az úrban bizunk vala, tört vetének minekünk, kiben megfogának, megfosztának, megölének etc”. Legfőképpen Jób 27., és a „bántalmazott lélek reménysége”, a panaszkodás és a szabadulásért való esedezés hatja át levelének bibliai példázatait, s ugyanakkor ezekkel összhangban fogalmazza bátorításait és instrukcióit is: „itt is emberek laknak, itt is az úristen segítségéből tisztességünk böcsületünk leszen és mindennapi könyerünk; az mi legnagyobb, békességünk az kamrától és irigyinktől; jobb, békességgel kövess, hogy nem mint bosszúsággal bánattal szökj.” Az országnak, a vármegyéknek és az uraknak írott panaszai nem érték el azt sem, hogy a gyűlés érdemben foglalkozzék ügyével, nemhogy kedvező irányba tereljék azt. Ezt akkor még nem várta — Derssffy Miklós visszautasító levele még nem is juthatott hozzá — de feleségének írott levelén már átsejlik a vigasztalás, bátorítás és a panaszkodás *feszültsége*, s lelki erősítésért Salamon „ecclesiastes könyvének” újbóli megolvasásához utalja Pálffy Katalint. A kedvező

hírek ellenére („írnak nekem az emberek, hogy Prágából jó választtal bocsátnának el, igen biztatnak; Isten csudája leszen, ha úgy leszen”)⁹⁵ mégsem oly nyugodt, mint amilyennek felesége előtt magát láttatni akarta, a *hamis igazságok* hiábavalóságáról nincs még olyannyira meggyőződve, mint amiképpen hangsúlyozza. Öt nap múlva, február 7-én kelt, *Thurzó Györgynek* írott levelében más hangsúlyt kapnak szavai: saját sérelmét nem azért kicsinyíti ezúttal, hogy *constantia*-ját emelje ki, hanem hogy a romlást, a törvénysértések következményeit szélesebb összefüggéseiben éppen felnagyíthassa. Nem a bevezetőben, hanem a konklúzióban erősödik fel a *tua res agitur* tanúlsága, ehhez az ő egyéni sorsa csak megfontolandó példát ad. A meggyőzés legfőbb eszköze a narratívára kiépített *similitudo*, Illésházy úgy kéri Thurzó Györgytől ügyének védelmét, hogy ezzel tulajdonképpen országát védelmezze. A levél ugyancsak az országgyűlés előtti lázas tevékenységének példája, funkciója is ugyanaz, mint a Derssffy Miklóshoz írotté, csak — amiképpen ezt Derssffy válaszából értelmezni lehet — érvanyaga más. Derssffy pontosan azokkal az argumentumokkal inti Illésházyt arra, hogy „simpliter és humiliter köll a dologban el menni”, amelyeket most Illésházy is fölhasznál. E bő negyedévből immár ismerjük négy, ügyét védelmező levelét — közöttük a Derssffyhez írottat ugyan csak ennek válaszából rekonstruálva — és az *expositio* sablonos azonossága, valamint a szerkesztésnek szintén sablonra támaszkodó hasonlósága mellett föltűnik, hogy e Thurzó Györgyhöz szóló a legerősebben retorizált, szerencsétlenül fordult sorsát tágabb összefüggésekben igyekszik láttatni: „*bizon ha kegyelmetek consencial ennek, reovidnap masonis meg esik, nem orszag leszen hanem falunalis alab valo, ha ily semi teorwenje nem leszen (...), én hazam igassagaert magamert, posteritasert irtam az orszagnak, irtam kegyelmeteknek is.*” Hazája igazsága, saját ügye és a jövődő más leveleiben nem alkot ilyen összefüggő sort, ezekben személyes sérelmei minduntalan elnyomják az általánosítható összefüggéseket. Ehelyütt esete viszont példászerű: „*en ag vagyok imar keouesel meg erem, ittis adnanak keonjeret, bator nem anjra en erettem hanem magaert, hazastarsotokert, maradektokert ne consencialatok vram ez fele teorwentelensegnek.*” Természetes azonban, hogy a *similitudo* retorikai eszközével még nagyobb hatásúvá kívánta tenni saját üldöztetését, s célja — logikai jellegű és affektív *captatio*-ival — mindenek előtt az volt, hogy ügyének védelmére Thurzó Györgyöt is megnyerhesse. A sok *abusus* tragikus következményeinek rajzából a lehetséges magatartást és a reményteljes megoldást is leszűrni, s tanácsul adja: „*kwlgjen feol kegyelmetek eo felsegehezis*”, az ország „*eskut es coronas kiralia*” bizonyosan tartozik az törvényt oltalmazni, s nem hagyja *három vagy négy embernek* semmivé tenni azt. Ebből következik az újra személyes síkra szűkített kérés, föltétlenül bízva abban, hogy a szélesebb jelentőségek iránt érdekeltté tett Thurzó kedvezően fogadja: „*az en suplicationom melletis teorekegiek kegyelmetek eo feolsege veonne el haragjat rolam.*”⁹⁶

95 Vö. Károlyi i.m. 213. Illésházy levele Pálffy Katalinhoz Landskronból 1604. február 2-án.

96 Illésházy Thurzó Györgynek, Landskron, 1604. február 7. Adattár 5. 1981. 25-26. Jenei Ferenc gyűjtése az OL Batthyány levéltárából.

Mátyás főhercegnek, Pethe Márton királyi helytartónak, Derssffy Miklósnak, valamint Thurzó Györgynek írott levelei jó példáját adják a meggyőzés szolgálatába állított érvanyag *címzettek szerinti* felhasználásának: ártatlanságát mindenütt hangsúlyozza, kétségtelenül azonos szerkezeti megoldásokkal él, frazeológiájában, így például az expositio esetén, szószerinti egyezések is vannak, ám az érvek csoportosítása a kiemelni kívánt szempontok szerint differenciált. Az ebből az időközből származó feleségéhez írott levele mind szerkesztésében, mind frazeológiájában élesen elütni látszik ez egy mintára készített, az argumentációban ugyan eltérő, de azonos funkciót szolgáló írásoktól. Feltétlenül indokolt tehát a két típus külön tartása akkor is, ha pártfogást kérő levelei további, főleg retorikai szempontú differenciálásra szorulhatnak: úgy tűnik, hogy esetükben a grammatikai és retorikai vizsgálat eszköztára egyáltalán kompetens lehet. A tanulság korántsem kiemelkedő, inkább egy általánosan ismert *általános* sajátosság konkrét példája: Illésházy István feltétlenül ismerte és alkalmazni is tudta a levélretorika valószínűleg nemcsak a gyakorlatból elsajátított konvencióit, de feleségéhez írva az előszóban történő közlés grammatikailag és retorikailag alig szabályozott hagyományai kerültek előtérbe. Az országhoz, főrendekhez, vármegyékhez és a nemesekhez írott supplicatiói szerkesztésbeli igényességük mellett az affektív eszközök jó ismeretét is mutatják,⁹⁷ míg Pálffy Katalinnak küldött mindig igen terjedelmes leveleit éppen nem kontrollálta az igényesebb szerkesztés vagy az elocutio ismerete.

Az országgyűlésre Illésházy sokfelé keresett pártfogókat, szétküldte számos levelét és supplicatióját, instrukciókat írt és tanácsokat kapott, s a gyűlésen ottlévő felesége végül igen kedvező hírekről tájékoztatja március 28-án. A supplicatiók a tanácsurakhoz kerültek, „és ezek egyben gyűltek, és az úristen egy órában az ő kemény sziveket és ellenünk való dolgokat mind másképpen fordította, úgyannyira, hogy mind egyetlen egyik egy akaratban és egy opinióban maradtak meg”, miszerint a császár ismét vegye régi kegyelmébe vissza, százezer forintot adjon meg az elvett jószágokat „viszontak hogy Kegyelmed is megkövesse ő fölségét, hogy megbocsássa Kegyelmed, az mit vétett ellene, és ő fölsége is viszontak Kegyelmednek mindent megbocsásson, az tanácsokat is hogy Kegyelmed megkövesse, és ők is Kegyelmedet, és egymásnak így mind megbocsásson”. Pálffy Katalin inti is, hogy ne szálljon szembe a föltételekkel: „azert ha isten az embereknek az ő kemény kőszikla sziveket így meglágyította hozzánk minden embereknek vélekedések kivől, tehát méltó, hogy mi is mind az isten előtt s mind az emberek előtt megalázzuk magunkat, és engedelmesek legyünk mind fejedelmünkhöz s mind felebarátunkhoz, az mint sz. Pál is mondja, hogy az ki a fejedelemnek nem enged, tehát istennek nem enged.” Ha a dolog valamelyest elhúzódik is, amíg a „császártól megjönne az választ”, Pálffy Katalin rendkívül bizakodó: „tehát husvét után én mindjártást bemegyek Kegyelmedhez, és hiszem az úristent, hogy együtt fogunk kijűhetni. Ha kediglen husvétig eljűn az választ, hogy

97 Vö. OL P 1341. Supplicatioi az országhoz, főrendeihez, vármegyékhez, nemesekhez. Lad 1. fasc. 11. Nr. 116-118. és ua. Nr. 119. 120-121.; Az massa kytt az vraknak irtam, Lad. 1. fasc. 11. Nr. 136.; Az massa az mitt az orszagnak irtam, Lad. 1. fasc. 11. Nr. 141-144., és 145/146.

Kegyelmed megjöhessen, tehát én be nem megyek, hanem Kegyelmedet ide várom”. Nem lehet kétségünk arról, hogy Pálffy Katalin — bizonyosan tolmácsolva az *atyafiak* reménységét is — komolyan hitte, hogy fél esztendő sem telik el az úgy kedvező rendezéséig. Húsvét vasárnapja ekkor április 18-ára esett, így a kimenetel és a visszatérés idejét leszámítva a kényszerű száműzetés még öt hónapig sem tartott volna. Mindazonáltal ez számára is új fejlemény; ezt hangsúlyozza levele utószavában, nyilvánvalóan megintcsak Mátyásnál befolyásos rokonai véleményét közvetítve, ismételten kérve Illésházyt az engedékenységre: „Az herczeg is és mind az német tanácsok is, legyen az istennek nagy hála, mind jó szívvel vadnak immár hozzánk. Nem hiában írják, hogy az embereknek szivek az istennek kezében vagyon.”⁹⁸ Nincs semmi bizonyítéka annak, hogy Illésházy a *tractálást* ezúttal is olyan argumentumokkal utasította volna vissza, mint Szuhai üzenete után februárban: „sem magamot, sem tégedet — *ti. feleségét* — el nem árulhatlak, magamat azért hogy lölykem ösmereti ellen, büntelen lévén, magam magamat árulónak nem vallhatom; inkább akarok így meghalni; az úristennél és ez világ előtt maradjon az ő istentelen cselekedetek és az én méltatlan bántásom és ártatlanságom.” Szuhai üzent még a télen Bejcsi Jánostól és másoktól, Dersffy Miklós kifejezetten kérte *keresztén levelében*, hogy a tárgyalás esetén ne *reluctáljon*, felesége szent Pálra is hivatkozik, és *Zerotinszky uram* (az ekkor ugyancsak kényszerű visszavonultságban élő morva Žerotin gróf) minden levelében engedékenységre biztatta. Úgy tűnik, hogy Illésházy a kapott tanácsok szerint békeséggel várta az országgyűlés híreit, amelyek aztán mégsem lettek olyan kedvezőek, mint amiképpen Pálffy Katalin remélte. A gyűlés befejeztével húsvét hétfőn már Hodolinból írja, hogy „addig, mig császártól derék választ nem jön” a herceg dekrétuma szerint likavai jószágát, Bánt, a szentgyörgyi és bazini szőlőket kézhez kellene kapnia, ám „mihent elment az herczeg, azonnal az kamora fortélyoskodni közdött, hogy ők a titoktanács decretomra semmit nem mivelnek, hanemha az herczeg ő maga parancsolatot küld nekik.” Octavio Cavriani tanácsa értelmében ezt *mindjárt* megírta Bécsbe, Eszterházy Farkast is fölküldte a herceghez, s immár kevesebb bizakodással folytatja: „En az mi embertől lehetett, mindent megmíveltem, hogy semmi hátra nem maradt benne, mind Magyarországbán, mind Morvában. Immár az végezést Isten kezében bíztam.” Mivel rövidesen Olmützben kell lennie a morvaországi birtokok ügyében, s onnan „csak 18 mélyföld Kracó ... azért ha az úristen engedi és valami nagy dolog nem érkezik utánam, tehát bemegyek Kegyelmedhez, és mindeneket megbeszélék és eleiben adom Kegyelmednek, miben vagyon itt minden dolog; mert irás által lehetetlen dolog, hogy elvégezhössem.”⁹⁹ Ám a császártól „derék választ nem jön”,

98 Ipolyi i.m. Bp. 1887. 101-102. Levelek és akták V., ill. OL P 1341. Lad. 1. fasc. 10. 12/13.

99 uo. 103. Pálffy Katalin Hodolinból 1604. április 19-én írott levele: Ipolyi i.m. 102-104. Levelek és akták VI. Itt is, de más leveleiben is találkozhatunk azzal az ígérettel, hogy rövidesen *szemben lehet* férjével, s akkor az *írás által lehetetlen dolgokat* is megbeszélhetik. Ez szempontunkból azért különös jelentőségű, mert magyarázza a rendelkezésünkre álló levélváltásuk nagyobb időkihagyását is: teljesen nyilvánvaló ez pl. 1604 húsvéja és koranyara között.

s Illésházy — találkozáni feleségével és megértvén tőle, *miben vagyon a dolog* — újabb supplicatiót ír neki május 17-én *in exilio*,¹⁰⁰ előtte is, majd mások előtt is igyekezve igen ártatlan s *békés tűrését* hangsúlyozni. Leveleket küldözget ugyanis azokhoz, akiket még a gyűlés előtt védelmére kért, s itt — a jóakarattól és a segítségért szolgálatát ígérve — elterjedt, de hamis vádaktól mentetgeti magát. Igen jó példája ennek a császári választ váró, türelmét hangsúlyozó magatartásnak az a végig autográf levélfogalmazványa, amelyet feltételezésünk szerint annak a „*vén Pogranynek*” írt június elsején, aki a megkegyelmezés ügyében sokat munkálkodott, s bár „azért ő nem érti ennyire az dolgot”, a tanácsurak kedvező akaratáról is tudósította Illésházyt.

„Értettem hogy kegyelmed ez gyulesben felesegem dolgaban az enimbenis jo akaratal es segetsegel volt, kijert az Vr Isten eltesse es tarcia meg kegyelmedet, miis meg szolgalljuk kegyelmednek” — kezdi levelét, majd a magyar tanács véleményének megváltozását félve, (oka volt ettől tartania a *fortélyoskodás* és a róla Prágába küldött elmarasztaló jelentés után) mentegtőzve írja: „Im nem regen kecieris irtak nem baratim Pragaban Vnferczjajknak, hogy en az teoreckeokekel tartok es hozajok akarok mennj, es mas practicatis inditottam itt Cyasar vrunk ellen. Imar cyak ez heawal uolt, de ott is meg itilik az jamborok, hogj irigsegebeol es ex malicia cselekeszik, azt alittia vgian hogj njnch Isten”. De életvezetéséről egészen konkrét példákat is mond, amelyekből fontos tanulságokat nyerhetünk. Elmúlt már fél esztendeje, hogy Lengyelországba érkezett, ám „ez ideig meg itt *cyak az kyaljal sem leottem szeomben, sem cancellariussal, sehoua sem jarok*, egy varat attak szallasol, aban lakom, az elcott Lantzcoronan laktam, kit Horuat Gaspar vramis meg mondhatot, nam ott volt kegyelmednél. *Azt nem tagadom, hogy tisztessegem es bekesezem vagion keozeotek*, kerem azert kegyelmedett, hamit ez felett hal kegyelmed, ne higie.”¹⁰¹ Valóban nincs arra semmi bizonyítékunk, hogy a királlyal, Zsigmonddal, vagy a kancellárral, Zamojskival *szömben lött* volna, — kevésbé dokumentumokra, mint inkább feltételezésekre támaszkodva kirajzolt politikai szerepe később kezdődött Lengyelországban. *Gottfried Schramm* alapvető könyvében utal Illésházy lengyelországi száműzetése és a *Rokosz*, illetve a *Bocskai-fölkelés* közötti összefüggésre, külön hangsúlyozva, hogy a krakkói vajda, „*Zebrzydowski Rokosza és a Bocskai-fölkelés kapcsolatai még monografikus földolgozást igényelnek*”: „In Polen, wo die weltlichen Stände eine noch grössere Freiheit genössen als anderswo und damit über besondere Möglichkeiten zum Handeln verfügten, könne leicht ein zweiter Bocskay aufstehen. Wenig später

100 OL P 1341. Lad. 1. fasc. 11. Nr. 166/167.

101 Vö. Illésházy mindvégig autográf levelét Scawináról 1604. június 1-én: OL P 1341. Lad. 1. fasc. 11. Nr. 173. Nem tudunk újabb bizonyítékot hozni Illésházy török tárgyalásairól, de ismételten hangsúlyoznunk kell az 1604-es esztergomi ostromról hozzá került beszámoló általa át nem javított (nem margózott s másképpen sem jelölt) tanulságait: a budai-basák „egy levelet osztán írtak Ilieshazi uramnak etc.) Unverzagt 1604 nyarán a törökkel való traktálással vádolja Prágában; egy kezéhez került és fontos följegyzésekre használt beszámoló nyíltan említi törökös kapcsolatait, s a vádakkal magának is szembe kell néznie: védekezik ellenük.

weilte der an der ungarischen Erhebung beteiligte und vor dem Kaiser nach Polen geflohene Magnat Stefan Illésházy bei Zebrzydowski in Lanckoron. *Er mag die Brücke zwischen den Polen und Bocskay geschlagen haben, wenn sie nicht schon bestand.*"¹⁰² Ez az igen óvatos utalás, melynek eseménytörténeti adatai is kétségesek (*wenig später*), de nem kevésbé a leegyszerűsített politikai aspiratio megítélése (an der ungarischen Erhebung beteiligte ... Stefan Illésházy) La Blaque 1606 májusának végén kelt jelentésére támaszkodik, differenciálatlanul hagyva tulajdonképpen minden, Illésházy lengyelországi tartózkodására vonatkozó *előzményt*. Ezidőre Illésházy csaknem esztendeje visszatért Magyarországra, s az a politikai szerepével számoló hír, hogy Bocskai Zebrzydowskinak segítséget ígért volna — egyébként egy már nyilvánvalóan hamisítottnak ítélt levélre visszavezethetően — ugyancsak régen nem találja a száműzetésben. Le kell szögeznünk, hogy nyilvánvalóan az Illésházy által oly fontosnak vélt tavaszi országgyűlés, majd a többiekől hallott reményteljes hírek és egyúttal a türelemre való intések nyomán is e kapcsolatok politikai jellegéről nem szereztünk tudomást: azt kell hinnünk, hogy a „*sehova sem járok*” metaforikusan értelmezhető, nem frekvenciálja magát 1604 nyaráig egy közvetlenül vagy közvetetten Habsburg-ellenes csoportulásban.

Éppen a nyári hónapokra esik a reményteljes, jóllehet a gyűlés bevégezése óta már aggodalmaktól sem mentes kilátások kedvezőtlen fordulata: Rudolf a kegyelmi feltételek ügyében kétszer is leírt a főhercegnek — június 12-én és 18-án —, s utasítást ad arra, hogy Illésházy még a megkövetés esetén se kapja vissza trencsényi jószágát, hanem azt németnek adják zálogbirtokul. Unverzagt Farkas, a prágai kamara elnöke szintén igényt tartott volna Trencsényre, de végül Henkel Lázár, akinek már korábban is kínálták, más Illésházy birtokokkal együtt hajlandónak mutatkozott az átvételre. Likava várát és uradalmát ehhez el kellett venni Pálffy Katalintól, s mert ellenállt, Rudolf a magyar kamarának küldött dekrétumában hűtlenségi kereset indításáról rendelkezik. Ebben a helyzetben, mikor sem a király, sem az udvari kamara, sem a magyar tanács nem volt jobb szándékkal Illésházy ügye és a gyűlésen benyújtott kegyelmi kérvényei iránt, rokonai — *atyjafiai* — elmarasztalásával is szembe kellett néznie. 1604. június 26-án hosszú levelet ír feleségének Skawináról, amelyben védekezik a rokonok *büntetése* ellen, mely sok bántása közepette újabb méltatlan *háborgatás* és *szidalmazás*. E levele több szempontból is egyedülálló: először is azért, mert levéltárában *fogalmazványai* is maradtak (nem ismerjük más példáját annak, hogy feleségéhez írott levelei *fogalmazványok* nyomán készültek volna), másodszer azért, mert az immár több, mint fél esztendő száműzetés egy kiemelt szempontja köré rendezi közlését. Úgy számol be ebben a levelében a pör előzményeiről, de kiváltképp futása óta történt, számára fontosabb és emlékezetre méltó eseményeiről, mint egy *naplókönyvben*, s ez az, ami tulajdonképpen kivételessé teszi levelei sorában. A *genust* az határozza meg, hogy egy feleségének szóló, nyilvánvalóan bizalmas levelet olvasott el, s

102 Gottfried Schramm: Der polnische Adel und die Reformation 1548-1607. Wiesbaden, 1965. 294.

feleségének úgy ír, mintha a feladónak, Pálffy István özvegyének, *Bogacsóczy Márta* asszonynak válaszolna. Összefoglalja *saját szempontjaiból* az eseményeket (erre sincs példa más, Pálffy Katalinhoz írott levelében, ezekben az *aktualitás* feltétlenül elrejtí a tudottnak vélt *történeti* összefüggéseket), s számot vet helyzetével, a fejlemények által behatárolt cselekvési lehetőségeivel. Az ismertett előzmények után bizonyos, hogy éppen ebben az időben *a száműzetésben újabb fejezet kezdődött*, s ennek a szakasznak az élén áll ez az egyedülálló levele. Jól lehet nem Pálffy Katalin levéltárában maradt meg, de mert értékes információkat ad s az emigráció idejéhez egyenesen nélkülözhetetlen, a egészében közöljük.¹⁰³ (13. szám.)

A levél fegyelmezett tagolásával, higgadt, és így az apropos kitérőket kerülő gondolatfűzésével ellentmondani látszik korábbi tanulságunknak: ezúttal jól elkülöníthető három részre osztja szövegét, s leszámítva a tisztázatlan előfogalmazvány nélkül szereplő, biblikus példákra támaszkodó bevezetőt, logikus tagolással követi sógornőjének, az 1596-ban elhunyt Pálffy István özvegyének, Márta asszonynak rekonstruálható vádjait. Ismételten hangsúlyozni kívánom, hogy feleségének, rokonságának és saját magának apológiája *fogalmazványok* nyomán készült, a pör alatti s az ítélet utáni viselkedésük, törekvéseik, illetve vagyoni helyzete, valamint az ezzel összefüggő jószágkezelése elősorban nem feleségének szánt olvasmány, így műfajában különbözik minden más, hozzá írott levélről. Márta asszony Pálffy Katalinnak címezi levelét, s erre, a feladónak eljuttatandó információkkal Illésházy István válaszol: „*im azért számot adok Márta asszonynak*”, s „*kerlek azért, mint szerelmes atyámfiat, adjad eleiben ezeket Márta asszonynak*” írja levelében, kétség nélkül hagyva írásának célját. Ez magyarázza a gondos előkészületet, s a szövegnek az átgondolt szerkesztésen is túlmutató sajátosságát: az 1604. tavaszi országgyűléssel lezáródó, pöre szempontjából reményteljesnek gondolt (esetenként úgy is mutatkozó), majd ismét nehezebbé váló időszak után tisztáznia kellett törekvéseinek értelmét. Ezen az alapon át is kellett értékelnie helyzetét, reményeit és kapcsolatrendszerét. Sem korábban, sem később nem olvasható összefoglalás rajzolódik most ki: megtudjuk, miképpen próbálta Szuhai segítségével ügyét jobbra fordítani, hogy a bűjdosásban nem az atyafiak, hanem az *idegen nemzetség*, a *németek* voltak szánakozó sietséggel, valamint hogy az Illésházy ügyét segítők Mátyás főherceg és a Pálffy Katalin „nagy hamisát” értő német tanács befolyására számítanak, miközben azért a törekvésükért mentegetőzni is kell etc. A levél egyedülálló, mind pozícióját, mind információit tekintve, ez utóbbi szempontjából egyenesen egy szubjektív hangot sem nélkülöző, Illésházy egész

103 OL 1341. Lad. 1. fasc. 12. 283r-v. A fogalmazványok: Lad. 1. fasc. 11. Nr. 128-130. Az + jel közé tett szavak, illetve mondatok a margón voltak. Különösen a bevezető, a Szentírás *autoritására* támaszkodó, ezúttal egy helyen a bibliai locust is jelző (ez az egyetlen ismert levele, ahol idézetének helyét szorosabban is igyekszik megjelölni, hangsúlyoznunk kell azonban, hogy *nyilván emlékezetből, mert a locus nem egyezik*) részben vannak margós betoldások. Azért kerülhettek utólag a szövegbe, mert ennek a máshol is végigvezetett biblikus gondolatsornak, eltérően a levél további, főleg a maga mentségét szolgáló szövegétől, nem készült fogalmazványa, a tisztázáskor került a bevezetőbe.

pályáján voltaképpen hiányzó *naplókönyvet* pótol, nem is *titkon való*, de olvasókra számító följegyzéseivel. Igen jól orientálón, bár kivételes *genusa* következtében előzmények és hasonló folytatás nélkül, tehát mégis töredékesen állítható abba az általa összerendezett följegyzésektől teljesen különböző, hiányolt és eddig más írásai segítségével sem rekonstruált sorba, amelyet ezúttal magatartásának közvetlenebb megértése és megítélése érdekében össze kívánunk állítani.

Szükséges azonban, hogy leveleinek sorozatát ismételten egyéb, bár nem teljesen idegen források adataival is értelmezzük: amiképp száműzetésének elején a hodolói foglalásról beszámoló Leszenyei-levelet, illetve a komisszió jelentését használhattuk Illésházy törekvéseinek, levéladásainak és feleségéhez írott leveleinek értelmező háttéréül, most a nyári hónapokban Pálffy Katalin supplicatiói szolgálhatnak támpontul. A forrás korántsem idegen Illésházytól, tudtuk, hogy szöveges instrukciót is küldött korábban a supplicálásokhoz, ezúttal azonban fogalmazványai között felesége nevében szóló beadványok vázlatai is fennmaradtak. Ezek nyomán aligha lehet kétségünk, hogy Pálffy Katalinnak a nyárról ismert két supplicatióját is Illésházy fogalmazta: 1604. július legelején írt egy *instructiot az posoni törvénybe*, melyben figyelmezteti feleségét, hogy „az írást az kitt küldoitem írásd le, keozeold kett vagy 3 feo ember baratídal”, s a margón még külön: „minden jo akaro atjamfiainak, baratimnak szolgálatomott mongiatok”,¹⁰⁴ ezzel egyidőben másik fogalmazványt is készít arról, hogy „*Locumtenensnek illien levelet keol imi*”.¹⁰⁵ Ezidőre Pálffy Katalinnak már kézhez kellett vennie azokat a királyi mandátumokat, amelyekben őt „jogigényei bebizonyítása végett” augusztus elsejére bíróság elé idézik. Illésházy igyekszik főkészíteni feleségét, figyelmeztetve arra, hogy e törvény előtt könnyen mindenét elveszítheti, „mert az, ki most igazat és törvényt szól, azt mondhatják annak, nam te is királyra támadtál”. Harmonizálva a foglalások közben hangsúlyozott védekezéssel, most is arra biztatja, hogy láttassa meg, „melyik enyim, melyik másé, ne szenvednének az ártatlanok is”. A kis levéltár őriz még egy másolatot — feltételezésem szerint éppen az *eredeti mintájául szolgáló* fogalmazványt — amelyet *ugyanaz* a kéz írt, mint a csak aláírásában autográf, tisztázott Illésházy-supplicatiók közül többet is, így bizonynal állítható, hogy itt is Illésházy, és nem felesége szavait olvashatjuk.¹⁰⁶ Jóllehet ezzel eltávolodtunk Pálffy Katalin önálló szerepének vonzó és hipotetikusán már föltételezett tételétől, s a supplicatiók érvanyagát, gondolatvezetését és szubjektív kitérőit sem használhatjuk fel íráskészségének, műveltségének, vagy egyéni reakcióinak vizsgálatához, de ugyanakkor még közelebb kerülhetünk éppen Illésházy István jogi, politikai és nem utolsó sorban retorikai értékeihez: ezek az írások feltétlenül és teljes egészében *őt magát minősítik*. 1604 nyarának eseményeiről ily módon Illésházy tudósít tehát, *Pálffy Katának az időkörből ismert supplicatiói* — megengedve a bécsi atyafiak, főként Cavriani tanácsait — *Illésházy megfogalmazásaiban maradtak meg*. A július

104 OL P 1341. Lad. 1. fasc. 11. Nr. 174/175.

105 uo. Lad. 1. fasc. 11. Nr. 180/181.

106 Vö. ÖNB. Cod. 8666. 200r-v. és Illésházynek 1605. január 16-án kelt, az országgyűléshez írott és el küldött supplicálását. Az írás kétséget kizáróan ua. OL P 1341. fasc. 12. 262r-v.

4-re datált beadvány Pethe locumtenenshez frazeológiájában és az érvek csoportosításában feltűnően és a szerzőségről egyértelműen tanúskodva hordozza Illésháznak egy bő fél esztendővel korábbi, szintén Pethe Mártonhoz írott levelének, ill. még korábban a Mátyás főherceghez tett beadványának sajátosságait.¹⁰⁷ A scawinai kéz által leírt (fogalmazási hibák miatt kétszer javított) fogalmazványból megérthetjük, hogy Pálffy Katalin múlt karácsonyi könyörgésére a császártól már jóval az országgyűlés feloszlása után, június 20-án jön válasz — ebben idézte az ország bírái elé — hogy „most immar mikor minden eleset, es mind egieb ingo marhamot el vesztegettek, el hordottak, pinzön el attak, ugi annira hogi cziak az pusztá varok és az pusztá joszagh uagion” jogigényeiről meghallgassák. Az aránylag rövid supplicatio, miután drámai hangon részletezi a Pálffy Katalinon esett méltatlan büntetés következményeit (cziak anny helt sem hattak, az hol le ülhettem uolna, auagi honnan egi chipom auagi egy ital borom lehetöt uolna, hanem mindazultatol foguan mas emberek hazaban niü morgottam es laktam”), óvatosan ugyan, de ismételten hivatkozik az ország törvényére: „Noha az Adiudicatabannis meg uagyon tiltua, hogy az enyemnek mindenut bekeseket hadgianak, de sem arra sem az igassagra semmi nezesek nem uolt, hanem haniat homlok, nagy hirtelenseguel minden valogatas nelkül, mindent el ueuenek az camarasok, vgy annira hogy megh az lepedcoimet, abroszimát, kezkeniöimet, vasznaimat, ruhaimat, es hogy egienkint ki ne szamlalliam, mindenestül nagitul fogua kiczinigh mindenemet el ueuek”.¹⁰⁸ A törvénytelenység elleni tiltakozás most elegendőnek bizonyult, a helytartó Pálffy Katalin érdekeit védte, s Mátyás főhercegnek írott javaslata nyomán (1604. augusztus 19.) elvetették az ellene kilátásba helyezett hűtlenségi kereset tervét. Ennél tovább azonban nem mozdult az ügy, noha Illésházy — megmaradt fogalmazványai bizonyosságával — ismét óriási tevékenységet fejtett ki megkegyelmeztetése érdekében. Ezek közül retorizáltsága, a *büntelen szenvedés*, az igazságtalan meghurcoltatás és a *császárhűsége* között kiemelt feszültség szempontjából igen érdekes (és a nyári hónapok törekvéseire nézve feltétlenül tanulságos) az a töredék, amelyet feltevésünk szerint a kamarai elnöknek fogalmazott. „Ninchis ez vilagon olj oktalán barom, az kj illyen nagj vtest meltan nem fajlajna” — írja panaszai előszámálása után, éppen a felesége közvetítésével Márta asszonynak szánt levelében fölhasznált hasonlatát újrafogalmazva, „es ha az Vr Isten velem nem volna, magam eletit is utanam vesztetem volna, bizonial higie k: hogy eletemet sem kjuanom, ne hogy az en Magyarorszagban valo kimenesemert legick feolecoteb solicitus, lattwan az mostani alapatjat Magyar orszagnak, hiszem ha meghalok ittis adnak 3 sing feoldet, az hol eltemessenek, az en Istenem elejben tiszta leoikj eosmeretel megick, ebeoll hogy az en vramot eo feolseget hiwen es jamborul szolgaltam, az en igaz leoikj eosmeretem szeorint. Ag vagiok, nem sok keol, vagok cyak solicitus es leg nagiu b nehességem,

107 Illésházy Pethe Márton helytartóhoz. Krakkó, 1603. dec. 19. OL P 1341. Lad. 1. fasc. 11. Nr. 64/65. 9. sz.

108 ÖNB. Cod. 8666. 200r-v. A lap verzóján a levélíró, és nem Pálffy Katalin kezével: paria az Locumtenens vram leuelenek az kit irtam neki, az Chiaszar parancziolattira etc. 14. sz.

hogi feleségem így budosik es mas ember hazaban veszedik etc.”¹⁰⁹ Hasonlóan a védekezés immár tíz hónapja felhasznált argumentumaihoz, itt is a feleséget ért *iniuriát* hangsúlyozza legkevésbé — maga rezignált türelését feltétlenül a kontraszt érdekében emlegeti, hogy értelmi és érzelmi hatást érjen el — s ismerünk ezidőből egy följegyzést (Memoriale az mi dolgainkról), amelyben az események hosszabb — 3 oldalas — összefoglalása az 1603 november óta ismételtelen felhasznált, supplicatiókban és főként Illésháznak Márta asszony *büntetéseire* válaszoló levelében kidolgozott érvekkel van alátámasztva. Ez a *memoriale*, végig Pálffy Kata kézírása, 1604 augusztusában fogalmazódott meg, az addig alkalmazott érvanyag és az érzelmi megindításra alkalmas affektív eszközök a későbbiekben *mintát is szolgáltatva* épültek be a szövegbe.¹¹⁰

A nyári hónapok után, mikor is Pálffy Katalin törvény elé idézése, illetve az elene tervbe vett hűtlenségi pör fenyegetett, s amikorról újra csak Illésházytól vannak használható forrásaink, 1604. szeptember 2-áról ismerjük feleségéhez írott következő levelét. Különösen becsesnek kell tartanunk, mert az előzőekben ismertetett fejlemények szerint száműzetésének újabb szakasza kezdődik a nyárutóval. Erre akkor kellett felkészülnie, mikor bizonyossá vált, hogy Rudolf császár a biztató hírek s jobb remények ellenére nem *resolvalja magát*, s mikor helyzetének megítéléséhez elsőrangúan számításba kellett vennie „Magyar ország mostani állapotjának” nyugtalanító viszonyait: a politikai törekvések erőteljesebb jelentkezése és összeütközése hazai kapcsolataiban is eltolódásokat eredményezett. Mindez jól követhető e levelében, az ősszel szükség szerint előkerült gazdasági kérdések mellett újabb, a magyar hadi és politikai viszonyokkal számoló tájékozódásáról is figyelemreméltó tanulságokat nyerhetünk. (16. sz.) Levelében az ismét jól érezhető apropos gondolatmenet s a nyilvánvalóan figyelmetlen szerkesztés mellett feltűnik a *gazdasági munkák* sürgető aktualitása, s értékes információkat nyerhetünk — most először — lengyelországi pénz- és jószágkezeléséről is. Fontosnak véljük ehelyütt gazdasági akcióit is, mert nem lebecsülhető adalékot szolgáltatnak száműzetésének történetéhez. Társzekeret kér feleségétől, melyben a segítség eljuthatna, majd így folytatja: „itt mnd dio s mnd egieb sok szep keortuel eolog vagion, cak bort hosz ide, 25 akot el hoszhatt, magunkert obort keollene hoznj, az teobitis jott hosz el adhatjuk jo aron itth.” Mindenképpen pontosítja, esetleg módosítja Illésházy István száműzetéséről eddig kialakított, hipotézisektől sem mentes képünk számos részletét gazdasági helyzetének és törekvéseinek újabb ismerete. Segítségükkel el kell távolodnunk néhány, nem kellően ellenőrzött sztereotípiától, így például a versek (főleg a *Ferendum et sperandum*) híres vitájában fölhasznált, de tulajdonképpen már Károlyi Árpád által elterjesztett *életrajzi* és *lélektani* tanulságoktól.¹¹¹ Hasonlóképpen el kell távolodnunk attól a lélektani vonatkozású föltételezéstől, hogy a „teljes elhagyatottságban minden földi reményét elveszítette” volna, s hogy a Krakóhoz közeli

109 OL P 1341. Lad. 1. fasc. 11. Nr. 256.

110 uo. fasc. 10. Nr. 16/17.

111 ÖNB. Cod. 8666. 191r-v. Scauina 2. Septembris 1604. 16. sz.

birtokot (*nem jó messze Magyarországtól menni*) elsősorban érzelmi okokból választotta.¹¹² Itt főleg gazdasági megfontolások játszottak szerepet, hiszen nem mondott le arról, hogy felcsége révén szerzett jószágai ügyében a császártól majd „derék választ jön”, s így magyarországi jószágaira is gondolt bizonyosan. Nem mondott le róla, hogy Pálffy Katalin birtokai és a maga történytelen ítélete kapcsán elérheti célját, ebben a levelében is ad instrukciókat a további *sollicitálás* módjaira. Kétségtelen ugyanakkor, hogy hosszabb távra kellett immár terveznie, ezért volt *bolondság* eddig is lengyelországi jószág nélkül maradnia. „Octavia vramnak írtam es kertem, hogy mint ez ideig vigiazon az mi dolgunkra, Pragabais sollicitaltassa, imar nem latom hogy egjebet mjuelhessenek, hancm hogy ennekem gratiat sok condiciokal fognak proponalnj, es azt azert hogy vontassak, hogy talam meg hal valamellikunk, azonban oztan hogy el veogick ez idenis minden hasznát.” Az Isten segítségét váró, az emberi akaratot ennek alávető példázat tovább veszt meggyőző erejéből, mikor mindjárt utána a hodolini várnagy *nősülését* rosszallja: „Leszeney ír nekem egj leweletth hogy meg neoszcot, de az mj dolgunkrol cak egj szott sem ír, imar ez sem leszen, mjnden esze, gongia oda leszen neki, cak imar atig ne neoszik vala meg, mig az Vr Isten eben veget ad vala, im írtam azert nekj hogy ott leonne es az gazdasaghozis hozza latthna, ne tekozolnak el”, s mert távollétében alkalmatlan emberek szakszerűtlenül viselnek gondot javaikra, Leszeneyi nősülése apropóján további utasításokat is ad. Jól követhető az asszociatív gondolatfűzés: Leszeneyi esetleges távollétével a hodolini jószág ügyei igazán aggasztóvá válnak, a leveleikkel is forduló Nagy Lászlóra nem bízhatni, mert lám a lovakat is elhanyagolja, a fullajtár is gondozatlan, majd újra a lovakról intézkedik, hogy azután a szolgálatot odahagyó Bejcsi János jusson eszébe. Utasításainak hosszabb felsorolása után, melyek között visszaütések is vannak az időszerű gazdasági feladatokra (*az szekérrel küldj egy jó drabantot, negyedfél forint hópénzt adok neki*), de rendkívül érdekes információkat is nyerhetünk (*az császár képét, kit Prágából hoztunk ha vagyon Révay urammal hozd be veled, vagy hogy az gyermekek pedagógusa általán fogva oda megyen ez napokban, és vigyék őket oda, az hol az Révay uram öccse vagyon*),¹¹³ megintcsak visszatér hadi szolgálatot vállaló

112 Vö. Eckhardt Sándor: Balassi Bálint utóélete. ItK 59. évf. 1955. 419-423., ill. uő. Balassi tanulmányok. Bp. 1972. 387-423. — Segesváry Viktor: Illésházy István három könyörgése. Református Egyház, 1954. ápr. 15. (6. évf. 8.) 13-15.

113 A levelet Hodolinba küldi, s bizonyos, hogy a *gyermekek pedagógusát* is oda várják. A Hodolinban működő *alsóbb* iskoláról és Illésházy patrónusi tevékenységéről nincs elég információnk. Hasonlóképpen keveset tudunk Révai Péter öccsének, a vele Strassburgot is megjárt *Ferencnek* hazai iskola-, vagy művelődéspártoló tevékenységéről. A főleg házassági botrányával elhíresült Ferenc Holicsón élt. Zoványi Jenő (A magyarországi protestantizmus 1565-től 1600-ig. Bp. 1977) tud ugyan Révaynak mosóci iskolájáról (i.m. 350.) de csak említi. Ján Rezik — Samuel Matthacides Gymnaziológiája (Bratislava, 1971) nem említi sem a hodolini, sem a holicsei iskolát, csak Mosócot, s itt Révay Ferencet, de őt csak a 17. század második évtizedétől (i.m. 126-131.). Nem tartjuk elképzelhetőnek, hogy Illésházy a rendkívüli távolságra lévő Mosócra utasítja a gyermekeket, sokkal inkább a szomszédos Holicstra. Pálffy Katalin 1605. január 31-én *Hodolinból* kelt levelében ezt írja: „Az gyermekeket még itthon találtam, megruházták őket, de az iskolában még el nem vitték őket, mert Berénben (*Brünn*) mégis halogatnak... Találtam egy inast hozzájuk,

jószágigazgatójára. „Beici Janos engem vet bunesse es azert nem ír nekem, azt mongia. Írd meg nekj, am bator ne írjon, de bizon senkjnek bolondab es boszszusagos beszedit es irasit nem szenuettem mint eo nekj, es szegin Marta aszszonnak, ezek horvat modra cielekettek”, majd a dátum alatt (korábbi feltételezésünket most már időben is pontosítva) „az Rakoci ados leuelet es egjeb lewelekettjs kerd el Beici Janostol es kerlek el bociasd”. A *bononum director*, a sokáig bizalmas Beici János 1604 őszén, mikor az idő fegyvert és szolgát kíván, elhagyja a gyermekségétől fogva szolgált Illésházyt, s hadi pályára lép. *Bűnössé is veszi*, s így Illésházyt nem csak pótlása, hanem hosszabb kapcsolatuk átértékelése is foglalkoztatja. Ezzel együtt, bár Mátyás főherceg még október elején Illésházy supplicatióinak érveit felhasználva az ítélet törvénytelenységét kiemelő beadványt ír Rudolfnak, újra fel kell adnia reményeit. Rudolf október 20-án Henkel Lázárnak íratja Trencsényt, Surányt és Likavát, s november elején, mikor Bocskai már Kassán van, újabb parancsban sürgeti a birtokokba való bevezetését. Cavriani ugyan még mindig *sollicitálja* az ügyet Prágában és Bécsben is, Illésházynek nem kevés költséget jelent a többfelé adott ajándék és a szolgáltatokat ösztönző pénzösszeg, ám ezúttal haszontalannak bizonyult minden törekvésük: későőszre nyilvánvalóvá vált, hogy immár nemcsak „szóval tartják Prágából”, s nem csak vontatják az ügyet, hanem határozottan föllépnek birtokai elidegenítéséért. A szolgáltatban mégis megmaradó, s hűségében változatlan Leszenyci János Morvaországban igyekezett Illésházy *antikulusai* szerint eljárni, de miután a *törvénytudó fő embereknél* tájékozódott, kevés biztató hírt írhat Scawinára. Hosszú, és Illésházy aláhúzásaival, illetve emlékeztető margináliáival ellátott levelében a morvaországi lehetőségekről számol be, mindjárt az elején jelezve a kapcsolattartás szükségesnek látott titkosságát: „Az nagyságtok parancsolatyá szerinth az teorueny tudo fő embereket, az kikkel kellet Nagyságtok dolgairol bizwást tanachkoznom, el jartham, Carol Serotin vram Nagyságodnak szolgaltatiath izene, Nagyságod leueleire most valasztot nem athatta, de ezutan írí Nagyságodnak. Ha valamit írni fogh Nagyságod neki ezutan, es valaki feleol akarna írni neki, tchat az newett ne írja Nagyságod, hanem chiak in plurali, id est: illi uel aliquit, etc.” Leszenyei által azt üzenve, hogy Illésházyt nem citálhatják Morvába csak ha a császár a *maga nevével* idézi, egyébként „procator által megh felelhetni”. Helyzetük azonban

---

nemes ember gyeremeke *Köröstyűr György fia, jámbor inas*, bort nem iszik, és igen nagy kedve vagyon a tanósághoz is”. OL P 1341. Lad 1. fasc. 11. 270/271. Valószínűsíthető, hogy ez a *jámbor inas* az a *Kereszthury András magister*, aki csalóközi birtokos, és 1607. július 7-én ír először Rimaynak. „akarván Kegyelmednek ösmeretiben jutnom, mivelhogy még ez koráig az Kegyelmed esmereti kívől voltam.” (Ipolyi i.m. 1887. 157-158.) Még egy Rimayhoz írott levelét ismerjük 1612. Szent János napjáról. (Ipolyi i.m. 195-196.) A báni és a rózsahegyí iskoláról vö. Rezik i.m. 85-96., 145-151., ill. Merényi Lajos: Illésházy István és Pálffy Kata végrendelete. TT 1897. 749-767. (ebből tudjuk biztosan, hogy *Illésházy csak elkezdte* a báni iskola szervezését: „A minemű iskolát szegény uram Bánban fel akart építeni és állítani, melyet sok gondjai, dolgai és betegeskedése miatt tellyességgel el nem végezhetett”), és Tordáné Hajabács Ilona: Bán mezőváros iskolájának kurátori rendtartása 1609-ből. Tanulmányok a magyar nevelésügy XVII-XX. századi történetéből. Bp. 1980. 9-16.

kétségtelenül rosszabbodott Morvában is. Azt állítják, hogy Illésházy *adott szava ellenére* szökött volna meg Bécsből, s ezáltal bűnös voltát kétségtelenül bizonyította. Ezzel lehetett a morvaországi foglalásokat törvényessé tenni: az udvari kamara 1604 koratavasztól ismételtén bizonyítványt kér ezügyben az állítólagos fogadáson ottlévőktől, Forgách Ferentől, Verancsics Faustustól és Istvánffy Miklóstól. Közülük egyedül Istvánffy állította ki az elmarasztaló bizonyítványt, Forgách még nyáron is adós maradt vele, de azután, mint éppen Leszenyei levele bizonyítja, mégis beküldhették vallomását. Verancsics viszont mindvégig ellenállt, az első fölszólításra éppen azzal, hogy Illésházy kézfogását nem láthatta, mert a kancellár, Forgách Ferenc föllálva *eltakarta* a jelenetet. A magyarországi törvények Morvában nem érvényesek, tudósít tovább Leszenyei Žerotin véleményéről, és „aztis monda Serotin uram, hogy ebben az dologban emberi alat mostani ideoben nem segetheth, mert nagi az hatalom”, s mikor Octavia uram tanácsait közli vele, hogy ti. legjobb lenne Pálffy Katalin tulajdonjogát bizonyítani, „erre chiak fejtett tekerte, mintha monta volna, hogy nem tartya azt az orszagh teorwenie”.¹¹⁴ A Morvaországban komoly politikai szerepet is kapott, hivatalától megfosztott, majd ismételtén a közélet irányítói közé emelkedő Žerotin gróf (1564-1636) tevékenységének értékelését egyetlen munka sem kerülheti ki, amely a „testvérviszályban”, majd II. Rudolf trónfosztásában kifejlődő, a Habsburg-uralom számára sokáig legválságosabb esztendőket vizsgálja. Közéleti szerepével s kapcsolataival, politikai stratégiájával és taktikájával feltétlenül számolt a régebbi s az újabb kutatás is, a hazai szakirodalom főleg 1608-tól dolgozta ki alaposabban Mátyás mellett kifejtett tevékenységének céljait és meghatározó okait.¹¹⁵ Evans hatalmas irodalmat feldolgozó mértékadó könyve¹¹⁶ rövid összefoglalást is ad programjáról és valláspolitikai oppozíciójának lényegéről, nem kerülve ki természetesen kiemelkedő műveltségének méltatását, kiterjedt levelezésének példázását és a kor legjelesebb tudósaival (Beza, Jessenius, Alsted, Comenius stb.) való igen közeli kapcsolatát. Összefoglalása azonban csak *egyetlen esetben* támaszkodik primer szövegrészletre. *Éppen egy Illésházyhoz írott leveléből választ ki relevánsnak gondolt sorokat!*¹¹⁷ Ez egyébként Evans könyvének egyetlen helye, ahol Illésházy is említődik, ám csak mint címzett, kapcsolatuk e levél apropóján sem kerül elő. Igen határozottan ki kell emelnünk ehelyütt, hogy Žerotin politikai meghatározottságú vallásos vívódásainak példázására a modern szakirodalomban éppen egy Illésházyhoz írott levele tűnt a legalkalmasabbnak, s ez amellett, hogy röviddel ezután az emigrációból ismert Illésházy-levelezés Žerotinra vonatkozó adatait számunkra élesebben exponálja, tulajdonképpen kettejük dokumentálhatóan évtizednél hosszabb kapcsolatának eszme- és művelődéstörténeti tanulságokkal biztató elemzésére is ösztönözhet.

114 ÖNB Cod. 8666. 206r-207v. Olomuc, 13. Decembris 1604. 18. sz.

115 Vö. Wittman Tibor: Az osztrák Habsburg-hatalom válságos éveinek történetéhez (1606-1618). Acta Univ. Szegediensis, Sect. Historica 5. 1959. és Benda Kálmán: A kálvini tanok hatása a magyar rendi ellenállás ideológiájára. Helikon, 1971. 17. évf. 322-330.

116 Evans, R. J. W.: Rudolf II. and his World. A study in intellectual history 1576-1612. Oxford, 1973.

117 uo. 143-144. Žerotinnak ez a levele 1600. március 13-án kelt.

Ismerjük ugyanis Žerotin hatalmas levelezésének magyar vonatkozásait, kiváltképp számon tartottuk Rimayhoz való kapcsolatát (Szilágyi Sándor szerint egyenesen *benső barátságát*), tudunk természetesen Illésházyval folytatott levelezéséről, de alaposabb elemzés nem készült még e dokumentumokra támaszkodva.¹¹⁸ Pedig remélhető, hogy Illésházy, Rimay és Žerotin kapcsolatának alaposabb vizsgálata újabb adalékokat szolgáltathat a 17. század elejének eszmeáramlataihoz. Evans portréja erősen hangsúlyozza lelki vívódásaival is példázott társtalanságát, a két „military camps” közötti magámaradottságot.¹¹⁹

Rendkívül érdekelne bennünket ennek árnyaltabb bemutatása, s ezen belül kiváltképp azok az esztendőök, amikor Illésházy Istvánnal is közölte gondolkozásmódját élesebben megvilágító tanácsait. Ehhez most néhány, főleg Illésházy emigrációjának idejére eső, és Žerotin köz-, ill. magánéletének is rendkívül fontos szakaszában született írás rövid tanulságával járulhatunk hozzá, lehetetlennek tartva ugyanakkor az ifjúkor izgalmas tanulmányútjának, strassburgi, bázeli, genfi tanárainak és tanuló társainak, illetve európai utazásai alatt szerzett kapcsolatainak értékelését. 1598 és 1612 között fennmaradtak sajátkezű levélfogalmazványai (a kutatás legnagyobbbrészt ma is ezekre támaszkodik), ezek között találjuk Illésházynek írott levelei leggazdagabb gyűjteményét. *Válságának körülményei* emlékeztethetnének analógiákra: 1600-ban *felségsértéssel vádolják*, s meg kell jelennie a császár előtt. Ekkor — 1600. március 13-án — írja azt a levelét, amelyben erős utalások vannak az ellene indított eljárás körülményeire.¹²⁰

Heves és erősen retorizált levele aligha értelmezhető a nyelvüket nem beszélő olmützi püspök erőszakos restaurációs törekvéseinek, Žerotin alkotmányvédő fölépésének, és az ellenc hozott vádaknak háttére nélkül. Prágai útja előtt barátai *engedékenységre* biztatják, amire 1600 májusában egy levelében eképp válaszol: nem lenne igaz keresztény, ha a szenvedésekért való bosszúállást igaz meggyőződésből nem bízna Istenre. Saját tapasztalatai mutatták meg, hogy az ellenség megkapta büntetését az isteni igazságszolgáltatástól, mégpedig nagyobb és keményebbet, mint amire az ember képes lehet. *Ezúttal azonban nem magáról, övéiről, nem tisztjéről és jószágairól van szó, hanem az országról s jövődőről: az ellenség lábbal tapossa a törvényt és a jogot, az alkotmányt semmibe veszi és a szabadságot teljesen eltiporja.* Ily módon — erősíti — saját ügye és hazája jóléte olyannyira összefonódott, hogy szükségszerűen elárulná hazáját, ha ügyét elhagyná. Nincs szüksége erőszakra, sokkal inkább bízik jogaiban. A kínálkozó analógiák

118 Vö. Žerotin Károly naplója és Rimay János leveleskönyve. Ipolyi Arnold i.m. 1887. Szilágyi Sándor bevezetésével. Žerotinról való képünket legfőképpen külföldi szakirodalom nyomán kell kialakítanunk, ezekben elszikkadnak magyarosági kapcsolatai.

119 Evans i.m. 145.

120 Žerotin életrajzának, műveltségének, politikai és társadalmi szerepének alapvető földolgozása, ill. leveleinek pótkötetben való kiadása (ez utóbbi jóllehet korai halála után jelent meg) Peter Chlumeczy érdeme. Peter Chlumeczy: Carl von Zierotin und seine Zeit. 1564-1615. Brunn, 1862. 1-2. és Beilageband. Az idézett levél: Beilageband 39. (34.) Žerotin Illésházynek, Krumloviae, 13. Martii 1600.; Evans rövid részt közöl ugyanebből a levélből angol fordításban, i.m. 144.

mellett az azonos érvrendszer és gondolatfűzés feltétlenül közelíti tiltakozását Illésházy eddig áttekintett írásaihoz. Ez analógiák életrajzi összefüggésekből nyerték még erősebb argumentumaikat. Žerotin harcolt a török ellen is Esztergomnál például, diáriumot állított össze, felségsértési perének alapjai alkotmányjogi természetűek, visszavonulásra (száműzöttségre) kényszerül, majd Mátyás politikáját segítve *hejman* lesz Morvaországban stb., de arra kell gondolnunk, hogy legalább is mellőzöttségük idején valóban *mélyebb összefüggés* is felfedezhető gondolkozásukban. 1602 ősztől, közeleti tisztségeitől kényszerűen megválva visszavonultságban él, a politikai levelezést kerüli, s leveleit kéri megsemmisíteni, illetve elégetni. 1604 koratelén keresi fel őt Illésházy *artikulusaival* Leszenyei János, és szóbeli üzenete után — emlékezünk, az ügy kapcsán csak *a fejét tekerte* — január közepén levelet is ír Illésházynek. Ez igen érdekes levele arról tanúskodik, hogy a békeséges tűrést választotta, s erre biztatja Illésházyt is: az udvarral való kibékülés az egyetlen lehetséges választás a mostani helyzetben.¹²¹

Nem hiszem, hogy sokat tévednénk, ha megváltozott lehetőségeit az „ad dirigenda consilia nostra” rendkívül fontosnak tartott és Magyarországról kapott hírek nyomasztó hatásával is értelmezzük. Azt aránylag biztonsággal állíthatjuk, hogy Žerotin hivatalainak elvesztéséig *mindenképpen* olyan levelet küld Illésházynek (is), amelyekben kevés konkrétsággal, de igen hevesen ostromozza az ellenségek (*hostes*) jogtiprásait, a jog, az igazságosság és a szokások elnyomását. Argumentációját, illetve személyes sorsának az országos ügyekbe való vctítését Illésházy supplicatióiban, a Pálffy Katalinnak írott levelei bibliai példázataiban vizionálhatjuk. Žerotinnál a *hostes* nincsenek megnevezve, de aligha lehet kétségünk, hogy a vele levelezésben állók, így Illésházy István is, értették e metaforikus jelentést, az *antonomásiával* kifejezett „Istent megvetőket”. 1605 elején azonban, bár Žerotin nem hagyja abba szép retorikájú leveleiben az *általános* és csak a beavatottak előtt nyilvánvaló utalásokat, heves, de határozott programot mellőző kritikája új fordulatot vesz: valószínűleg a Bocskai-főkelésről kapott hírek okozta aggodalmai miatt a császárral szembeni engedékenységből látja a biblikus példával is alátámasztott (*colaphos accipiendo, et gratias agendo*) megoldást. Mindaddig — úgy tűnik — közeli kapcsolat, s nem csupán közös műveltség-elemeikből, de gyakori érintkezéseikből is magyarázható analógia állapítható meg. Milyen elemekből épült Žerotin politikai fordulata, s vajon adódik-e további értékelhető paralellizmus Illésházy magatartásával? Žerotin s a morva rendek 1605 májusában csatlakozásra felszólító levelet kapnak Bocskaitól, ám Žerotin ezeket — miként a csehek is — továbbküldi Prágába a császárnak. Mikor a császártól semminemű választ nem kapnak, a *hejman*t, Liechtenstein Károlyt fővezérnek nevezik ki, s ellenállnak Bocskai Morvába törő csapatainak. Május végére Dengeleghy katonái „Morvaországot erősen hódoltatják, a föld elrémult”. Bizonyos, hogy Žerotin januárban már komoly aggodalmakkal szemlélte

121 Vö. Chlumecky Beilageband 43. (48.) Žerotin Illésházynek Olomucio Idibus Jan. 1605. Ezt a Žerotin levelet közli Ipolyi Arnold is i.m. 114-115. Chlumecky a fogalmazványról, Ipolyi pedig az Illésházy levéltárban lévő eredetiről publikálja.

a diadalmas téli hadjárat eseményeit. Nem frekventálja magát azonban sem az ország védelmében, sem a közügyekben, s mikor ezt Georg Hoditz szemére veti, megírja viselkedését magyarázó, visszahúzódsát mentegető híres, a kor- és az irodalomtörténet szempontjából egyaránt becses *apológiáját*. Amiképpen a pihentetés érdekében néha megműveletlenül maradt föld sem mondható terméketlennek, azonképpen tőle sem lehet elvitatni hazája iránt érzett szeretetét s törődését akkor sem, ha óvatosan viselkedik, majd a tapasztalt hajósnak (*az jó kormányosnak*) példáját említve arról igyekszik meggyőzni olvasóit, hogy a viharos szélnek okosan engedve a hajót közben mégis az iránytűre és a kormányrúdra támaszkodva kell a vágyott kikötőbe segítő kedvező szelet kívánni. E metaforikus példázat figyelemre méltó módon terjedt el a korabeli sztoikus szövegekben, így például Rimay Jánosnál többször is találkozunk vele.¹²² A kedvezőtlen szélben vergődő hajóshoz hasonlóan Žerotin maga is arra volt kényszerítve, hogy a vihar elől fedelet keressen, s kívárja azokat az időket, mikor tehetségét hazája javára fordíthatja. Teljes szívéből szerette hazáját, jóllehet ez hálátlannak bizonyult az elődök jótéteményeire, s most romlását és pusztulását látva mély fájdalmat érez. Morvaország mérhetetlen szerencsétlenségében Isten büntetését látja, amely a hazafiakat mind elnyomta, s az ellenséget naggyá tette. Istenhez fordul, ahhoz, aki a népeket ma fölemeli s holnap elrontja, segítség és menekülés csak tőle várható. Magát a zsidókhoz hasonlította, kik valaha egyik kézben fegyvert tartva, másikkal dolgozva Jeruzsálemet fölépítették, ő is összekötötte az imádságot a munkával. Mindazonáltal az a meggyőződése, hogy *a cselekvés pillanata még nem jött el*. Az éles értelem nyilvánvaló jegye, ha rossz időben nyugodtan viselkedünk, s csak akkor lépünk fel a legnagyobb buzgósággal, mikor az alkalmas pillanat eljött: vállalkozásaink tanítója az idő, erre kell tekinteni, hogy csábító tettvágyból el ne pusztuljunk. E nehéz időben elhatározta, hogy hazáját nem hagyja el: ott akart élni annak jó és rossz napjaiban is. Visszahúzódsát társai közömbössége és demoralizáltsága okozta, mert vajon van-e valaki Morvaországban — kérdezi — aki többet törődne az országgal, mint saját személyes előnyeivel? A mágnások és a nemesek pénz és hivatalok után törekednek, idejüket vadászatokra, vendégeskedésre, játékokra és más szórakozásokra fecsérelik, az ország jogait, szabadságát és szokásait nem ismerik, vagy éppen semmibe veszik. A jogot lábbal tapossák, az ősi rendet elfelejtik, az alkalmas embereket elűzték, idegenek lopóztak az országba, akik idegen intézményeket vezettek be, a lakosság elszegényedett. Igen hatásos metaforája szerint az ország tetőtől talpig egy gennyedő nyílt seb, amelyre nem alkalmaztak még semmiféle gyógyító balzsamot. Azon a véleményen van, hogy jogos segítség senki másától nem várható, hanem csak a császártól, aki megesküdött az ország jogainak és szabadságának védelmére, s ha a dolgok állásáról jól informálnák, a segítség bizonyosan nem maradna el. Ha az audiencián nem személyi ügyekről lenne szó, hanem az ország javáról és fájdalmáról, e

122 Vö. Eckhard Sándor: RÖM 62. Eckhardt a 30. sz. (Ez világ mint egy kert...) vers záróstrófáját még a datáláshoz is felhasználja: *hasonló képet* talál Rimaynak egy Bocskai nevében írott levelében, i.m. 196.

kihallgatásnak nem percekig, de órákig, napokig, hónapokig és évekig kellene tartania, ahol az ügy természeténél fogva a retorika is megszűnne, hiszen nem lehetne a kellemetlen dolgokat kellemesebbekkel vegyíteni. Most azonban az audienca reménytelen. A titkos tanácsban németek vannak, akik ősidőktől fogva ellenségeink, s nem ismerik a morva viszonyokat, a cseh tanács a vallás ellensége, s támogatja az idegeneket, a csehek ígírek a morvákra s uralkodni akarnak rajtuk, már őseik is ugyanígy gondolkoztak. Konklúziója a teljes reménytelenséget és tehetetlenséget állítja: hiábavaló az adott körülmények között bármit is csinálni, amitől a panaszolt állapotok megváltozását várhatnánk s ami a régi szabadságot korábbi állapotába helyezné. Egy ilyen kezdeményezés egyúttal magát a cselekvőt is pusztulásba döntené, s ezt tovább argumentálva hasonlatokkal él: ha bármit is elkezde most ezirányban, összegyűjtené a protestáns pártot s az udvar ellen tiltakozna, ellenségei, mint a méhek rázúdúlnának csípéseikkel, barátai pedig mint egy bárányt elhagynák és föláldoznák. Az idő még nem érett meg a cselekvésre, ismétli, a haza szempontjából is célszerűbb várni, hogy ne tegyünk lehetetlent. Alázatosan és imádsággal akar tűrni, s csak akkor nagyobbra vállalkozni, mikor más idők jönnek, mikor Isten fölébreszti, s hazája megszabadítására fölszólítja. Csak akkor lesznek lépései sikerrel megáldva, ha majd Isten akarata megnyilvánul. Csak akkor jön el az ő ideje, s csak akkor léphet fel újra cselekvően, mikor rendjének tagjai megváltoznak.¹²³ Az 1605 őszén írott *apológia* sztoikus közhelyeinek hátterében újabb közhelyek, pl. a török kérdésben még Luthertől elterjesztett passzivitás és belső megújulás fedezhetők fel. Mind a narratio, mind az argumentáció, s mind a conclusio *túlontúl általános*, s a cselekvés hiábavalóságának, valamint a tehetetlenségnek igen erős hangsúlyozása végül föltétlenül érezteti a programot nélkülöző *céltalan retorikát*. Arra kell gondolnunk, hogy Žerotin 1605 fordulójától éppen *ellentétes* utat járt be, mint Illésházy. Ezidőre panaszait olyképpen rajzolja meg, hogy föl sem merülhet az értelmes politikai cselekvés alternatívája, s a conclusio, a teljes tehetetlenség *legalizálja kivülmaradását*. Mindehhez természetesen a retorika nagy segítségére volt szüksége. 1605 elejétől írott levelei, de kiváltképp ez *apológia* nem tanúskodik olvasmányai kapcsán gyakorta kiemelt radikálisabb tájékozódásáról, du Plessis-Mornay, Hotman vagy Languet államelméleti gondolatainak recepciójáról, történelemképét naív módon hatja át az isteni gondviselés érvényesülése. A hazája sorsát, a megrongált igazságosságot és szokásokat szolgáló aktív tiltakozástól 1605-re eljut egy visszahúzó, háttérben tartott és gondosan rejtett hatástalan oppozícióba: mikor Illésházy meghívja a bécsi béke tanácskozásaira, lemondja, *mert mindent azoknak akar átengedni, akik kormányoznak, s akiknek szándékait ő nem ismeri és nem is befolyásolhatja*. Csak esztendőkkel később, 1607 későőszén gondolja úgy, hogy a megfelelő pillanat elérkezhetett: a protestáns fejedelmek uniótervéről közlelről tájékozik, majd december 9-én R. Stahrenberghhez írott levelében egészen nyilvánvalóan agítál *a cselekvésre*. Miképpen tartják be a

123 Chlumecky i.m. 374. és köv. Beilageband 286.

magyaroknak tett ígéretet, kérdezi, s hol van a csehek szabadsága? Hol vannak a mi jogaink és privilégiumaink? A szolgaság közös igája alatt vagyunk mind összekötve, ugyanazon láncon vezetnek mindannyiunkat rabságba. A sanyarúság nagyobb annál, hogy hagyományos eszközökkel még gyógyítható legyen: csak Isten adhat lehetőséget nekünk, hogy megmentjük magunkat. Ez a menekülés már közel van, ha az emberi dolgok a legrosszabbul állanak, akkor jön Isten segítsége. Nem kéréssel és intelmekkel, hanem más eszközökkel kell a rosszat meggyógyítani: a betegség oly heves, hogy erős gyógyszerre van szükség. Egy Mózes kell, hogy kivezesse a zsidókat Egyiptomból, mert a fáraók szíve süket. Isten mindig küldött segítséget: Ábrahám elűzte az asszírokat, Gedeon a moabitákat, Cyrus szabadságot adott a zsidóknak, már nincs többé semmiféle középút: vagy győzni, vagy szenvedni. Sem kérés, sem panasz, sem követség, sem tárgyalás nem segített. Az eseményekhez megkésve, már a *végkifejlet*hez kapcsolódva 1608 tavaszára lesz nyilvánvaló számára, hogy a császár nem őrzi meg a törvényességet, s a Prága felé induló Mátyáshoz kapcsolódva május 10-én megintcsak rendkívül szép retorikájú levélben szólítja fel a cseh Václav Budovecet a csatlakozásra: emlékeztetek szenvedéseitekre, s kövessétek őseitek példáját, hogy egykor majd ne mondassák rólatok is azt, amit Tiberius mondott a rómaiakról: ezek azok az emberek, akik rabszolgaságra születtek! A nyári olműtzi törvény azután a rendek győzelmét hozta, s Žerotin *hejman* lett. Ezúttal nem kívánjuk a rendi szövetségben is ismert viszályokat és nézetkülönbségeket hozó politikai törekvéseket tovább kísérni, a *terminus fatalis domus Austriae* nemcsak a nemzetközi, hanem az újabb hazai szakirodalomból is jólismert. Tanulságunk ehelyütt az, hogy Žerotin és Illésházy 1605 fordulójától az esztendő végéig számos analógiát felmutató kezdeti opposíciójukhoz képest *ellentétes* utat tettek meg: Žerotin az ékesszólás útvesztőibe rejtette s így mentegette *teljes visszavonulását*, míg Illésházy aktív közéleti szerepet vállalt. Azt kell esetében tovább kísérnünk, milyen értékátrendezéssel és ehhez kapcsolódó, talán leveleiben is tükröződő döntésekkel került Bocskai mellé.

Mátyás ezidőben már összehívta a „vízkeresztí” országgyűlést, amelyet azután a császár kedvezőbb időre halaszt. Természetes, hogy az országgyűlésre való felkészülés közben Illésházy újra igen széleskörű tevékenységet fejt ki, supplicatiói mellett a gyűlésre küldött — Pálffy Katalinhoz írott — levelei is nagyobb számban maradtak meg, ez utóbbiak oly szerencsésen, hogy *folymatosan* követik egymást. 1605. január 6-án kelt, az országgyűlésnek írott, gondosan letisztázott és el is küldött supplicatiója nem hoz újabb érvanyagot, ám az immár esztendőnél hosszabb ideje felhasznált argumentációt különös figyelemmel és részletességgel dolgozza ki.¹²⁴ A gondolatmenetében jól rendezett levél hangneme — *genusából* következően — rendkívül visszafogott, de szokatlanul részletező.

Illésházy most *humiliálta magát*, korábban részletesebben ismertetett beadványaihoz képest feltétlenül figyelemreméltó az arányeltolódás: a törvénytelenység következtében kényszerűen átélt *sok nyomorúság és kárvallás* érzelmi megindításra

---

124 OL P 1341. Lad. 1. fasc. 12. No. 262-263.

számító rajza igen sokat veszít erejéből, míg feltűnő hangsúlyt kap alázatos, Rudolftól hűségével és jámbor szolgálataival is engesztelni kívánó könyörgése.

Természetesen most már különösképp számolnunk kell azzal, hogy Illésházy a Bocskai fölkelés friss híreit is megkapva készül a gyűlésre. Hosszú, három nap alatt írott, egyszer már lezárt, majd folytatott, tehát kétszer is dátumozott levelében Szuhait teszi legfőbb bűnössé. Ez ugyanis azt írta neki, hogy a császártól *gratiát* nyert volna Illésházy számára, ami „mereo cyalardsag”.¹²⁵ Bizonyos forrásai vannak, hogy a resolutio nem került a császár elé, aki, Illésházy most úgy reméli, *kevesebb conditióval proponálna a gratiát*: „ebeolis meg eosmernj, hogy cyalardsagal jar Szuhai, mert az iria hogy azt az mint eo el vegeszte Czaszaral az en dolgomat, 4. decembris az hercegnek küldetok Bechbe, Octauia vram lewele penig karacion estin keolt, es eo azt iria, hogy meg Pragaban Vnferciagtнал vagion az resolutio, bizon dolog hogy meg akar cyalni Szuhai”. De családsága el fogja nyerni kemény és méltó büntetését, most először kap az *igaz bíró* többször emlegetett *bosszúja* határozott jelentést, most először véli Bocskai fölkelését Isten jogos büntetésének: „*talam ugj agia az Vr Isten, hogy ez leszen Szuhainak vtolso giulese, ki nem lattja hogy az Vr Isten cyelekeszik, im cyak az porokatt tamasztotta reaok, es im majd veget erik. Ez leszen az en vtolso keonjergesem nekjk, hiszem el tart az Vr Isten benjnket, vgjan sem tudom, kj kjuankozzek ez birodalom ala, de hiszem hogy az mint el keszte eo Szent feolsege, meg eosmereti magatt velek, mert nem akarjak eotet felni es eosmerni*”. Miként az országnak írott supplicatiójában feltűnő volt maga alázatos humiliálása, azonképpen itt is nyilvánvaló a mielőbbi, akár követeléseiből is engedő végső rendezés kívánsága. A prágai megkövetésre is hajlandó. Tévednénk azonban, ha ehelyütt nem számolnánk Bocskai seregeitől való aggodalmával is, a *pórok*, akik Isten büntetéséből támadtak a törvénytelenekre, bizony „szakmant tesznek” jószágaiban. Sürgeti feleségét ismételten, „ha lehet erd valamj veget”, s azzal zárja le először levelét, hogy őmiattuk az ügy most már semmiképp se vontassék tovább. Ujra folytatva az *atyafiak*, főleg *Octavia uram* tanácsaira is számító sürgető rendelkezéseket tesz annak érdekében, hogy mihamarabb végét érhessék, s megint hangsúlyozza feleségének: „nekem ugj tetcik, az mit meg adnak, veogjuk el”. Már megszokott, de ezúttal zaklatottabb kitéréseivel, melyek között gyakori most a bizonytalanságról tanúskodó *helyesbítő* visszautalás, ismételten belekezd gazdasági utasításaiba, a pörrel kapcsolatos instrukciókba és a hadi események leírásába. Leszenyeit feddi, mert hanyagsága miatt nem jutott el hozzá a bor, de a szekeress lovak sem, majd *Kánné* üzenete kapcsán (akinek nem tetszett, hogy Pálffy Katalin hosszabb időt töltött Scawinán), értékes képet kaphatunk *pillanatnyi meggyőződéséről*. A császárt menti, Szuhait tartja a legfőbb akadálnak, de a mihamarabbi eredmény érdekében módosítja ugyanebben a levélben írott tanácsait: „*mostis talam job Szuhai vtan jami, hogy nem herceg vrunk vtan, ezek tugiak egymas erkülchiet, azert lassad ha semi választ ninch az herceguel agi jo szott Szuhainak*”. A hadi hírekről is tudósít, bár nyilván „odaís vagion hiretekel”, Rhédey

125 ÖNB Cod. 8666. 184r-185v. Illésházy István Pálffy Katalinnak 1605. január 14. illetve folytatja január 17. 24. sz.

Ferenc katonái „az Carol Kolonicz fegjueresit mind le vaktak, maga egi imegbe szalat el”, a németek Likaván rakták le „a port globist”, s miután részletesen utasítja feleségét, mit tegyen Likaváért, ami az övé, alább megállapítja: „*Licaupenz nekulis el uezs, az mjnt az szel fű*”. Bosnyák Tamásnak is írt „egi cedulat” (aki húgának, Katalinnak fia, neki *atyjafia*, nemes ember, s ezidőre Rhédey Ferenc seregében tüntette ki magát), hogy a gyűlésen szóljon Surány érdekében.¹²⁶ „Imádkozom eretetek — fejezi be végül zaklatott levelét — az fulemetis nitwa tartia az Vr Isten”, s nincs kétsége felesége előtt, hogy az Isten, ime, megsegíti a benne bízókat. Következő, január 26-án kelt levelében, mikor megérkezik Iván szolgálja is a borokkal, Pálffy Katalinnak újabb sürgős tanácsokat ad. A herceg újra írt a császárnak, így kéri, felesége mostani, s ne a korábbi leveléhez tartsa magát, „*mert akkor nem erthettem az herceg jo akaratiat*”. Prágában meg kell bizonyítani, melyik birtok volt Pálffy Katalin, kérje a sajátját bátorsággal „*es Vnferchjaktnak tolmacioltasd meg, hasznot akar az masebol keresni, de felő hogy ez fele haszonnal Cyaszarnak es az egesz ausztriai haznak nagy kart fog teonni, mert az egesz Magyar ország meg vkeozeot ezen az peldan meg szomszed orszagokis, az mjnt te rajtad feokepen es en rajtamis cyeleteket*”. Erről írt egy kis levelet neki, amit ő is megérthet, majd indulat nélkül, röviden hozzáfűzi: *ez utolsó suplicálásunk*. Ezekután Vöröskőre utasítja feleségét, s kedvezőtlen válasz esetén sürgősen magához hívja. A németek hire nem igaz, nem kell hinni annak, mert Basta hada eloszlik, *az olasz* a városokat akarja meg profontolni, „de magyarokkal vagion dolga”. Ez az első levele, amelyben a lehetőségek ilyennyire sarkítottak: végső supplicálásukra vagy *derék* válasz jön, vagy *most már mást fog gondolni*. Tusakodik erősen, ám még egy lehetőséget meg kell próbálnia, hogy lelkiismerete tiszta legyen. Aligha lehet kétségünk, hogy erősen bízott felesége prágai útjának sikerében: „most meg hisznek nekem az partosok, gondolom segíthetnek tálam, bizonial erdem hogy ha meg nem alkuszna Bochkaual, az teorek kezeben agia Karsat es az varakot, az Tiszan tul mjndeneket neki engednek, Teomes varattis”. Abban lehetnek egyelőre további kétségeink, miképp értelmezzük a *másik* lehetőséget: félrevezető talán, ha természetesnek vesszük a *pártosokhoz* való csatlakozásnak tervét. Mindaddig semmi utalást erre nem találtunk, csak az isteni büntetés nyilvánvaló. Az atyafiakkal együtt kitervelt *utolsó* prágai út *három hétnél* tovább ne húzódjon. Az udvar jószándéka annyira fontosnak tűnt számára, hogy valóban kivételes módon arra is biztatja feleségét, hogy „*ne kimeld magadtól az keoltseget*”.¹²⁷ A tervezett pozsonyi gyűlésre Pálffy Katalin is beadja supplicálását, amelyet azután, mikor a „gyűlés elhaladott”, Illésházyéval együtt „egybe kötven és bepecsétölven” Bécsben hagyott,¹²⁸ s Prága felé indulva Hodolinból a bécsi híreit is közlő hosszú levelet ír. A bécsi atyafiakat elég nagy szomorúságban találta, amelynek legfőbb okát abban

126 Bosnyák Tamás ezirődre — mint Illésházy későbbi írásából kiderül, még tudomásán kívül — Bocskaihoz csatlakozott, s részt vett Rhédey harcaiban 1604. december végétől.

127 ÖNB Cod. 8666. 47r-v. Illésházy István Pálffy Katalinnak Scawina, 1605. január 26. 26. sz.

128 OL P 1341. Lad. I. fasc. 11. No. 270-271. Pálffy Katalin Illésházy Istvánnak Hodolin, 1605. január 31. A levelet kiadta Ipolyi i.m. 1887. 116-120. Levelek és akták 10.

adták, hogy a magyar nemzet nem csak maga támadott fel *törvényének és szabadságának meg nem tartásáért*, hanem „az teoreokkal az keoreosztiensegnek ellensegeuel attak coszue magokatt”. Azt mondják, az egész kereszténység a magyarokra fog támadni ezért. Illésházy legutolsó, akkor már módosított utasításával nem ért egyet (január 26-án keltezett levelét kézhez vette már), mert az ügyet Szuhaira bízni nem veszélytelen: „kegyelmed az beölcz mondasat tarczia, hogy ellensegedbeol leott baratodnak ne higy”, s a conditiokról tájékozódva azt írhatja, hogy egyebet nem, hanem csak a császár megkövetését kívánják. A herceg is küldött föl írásokat, azon van, hogy az ügyet kedvezően végezzék el. Pálffy Katalin bizonyosra veszi, hogy ezek eredményeképpen Prágában „fognak ismegh egyett lepni”. Utóiratában figyelemreméltó információt közöl *Khlest püspökről*, akit Rudolf Prágába rendelt: „Az Beczi Püspeokeotis feol hiutta Chyaszar Pragaban, *be attak szegentt*, hogy mind eo adgia az Herczegnek tanacziul, hogy meg ne fogadgia es meg ne miuellie az mi sok hamissagokatt parancziolnak Pragaboll”.¹²⁹ Február elsején kelt Illésházy következő levele, amelyben sietve közli feleségével Bécsből kapott információját, miszerint *a császár resolválta magát, de Vnfercziagt nem adja ki*, s fölszólítja ismét, ha három hétig választ nem kap, térjen vissza a biztonságos Vörösköbe.¹³⁰ Hetedikén Pálffy Katalinnak Hodolinból írott utolsó levelére válaszol, s legérdekesebb dokumentumát adja bizonytalanságának és vívódásainak. Saját ügyüket nem választja el a fölkeléstől, sőt, annak háttérével értelmezteti: „Igen jól mjuelte, hogy feol mentel, *lassa mjnd ez világ, mjert keollet az magyaroknak feol tamadni*”, majd Báthori Zsigmond példáját is alkalmazva figyelmeztetésnek veszi, amelyből mégsem tanultak: „ám Sigmondotis peldaol oda vitte az Vr Isten nekik, azis teorwentelen bira Erdelt, jo volna hogy felnek az Vr Istent es az isteni igassagot keouetnek, im lattjak az Vr Istennek rajtok nylyan valo haragiat, de nem eosmerik.” Éppen Báthori Zsigmond az egyetlen kortárs, aki Illésházy *történelmi följegyzéseiben* a leginkább végletek között mozgó megítélést kapja, mostani példázata tehát nem előzmények nélküli. Mikor Győr veszedelme végképp *elrettenté* a magyarokat de egész Olasz- és Németországot is, Illésházy ezt írja: „Azonban ubi deficit humanum auxilium, incipit divinum. Egy új csillag is láttatott vala az egen. Az erdelyi vajda, Bathory Zsigmond, ki igen iffju, 20 esztendőös vala etc.”,¹³¹ de később, 1599-től rendkívül elmarasztaló minden véleménye. Zsigmond magát „hazudságba és tökéletlenségben ejté (...) ő maga mene Lengyelországban, és onnét másodmagával bujdosni mene ez világra, mint Kain, az sok ártatlan vérontásért bujdosik vala”, s egész Erdély romlásáért ő

129 Khlest politikai szerepének növekvő súlyától félve Unverzagt régóta határozott ellenségeséggel nézte tevékenységét (*közelebb áll hozzá Machiavelli, mint a breviarium*, írta már 1601 őszén), és Rudolf az ő tanácsára rendelte Prágába. Innen, s a Bécsből való kiutasítástól csak az 1605. augusztus 15-én kelt pápai bréve mentette meg, amely egyházi ügyek érdekében Bécsbe rendeli, s így ott háztulajdont is kap. A „Stadt Gewährbuch” erről a háztulajdonról („allhier in der Khärtnerstrasse genannt zum blaben Esel”) 1605. december 16-án kelt.

130 Ez a levele a családi levéltárba került: OL P 1341. Lad. 1. fasc. 12. Kiad. Ipolyi i.m. 1887. 122-123. Levelek és akták 12.

131 Illésházy István Följegyzései MHH 2.7. Pest, 1863. 20. Az 1595-ös évet kezdi ezzel a mondattal.

felelős: „Példa lehet ez a világnak, az hamis vitéz az ki Báthory Zsigmond vétkezteté őket, az úristen mely szörnyen megveré és megrontá őket.”¹³² Ezt a levelét is többször berekeszti, majd szaggatottan, instrukciókkal és hírekkel újakezdi. Megint kéri feleségét, ne vontassa sokáig az ügyet: „utolszor az mit adnak, veod el”, s ne is kérjen számára *salus conductust* mindaddig, míg vele nem végeznek, mert így „az mi dolgunk ismeg messzse haladna”, és esetleg megtartóztatná Prágában az válasz várással hosszabb ideig. Mindazonáltal igen bízik e végső prágai út sikerében: „nam az poagnokis helt adnak az bizonsagnak, eo felsege keoreszten fejedelm lewen inkab helt ad neki.” Fogadja el a megkövetést is, „módot talalok abban”. Tudja — s korábbi levelei is erről tanúskodnak már — *sietnie kell*, ha az udvar nem támaszt jelentősebb akadályt, ő is *humiliálja* magát. Annak viszont nincs korábbi példája még, hogy feleségéhez írott levelében ily szorosan összefonódják saját bizonytalansága, az egyedül vállalt döntés nyomasztó kényszere és az isteni büntetésként értelmezett, de kiemenetelében ismeretlen *veszedelemtől* való aggodás. Természetes, hogy a Szentírás példáit keresi: „*nekemis eoleg nehéz, hogy egiedeol vagiok, cyak ninchis kiuel beszelliek, hanem nap estig valtig oluasok kenjuekben*, de ha az Vr Isten reank bociatta ez ustor, turiuk bekeseget, ez cyak atig leszen míg eo Szent feolsege akaria. (...) *Az teoreket el nem fogiatjuk, mert Isten vstora, cyak heaban ontjuk az kereszten vert, es satoljuk adoztattjuk az szegin keosseget*”. Itt kapjuk az egyedüli hiraást arról, hogy száműzetésében könyvei is voltak, de ezek körét hivatkozásaiból még hozzávetőlegesen sem tudjuk megállapítani: a Biblia eddig is gyakorta használt, egyébként nem igazán változatos exemplumai mellett *históriákról* szerzünk tudomást, amelyeket az azokból levont tanulságok nyomán aránylag könnyen meg lehet közelíteni. Vagy legalább is könnyű kijelölni azt az alapforrást, ahová az Illésházy által használt *közhelyek* (akár áttételken keresztül is) mind visszavezethetők: a protestáns történetírás alapművét, a *Cronica Carionis Philippicumot*, a rendkívül termékenyítő hatású, Melanchthon átdolgozta Carion-féle krónikát.¹³³ *Az teoreket el nem fogyatjuk, mert Isten vstora: az Antikrisztusról* szóló (végső soron Luther által hatásosan terjesztett) képzetre ismerünk.¹³⁴

Nem lehet kétségünk, hogy a világi hivatalokat is e történelemszemlélet jegyében ostorozza azért, mert önzőségük, *hamis haszonkeresésük* és istentelenségük miatt jutott a világ a *késő vénség* idejébe. Hosszú levelének befejezése semmi kétséget nem hagy e koncepció crös átéléséről, s élesen exponálja az *istentelenség* tragikus következményeit: „*el jutt ez világ vege, (...) im az*

132 MHH 2.7. 65., ill. 77.

133 A Carion-Melanchthon-féle (wütenbergi) történetírás magyarországi recepciója részleteiben is jól kidolgozott. Ehelyütt csak a máig is nélkülözhetetlen újabkori feldolgozásra utalok: Menke-Glückert: *Die Geschichtsschreibung der Reformation und Gegenreformation*. Osterwieck/Harz 1912.

134 A törököt Isten ostorának és bosszújának kell felfogni, „welche den Christen entweder zu leiden ist, so Gott ire Sünde heimsucht, oder allein mit Buss weinen und Gebät wider in fechten, und verjagen müssen”. Luther: *Vom Kriege wider den Türcken*. Türkische Historien. Franckfurt am Main, 1563. Luther írása 1529-es.

szegin porok tamattak az oroszlanok ellen". Másodszor olvassuk immár, két egymás után írott levelében, hogy a *pórok támadása isteni bosszú*. Nem határozta el magát, hogy kívül marad-e az eseményeken, avagy segíteni próbál: ez a sürgetett *prágai gratiától* függ. Korábbi leveléből egyértelműen arra kellett következtetnünk (*gondolom, segíthetnék talán*), hogy az uralkodó mellett, az udvarral kiegyezve gondolt a fölkelés leszállítására, s emiatt várja oly türelmetlenül a resolválást, és emiatt nem vonakodik többé a *megkövetéstől* sem. Addig tudott volna közbelépni, *míg hisznek neki a pártosok*, s ha a császártól erre nem kap lehetőséget, *mást fog gondolni*. Az idézett, bibliai példázatokkal alátámasztott isteni büntetés hatásosan keretbe foglalja a február 7-én írott zaklatott levelét, de közben rendkívül értékes információkat kapunk lehetőségeiről, cselekvésének perspektíváiról. Megszerezte — 16 hónap után — a korábban is kért *makoi birtokot*, de azzal a feltétellel, hogy ha visszaadja, a *pénzt újra megkapja az átadótól, a krakkói vajdától*. Ez a megszorítás csak azért kerülhetett be a szerződésbe, mert erősen bízott a prágai — utolsó — supplicálás sikerében: „az vaidanak fl. 13 ezer 500 magiar forintot attam, Makot holnap agia anni jeouedelemmel kezunkbe, az ki teszen fl. 1500, *es arra felejt, ha nem akariuk tartani, viszsza agia az penzt*.” Többedszerre is visszatér a *salus conductusra* („bizontalanra bizon oda nem megiek”), legfontosabb most az, hogy kegyelmes választ kapjon. Szabadítsák fel Hodolint (*legyen hova mennem*), s ezután az ismétlések következtében is igen hangsúlyosan: „az meg keuetestis feol veogied, módot talállok abban”. Míg alig pár hete arra gondolt, hogy egy biztonság-level védelmében maga igazíthat el legjobban mindent Prágában, most erőteljesen kizárja ennek lehetőségét: semmit nem akar késni. Vázlatosan újra összefoglalja perének legfontosabb állomásait, hogy kicmelhesse ellenségeit, Szuhait, Unferzagtót és a personalist, Joó Jánost (Istvánffy nem kerül közéjük, mert *ugyan igaz*, hogy csak *opiniót* adott, de Joó János vette rá a helytartót a törvénytelen információra), és a *császárt mentve* mondja a *bűnösökről*: „meg keollet ennek leonni, hogy feolfeodeogjek az eo hamissagok, ez az melto vstor vtana keouetkezek, (...) *annekul hol az gyalazattja, hogy pogantol keol igassagok otalmara segetseget kemi*”. Ebben a levelében beszél először a *pogányok* segítségéről a *gyalázat*ot minősítve. Nyugtalanágáról tanúskodik egész levele, kielégítő információi *ellenére* is a *frigy tractálást* látná most legfontosabbnak, mert a keresztény vérontásnak csak így lehet mielőbbi vége: „az imperium segetsege azt hiszem, hogy ollian leszen, mint az Esopusba való für, az ki az gazda búzajaban lakot fiastol, hanemha papa ad teob segetseget, de job volna igassagal es szep szoual cleit veonni, hogy nem keoreszten vert ontani.” Vívódásai mögött a *históriákon* kívül felbukkan *Esopus* is, igen tanulságos meséjével. E történet rendkívül népszerű volt korábban is,¹³⁵ Heltai

135 A mese Babriosz feldolgozásában terjedt el (Vö. Otto Crusius: Babrii Fabulae 1897. 88. sz.) és az ismert magyar nyelvű 16. századi nyomtatott Esopus-kiadások mellett (RMNy 17., 61a., ill. RMNy 219. 784.) levelekben is fölbukkan: Alaghy János Kassa városától a szüret idejére katonákat kér (Regéc, 1556. aug. 25.), és latinul — levele is latin nyelvű — leírja a mesét. A levél eredetije: Tabularium metropol. civ. Cassoviensis IV. Suppl. H. 123. dob., másolata (Ábel Jenőtől): MTAK Kézirattár Ms 335/7. f. 16. Erre a rendkívül értékes adatra Ritóók Zsigmondné

Gáspár retorikailag kitüntetett helyen szerepeltette (kötetzáró, századik meséje ez), melynek értelme — a pacsirtáról s annak fiáról szólva — először az, mely ritkán találta meg egy hív barátja az embereknek az emberek között, másodsor pedig arra tanít, hogy *kiki mind ő maga lásson dolgához*, és másra ne bízza azt. Nyilván hasonlókra gondolt Illésházy is (erre a hipotézisre fölbátorítanak a meséhez kötődő ismert, Heltaitól független értelmezések), és az *exemplum* kitűnően felnagyítja most döntési kényszerét. „Azt beszellik, az frigy szeorzés veghez nem megien”, már Kassába is törököt bocsátottak, pedig ennek másképpen kellene végét érni: „ez am az artatlan keoreszten ver ontas, bizon az Vr Isten cyudat fog rajtok mjuelni. Az fegjueris jo, de szep szóis jo volna. az keosseget keollene szanni”. Levele elsőrangú dokumentuma a magyarországi *veszedelemtől* formált reakcióknak, az Isten büntetéseként látott, *a pogánytól* igazságuk oltalmára segítséget kérő *pórok* fölkeléséről egyéni vívódásait is tükröző gondolkodásának.¹³⁶ Ezidőre már Bocskainak is írt — levelének sajnos még fogalmazványa sem maradt meg — de Bocskai 1605. február 10-én kelt *válaszából* megtudhatjuk ennek hozzávetőleges dátumát és tartalmát, s ugyanitt értesülhetünk Bocskai nagy jóakarataráról.¹³⁷ Ugyanaznap Pálffy Katalin is megírja első prágai levelét, öt nappal azután, hogy „elég sok gonosz úton, elég fáradsággal” megérkezett. Ez öt nap alatt szokatlanul sokat intézhetett, s bár „itt nagy gratianak tartják, az kivel szemben leszen az császár”, két „imperiombeli herceg” követi is hónapokig várakoztak eredménytelenül, Rudolf az ő supplicatióikat *mindjára elvette* a főkomornyíktól, s a titoktanács elé küldette, hogy ott *mindjára elövegység és meglássák*. Ottléte alatt a herceg megint írt már a császárnak, hogy a gratiat — *mennél hamarébb lehet* — megadja, s Prágában „nagy dicsíretet adnak érette, hogy ebben a feltámadásban magát nem adta, noha méltán mívelhetne volna meg kegyelmed ezért az boszúságért, az ki Kegyelmeden csék. *De hogy Kegyelmed mégis az hűséget és császárhoz való engedelmességet föllebb becsüllette az boszúságnál, hát ezért sok jót mondanak Kegyelmednek érette*”. Rudolf ezzel szemben fölhívatta a *kassai generálist*, Bastát, és számon kérte tőle az *religio miatt* indított háborúságot, amely nem volt az *ő hírével*, s az így szerzett információk igen bizakodóvá tették Pálffy Katalint. Ezért írhatja Illésházy: „ne féltsen bátor, hogy félelmemben valamit el veszessek, csak inkább a bátorsággal ne vesszessünk”. Míg beadványaikat a császár

---

hívta fel a figyelmemet. Vö. még Ritoók Zsigmondné Szalay Ágnes: Eleink szórakoztató olvasmányairól. ItK 1980. 84. évf. 5-6. 650-655.

136 ÖNB Cod. 8666. 54r-56r. 28. sz.

137 Vö. Szilágyi Sándor i.m. TT 1878. Bocskay István és Illésházy István levelezése 1605 és 1606-ban. 5-6. Bocskai itt — Illésházy *frigy tractáló* levelére válaszolva — magához hívja („Eközben kívánám s akarnám, hogy kegyelmednek jó alkalmatossága lévén benne, hamarsággal jűne hozzánk s keresne meg kicsiny sőt nagy kárával is nem gondolván kegyelmed”). Ígéri, hogy dolgainak *jó successusa* esetén nemhogy elidegenítené, de megtöbbszörözné Illésházy jószágát. A levél zárása nem hagy kétséget Illésházy szándékáról: „Az minemű jegyzések pedig kezemhez jutottak, igyeközöm az jó akaró uramnak tanácsát követnem: kérem is kegyelmedet, hogy kegyelmed beszélvén azokkal, az kik jó akaró embereink, értesen ezután is minden jó tanácsával, kegyelmednek minden úton igyeközöm szolgálnom.”

maga sietteti, s Illésházy hűségének nagy dícséretével vannak, addig *Glesell uram* („*ő is itt volt nálam*”) immár hat hete Prágában van, „de még csak meg sem mondták neki, miért hívták”.¹³⁸

Míg Illésházy válaszáról ezúttal nem tudunk, Pálffy Katalin következő levelét ismerjük. E levél azt mutatja, hogy Illésházy valóban nem válaszolt feleségének, hiszen ez a legkisebb utalást sem teszi erre, hanem folytatja korábbi gondolatmenetét. Értelmét látja a további várakozásnak, a titoktanács — jöllehet a farsangban való *vendégség és részség* miatt mindeddig nem proponálhatta a császárnak — már egy hete (tehát prágai várakozásának második hetében!) kedvező információt adott ügyükről. Egyedül Unferzagt van ellene. Unferzagt a pozsonyi bíróságra hárítja a felelősséget, s azt a tanácsot adja Pálffy Katalinnak, hogy hozassa ki Illésházyt „es ezutan mindenek ioll lesznek”. Tanácsaival szemben azonban már jogos fenntartásai vannak, hiszen „az elöt ő köniörgöt ennekem hofi en Kegyelmednek irjam, hogy Kegyelmed semmit ne indichion, hanem bekeuel legien, (...) *de mihent megh adam az Kegyelmed leuelitt neki, azonnal el biza magat*”, visszaélt tehát Illésházy könyörgéseivel. Az éppen a császár hírével nem lévő események miatt most egymást hibáztatók tulajdonképpen kedvező végét hozhatják ügyüknek: a legfőbb tanulság az, hogy „nem io most az embereketh fölötteb simogatni”.¹³⁹ Pálffy Katalin igazát bizonyítja, hogy röviddel ezután Illésházy „szegény szolgálja”, az őt egyszer már elhagyó, s akkor „bosszúságos beszéddel” bűnösnek tartó Beici János 1605 március elején magamentegető levelet ír. „En feleölem valo panaszolkodasat Nagyságodnak immar ennehani lewelben lattam” — kezdi apologiáját, majd biztosítja Illésházyt, hogy az ügy legkedvezőbb kimenetelére kész volna „egi oraban mindenemet valami kewešem ez vilagon vagion erette el hadnom, es ez orszagbol ki mennem”. Illésházy sok kárában és fogyatkozásában bizony neki sincs semmi haszna, sőt, inkább naponként való romlása. Gyermekségétől fogva nem azért szolgálta Illésházyt, hogy most hálátlan legyen, és nem is tagadhatja, hogy nagy jóakaratot tapasztalt korábban, „de ha ugy nem lehetett az en kevés szolgálathom Nagyságodnál, azmint kívántatot volna, Nagyságod ennekem megh bocsásson”. 1604 őszén bizony bűnösnek állította urát, most viszont — kétségtelenül a politikai és hadi helyzet újabb fejleményeinek hatására — ő is látja az igazi bűnösöket: „*Iam immar ennehania az opinios szententiajo vrainnak elege megh büntettetet, az mineömeö mertekel Nagyságodnak eök mertek, azonnal mertek eönekiekis, az kik megh ide hatra vannak, azokis naponkint fejekre várják az büntetetet*”. Korábbi sok írása — melyekkel haragot és idegenséget szerzett magának — semmi egyebet nem tartalmazott, mint amit *hallott és értett* az emberektől, de tudja, hogy Illésházy az ő levelei nélkül is „*clege meg bantatot es elegh nagy meltatlan haborúságot szenved, kit sok ember ilyen bekesegeş szüel el nem szenvedhetet volna és türhetet volna, sok ember mind egy kepen, mind maskepen megh hot volna. erette*”. A törvénytelen eljárás miatti igazságtalan szenvedést — Pálffy Katalin röviddel ezelőtt Prágából szerzett információival összhangban — fel-

138 A *köpcsényi* levéltárból (most OL P 1341 Lad. 1. fasc. 12.) kiadta Ipolyi i.m. 1887. 123-126.

139 ÖNB Cod. 8666. 41r-42v. Pálffy Katalin Illésházy Istvánnak. Prága, 1605. február 23. 29. sz.

nagyítja, hogy írásának tulajdonképpeni értelmét Illésházy üldöztetésében is töretlen császárhűségéhez kapcsolhassa: „sok ember emlegeti most Nagyságodat ez országban, *kellene most ha volna valaki mind ő felsegenek és mind ez országnak az ki tanachot tudna anní, mit kellessek ez partolasban ő felsegenek celekedni*”. Beici Jánosnak e magát mentető, Illésházy ellenségeinek méltó büntetését immár jól látó, szolgálatait felajánlva tanácsot és segítséget sürgető levele igen jelentős tanulságokat hordoz. Határozottabban kirajzolja azokat az erővonalat, amelyek Illésházy számára valóban nehézzé tették a döntést. Az imperium segítségével Beici János sem hihet, a pápa *derék segítsége* nem érkezik meg, Náprági és Forgách Zsigmond aligha intézhet valamit Bocskaival, s ki tudja, hogy a töröknek is „mi vagion szűekben, most szep szot nyutnak”, de ha megbátorodnak, „kezdik azokis országunkat el venni, mint János király fia ideiben Budat es töcbeket”, és igen „feleő hogy az ket ellenkező keözet terek kezeben ne jusson országunk.”¹⁴⁰

Az események a prágai udvarban felgyorsulnak, s mind kedvezőbb kilátásokat hoznak Pálffy Katalin számára. Illésházy hallgatása miatt aggodalommal („mertt immar reghen nem volt leuelem kegyelmedtől”) kezdi harmadik, legbizakodóbb prágai levelét. Március 16-án már azt írhatja, hogy a császár 5 napja kiadta a resolútiót, hogy semmi *akadékot* ne támasszanak ügyükben, s ezen a héten már bizonyosan vége lesz. Jó hírrel és jó akarattal vannak dolgaikról, s egyszerre világossá lett az udvarban, hogy a törvénytelen foglalásokért mind *egyedül* Unferzagt felel. Most számot kell adnia mindenről, hová tette, amit a kamara elvett a várakból, azt pedig „mind pinzre szamlaltattak fell, teszen 159 cozör fl. mindenesteol”. Ami még a várakban maradt, azt megadják „*mind az várokkal egyetemben*”. „Elegeth chiudalkozik minden ember raitha, hogy chiaszar hire es akarattia nekeol illen nagy dolgokath merthe Vnferczagt chielöködni, az varakotis hogy Henkell Lazarnak attá volt, azis nem az chiaszar híreuell es akarattiaual volt, az chiaszar chiak chiudalta es az fejet tekerte raitha.” Unferzagt hirtelen kegyvesztett lett. Amiképp Beici János is megjósolta, elérte az isteni büntetés, „az chiaszar ciak az fejet tekerte rajta, es ki keolte eleole az aiton. *Azon ejjel Vnferczagt mingiarast megh betegeolt, most immar oly igen betegh, hogy megh az szovat sem erhetik, az doctorokis mind ketseghen vannak fölőle hogy meghaljon, immar Isten kezeben vagion, mit miuel vele*”. Gyanítható, hogy e nagy betegség hírére a császár ugyan a „fejét tekerte”, de nem lepődött meg: Unferzagt, Illésházy ellensége, kiről az udvarral való, az elmúlt tél óta sürgetően és egyre kevesebb feltétellel megkísérelt kiegyezése közben növekvő meggyőződéssel elhitte, hogy egyedüli akadály, s aki Rudolf számára a politikai életben is *akadékká* vált, egymaga volt kénytelen viselni a hosszú per, s immár Illésházy nem kívánatos száműzetésének törvénytelenégeit.¹⁴¹ A császár viszont igen biztató jóindulattal viseltetik Illésházy

140 uo. 116r-117v. Beici János Illésházy Istvánnak, 1605. március 10. 30. sz.

141 A Würtembergből származó Unferzagt 1589. május 30-án kapott bárói diplomát II. Rudolftól. Sem vallási, sem politikai téren nem törekedett kompromisszumra, mégis ennek gyanújával keveredett 1601-ben már hűtlenségbe. Politikai szerepéről legjobbat l.: Hammer-Purgstall: Khlesl's, des Cardinals, Director des geheimen Cabinetes Kaisers Mathias Leben. 1-2. Wien, 1847.

iránt, s hogy az ügy rendezése immár — politikai meggondolásból — számára is igen fontossá vált, arra ugyanez a levél ad még bizonyítékot: „En nem panaszkodhatom arra, hogy chaszar vontattna az mi dolgunkath, sem kedigh az Titok tanach”. Rudolf *maga sollicitálja ez dolgot*, és miatta „*tíz nappal teob el nem mult*”. Tiznapos várakozás a prágai udvarban fölöttébb kivételes, és ezt Pálffy Katalin mások példájával is hangsúlyozza is: „*Glesell vramis itt vagion immar 11 hete vagion hogy itt vagion, es meg ciak megh sem montak mert hitták*”.¹⁴²

Pálffy Katalin már hét egész hete van — korábbi tervei ellenére — Prágában, mikor következő levelét megírja Skawinára. Ugyan csak *két hétre* akart fölmenni, de az *atyafiak* is erősen kérik, hogy megvárja a választ. A hosszú késedelem oka az, hogy az *elmúlt augusztusban* beadott supplicatio és protestatio „*ciak most az en itt letémbe jütt az vilagossagra*”, Unverzagt csak egyedül a maga akaratából is igen *hamissággal járva* visszatartotta, s maga irt resoluciot.” A császár most jól meg akarja látni, s végére akar menni, *mint vagy on ez dolog*, és Pálffy Katalin türelemre biztatja Illésházyt, emlékeztetve arra, „*mint hogy kegyelmedis Scauinarol vgi bociatot ell hogy veget erjem, vagi fejer vagi fekete lesz*”. Az atyafiak tanácsán kívül *Khlesl* pöspökre is hivatkozik, mikor várakozásának értelmét adja: „*Glösell vramis ma harmad napja ide jütt hozzam, es eo is erőssen kertt es intett, hogy immar megh varjam es veget erjem az sok faratsagnak es budosasnak (...) En azt montam neki, hogy jarjek, ha mienket megh nem attak volna, mas ember kett annit adot volna Kegyelmednek, chiak hozza akarta volna allani Kegyelmed. Es eo arra azt monda ennekem, hogy ezt mingiajan tudgiak az tanachiok, hogy ez igi vagion, es gondolliak azt, hogy mas ember meg nem miuelthe volna ezt az alhatatossagoth, az mint Kegyelmed meg mivelte, de miért hogy az Isten kegyelmednek okossagot adott, azért maradot megh Kegyelmed az hűségben, az kiert Kegyelmed az emberekteol nagi dichireteth veszen*”.¹⁴³

Három nap múlva, március 28-án kelt Prágában a szintén ott segítő Leszenyei János levele. A hosszú halasztások és tanácskozások okait hasonlóképpen adja elő, mint Pálffy Katalin, s most már — Unverzagt betegségével — „*az Vrsten iol cielekötte, hogy Nagyságtok vtairol ezt az artalmas keouet felre vetette*” — minden remény megvan arra, hogy a császárt kedvezően informálják. Unverzagt „*mostan latia, michioda iutalma vagion az hamissaghnak*”, mert immár kettő hete halálán van, „*a doktorok most aranyból két globist csinálták, es azt attak el nielni neki*”. *Csuda Isten csudája lehet ez*. Az Isten nagy kínokkal látogatta meg *sok hamisságáért*, „*az sok kristirozás miattis hogy semmi szeke betegsegeteol fogvast nem lehetett (salua reuerentia) az all fele mint egi kett tallerni mind kiveol es beleolis rothatni kezdett*”. Most Carducius referálja ügyüket a császár előtt, arra így figyelmeztetve öfclségét, hogy „*ciak ezért az hűsegeris, kiben mostan Nagyságod ez haboru ideoben*

142 ÖNB Cod. 8666. 45r-46v. Pálffy Katalin Illésházy Istvánnak, Prága, 1605. március 16. 31. sz.

143 ÖNB Cod. 8666. 61r-62v. Pálffy Katalin Illésházy Istvánnak, Prága 1605. március 25. A levélen — Illésházy írásával — ez áll: „4. aprilli hoztak ide, 25. martii. Gleslinek meg keollet volna mutatni az leuclet”. 33. sz.

marat megh eo fölsegehez, es fizetes nekeolis, mindeneketh vissza adhatna Nagyságodnak". Az Illésházy iránti, az események tükrében külösképp kiemelt jószándékról, amelyről a koratavasz óta kelt levelek Bécsből és Prágából vett információk szerint folyamatosan tudósítanak, ezúttal Leszenyei is hangsúlyozottan ír: „ez Nagyságod bekesseggel valo türessett az chiaszar tanach vrakis ighen dichirik, fűkeppen ez haboru ideoben valo nagi constantiajat.”¹⁴⁴ Az a meggyőződésünk, hogy Illésházy az udvarral való megegyezésben látta a lelkiismeretét is megnyugtató megoldást, amely a keresztény vérontás leszállítására is lehetőséget adott volna neki. Bocskaiával ugyan levelezik, de épp a frigy tractálásról, amelyhez ugyanakkor *Octavia uramnak* és *Szuhainak* is ad tanácsokat. Hogy Szent Iván napig (június 24.) idei jövedelmével birtokot szerez, ám oly szerződéssel, hogy azt visszaválthatja, arra utal, hogy a császárral megegyezvén vissza akart térni. E háború időben tanúsított hűsége rendkívül jó esélyt adott ügyének kedvező elbírálására. Pálffy Katalinnak erre a levelére, melyben a vontatásnak okát adja, s amelyben Khlesl jóakarátát is közli, Illésházy április 11-én válaszol. *Ez az a levele*, amely feleségét türelmetlenségével oly igen meglepte, hogy aggódva figyelmeztetni kell „nam mind az eleit s mind az közöpit ennek az háborúságnak békességes és csendes szivvel túrte, most immár az utolját hogy ilyen nchezen szömvedi és várja Kegyelmed, az mikor immár teljességgel sintén az végén vagyunk”, s ez az, amit eddig Pálffy Katalin választleveleiből közelíthettünk csak meg. Immár nem csak a farsang, de a húsvét is elmúlt, s a *derék válasz* (amelynek érdekében pedig a *megkövetésre* is hajlandó) nem érkezik meg. A vontatás türelmetlenné teszi, s bár minden reményét mégsem adja fel, visszahívja feleségét, s ez az első levele, amelyben a császárt is bűnösnek veszi. „...immar im latod, maga jol erti es jol lattia hogy tied az miit el veott, de im sem eocienek, sem tanacinak nem fogagia szavatt, az Vr Istennek haragiatis lattia, hogy az maga alata valokis ez feleiert tamatanak feol (...) felek rajta hogy az Vr Istent inkab haragra indítja es gonoszban lezen az dolog, hogy nem ez eleott.” Levele expositiója ez, s az itt szenvedélyesen fölhozott témát később részleteiben többször előhossa: három olyan csoportot lehet különválasztani, amelyek nyomatékosan (bár rendszertelenül) ismétlődnek e hosszú levelében. Az egyik a sürgetően várt válasz, amely legyen *vagy fejér, vagy fekete*: „eoleg választ az ha választot nem adnak, nem akarának neogies vege”. Másik, s leghangsúlyosabb a *császár felelőssége*, amely mindeddig nem került elő, az Isten büntetését kiérdemlők az *opinio urak*, a kamara tagjai voltak korábban, s karácsony óta legfőképp Unferzagt. Bár megalapozottan állíthatjuk, hogy Rudolf éppen Unferzagt esetében nem volt méltányos, Illésházy mind eddig nem szólt személyes felelősségéről. Most azonban a legerősebben visszatérő elmarasztalás a császárt éri: „ítilje meg az Vr Isten mjnd ez vilagon s mind az masikon crette, anni ideig jol meg ertette az igazat, de ha nem akaria, ne faraszd ott magadot (...) latom hogy ciak hasznot keresnek, sem Istent sem igassagot nem gondolnak ... az toluait, az lopot az ki az maset el uezsi, meg eolik erette, ha szinten vissza agiais az marhat azkit el ueott (...) bizon felek raita hogy az Vr Isten meg veri eze-

144 uo. 59r-v. Leszenyei János Illésházy Istvánnak, Prága. 1605. március 28. 34. sz.

ket (...) *jol lattiak, jól értik az igazat, de meg vetetek az Istent, az Istenis meg veti eeket meg lattiak*". A harmadik pedig a török veszedelme, amely ugyan az Istentől támasztott büntetés eszköze, s így kapcsolódik üldöztetésének általánosított tanulságaihoz, nagyon félelmetes. „Immár bizton nem állítom, hogy lehessen az leszállítás” — írja — „Isten tugia minemőo nagi haborusag indol az keoresztensegbe ez miat, feo kepen ha az teorek derek hada ki fog érkezni”. Ha tanácsát megfogadták volna, amit még az *elein* Octavio Cavrianinak és Szuhaínak írt, eddig „mind le szalithattuk volna”. Bocskai István Napráginak és Forgachnak írott válaszát (mely Szerencsen kelt március 24-én, s amelyben küldetésük céljáról tudakozódik, másolatban megküldi feleségének)¹⁴⁵ és e *frigy tractálási* kísérlet kudarcát látva mondja: „en ciak az szegin keosseget szanom, az artatlanoknak es bunteleneknek veszedelmeket, (...) nem Boczkait keollene eben neznı, hanem az szegin keossege niomorusagat szanni.”¹⁴⁶ *Jű el tenmagad*, utasítja feleségét, majd mégis mást gondol: „mind azaltal ha eosmered hogy jo remenseged vagion benne, varakkogial megis vagi 10 napig”. Erős és eddig nem hallott szavakkal bünteti a császárt, őt teszi felelőssé a vérontásért, ám mégsem taszítja el magától: még mindig lát lehetséges a kiegyezésre, s ennek érdekében kéri Pálffy Katalint, hogy *Glesli urammal se fösvénykedjen*, és végső esetben *„küldbe az salus conductust es ki megiek.”*¹⁴⁷ Pálffy Katalin még április 18-án beszámol *megháborodott szívvel* a nagyszombaton kézhez kapott resolútióról. Ekkor még nem kapta meg Illésházy türelmetlen levelét (erre majd csak öt nap múlva hivatkozik), s maga is kétségessé vált a nem várt kívánságot olvasva: a császár 200 ezer forintot kér a jószágok visszaadásáért. „Azert reménylettünk mind az ketten, hogy ő fölsége meg tekintette volna az

145 uo. 58r-v. „Bochkay vram leuelenek massa kit az vraknak irt eperiesre Napradinak es Forgachnak”. Szerencs, 1605. március 24. 32. sz.

146 Feltételezésünk igazolására, hogy ti. elsősorban Bocskai török szövetségében látta a legnagyobb veszélyt, s a *leszállításra* már hónapok óta azért gondolt növekvő aggodalommal, most Károlyi Árpád kutatási eredményeire is hivatkozunk. Károlyi Árpád az Illésházy Istvánra vonatkozó jegyzetei élére tette „*Illésházy föltér*”: „Illésházy elve az ő összes hazai és bécsi többszörös tárgyalásainál mindig az volt, hogy: a *magyarság pusztul* (hajdú, török, tatár, németek öli, vágja, a török tatár rabszolgaságra viszi stb.) ezt a *pusztulást pótolni lehetetlen*, míg ellenben akármi engedményt tesz a két fél egymásnak ... ezeken mindig lehet alkuval, megegyezésekkel stb. módosításokat, változtatásokat tenni. A pusztulást kell tehát megakadályozni ... Illésházyt *ebből* a szempontból kell megítélni. Talán nem volt olyan körmonfort, betűhöz ragaszkodó, sőt, fantasztikus alku, mint aminőnek a Bocskay pártiak közül *sokan* szerették volna, sőt maga a fejedelem is szerette volna, ha Illésházy volt volna.” Károlyi Árpád hagyatéka, MTAK Kézirattár Ms 766/a. 22. folio, 2.3. A kiemelések is Károlyi Árpádtól származnak. Ez a meggyőződése Illésházynek kétségkívül kirajzolódik már 1605 tavaszán feleségéhez írott leveleiből. Vö. még egy későbbi, Kollonich Siegfriedhez írott levelét: Illésházy itt Kollonich közbenjárását kéri az őt — Forgách Ferenc és Thurzó György *sub maximo secreto scripto* beadott véleménye segítségével — megbüntetni kívánó császárnál. Kéri, juttassa eszébe a háborús időben mutatott érdemeit, hogy pl. Érsekújvárbán nincs török, s hogy sok fáradsággal neki sikerült elérnie, hogy a magyarság ne álljon a törökhöz, hanem békességre lépjen a császárral, *amiért a törökök és hajdúk halálra keresték*. — Illésházy István levele Kollonich Siegfriedhez, Trencsén, 1607. szeptember 3. HHStA Wien, Hung. fasc. 152.

147 ÖNB Cod. 8666. 52r-53v. Illésházy István Pálffy Katalinnak Scawina, 1605. április 11. 35. sz.

Kegyelmed hívségét és az én méltatlan szenvedésemet, hogy ő fölsége jobb és kegyelmesb választ adott volna”, s újabb tanácsokra hallgatva választ és supplicatiot ír. Tíz hétnél többet töltött már Prágában, de főleg *Octavio uram* tanácsára ezt a választ még meg kell várnia. Unferzagt röviddel húsvét előtt meghalt, s ez feltétlenül kedvező: azt mondják Prágában, ha ő élne, csak ennyire sem hozhattuk volna az mi dolgunkat, az miben most vagyunk. „Csodálatos dolog, az minemű nagy ellensége volt Kegyelmednek az az ember, itt igen kevés ember vagyunk, az ki bánkódnék érte, az császár is semmit nem gondol vele, kiváltképen hogy immár inkább minnapp kijelenik az ő sok hamissága.”¹⁴⁸ Illésházy ezt a levelet nem kaphatta meg, mert mint később értesülünk, nem volt, aki elvigye, így Pálffy Katalin következő, április 23-án kelt levelében, válaszolva immár férjének türelmetlen s kemény hangú írására, mégis kedvezőbb hírekről számolhat be. Kétségtelen, hogy a hírek kedvezőbbek (a császár válaszában 50 ezer forintot engedett, a többi — mert nagy szűksége vagyunk öneki most — *másképen is megtéríti*), de a bizakodó kilátásokat Pálffy Katalin mégis *eltúlozni látszik*: Illésházyt kívánja most már a *legvégén*, a többiek által igen dicsért *korábbi állhatatosságában és hívségben* megtartani. „Azért az istenért is kérem Kegyelmedet, hogy Kegyelmed semmit ne gondoljon és ne bántsa magát, ha szintén 200 özör rényest is írják reánk, ugyan nem hagy az úristen bennönk, hanem megsegít.” Látják, hogy *nagy inuiriánk vagyunk az kamora miatt*, és azt is igen emlegetik, hogy *Kegyelmed is ellenek nem támadott*, csak a nagy szükség vétetné el velük ezt a pénzt.

Ebből az időből Illésházynek megmaradt egy levele, amelyet az őt már kétszer eláruló Beici Jánosnak írt, aki ekkorra már ismételtén fölajánlotta magát mentegelő szolgálatait. Illésházy, miközben emlékezteti árulásaira, s melléjük sorolja ellentéteztve saját jóakarátának bizonyosságát, visszautasítja közeledését: „meg vetél engem, sok keuelj es bolond irasid atal el buciuzal es el hagial, kerkeduen minemco jeles ember volnal, nincz Magyar orszagban oly vr, ki az kegyelmed szolgaltatjat nem kiuanna”, a *gonosz szerencsében* megvetette őt, „azért bizon soha nem szolgalsz, nallad nélkül leszek, ha kudolnom keollencis, harmadszor nem fog meg vetni sem meg busítani kegyelmed, *azert en ream ne varj*, az magad jauara viselj gondot”. A békeséges tőrésről, amelyet Beici János az általunk ismert levelében is oly erősen dicsért, a Bibliát hozza megint példának, de kétségtelenül érezhető, hogy e constantia aligha terjeszthető ki a személyes megpróbáltatásait már meghaladó csapásokra. Maga ügyét összekapcsolódva látja e nagy háborúsággal, amit viszont a *kösség miatt* mindenképp le kell szállítani. Kedvelt bibliai helyét is felidézve szól az Istennel való perelés lehetetlenségéről: „de ki vagoik en, hogy ciak meg kergiemis, miért mieuled vram ezt, *si bona suscepimus de manu domini*, mala autem quare non? sicut lutum in manu figuli, sic ego in manu domini, az en anjam mehebecol semit nem hoztam ki, sem az attiam hazatul semit ki sem vihetek, *seot most kezdem meg eosmerni*, miért hozott volt az vr Isten engem idejen ki, mint Lotot Sodoma veszedelnebeol, mert ha el nem hozot volna, ne talam akadek leottem volna hazamnak, reouidnap

148 Közli Ipolyi i.m. 1887. 129-132. Pálffy Katalin Illésházy Istvánnak. Prága, 1605. április 18.

mast fogsz emi". Egyébként ezt a levelét is visszakéri, csak nem a maga kezébe, s nyilván ezért maradhatott meg a levéltárban: „az leveleimet agiad Palfy Miklósné — *Fugger Mária* — asszoniom kezében, hogy meg tarcia cökett.” Zaklatott, nem is datált utolsó levelét az *álma* értelmezésével kezdi. Az álom jelentése az, hogy hiábavalónak tűnt kísérletci után ne a *kösséggel*, hanem magukkal törődjék: „ennekem mind vgi tecik, hogy az *Vr Isten nem azért hozot ki onnan, hogy meg oda vigien be minkett*, az en almamis azt mutatja, hogy magam vagom ki az vasbol magamot es mezetelen fegyuerel megiek el, *latom hogy az Vr Isten mind egy kepen s mind mas kepen meg vaketotta ezeket*, az egi jelekis az kikett itt lattunk mind arra mutatnak, hogy oda leszen az ver ontas, mind arra mene feol Ausztriara es ott veorcosedek aztan el, *azert kerlek edes leanom, ne fogiasd imar telliessegeel mind magadot, s mind engemet el ez hittvan joszagert, mert mas vton is meg adhattia az Vr Isten azt, hanem jü ala onnan*". Nem egyfelé vagy másfelé határozta el magát, hanem a leszállításban többé nem bizva — hivatkozva Ecsedi Bátori István példájára is, *aki házánál vesztég ül* — magához hívja feleségét: „*egiut leven inkab turhetunk, bizon az vta hol el mentel innen nemis neuetem, agottam egi eolnit*". Nem hagy kétséget arról, hogy az udvar szolgálatában tervezett kísérleteiről kell lemondania, s ennek tükrében értelmezhető az ebben a levelében most másodszor és részletesebben megindokolt távolmaradás: „mindenunket el veotek, imar tarcuik az eletunket meg, (...) *Vgi itilem hogy jol miuelte az Vr Isten, hogy idejen ki hoza ezek keozeol, az kik el vetek az isteni felejmet es az eo igazssagat, mert ha ott leottem volna, vagy nem eset volna ez, vagy vramnak vagy hazamnak artottam volna, job hogy tiszta leoukunk es conscientiank vagion ez dologban, nalunk nekul keszte az Vr Isten, nalunk nekul gongiat viseli az Vr Isten az maga akaratia szerint, cyak szanom az keoreszten ver ontast*". Alig néhány sorral lejjebb, miután a hosszabb lengyelországi tartózkodással számot vetve eddig még soha nem panaszkodt nehézségeket is közöl (*Lengyelorszagba nekunk lakni nem jo, nem tudunk nielueken, es eretneknek tartnak beninket, (...) vgian itt Scauinan fogok azért lakni, meg sinch apatur itth.*), újra visszatér kívülmaradására.

Egészen természetes, hogy a prágai udvar korábban biztató, de húsvét után mégis megmerevedő híreivel számot vetve státuszának tisztázásához szembe kellett néznie a *másfelé történő elszakadás* lehetőségével is. Ez utolsó levele, mely kiemelkedő dokumentuma vívódásainak, erről is beszámol. *Octavia uramnak* megírta a pártosok *minden dolgát*, és azt is, miképp kellene leszállítani fölkelésüket, s a *hercegnek* is tudomására hozta, „*hogy igen hínak, es hogy Bochkai nem mintt barátjat vagy attjafiat tart, hanem mint az apjat, de hogy en azt semikepen nem cielekeszem, ha nem ha ciaszar telliessegeel el taszit magatol*, de im latod, mind az sem fog, az isten ugian nem akar talán az Szuhai birodalma alá viszsza vinni bennünket, (...) *ciak pinkesdigh mast latunk ha elunk, mert az teorek igen raita kapot az magiárok baratsagan*". A császártól annak *gyűlölsége és keménysége* miatt el kell távolodnia, de a pártosokhoz való csatlakozás helyett a *visszavonulást* ajánlja feleségének is: „*azert hagj beket neki kerlek edes leanjom, ha el vette joszagunkat,*

marhankat, ne fogiaszsza imar el életunketis, ad be az suplicatiot, jű ala az attjadfiai keoziben”.¹⁴⁹

Add be a suplicatiot, amaz levelet Glesli vramnak magyaraztasd meg, nem art semit az, jó akaronk, szolgálatomat is mongyad neki, majd később újra visszatérve tanácsolja, hogy *Glesli uramtól kergy tanácsot, Istenfélő ember: a nagy hosszú várast teljességgel elúnva* mégsem hagyja ügyüket supplicálás nélkül, s a prágai három hónap alatt — mint a sűrű hivatkozásokból kiderül — *Khlesl püspöktől* fontos útmutatásokat vár. Úgy tűnik, félre kell tennünk a *vallásos meghatározottságú* ösztönzéseknek a szakirodalomban oly gyakran kiemelt nagy szerepét, és inkább a kortárs oppozíciós mozgalmaktól sem idegen összefüggéseket kell megállapítanunk: a felekezeti meggyőződés *hattérbe szorult és indifferenssé vált* Illésházy István politikai érdekű törekvéseiben épp úgy, mint *Khlesl püspök* nagyszabású terveiben.¹⁵⁰

149 ÖNB Cod. 8666. 49rv. Illésházy István levele Pálffy Katalinnak, Scawina, s.d. 37. sz.

150 Vö. Hammer-Purgstall i.m., kiváltképp az igen gazdag, 364 dokumentumból álló Urkunden-Sammlung. Khlesl a magyarországi fejleményekkel mindeddig alig, Illésházyval pedig egyáltalán nem szembesített politikai pályafutást járt be. A katolikus restauráció osztrák és német történetének feltétlenül egyedülálló figurája, szerepét az utóbbi két évtizedben — vatikáni anyaggal kiegészítve az eddig ismert dokumentumokat — az osztrák történészek igen árnyaltan tudták megközelíteni. Eredményeik, jóllehet bizonyára ismertek, még nem kerültek be a hazai tudományos életbe: kiterjed levelezésének, vitairatainak és diplomáciai tevékenységének magyar vagy magyarországi összefüggései még kevésbé földolgozottak. Tevékenységéről szólva általában néhány ismert közhely kerül előtérbe. Újabban azonban erős bizonyítékaink is vannak taktikájának realisabb megítélésére, és inkább a „*kiegyezésre törekvő politikus*” alakja kap hangsúlyt. Kétségtelen, hogy püspöki hivatalát arra használta fel (1598-tól bécsi püspök), hogy a politikai életben kapjon vezető szerepet, s emiatt a pápa is elmarasztalta, de az is kétségtelen, hogy *kiegyezési politikáját Christian von Anhalt* is kénytelen volt elismeréssel méltatni. Ezt a kompromisszumot, amelynek figyelemreméltó példája a száműzött Illésházyval való kapcsolata, a *török veszély* motiválta. Feltűnő és további vizsgálatra ösztönző az a tény, hogy a perének idején kihallgatott 32 tanú közül 30 tett olyan elmarasztaló vallomást, miszerint 1605-től, majd leginkább a *tesvérháborúban* látszott már a katolikus egyház, illetve az uralkodó ház *elleni* magatartása. E pörre 1619 nyarán került sor, miután már egy esztendeje fogságban volt. Az egyik tanú (Adolf Althan gróf) éppenséggel azt vallotta, hogy Khlesl 1605-ös prágai várakozása közben a császárt elmarasztalva mondta: Rudolf oly módon kezel engem, hogy magam is eretnökké lennék. Mások azt vallották, hogy Mátyás Khlesl tanácsára tett hivatalai élére protestánsokat, s hogy a Habsburg-hatalom romlására szoros kapcsolatba került maga is a portestáns politikusokkal. E tárgyaláson nemcsak a régebbi keletű protestáns szimpátia, de egyenesen a *kálvinizmus* gyanúja ellen is védekeznie kellett. A tanúk vallomásai abban megegyeztek, hogy kapcsolatokat ápol a protestáns fejedelmekkel, s az örökös tartományokban egyetértett az eretnekekkel. Vö. Hammer-Purgstall könyvén kívül: Rainer, Johann: Der Prozess gegen Kardinal Khlesl. Römische Historische Mitteilungen 5. Graz — Köln, 1961-62. 35-163. Rainer, Johann: Kardinal Melchior Khlesl (1552-1630). Von „Generalreformer” zum „Ausgleichspolitiker”. Römische Quartalschrift für christliche Altertumskunde und Kirchengeschichte. 59. Bd. 1964. Rom — Freiburg — Wien, 14-15.; Illésházy politikai manővereit minősíti az a Khlesl-levél, amelyet Stájer Károly özvegyének, Mária bajor hercegnőnek (a későbbi II. Ferdinánd édesanyjának) ír. Ebben beszámol — nem kevés ellenszenvvel — arról, hogy Illésházy immár másodszor is nála járt házassági tervével: Bocskai eljegyezné Mária hercegnőt. Ha ez a házassági terv nem sikerülne, akkor „egy lengyel vajda lányára gondolna”: 'Ich hab den 19. und 23. Juny E. Dchl. geschrieben, nummehr ist auch

Illésháznak két egymás után írott, a császárt *gyűlölsége és keménysége* miatt elmarasztaló levele után — amelyekből olvasatunk szerint mégsem következtet *teljes eltasztása*, hanem a visszavonulást megindokló, de súlyos dilemmákat eláruló *menekülése* — Pálffy Katalin utolsó Lengyelországba írott levelét is őrzi a kódex. „En az pragai purgatoriombol ki jeouek, az Istennek legien hala” — kezdi, s mentegelve késését arra hivatkozik, hogy „immar egiczer vehett akartam erni az dolognak, es meg ertení, mit akarnak velünk chielekődni”. A császár sok törődésük ellenére *istentelen választtal* bocsátotta el, s igyekezne most férjéhez sietni. „Sok ember kivanna azt mostan, ha ott lehetne hon kegyelmed vagion, hogy ebben az nagy felelemben es rettegesben nem volna, az miben vagion, es így egy felől viz, mas feleol tűz”. A hajdúk *fő ember* nélkül csak „az predara es koborlasra neznek”, Basta az öregét a népnek mind meg ölette, az alját mind el vitte, „en semmit nem lathatok es nem gondolhatok egiebet veszedelemnel, mert az az ki Boczkainak meg adgia magat, tehat az nemetsegh ismegh ell pusztittja es semmie teszi, ha ismegh az haidusagnak meg nem adgiak magat, azok ismegh semmie teszik, es ugy az embernek szömei eleot semmi ninchen mass, hanem az veszedelem.” És levele végén, miközben újra jelzi nagy sietségét Lengyelországba, olvashatjuk Illésházy már többször megfogalmazott aggodalmát tőle is: „bizony felek raita, hogy török kezében fogh az egész Magyar orszagh jutni, es nem ciak Magyar orszagh, de több körösztensegnek is jutni fogh.”¹⁵¹

A feleségével Scawinán együtt töltött hetekről nincs információnk, csak *közvetve*. 1605. május 29-i keltezéssel Rákóczi Zsigmond szép retorikájú levele került a kódexbe, amelyből megtudhatjuk, hogy Illésházy még *Szent Iván nap* előtt vissza akar jönni Magyarországra. Levelet írt Bocskainak, hogy *szemben akama lenni* vele, s Rákóczi Zsigmond válaszából kiderül, hogy pontosan azokat a dilemmáit osztotta meg vele, amelyeket áprilisban (már húsvét után) feleségének is leírt.

---

die Transaction (*ti. a bécsi béke*), in warheit mit spott und schaden geferdtigt von uns, Und hat sich Illshäzi in allem fier der teischen und haus Oesterreich freundt zu genügen erklärt noch müessen eier zufriden sein wan nuer frid ist, Das Gott im himel erbarm, das so ghar khain Hilff noch beistandt von Prag zu hoffen ist. Den 29. Juny ist der Illieshäzy wegen der Erzherzogin Maria widerumben an mich khumben, ich hab aber die Hungerisch vermessen Bestiam dermassen abgeferdiget, das Er weder kopfh noch vernunft gehabt, sonder gleich vermeldet, der Botsghei sey sonsten gedacht auf aines Palatini in Poln tochter. Darauf ich Im geantwortet, das der Botsghei also qualificiert, das Er der Richterin Tochter zu Caschau sicherlich zum Weib nemmen tierfte, hat er gleich der alt Laurer darzue lachen müessen”. A továbbiakban meglehetősen elítélően szól még Illésházyról, aki a tárgyalások kapcsán visszakéri Sz. Györgyöt és Bazint, s így „wegen seiner Particular sachen wil Er des ganzen Khünigreichs verderben nit achten.” Vö. Hammer-Purgstall i.m. 1847. Urkunden-Sammlung zum zweiten Bände 185. (10-12.) Khlesi autográf levele Mária hercegnőnek Grácba. Bécs, 1606. július 1. Vö. Gottfried Schramm i.m. 294. Itt a szerző a lengyelországi francia követ, La Blaque egyik jelentésére hivatkozva szól arról, hogy „Zbrzydowski wollte seine Tochter an Bocskay verheiraten. Dieser sollte, sobald man Sigismund vertrieben habe. polnischer König werden. Der französische Botschafter in der Türkei, Salignac, schrieb an Heinrich IV., Bocskay habe nach Konstantinopel berichtet, die Polen wollten ihn zum König wählen”.

151 ÖNB Cod. 8666. 63r-v. 36. sz.

Talán keveset tévedünk, ha Illésházy 1605. májusában Bocskainak írott levelét (ezúttal sem maradt falmazványa, de az *acta bellica* jegyzetei közé sem vette fel) következménynek értelmezzük: a császár már húsvét óta kárhoztatott keménysége és a hadi hírek végül döntéshez vezettek. Ez a döntés nehezen született, s a felkelőkhöz való csatlakozása még áprilisban sem szerepelt alternatívaként: mikor a császár eltaszította magától, még a távolmaradáshoz keresett érveket, s nem az átpártoláshoz. A vesztég ülés helyett választotta nem államelméleti megfontolások logikus következményeként, de nem is bosszúvágyból Bocskai pártját, hanem szánva a keresztény vérontást, és félve a törököt.¹⁵² Úgy gondolom, a néhol talán túlzott részletességgel ismeretett dokumentumok aligha engednek meg más következtetést, s ugyanakkor segíthetik értelmezni hazatérte utáni politikai-diplomáciai tevékenységét is. Rákóczi Zsigmond válaszevele az utolsó olyan irat a kódexben, amelyet Illésházy még az emigrációban kapott kézhez.¹⁵³

152 Illésházy Bocskaihoz való csatlakozását mindedig leegyszerűsítéssel kezelte és értékelte a kutatás.

Az otthon vesztég ülő Ecsedi Báthori István országbíró átpártolásáról viszont újabban gazdag anyag ismeretében mondhatunk már véleményt. Balázs Mihály: Ecsedi Báthori István levelei Bocskaihoz (1605. március 8. — július 12.) *Acta HistLittHung* Tom 10-11. Szeged, 1971. 43-49. A szerző különösen fontosnak tartja a protestáns ideológia meghatározó szerepének tisztázását, óvatos várakozásának magyarázatát. Tanúágai között szerepel az is, ami vívódásait végülis leginkább eltávolítja Illésházyétól: „csatlakozásában jelentős szerep juthatott a kálvini ellenállási tanoknak is.” (i.m. 44.) Bocskainak 1605. május 11-én írja meg először, hogy „Eofelsigit nemis akarom towab szolgálny, nemis szolgalom” (i.m. 47.) Thurzó Györgynek pedig június 22-én — okát adva Rudolf eltaszításának — így ír: „Az Vr Isten vtan, az my jambor zolgalatunk vtan viselte eo felsege az koronatis. De en semmy kedwet eo felsegenek nem találhatam, Hanem mind eletembeis meg haboritta. Ezokaert eo felseget ennekem el kelle hadnom. Nemis lewen eo felsegenek immar senkj ez feoldon hiwe. Eo felsege valamibe vagion, keozeonie maganak s az sok Istentelen Pap, olaz, s nemet tanachynak Jakab Janossal egietembe, az ky addig faraga Baluaniokat es sok Istenelelensgeket, hogy az Vr Isten ky vere Innet.” Vö. Eckhardt: RÖM 241. Ecsedi Báthori István, Illésházy István és a Bocskaitól két felszólító levelet is kapó Batthyány Ferenc *elméjének vonattatása* feltétlenül megérdemli az alaposabb vizsgálatot. Értékeik különbözőek.

153 ÖNB Cod. 8666. 57r-v. Az aláírás autográf. 38. sz.

LEVELEK ÉS DOKUMENTUMOK

A bevezető tanulmány talán kevés kétséget hagyott már afelől, hogy egy kitüntetett időkor *válogatott* dokumentumait használtuk. A Pálffy Katalinnál maradt, s később az Udvari Könyvtárba került iratsomó áll a középpontban, ám kettős megszorítással közöljük anyagát: egyrészt kevés értelme lenne *minden okmány s levél* közreadásának, hiszen sok közülük a fogalmazvány, másolat, de szempontunkból érdektelen írás is. Másrészt e gyűjteményen kívüli darabok is kerültek a dokumentumok közé, mert a kiválasztott szempontból fontosnak látszottak. Vagy úgy, hogy a *szigorúan érvényesített időrendben* további értelmező adalékként szolgáltak, vagy úgy, hogy éppen nélkülözhetetlen szövegek bizonyultak, miként az imádságok. Ritka másodközlésünket is az magyarázza (pl. Csáky István vagy Szkender pasa levelének esetében), hogy élesebben exponálnak fontosnak vélt fejleményeket.

Az eddig kiadott forrásanyag — gondolok itt Szilágyi Sándor, Ipolyi Arnold vagy Jenei Ferenc Illésházyra vonatkozó közleményeire — mindazonáltal nyilvánvaló háttérrel szolgál adattárunkhoz. Ám az Illésházy-levelezés *mindent egybevéve* sem teljes: a Magyar Országos Levéltárban, az Osztrák Nemzeti Könyvtár Kézirattárában, a Pálffy család Pozsonyban őrzött levéltárában, Biccse és Brünmben gazdag publikálatlan anyag van még.

Köszönöm a levéltárak, a szerkesztők s a közreműködők türelmes segítségét. Elsősorban Keserű Bálint, Keveházi Katalin, Monok István és Varga András az, akik nélkül a kötet nem készült volna el, köszönetem leginkább őket illeti tehát.

1

1598. július 20. Bazin Illésházy István vételi levele Tawacio váráról.

En Ilieshazy Istwan Trincen es Lipto warmegje feo ispanja etc. vallom ez lewelemben, hogy Thauacio varatth Morwaban veottem megh az nagisagos Pres-tenczky Janos vramtol, ketth zaz tyz ezer forinton Kojatin varasawal es ahoz valo falukal egyetemben, mely ketth zaz es 10 ezer magyar forintotth fizettem megh az en felesegem, Palffy Kattha aszon penzebeol es josaganak jeowedelmebeol, vgj mintt Bozin, Z. georgj, Licawa, Zitthnja, Cyabragh es Stomfa jeowedelmebeol.

Annakokaertth ez Thawacio varatt mynden hoza tartozoywal az mjntt en meg veottem, nekj keottem es az orsagh keonjweben morwaj teorwenj zeorint be iratom es be vallom, menjel eleob lehetth. Azonban azertth mjnt hogy cyak halando ember vagiok, ha hertelen holtom teortenjek, az en attjamfjay vagy valakj mas miatth az eo penze az 210 ezer forint eo teole el ne veshessen, ez en kezemel irotth lewelemet es peocietemetth attham nekj byzonsagol.

Datum in Castro Bozin, 1598. die 20 Julij

Stephanus Ilieshaj manu propria

ÖNB Cod. 8666. 111r.

2

1602. január 16. Trencsény Illésházy István vételi levele Hodolin váráról.

En Ilieshaj Istwan, Trincen es Lipto varmegye feo ispanja etc. vallom ez en lewelemben, hogy most veottem meg Morwaba groff Waykartol a Salmis Hodolin varatth, haromsor zaz ezer es eottwen ezer forinton. Attham az araba vgyan otth Moruaban Thawacio varat ketth zaz 10 ezer forintba, ksz penzt keol megh hoza fyzetthnem zaz hwsz ezer tallerth, es mjertt hogj ennekem penzem njncz az kibeol cz fl. 120. ezerett meg fyzetthessem, veottem feol az en felesegemteol az Z. georg es Bozin vara kyvaltasa penzebeol zaz tyz ezer forintotth.

Annak okajertth fogadok en az en felesegemnek, Palffy Kattha aszonnak, hogj miheljen groff Wajkartth vram be vallja es be iratthja az morwaj teorwenj zeorint az orszag keonyweben ez josagotth ennekem, enis azonnal be vallom es be irattom az orszag keonyweben ez zaztyz ezer tallert felesegemnek, Palffy Kattha aszonnak mjnd az Tawacio arawal egyetemben, mertt Tawaciottis ketth zaz 10 ezer forinton annak eleotte az eo penzebeol veottem volt, kyreol lewelettis attam volt nekj, hogj Olomuchban az orsagh keonjueben Tawaciot nekj keottem felesegemnek, de az

magiar orsagy hadak mjatt nem erkezhettek rea, azonban groff vramnak erestem Thawaciotth es cyerelem Hodolinon. Imar azert mjnd az ketth sumatth vgy mjntt haromsor zaz ezer es hwsz ezer forintotth vallom hogj feleségem penzebeol es az eo josaganak jeowedelmebeol fizettem meg, es fogadok nekj ez lewelemben, hogy mihelen groff Waykartth vram be vallja es be iratthya Hodolint az orsag keonjueben morwaj teorwenj zeorint, azonnal enis Hodolintth mjndenesteol nekj vallom es keottheom, az orsag keonyweben be iratom. Azonban azerth, hogy valami kartt ne valljon az en feleségem az eo penzeben, attam nekj ez en ados lewelemetth byzonsagol.

Datum in castro Trincen 16. Januarij 1602.

Stephanus Ilieshaj manu propria

ÖNB Cod. 8666. 186r.

3

1603. március 14. Pozsony Illésházy István Pálffy Katalinnak.

Keoszeonetemet és magam ajánlását írom mint szerelmes attiamfiának, Az Ur Istenteol minden jot kivanok Ennekem soha eletemben nagioð dolgom nem volt mint most, ugian valoban meg rágaták velem az kigiot, kigiokat adnak eonném, az nap hogi el juttem teoled eot posta talajt eleo baratimé, az nap Stomfára jüttem, ott 11 órán éjjel be fogattam az lovakot viratig posonban jüttem: Itt Zuhai meg vetette volt az agiat az kire akart fektetni hetfeon, be giutötte az birakat és hozam felite-tett nagi sok dolgokat, kiknek az előtt hirét sem hallottam, Es ereossen eroltete az birákat hogi sentenciát mongianak ream. Azok az jámborok, nem mivelték, hanem kedre halasztoták. Hétfeön nap estik mentem, ejjel semit nem aluttam regwel min-giarast felejnem keolett. Az Ur Isten jol atta volt hogi mindencket meg irtam volt ot hodolinban, jollehet Beici János 3. fő prokátorral ot volt hetfeon, de semmi helt nem attak neki szeomeliem szeorint hogi ott leogiek: Ingien sem tutam mit felejt director hozam, keden del utan egi oraig mind disputaltam velek, szerdanis mind azon hogi ezek én reám törvént nem láthatnának, és én nem törvént, hanem meg halgatást kívántam: Ezt el nyerem az camratól, az után cyutérteken mindenekre rend zörint meg felelek nekik: Pragabol cyaszarnak egi camrasa volt itt: az beci di-rector es mind az camrasok azok felejte elenem directornak, byzon oli nagi gondban voltam egész ejjel mind irtam mukalottam, de vegre az ur Isten meg zegienete eoket: zemlatomast el bolondoltak, egi zot sem tuttak ellenem felejni: az giulestis el nem kezdeték még; adig nem akartak el kezdeni, mig az en dolgomnak vege nem leszen, imar most aban vagion dolgom hogi mindeneket meg irnak cyaszarnak, es meg iriak hogi az eo tecieseket hogi en semit nem vetetem. Az ur

Istennek sok hala adassal tartozunk erette kiért kerlek edes leanom agi halakat az ur Istennek: maghamnak egiebkent hala istennek egiessegem vagion, de az labam az kit meg utettem ott: az sok jarastol állástól igen meg dagadot vala, de imar ismeg kezdet lapadni, Szuhai ereosen ugrálik: fenegeti, ieszgeti az birakot, nemeteket hoz reajok, fedik velek, de heában mert az ur Isten lancra vetette es nem banthat meg.

Az personalisra most semit nem panaszolhatok, jól vagion mellettek Es ugian miniajoknak, az Ur Isten szüveket igen mellenk fordította, lattjakis tiszta igasságomatt it semi hir ninch az nemetek váltik rabolliak az országot minden fele. De nem fáj senkinek Isten tarcia meg k: Datum in Posony 14. Martii 1603.

Im valami keones vizetis küldöttem

S. Ilieshazy

ÖNB Cod. 8666. 147r-v.

Jegyzet: A levelet kivonatossan közli Károlyi Árpád, Illésházy István hűtlenségi pöre. Bp., 1883. Okirat-tár IX. 182-183.

4

1603. március 19. Pozsony Illésházy István Pálffy Katalinnak.

Keoszconetemet és magam ajánlasat irom mint zerelmes attiamfiának, az Ur istenteol egesseget és minden jott kívánok, tegnap irtam, minden dolgokról, az én dolgomba opiniot attak az tanach urak, es feol kültek Pragaban most eben maradt. Az giulesen oli keouesen vadnak hofi el cyudalnád, rakoci magoci rewai peter uram cyobor Mihál, peteo istván ez az giules mindenesteol, az többi pispek, bizony el vesztünk Az ur isten szüntén reánk haragutt valami leszen az vege, Itt semi hir ninnen, Azt mongiak hofi teob tatar jü reánk.

Az zeold almariomban egik fiaban egik pargamenomos level vagion, forgach imrenek az kivel trinent keoteotek volt cyaszar levele küld ide azt egik louas legenteol, Az sarga almariomba az feolseo fiaban vagion az Nadasdi uram ados levele, nitasd meg lakatgiartowal Ez ket levelet küld ide egik lovas legenteol, Isten elteszen es tarcion meg minden jowal.

Datum Posonban 19. Martii. 1603.

S. Ilieshazy

Az horvat gaspar hozza feol az levelekett es hozza el vezeteken vele az podolai pej lovat vessen magyar nierget reá, mert az meli paripam it vagion igen ros.

Keoniereg edes leaniom az Ur Istennek mencien ki ez sok haborusagbol, Az personalis igen rajtunk vagion, az giulesesnek veget akariak ez heten vettni.

ÖNB Cod. 8666. 150r.

1603. szeptember 19. Krakkó
 III. Zsigmond lengyel király Illésházy Istvánnak.

Sigismundus III. Dei gratia Rex Poloniae magnus Dux Lithuaniae, Russiae, Prussiae, Masouiae, Samogitiae Liuaniaeque nec non Suecorum Gothorum Vandalorumque haerarius Rex

Magnifice gratiose nobis dilecte. Redditae sunt nobis litterae Gratiose Vestrae, quibus ad nos, de oppignoratis sibi, a Nicolao Zebrzidowski, in certa summa, bonis nostris Regijs, Mako perscribitur petitque se a nobis in vsu et possessione eorundem bonorum conservari. Ad ea celare non possumus Gratosum Vestram esse legem Regni nostri publicam perpetuo vsu firmatam qua bona Regia summis obligari aut oppignorari prohibentur. Hic est quod nihil gratiose Vestrae eo in genere commodare possimus, sunt vero eiusdem Nicolai Zebrzidowski bona haereditaria ex illis Gratiola Vestra creditum suum iure persequendi atque repetendi potestatem habet. Ea oportunitas non negligenda erit Gratiose Vestrae, cui de reliquo felicia cuncta a Deo exoptamus. Datum Cracoviae die XIX. Mensis Septembris Anno Domini MDCIII. Regnorum meorum Poloniae XX Sveciae vero anno XIV.

Sigismundus Rex

ÖNB Cod. 8666. 113r. Másolati példánya OSzK Fol. Lat. 2336. 6r.

1603. november 5. Wien
 Istvánffy Miklós bizonyságlevele Pálffy Katalin részére.

Nos Nicolaus Istuanffy de Kisasszonffalua Locumtenens officij Palatinalis Regni Hungariae, Ac Sacratissimi Principis et Domini, domini Rudolphi Secundi, Dei gratia Electi Romanorum Imperatorum semper Augusti, Ac Germaniae, Hungariae Bohemiae etc. Regis, Archiducis Austriae, Ducis Burgundiae etc. Janitorum Regalium Magister et Consiliarius etc. Memoriae commendamus tenorem praesentium significantes quibus expedit uniuersis. Quod Generosa ac Magnifica domina Catherina Palfi alias quondam Joannis Krwsich relictæ, nunc autem Stephani Illeshazij Magnificorum dominorum Consortis nostram personaliter ueniens in praesentiam suo ad dicti domini Stephani Illeshazij moderni domini et Mariti sui nominibus et in personis per modum solennis protestationis, et Contradictionis, nobis significare et detegere curauit in hunc modum. Quomodo hesternæ die quia praefatus dominus Stephanus Illeshazij certo animadvertisset,

quod Serenissimus Princeps et Dominus, dominus Archidux Matthias etc. dominus noster Clementissimus ex commissione Praefatae Sacrae Caesareae et Regiae Maiestatis ad quorundam opinionem uel potius maleuolorum suorum suggestionem ipsum solito et ordinario Juris processu minime condemnatum detineri facere uoluisset, nolens per moram et absentiam suam aliquam indignationem eiusdem domini Imperatoris et Regis nostri paeuenire, et absolutam potentiam que ipso Jure naturali euitari permittitur, pro hac Vrbe Viennensi excessisset, fiscus dicti domini Imperatoris et Regis nostri eundem et praetextu ueluti contumacem pro condemnato et in crimine laesae Maiestatis conuicto haberet, atque ad ulteriora contra eum procedere uellet et niteretur in grauissimum praepiudicium derogamenque sui et communis libertatis manifestum. Ob hoc eadem domina Catherina Palfij suo et eius cuius supra nomine de praemissis et subscriptis solennem faciendo protestationem cum eadem protestatione asseruisset, iterum atque praefatum dominum Stephanum Illeshazij dominum et Maritum suum, non ex contumacia sed (ut praemittitur) ob euitandam absolutam potentiam ex hac Vrbe Viennensi abscessisse, paratumque eundem fore dicte Sacrae Caesareae et Regiae Maiestati, siquidem hactenus nullo pacto gratiam obtinere potuisset fiscoque eius Maiestatis Regio ad actionem eorum coram nobis Statibusque et ordinibus Regni huius Hungariae, iuxta et ordinariam uiam Juris legesque et laudabiles in talibus obseruatas Regni consuetudines iuri stare respondere, iudiciumque et finalem sententiam recipere. Vnde nos super praemissa protestatione praesentes litteras nostras testimoniales ad legitimam dicte Catherine Palfij petitionem Juris eiusdem domini Stephani Illeshazij futuram ad cautelam necessarias extradandas duximus et concedendas. Communi suadente Justitia.

Datum in praedicta Ciuitate Viennensi Austrae, Quinta die Mensis Nouembris, Anno Domini Millesimo Sexcentesimo Tertio.

Nicolaus Isthuanffij manu propria

ÖNB Cod. 8666. 235r.

Jegyzet: Közli Károlyi Árpád, Illésházy István hűtlenségi póré. Bp., 1883. 198-199. Okirattár XXI.

7

1603. november 13. Hodolin Illésházy István Fürstenberg grófnak.

Wohlgeborner Herr, insonders mein grossgunstiger Herr, Euer Gnaden sein mein gantz willige vndt pfluchtige dinst zue jederzeit beuor.

Mein gunstiger Herr, es ist Vnuonnotten das ich Euer Gnaden weitleuffigk vndt vmbschweiffigk meiner Truebseligkeit vndt höchsten Vngklugks berichte, die- weil es allzu sehr klar am tag vndt offenbar, auch Euer Gnaden wohl wissendt ist.

Gleichwohl khan ich Euer Gnaden mit ganz betrubten vnd schmerzlichen herzen leudt nicht pergen, wie das meine widersacher ihre opinion (wiewohl vnuerherter sachen) noch handhaben vndt fur einen rechtmessigen sentencz vnd Ausspruch verteudigen wollen. Obwohl ihr Durchlaucht haben auss den weltlichen etliche Rhath gen Wien zue sich beruffen, von denen doch dieser meiner hochnotwendiger wichtiger sachen halber gar khein guttbedenckhen meinung vnd opinion beratschlagt vndt bericht erfolgt, sondern straks ihr Kayserlichen Mayestat vnsres Allergnedigisten Herrn Mandata vnd befehl nachzuekommen gesinnet welches alles nicht ohne meines innerlichen grossen herzenleudt beschicht, vnd ich es dem Allergerechtigsten Richter Gott in dem Himmel heimsezen vnd protestiren thue, zueklag vnd allen frommen verstendigen Leuthen zue vrtheilen lasse. Jedoch in dem allen thue ich meine gedancken dahin richten vnd mich fast bemuhen, damit ich ihr Kayserliche Mayestat mit allerhandt muttel vnd wege (so immer moglich) befriedigen vnd gegen mir widerumb zuegnaden bewegen kendt.

Den was ich Kayserliche Mayestat fur fromben vnd hoche ehr lob vnd weit berumbten preuss, hie durcherlangen vnd erfolgen wuerde, was ich schon durch also beschaffene mittell von meines genedigisten Konigs angesucht mit hochster vngenadt abschueden vnd zuerbittungk allerhandt widerwerttigkeit vnd gefahr in diesen meinen hohen alter zuentfliehen, welches auch die aller vnschuldigen vndt heiligen zuor gethan haben vnd die wildten Thuer zuethun pflegen. Vndt nach dem ich mich gleichwohl durch meine eingelegte Supplication schrifften vnd den herrn Vnuerzagt erbotten vnd offerirt habe, ihr Kayserliche Mayestat in allen zuwilfahren vnd gnad ersich, derhalben ich noch Euere Gnaden (wegen christlicher lieb vndt mitleuden) zum hochsten bietten thue, die wollen diese meine hochwichtige sachen vndt den Nottfahl beherzigen vnd ihme es embsigk bey ihr Kayserlicher Mayestat befohlen sein lassen.

Daneben thue ich auch Euere Gnaden zum hochsten pfliehtlich bitten, die wollen meines Ehegemahls Catharina Palffin, dero geschlecht Euere Gnaden zue iederzeit wohl genegt gewesen, sowohl auch meiner vnabgethailter Brueder supplicationes ihme lassen embsigk beuohlen sein, damit sie als die vnschuldigen durch die Kammer oder etwan sonsten durch andere Mittell nicht beledigt vnd an ihren Rechtmessigen Zuspruch vnd Anfahl angetast vndt verfolgt werden, sonder vielmehrs ihres rechtmessigen Anfahls desto schlamiger fruedlich genuessen moegen. Wo ich ja je das meinige also was auf meinen Theil keme vnd gebuerte, doch vnderlissen vnd entlich enterbt sein solte, was in dem Euere Gnaden meinewegen thun werden, solches wirt Gott der Allermchtige Eueren Gnaden reichlich belohnen vnd wir all sembtlich vmb Euere Gnaden zuverschulden vnd zuverdienen iederzeit willig erscheinen.

Dattum zue Godingk den 13. des Monatstagk Nouembris Ao. 1603.

(post fugam ex Vienna)

**1603. december 1. Hodolin
Leszenyei János Illésházi Istvánnak.**

Nagyságodnak szolgálatomoth ajánlom, mintt kegyelmes vramnak, az Vristenteol kiuanok Nagyságodnak jo egessegeth megh adathni. Ez elmúlt penteken asszonyommal Beremben voltunk, be adank az 4 kezesre citatiokoth asszonyom newewel, szombaton haza jeowenk, wasarnap vgy minth tegnap ebéd vthan el érkezének commissariusok, Ostroy vr, Izdenczky vr, Pruskowsky es egynehany nemes emberek, velekeodeseonk kiweole, Fejedelem es Capitan vram paranchiolattiawal, hogy az Varat es joszagoth cziaszar számára el foglalyak es mindent megh inuentalyak az warbanis. Be nem akarank bociatani, mondwan nekik a kapu eleot, hogy az joszagh asszonyome, semmitt nem wetet eo feolsegenek, ha mitt vetett, keresse az itt walo teorweny szerint eo feolsege, az minemeo szabatsagokra megh eskwt ez orszaghnak, abban hadgya megh. Azt montak, hogy eok arrol nem tehetnek, hanem az mi megh vagyon hadgywa nekik, abban el kell jarniok, ighen nehezeltének, hogy be nem bociatank, megh irtak mingiarast Capitannak, mint jartak. Az Conuentbe szállottak, ez ejjel el kultek az joszagban, hogy be iegyének az jobbagyok, csaszar számára eskuttetik eoketh, ha ereowel jeonek, nem teheteonk rola, de így asszoniom hire nekeol be nem bociattuk. Asszonyom talam holnap Bechben indull, onnanha az Nagysagtok attyafiai tanachiull adgiak, hogy Pragaban mennyen, odais el megien, de Nagysagodtol megh varja az valasztoth, ha el mennyene, es mint sollicitalyon ott. Az majorokban mindeneot inuentalni fognak ma, az teob dolgokrol Somogyi megh mondhattya Nagyságodnak, mibe vannak, Isten tarcsa meg Nagysagodat.

Dattum ex castro Hodonin 1. Decembris 1603.

Nagysagod szolgálja

Leszeniei Janos m. p.

Az leveleketh, mellyeketh Nagy Laszlo hozta, Bechben kuldem Franytul asszoniomnak, es Beiczi vramnak ismegh kuldem mindiarast. Itt az Warban Chiechochiomskitt hagianak, az jobbagyokott ighen megh eskuttetik, ha valahun Nagysagodat talalyak, meg fogjak. Ha enis így megh eskussem, nekem adgyak az tisztartosagoth, kitth en megh nem miwelek ha kenieret kellene kodolnomis. Az hazakoth be pechietlettek, towabra valo resolutioigh. Az kik itt frawezer marat, es egiebekis, eteltt, italt rendelték nekik. Vgy vettem eszemben, hogy egiebiert nem buntetik Nagysagodat itt Morwaban, hanem ciak az miat, hagi Bechbeol el jeowe Nagysagod hitte ellen, mellyett Nagysagod Cancellariusnak atta volna Pragaban. Irrt asszonyom Zerotin vramnak, Cardinalnak, az Maximiliannak Detrichsteinnek es Slawkoy vrnak, mitt miweli Capitany eo fölsege newewel szabatsagok ellen, teorwenyek ellenis. Egy kewes ideigh így kell lenni, talam az Vristen megh lagittia

fejedelemnek szíwett. Az mi pinzt ki wihetet asszonyom, mintt ki witte, marath azért megh asszonyom pinze 2500 forintigh, az ezeostmiw inkab chiak Balassinee itt maratt.

OL P 1341. Lad. 1. fasc. 12. Nr. 334.

9

1603. december 19. Krakkó
Illésházy István Pethe Márton helytartóhoz.

Mi okajert, miken, es minemeo nagy romlas esek en rajtam, nem szwkseg, hogy eleo szamlaljam kegyelmednek. Itillje az igaz Isten meg, ebeol az en bwneomett, az bwtetesis az kith szenwedek mjatta, es meg nem cyak en hanem feleségem, es attjamfiaijs nagy artatlanol.

Az kegyelmed tanacja szeorint eoromest meg alkwszom vala eo feolsegewel az njaron Pragaban, jo remensegemis vala az otth valo tanach urak által bene, de azonban innen Magyar orszagbol informalak maskepen, es nem lehete.

Azon kerem kegyelmedet, mjnt bizodalmas vramot es patronusomat, legyen segetsege kegyelmed, teorekegyek az teob tanach vrakal egyut eo feolsegenel, leonne kigyelmes hozam. Az mi feleségeme es szegin attjamfiaie adatna meg eo feolsege, az bwntelenek ne bwnhednenek en erettem. Az sententiais kjt Bechben szeorzeotek, ex opinionibus, ha az Magyar orszagh teorwenje szeorint irtak abanis meg keollet leonnj, hogy eleoszer az maset agyak ki, feleségemet attjamfiajet, az mj en reszemre jutot az perfisco foglaljak, de aban sem tartotak semitt meg, hanem feleségemnek meg ruhaitis el foglaljak, joszagomba valo reszetis, seot Licavat kit Krwzit vram talajt es eowe, nem enim, aztis el foglaljak, az vr Isten vrwnk eo feolsege vtan, az teorwennek es az igassagnak otalmat kegyelmedre bizta Magyar orszagban, ne hagyja kegyelmed el rontani, mert masnak eshetik az teorwenre szwksege, keonyergek azért kegyelmednek, legyen segetsege ilyen nagy szwksegemben, teorekegyek kegyelmed mind en mellettem s mind feleségem mellett, es szegin arwa attyamfiai mellet eo felsegenel, latnak orszag birai meg mellik enim, mellik mase, ne szenwednenek az artatlanokis, mely irgalmassagot kegyelmednek mi hozank az vr Isten irgalmassagal thereti meg, miis minian attyafiaszol meg szolgalljuk kegyelmednek, Isten tarcsa meg kegyelmedet minden jowal.

Datum ex Cracouie 19. Decembris 1603.

OL P 1341. Lad. 1. fasc. 11. Nr. 64/65.

**1604. január 29. Tepla
Dersffy Miklós Illésházy Istvánnak.**

Spectabilis ac Magnifice domine etc.

Az Ur Isten az eő szentt leölke által erwseche, es az mostany banatos Allapatbul az eleoby kedue szerintt ualo allapatra hozza kegyelmedet, kitt szium szerint keuanok. Az Kegd. leuelett megh küldé Kubinyne Aszoniom, kitt igen akartam, hofi kegđ feloll ertekezhettem, es hogy ertem hogy az en leuelem kegđ kezehöz került, mert e napokban mind sápolottam raita; Egy keppen akarttamis emberemet kegđhöz küldený, de oly nagy rettesben uagyunk, es suspicioba, hogy nem tud ember kinek hinni. Mert sok az Susuro, hogy a minth ember nem mondís, megh aztis emberre keöltik. Ennekem ketfelöllis irták hogy igen oltalmazsam magamatth, Ha en kegđdel akkor be menetth szembe löttöm volna, kit most nyiluan beszélnek, Weszet ember uoltam uolna, Meegh Reway Peter Vramatis es szegeny meg holt Balassy Menihartotis feőnegették, hogy rea hyak, Mert most mindenhöz fortellt találának, es a hízeldedesnek, hamissagnak uagyon hele, az igassagnak tellies le nyomassa, ha az Ur Isten az eo nagy Irgalmassagaboll fel nem serken, es meg nem segitt benneonkett a mint az tanetuanyokat az el merültt hajochkaban telliessiggel el keöly merwlneönk es nagy leölky ffaydalmomba megh keöly epedneönk.

Immar az Religiottis haborgatiak, Im Kassarol ereuell hatalommal ky eőszték az praedikatorokatt szentegyhazokatt az papista papoknak atták, az teobb szabad varosokatt es az Banya Warosokattis feltetik, az Thurzo Vrakrais nagy erws Mandatumokatt hosztanak, hogy Galgozrull, Baymoczboll es Zepessigboll ky üzzek az Predikatorokatth, megh Trenchinbe Lipchere es Rosomberkreis be akariak winny, es mindeneott angustia, az tanachba alternis confessionis quam papista nolunt promouere, es ki nem latia hogy az papok es a kamara dominantur nobis iuxta placitum illorum, es kitsoda akky merne szolny? Bizony oda uagyunk, nem mondhatok egyebett. ugyan ninch az urak keozett akky merne, kik elholtak, akky uagyon nem mery: En uram igen kichin uagyok azok kozötth, meg sem kerdenek engemetth, s azon szomnak hele sinch; Az orszag keouety ha akarnák, azok szolhatnanak bizuast, de azok sem akarnak. Mert ky maga dolgaertth jeő fel az gywlesbe, ennek penig szauat megh nem halyak; szinten reank teőlek az sententia, quod omne regnum in se ipsum diuisum desolabitur;

Minden nyomorosagunknak es teorwentelensigienknek magunk vagyunk okai; Nem uthetunk okat sem fejedelemre, sem a Nemett tanachra, hanem az sok hözelkedeő eregisigbol valo Informatiok es consiliumok kiuel naponkintt magunkatt wesztjuk, Bizony uram mind igaz akkit kgđ ir, de ugyan az igasagh nem fogh most, Nollo Velle az hazugsagnak tapsolnyunk keoly ideigh, az meeg az igaz bíró ffl nem serkeny, es bosszujat az hamisakon meg nem allja. Hogy azt irtam uolt kegđnek, hogy humiliállya kegđ magátt, es bosszusagott ne irryan, azt nem

oknelkeöll chielekettem, Mert hominum opinionest kikel naponkintt nem keueset disputalok, Nemeliek azt tartiak, hogy ennek kegđ mind eleyet wehette uolna, es keuessel le keöthette uolna az Feyedelmet, de consumatia ductus nem akarta kgđ. Immar meg esuen kgđ meg sem akart keoniorgeni pro gratia, seött az kaptalamokbanis az mint protestaltatott kegđ. de innocentia sua, kyböll mind feyedelmet s mind birakat hamisitia. Aztis mongyak, hogy az Sententia kegdre meeg az eleöby gyülesben posomba leött, pleno confessu iudicum, csak hogy ott nem pronuncialtak hanem rescribaltak eö felseginek. Az morvai joszágátis azt mongyak hogy azertt wesztette el kegđ, hogy Pragaba hat Vr eleött, ky keözül titok tanachis uolt, atta be kegđ. kezeth, es ugyan kegđ kerte azt, hogy Bechbe transmittalyak, es ott kegđ. finalem resolutionem suae Mattis expectabit. Ezt hogy nem miyelte kegđ. ky az moruaiaknall igen nagyott teszen, es ezertt mongyak wettek Hodolintis. Ezeket mind azert irom, hogy kegđ erche az emberek mitt beszélnek, hogy nem Bechbe lett a teorweny hanem Posomba. Lattam az kgđ. leuelett kyt Trencsen Warmegyenek ira kegđ, nekem tetszik, De hogy nem mindenik mer itt hozza szolny, Noha nem artotth De nekem az teczenek, hogy kegđ. keet leuelett iratna in formam supplicationis, Egy kett praelatis et baronibus az masikatt statibus et ordinibus regni s mindenbē declaralna kegđ. az dolgott, s ffeokeppen aszonyom nenyemen esen nagy iniuria, kit az feyedelemnek annyra mint az kamarasnak Regio homini es capitularisnak keoll tulaidonitani, kire nekem panaszkodhatik kegđ. Az maga dolgatt pediglen sem feyedelemre sem a birakra inuestalni vagy tulaidonitani. Mert nem yo uolna az Birakat carpalny, hanem hogy kegđ. az elmult gyulesben nem ugy felelt az birak elött, hogy voluissset se in causam immitere hanem mentven az maga inuocatiojat, es keonyereguen a feyedelemenek hogy ne peoröllyön kegddel. Ingen sem welte sem gondolta kegđ. hogy kegdre Terwent mongyanak, hanem hogy inkab kegđ mellet könyeregiének.

Mierthogy a witek nem oly nagy kiyrt szinten olyan nagy büntetést erdemlett volna kegđ. Nam Priny Gabriel Bebeek, Podmaniczky, Balassy Menihartth fejedelmet el arulták, kardott vontak, és az egesz orszagott nirbaltak. Kikre Orszag gywleseben Notat pronuncialtak, de meegis az feyedelmek mind fejeknek, joszágoknak megh engettenek, kegyelmed penigh semmit effélétt nem chelekedett. Eheöz kepest hogy keönyeregzenek mind az Urak s mind az Orszagh kegđ. mellett. Chiak ilyen simpliter és humiliter keöly a dologba el menny, es Aszonyom nyem eö kegme presentallia be ezt az keet leuelett mert ha exaggeralni fogja kegđ az dolgott, akadalt nagyot szerez kegđ. es maleuolli homines által álnak benne es impediálni fogiak Azert akaram en röüideden az en tetczesemet kegđnek megh írnya, ha az Vr isten engedi, be megyünk Pozsomba az gyülésre, es ualamiben en tudok, kegđnek es asszonyomnak neniemnek szolgálnom ott, semmit nem intermittálok Mind orszagnal s mind uraknal merth my magunkis ezen hayoba cuezeönk, es azert warhatjuk feyeönkre.

Ez elmult szerdan Trinchenbe uoltam, Minhogy azulta fogua hogy kegđ. elment, nagy confusioba uoltunk, Nehezen uehettem rea, hogy Viceispantt választanak Terztianszky Caspartt es keuetekett az gywlesben, kiknek Instructioyokban

Oztrosytt urammall egyeött be irattuk hogy kegđ es asszonyom mellett törököđgyienek.

Im asszonyomnak is meg irtam oda Prágába, hogy azon legyen, hogy ala ieoyen az gyulesben, Mint hogy talam chak azertis kesleltetnek a walasztot, hogy az gyulesre ne ieöjön, Azert kgdis irrjon neki, hogy ugyan alá ieöjjon az gyulesre Mert ky tuggya talam chak szep szoual tartosztatnak. Am Trenchent harom szor ualo szaz ezer forinton tartiak, bizonynial bezellik hogy Henkell lazart kenaliak wele, de az deszmat es surant el szakasziak teöle; Uram ha tractatusra menne a dolog, hogy semmiképpen Trenchint meg nem adnák kegnek, ha a többit megh agyak, ne reluctallyon kegđ, Mert hiszem iob ha ualamit megh adnak, hogy sem mind oda wösszen, Mert nem welem hagi soha magyarnak aggyak Trenchent Az mint pedig bezellik, hagi Vnferozagttanak agyiak, Ugy hogy az Henkell adossagat magara vedgye, Im az Priny asszonnakis nolle velle Golonichhoz kellet menni, mert minden dolgai es igy ky nem lata az szegeny magyarnak telliessigel ualo ky gyomlалassat. Az szegeny Nadasdy Uram el hagyta benneönket. Szegeny Balassy Menihart hertelen holt megh Igy s el fogyunk; Ezutan ha mit érték és modom leszen megent irok kegđnek, Isten tartchia meg kegđet.

Datum ex Tepla 29. die Januarij, Ao. 1604.

N. Dersffy

ÖNB Cod. 8666. 75r-76r.

Jegyzet: Részében idézi Károlyi Árpád, Illésházy István hűtlenségi pöre. Bp., 1883. 141-142.

11

1604. március 2. Pozsony

Istvánffy Miklós autográf bizonyossága az eljárásról.

Nos Nicolaus Isthwannffij de Asszonyffalwa, locumtenens offitij Palatinalis Regni Hungariae, ac Sacratissimi Principis et Domini domini Rudolphi secundi Dei gratia electi Romanorum Imperatoris semper Augusti ac Germaniae, Hungariae, Bohemiae etc. Regis, Archiducis Austriae, Ducis Burgundiae etc. Janitorum Regalium Magister et Consiliarius etc Memoriae commendamus per praesentes. Quod Generosa et Magnifica Domina Catharina Palfij, consors Magnifici domini Stephani Illeshazij, nostram personaliter veniens in praesentiam, per modum solennis praestationis, nobis significare et detegere, curauit in hunc modum. Quomodo proxime non diu praeteritis temporibus ipsa domina praetestens, uniuersis bonis sine Juribus suis possionarum ubi uis hoc Regno Hungarorum habitis, utilitatibusque et pertinens eorum(?) quibuslibet: Dote insuper sua, solita etiam residentia, illi ex bonis cuiusdem domini et mariti sui de Jure Regni(?) detentibus: Congruente praeterea sine legitima portione certarum rerum siue

bonorum mobilium, mixtim inter res et bona mobilia ipsius domini et mariti sui existentis, praeter omne suum delictum absque omni via Juris priuata fuisset, illaque et eadem praefato domino Imperatore et Regi nostro domino nostro Clementissimo, Fiscoque suae Maiestatis regio huius regni applicata et assignata extitissent praejudicio et damno illius manifesto. Quapropter apud memoratam Maiestatem Imperatorem atque Regiam supplex humillime institisset, quo praemissa omnia sibi ut eam declaratum est adempta dementer restituere: Vel autem si id suae Maiestati depliceret Jure regni clementer cognoscere dignaretur, utrum illa et eas digne sibi restitui postulare. Quamquam ex clementi Suae Maiestatis commissione, Reverendissimus dominus Martinus Pethe de Hethes Colocensius et Bachiensis Ecclesiarum canonicae unitarum Archiepiscopus, Administrator Episcopatus Jauriensis locorumque eorundem Comes perpetuus, Consiliarius, et per Hungariam Locumtenens dictae Sacrae Caesaricae et Regiae Maiestatis, ad reuidere humilem postulacionem eius Octauum diem ad praesens verlentis(?) mensis Martij pro termino praefixisset, dominaeque praetestanti se ui illo cum certis dominis Consiliariis suae Maiestatis supplicem illius mentionem, hic sui in praesenciam assumptur, et postmodum discussurum etiam Significasset: Verum cum terminus ipse dominae praetestanti in tam ardua re multum brevis uideretur, nec humilem supplicationem intencionemque suam, ipsorum solummodo dominorum, locumtenentis et Consiliariorum Judicario examine contra manifestissima Jura Regni submittere posset. Propterea facta superinde protestacione antelata, obtulisset et paratam quoque fore se significasset, in termino Competentia, decimoquinto videlicet die, coram eisdem dominis Locumtenentibus et Judicibus Regni ordinarii sedis videlicet suae Maiestatis Judicariae Juratis Assessoribus, qui nimirum uniuersa Jura Regni dirimere solent atque possunt, de lege Regni Comparere Jusque suum iuxta tenores et continencias supplicis libelli sui Maiestati Imperatoris atque Regiae porrecti prosequi, continuareque et defendere. Vnde nos praesens literas Nostras praetestatorias ad instanciam eius illi extradare duximus et concedere Jurium eius futurum ad cautelam. Communi id sudere Justicia.

Datum Posonij secunda die praecompti Mensis Martij, Anno domini Millesimo Sexcentesimo quarto etc.

N. Isthwanfij etc. manu propria

1604. június 20. Prága

II. Rudolf Pálffy Katalinnak Trencsénybe (érkezett: 1604. július 4.)

Rudolphus Secundus Dei gratia, electus Romanorum Imperator semper Augustus, ac Germaniae, Hungariae, Bohemiae etc. Rex etc.

Generosa Magnifica domina, nobis grata. Postquam iam saepius, pro excindenda ex bonis Stephani Illeshazij mariti tui, portione tua, simul cum dote ex Residentia, apud nos humiliter supplicando institisti, omittere noluimus, quin tuas praetensiones, tuaque iura exactius cognosceremus, ijsque cognitis, pro rei aequitatis nos postea resolveremus. Commissimus itaque fidelibus nostris, Locumtenenti nostro, ac certis utriusque Ordinis Consiliarijs nostris Hungaris, Judicibusque Regni nostri Hungariae Ordinarijs, eorumque vicegerentibus, Magistratis item Prothonotarijs, ac iuratis Sedis nostrae Judiciariae Assessoribus, ut ad primum diem proxime futuri mensis Augusti, certocertius Posonium conuenire, ibidemque super praefata excisionae dictae tuae portionis, dotis, et Residentiae, ex memoratis mariti tui bonis fienda, literas iuraque tua reuidere et cognoscere deliberareque debeant. Quapropter tibi harum serie clementer ac firmissime Committimus et mandamus, quatenus acceptis praesentibus, ad diem praefixum, te omnino Posonium conferre, et coram dicto Locumtenente nostro, eique adiunctis Judicibus nostris te sistere, atque praetensiones, literas, iura, priuilegiaque tua, portionem dotemque tuam ac residentiam, in bonis praefati mariti tui concernentia, coram eisdem producere, ac superinde postmodum, supradictorum Iudicum ordinariorum decisionem prestolari, et a benigna nostra Resolutione quiete et obedienter expectare debeas. Secus non factura.

Datum in arce nostra Regia Pragensi, Vigesima die mensis Junij Anno Domini 1604.

Rudolphus manu propria

ÖNB Cod. 8666. 196r.

1604. június 26. Skawina

Illésházy István Pálffy Katalinnak.

Keozeonetemet es magam ajanlasat irom mjntt zerelmes attjamfjanak, az Vr Istenteol vigastalo szentth lejkett es mjnden jotth kivanok. Az mjnt mjndenkori, mostis azon kerlek, edes leanjom, ne hadj meg bírni ez nagj habnak es haborusagnak magadott, thwrd bekewel az Vr Istennek keoreosztit, es ereolj hogy

bwntelen szenwech. Igaz es hi az Isten, nem bociatt nagiub keoresztet reank az kyt el viselhetwnk, azt mongia Sz. Pal, ha az Vr Isten nem itelne es nem teonne igazat azoknak, az kyk hamissat szenwednek, ez vilag ethig regen Sodomawa es Gomoraua leotth volna <<azert igazat teszen meg nekunkis>> <<Szent Pal Cor. 11. 12.>> Az keoreszten viteznek az keoresztben keol dicekedni, eleo szamlalia fogsagit, veresagit, kergetesit, sok haborusagit, es hogy az teob apastalaknal inkab bewelkedet keoreosztokkal <<azal dicekedik>> bizon teis edes leaniom az kett hazastarsod mjatt nem kicin keoresztekkett szenwetel, de mjt mondhat az sar az eo fazokasa ellen, ha az vrtol el wetuk az jokat, bekewel szenuegiuk ezekettis, mindent eo adot volt nekunk, ereouel es hamissan senkiteol el nem veottuk, szabad vele, kjnek agia ez vtanis, legy azert kerlek bekeseget szuwel, es ne legy kichin huteo, igazat teszen az Vr Isten az mi ellenseginkreol, az kiknek semit nem vetetunk nem sokaigh, ciak hagiuk eo szent felsegere, az mikepen hogy ez eleot valo keoresztid vtan, megvigasztalt, ezek vtanis meg vigasztal meg az Vr Isten bizonial el higied.

Hogy innen el menel valami lewelekett hoztak vala vtanad, az kik keozeott Bogaci Martha aszonnakis volt egy lewele, az meliben eleoszer tegedett buntet, az vtan az en attjamfajtt, vtolszor engemetth, azokat penig az kik mjnkett, magokat, Isteneket, huteket el aroltak, azokatt vdwezetthi es az kik az tiedet ok nekul el veottek, azokat ciak igen se erezd.

Thegedet azal buntett, hogy Szuhajnak szauat nem fogadod, es az camrasokhoz nem megy, es keduekett nem keresed, maga noha azok fosztottak meg es mjndenedet meg ruhaidottis minden ok nekul el veottek, nam megis kecier mentel Szuhajhoz magad, sokat keonjergettel neki, meg ciak egy keoresztteni vigasztalo szotth sem adot meg pap lewen, egy poganis egy ollian meg bantatot es keseredett asszonjalatot, az mjnt te voltal szoual vigasztalt volna, ha cielekedetiuell meg nem mjuelte volnais, eo teob penzt kert teoled, es Bannal kjnalt, ezt bannja talam Marta asszon hogy meg nem fogatad. Szuhajt mint egy attjankfjat mjndaha vgj beocieltuk es vgj szeretuk, mjnt hogy Szuhaj fiis volt, attunk nekj nem regen kesz penzt ajandekon, Beici Janos es Istok szolgaja által teobet ezer forintnal, az szegin Krusit vram eoreg ezust palaxiat, kiben teob vagion 150 tallernal, egieb ezust mjuettis attuk nekj, egy orattis, kit fl. 500. veotek, annekul mjnden esztendeoben jo hordo Sz.georgj borokatt, azonkepen az teob camrasoknakis attunk most hogj ott voltal, neked eok ciak egy palax bor tisztesegel sem voltak. Annak feleotte az idegen nemzetseg, az nemettek meg eosmertek hogy nagj hamissag vagion, meg szantak, es hogy ne budossal mas ember hazaban, mjnd enjbeol az kitt el veotek teoled, egy keoues joszagott az magadebol szakasztottak eok eben az mjnt magyarokhoz es keresztenekhez illett volna, nem hogy segetsegel leottek volna, hanem atal allottak benne, es az mjnt magais iria Marta asszon, kezel labal ellene vadnak mjndenek itileti szeorint. Ezek az the ellensegid, mjnd attal keoniergetel nekik, es meg az magad sajátodertt, megis te vagj bünes. Ninchen ez vilagon seminemeo ollian oktalan barom, az kjn illien nagj ciapas eset volna, mjnt te rajtad, hogy ne erezne es ne fajlajna, Marta asszon penig azt akarna, hogy igen se panaszkodnal hogy faj az rajtad eset halhatatlan kar, gialazat es istentelenség, hanem hogy meg megh

keoszeonied nekik. Marta asszontol mind az isteni felelem, az igassag es.az atjafwj szeretet azt kiwanta volna, hogy fajt volna nekiis az te raitad hamissan esett njomorusag, es meg fedette volna cokett az hamissagert, es az Vr Isten haragjauai ieszttette volna eoket, az ky meg itili hamissakot, es az bünert pokolrais veti, az honnan kj nem szabaditia sem az camra sem az mise, azokat buntesse azert, ne tegeted, azoknak szücek vstekek az vr kezeben, oda viszi coket az howa akaria, annak keonjeoregjen eois, job neki, az Istennek es giuleoje az hamissakoth.

Az en attjamfajtis meltatlan bünteti, mert azok azal senkinek nem vetetek, ha azt mondotak hogy imar az hercegteol es az nemet camratol varnak, mint hogy az camrais ciaszar vtan hercegteol fügj, es eo vegezettjs veled latthwan aztis, hogy az magiar camra ellened vagion, ha igazat montak, hogj imar hercegteol varsz, azal senkinek hamissat sem kart nem teotek, ezert sem az istenj felelmet sem az igassagot meg vettnj nem keollet volna, mert hiszem magokis tugiak hogj az herceg nagjeb eo naloknal.

Az en szegin attjamfiai, az kiknek semiucl nem voltam, ez en nagj haborusagomban mind kezem labam azok voltak, nem mondhatia azt Marta asszon hogy sem az eo haza, sem eo maga egy filer ara segeetsejel volt volna, hanem inkab sok bantasal, seott az mikor el gondolom vala magamban, hogy kj jüwek Magiar orszagbol, vgj akarok vala kj jüni, hogy az chronicakbais be irtak volna, meg akarok vala fizetnj az foglaloknak, kj mjat Arwaban kett nap kestem. Azkoris oe nekjk egjeb gongjiok ream nem volt, hanem hol vagion penzed, adj ide nekunk, ad ide hatarodot, ad ide buzadotth, vegre Cracoban megis tartak 3 hetig penzemett, ki feoleote nagj bantasomra esek. Eo maga penig Gaspar vram Licaua capuiara ment, szolgajnkat iegette, tanaciol atta hogj meg agiak az varat, seott magamnakis irtt hogy meg agiam az varat, es eotet teogjem comissariusua az vr meg adasaban, hogy az te karodal keollese be magat Szuhajnak. Maga jol tutta Marta asszon, hogj tied volt Licaua nem enim, seot az foglaloknak kedueskettek, vendegletek cokett, az vice ispántis solicialtak, hogy az varmegjetis reank tamassza, ciak arra kertem coket hogj lassak meg az sententiat, micioda birak attak kj, es micioda bünemet irtak az sentenciaban, az mjert azt keol senuednem, ciak azt sem njerhetem meg nalok, magam kecier irtam erette, de ciak valaszt sem adanak rea. Ha egy ebek vagj tehenjek az sarba esett volna, annak kj vonasara nagjub gongjiuk volt volna, hogj sem mjntt az engem segetesre. Arra keszek valanak, hogy penzunkett, hatarunkat, buzankott el veogjek es eokis predalljanak, varadot el vegiek es az veszedelemben bellieb taszicianak hogy nem segicienek, ezekett Marta asszon meg nem tagadhattja, mert az magok lewelewl meg bizonjtom. Mi szukseg azert az en attjamfiai ezekert buntetni, hogy eok mongiak, hiszem nem vagiok vak, sem penig telliesegel oktalan, hogy semjt ne latnek, meltatlan bünteti azertt Martha asszon az en attjamfiai, ebeol hogy eok mongiak ennekem, mert ezeket es teobbekettis magam meg tapasztaltam, eo sem tagathattja meg.

Engem azal büntet Marta asszon hogy en tegeted mjnden joszagodbol ki tagatalak, es hogy ha azt tutta volna, nem engette volna, de valamjnt s valahogj

ezert az dolog, de neked eoleg szüed faidalmaz vagon, es attjadjfajnak nagy karara, akar imide akar amoda mongiak.

Marta asszonnak nem tartoznam szamot adnj, de mjert hogy leojkem eosmeretit hamisitja, es tisztesegem ellen szol, es vgian sok helen cieleskeszi azt, keszeretetem szamot adnom nekj, de lattja azt az Isten, hogy hamissat teszen ennekem, es mind eo s mind mas az kj azt mongia hog en aroltalak tegedett el es el uestetegettem az tiedett hazud arollouol benne, mert soha senkit el nem aroltam, sem az maset hamissan el nem veottem, el mult husz esztendeje hogy egy tarsasagban vagiok veled, meg eosmerheted volna ha az fele hamis es istentelen ember leottem volna, awagi valamelj attjamfiat vgj szerettem volna hogj the ere te neked hamissat teottem volna.

Im azert szamot adok Marta asszonnak, mikor az Vr Isten engemet hozad hozott, magad tudod hogy Sz: Georgien, Bozinjon 140 ezer forintod volt, Ciabragon, Zitnjan 7 ezer, az istiai joszagert az mjt szegin kjs asszonnak es az ot valo attjafiaknak atthunk, es oda jarwa keolteotunk, aban semj nem tert megh, Licawan mostis rajta mjnden penzed, talajtam szegin Krusit vram adossagat 20 ezer forintot Rubigalnak kjwel ados volt, ennek az fele szegin kusasszonje volt, eot esztendeig birta eo szegin az joszagnak felett. Ha az 20 ezer forint adossagott kj veszüik az sumabol, marad 127 ezer forint, ennek az fele teszen 63 ezer es fl. 500. Ezt en hogy meg nem ittam, sem peng el nem vesztegettem mjnt eo az szegen Vsali Peter keresmenjet feol hegedüle. Volt az penz es ezvstmj teob 40 ezer forintnal, ahoz szep joszag, mjnd jeouedelme, mjnd penze oda vagon seott Teplattis masnak keoteottek nagy suma penzben. Most is szep joszagot birnak, Perent, az lengielelk azt mongiak, hogy 12 ezer forint jeouedelme vagon, az liptoi joszag annelkül, mutassak meg mjt gjutnek beleole, de nekem arra semj gandom, ciak hadna bekett, ne szidogatna az magam faradsagaiertt.

Az szegin Krusit vram adossaganak felet, 10 ezer 300 forint intereset mihelen Bozinba jüttem, az ki penzt velem oda hoztam, abol mindjarast meg attam, Ditrissant az joszagbol 30 ezer forintot fizetem ki, Sz: Giergre, Bozinra 10 ezert attam, az zalogoş joszagokon es adossagban vagon az attjafiaknalis 50 ezer forint, terwenj szerint az indo marhanakis az fele teged illetthne, kj legalabb teszen 30 ezer forintot, ciak ez is 130 ezer forint, ezis teob annal, az mj neked azkor volt. Annak feolette magunknalis marat, mjnden ezüst mjwed meg vagon, minden barmad három es negj anjiwa szaporetottam, annak feolette lakoheltt es ahoz joszagot tartoznanak adnj neked az enjmbeol, nem vesztettem tahat el az tiedet, mert ebeol kj tecik, hogj teob vagon most neked, hogy nem mikor en hozad mentem. Hogy peng hamissan ereouel el veotek teoled Licauat es az teobit, nem en bünem az, seot ha mj enim aztis hamisan es teorwentelen veottek el teolem es nem tartom el veszetnek, mert el vesznek az hamissak, es meg marad meg az igassag.

Thugia azt az Isten es te lehech bizonsagom hogj az Vr Isten aldasa vtan sokat munkalodtam, szegin Krusit vram jól tudod 8 ezer forintban attha volna arendaban Sz.Gjeorgjet, Bozint, de senkj meg nem merte erette adnj, Licauabol ha bort attatok hozais 2 ezer forintot kesz penzt alig attak beleole, Ciabagra, Zitnjara teob

keolt sokalis, az mjnt az jeowedelme volt, feo kepen mig Dregelben teorek lakot. Jol tudod, sokszor etlen, szomjan meg kerultem egy nap nagiub resze majorsagodat, hajnal eleot feol keoltem, meg paripakon Vjfalunal atal keoltem az kjs Dunan, ot scena takarokat, rett irtokat meg jartam, az barmot meg lattam, onnan Tamashazanal az nagj Dunan atal keoltem, Szerzsebi majorhoz mentem, ott szantokat, veteoket, aratokat az mjkor mjnek ideje volt, mjnd meglattam, read eoltem, onnan bekei majorban, ottis azt mjueltem, onnan Ilieshazara, ottis azt, atal keoltem az nagj Dunan Keken rewen, ottis, keskenjben scena takarokat, retekot meg lattam, onnan Kjralfalwara, ottis az barmot, scena takarokat, dinjes kerteket mjnd fel jartam, ottis meg atal keoltem az kis Dunan az magiarbelj szeoleoket meg lattam, Bozinba juttem nagj faradwa, mjnt egy farat lo, nam nem ittam meg az tiedet, mjnt eo az Vsali Peter keresmenet, meg vagion mostis, annak feolete tisztessages vdwart tartottam, szolgat sem tartot senkj az eouebeol annjt, mjnt mj tartotunk, keolteotunk, maradotis benne, kit sokan irigletek.

Azalis buset Marta asszony, hōgy ki hattam az newedet az trincsenj, hodolinj lewelbeol, Trincsen hōgy Marta aszonje legien, soha nem uolt akaratomban, hanem az en akaratom az volt, hōgy ha az Vr Isten nekeunk maradekot nem ad, tahat az te holtod vtan az en newemen valo atiamfiaira maragion, azert iratam azt bele, hōgy vgj hagiassam neked, az mjnt en akarom, az leuelbe, annak ott legien fundamentoma (hōgy az leuel az sok gonosz ember miat meg alhasson, arra uolt nezesem) tudod penig azt, hōgy az tisztartok nekedis eskutek voltak, azt sem tudhatad penig, mellikunk hal eleob meg, hazud azert az es hamissat teszen nekem, az ki azt mongia, hōgy eletedig kj akartalak beleole rekesztenj, mert senkjehez nem vagiok keozelb mint tehozad, osztan jol tutam en azt akoris hōgy ha az en testamentomamat nem confirmaltad volna, nem leot volna allando az trincsenj lewel, de nem volt benned semj ketsegem, most Istennek hala im elsz, es megis igi vadnak rajtam. Vallion mjnt jarnek Marta aszon mjat, ha eleob hainal nalamnal meg, eo ciak az mas ember munkajat akarna el keoltenj, eo nem akar keresnj. Ha azert Marta aszon el hitethette volna velem, hōgy igi esek ez, el higie hōgy nem szidalmazna most, sem penig nem eoreolnenek raita az en ellensegim.

Az mi az Hodolin dolgat illeti, sem Hodolin sem Trincsen nem marat az apjatol, en farattan erette nem eo, jol tudod hōgy annak az lewele veghez nem ment, de nam abanis az minem eo lewel vagion rola, benne vagion hōgy az kinek az dobra voljat adom, annak vallja be groff az orszag kenjveben, kjt neked attam, hamisat teszen nekem hōgy kj akartalak beleole rekesztenj, kerlek azert mjnt szerelmes attjamfjat, agjad elejben ezeket Marta asszonnak, es keried ne haborgasson, ne busicion, ne szidalmazon hamissan, mert lattja hōgy annenkulis eolege meg vagiok bantwa es busitwa, ne szamicsa illien igen az te halalodat es az ha mid meg maradot, mert meg veri az Vr Isten erette.

Isten eltessen es tarcion meg.

Datum Scauinjæ 26. Junij 1604.

Ilieshazj Istwan

Bator ne faradot volna az jo Marta asszon, keozeotunk, mind azt irja hogy nem engette volna nekem azt cielekednem, meg tutunk volna mi alkudnj rajta, mert nem kulembesztunk mi, ha neked volt, nekemis volt, most egikunknek sincs.

Nem eo hanem mj keresztunk, vgj hogy az Vr Isten elejben tiszta leoikj eosmeretel mehetunk volna, ez vilagtól sem szidalmaztatunk volna, de miuta Bozint megváltak, es Palfj Miklos meg hala, ciak az Isten es magunk tugiuk menj sok bantasokatt szenuetunk, sok njughatatlansagot, de ciak meg monta volna azert Marta aszon, hogy igj jarunk, mas gondot viseltem volna rea, nem kertem volna teole tanacioth, bator ne osztogatott volna eo meg benjket, alion el azert imar rolam es ne busicion, mert latia azt Isten hogy hamissat teszen ennekem.

OL P 1341 Lad. 1. fasc. 12. 238r-239v.

Jegyzet: Fogalmazványai: OL P 1341 Lad. 1. fasc. 11. Nr. 128/129/130. — A levélben szereplő Márta asszony: Pálffy István (1550-1596) özvegye, Bogacsóczy Márta. — Vö. Előszó 103. jegyzet.

14

1604. július 4. Hodolin

Pálffy Katalin Pethe Márton helytartóhoz.

Az cyaszar urunk eo felsege levelet vöttem itt Hodolimba, melliet eo felsege irt Pragaba 20 napján Juniusnak, es attak meg ennekem 4 napian julii, melyet megh értöttem. Azért az eo feolsegenek cyaszarnak Pragaba léteomben, ez el mult karaciomban köniörgöttem volt, hofi eo felsege ez el mult giülesbe parancziolta volna meg kgnek, hofi az ország eskütt biráival lattatta volna megh kegd az en dolgomat, de akkor eo felsege ezt meg nem engedte, hanem most immár mikor minden élést es mind egieb ingo marhámot el veztegettek el hordottak, pinzön el attak, ugi annyira hofi cziak az pusztá várok es az pusztá jószág vagon, es immár most akarja eo felsege törvénniel meg lattatni. Hiszem az egész ország tudgia azt, hofi minden valami vagon az eniembeol vagon, es az eniem mindennek fundamentuma es giükere, hogy az én Uramnak igen keues volt, mikor az Isten nekie birt engömöt. Ennekem minden embör tudgia azt hofi hatt keö varom volt akkoris, es mindenfele sok ingó marhám, azért az en dolgom szintén ugi vagon, mint az kit eleoször fel akasztanak volt, es az után tesznek törvint reaia. Minek eleotte mindenemot el vettek, ugi annira, hofi cziak anny helt sem hattak, az hwl le wlhettem uolna, auagi honnan egi chipom auagi egy ital borom lehetot uolna. Hanem mindazultatol foguan mas embereok hazaban niumorgottam es laktam, noha az igassag azt kiuanta uolna, mikor en eo Felsegenek sem masnak semmit nem vetottem, hofi engomet ne buntettek es ne bantottak uolna meg, hanem elozor igassag zerint megh lattak es tudtak uolna miczoda az enym, es annak beket hattak uolna, most kedig Trinchintis arulliak immar. Noha az adiudicatabannis meg

uagyon tiltua, hogy az enyemnek mindenut bekeseget hagianak de sem arra sem az igasságra semmi nézések nem volt, hanem haniatt homlok nagi hirtelenséggel minden valagatás nélkül, mindent el vevenek az camarasok, ugi annyira hagi megh az lepedeoi met, abroszim at, kezkeniöi met vaznaim at ruhaim at es hagi egienkint ki ne zamlalliam, midenestül nagitul fogva kiczinig mindenemet el vevék.

Azerth az eo Folsege parancziolattiara hamar wton kegnek valasztot adok. Isten tarczia megh kegdet minden sok ioual es eltesse kegdet sok eztendeigh.

Datum Hodolin 4. iulii Anno 1604.

ÖNB Cod. 8666. 200r.

Jegyzet: Lásd ehhez Pálffy Katalin latin nyelvű beadványát: Ipolyi Arnold, Rimay János államiratai és levelezése. Bp., 1887. 104-111.

15

1604. augusztus körül

Illésházy István válasza az idézés pontjaira.

Responsiones ad actionem quae articulatim ut fiant, et non summarie videtur.

Ad Primam Citationis Actionem, Vbi obiicitur me scripsisse. Hactenus priorum Regum Priuilegia, per successores Reges obseruata sunt, etc. Nec video quomodo Imperatorum et Regum Authoritates, ac proinde Ipsa quoque Regna consistere possint; Si antecedentium Regum Priuilegia et Collationes per subsequentes Reges tolli possint.

Cum humili Protestatione dicit: Verba promissa non esse casum crimen Caesariae Maiestatis, super quem casum Director Actionem suam fundauit.

Casus enim crimen laesae Maiestatis in Decretis Regni expressi sunt.

Qui casus apertis verbis descriptus habetur in Decreto Tripartiti Parte 1. Titulo 14 primo. Si quis Impias manus in Principem Nostrum iniecerit, Item 2. qui capite eius gladio, uel ueneno insidiatus fuerit, item 3. qui meorum aut domum quo Princeps ipse extiterit, violenter inuaserit. Plures casus non inueniuntur,

et alioquin verba ista In actione denotata sunt, verba legum Regni huius expositionis et informationis tantum causa proposita Parte 2. lit. 9 et 10.

Priuilegium prius per posterius tolli non potest, Et parte 1. Titulo 32

Rex Donationi semel factae, nec per se, nec per alios refragari potest.

Item parte 2. titulo 11. Priuilegium contra decreta et communes libertes Regni collatum non ualet, Ibidem et Titulo 8.

Parte 1. Titulo 12: Inualidum est priuilegium in damnum alterius datum, Decretum Matthiae Regis De. 6. Ar. 24. Bona contra Jura Regni a Rege Impetrata pro non Impetratis habeantur.

Decreta autem Regni proponere, et respectu illorum opinionem fuerre, hactenus nullis legibus fuit uetitum, sed unionique liberum fuit.

Secundus Articulus actionis.

Nonne Collatio haec Ciuibus facta, pugnat contra Jus Coronae et Apertissima Jura Regni, adque sua Caesarea maiestas obseruanda astricta est.

Cum humili protestatione J. dicit. manifeste constat uerba quoque ista non esse, Nec ascribi posse inter casus criminis laesae maiestatis; Et alioquin Literae ad Cameram Psoniensem scriptae, et per de. Directorem productae testante Illa non malo, sed bono fine, Imo pro commodo et defensione Juris Coronae suae Maiestatis, et conseruanda autoritate et dignitate ejusdem, Et id quidem respectum legum Regni huius, et praesertim Constitutionis Anni 1542. Tit. 33. Vbi expresse continetur. Ne bona et Jura possessionaria Ciuitatibus, Oppidis, Villis, et alijs quibus vis Communitatibus conferantur, vel quouis modo per regiam Maiestatem Inscribantur, In apertum Priuilegium Sacrae Coronae Regni huius. Bona enim Comitatu collata, nunquam amplius ad fiscum redeant.

In constitutionibus Anno 1592. Articulo Antiquas libertates et leges Nobilium, ad quas utraque Maiestatum Suarum sese obstrixit obseruetur.

Item in Constitutionibus 1583. Vt Rex libertates et Reges Regni, ad quas Caesarea Regiaque maiestas soleniter constricta est conseruetur.

Et Decreto Tripartiti Parte 3. Titulo 25. Quod Rusthici cum Nobilibus in Litem Ingredi non possunt, sed Domini terrestres pro ipsis Jure agant. Et ideo neque bona possidere promittuntur, quae omnia in literis productis expressa et Camerae suae Maiestatis scripta tantum consulendi, ac informanda gratia. Respectu legum scriptarum et superius declaratorum, Et nullam ob aliam causam scripta et proposita esse, Prout hoc idem ex ijsdem literis aperte patet, ubi scriptum est, Judicent Dominationes Vestrae etc. Quibus hoc tempore Sua Maiestas Fisci sui Regij curam concredidit, vtrum collatio ciuibus facta legibus Regni quadret, Superadditis verbis in eisdem literis, haec hactenus tam sua Caesarea maiestas, quam praedecessorum Reges Hungariae Sanctae memoriae inuiolabiliter semper obseruauerunt, Et petimus literas perlegi in ea parte. Et alioquin merito quilibet mentis et verborum suorum interpret esse promittitur. Et praeterea Leges et Constitutiones publicas Regni allegare, vel proponere, omnibus hactenus licitum, Neque ullis legibus prohibitum fuit.

Tertius Articulus Citationis

Impossibile etiam esse ut Regnicolae confusionem Legum, et Jurium suorum labefactionem surdis Auribus praetereant, Imo non Cessabunt suam Maiestatem hac de causa sollicite interpellare.

Cum humili protestatione. J. dicit uerba quoque Ista, non contineri in casibus criminis laesae maiestatis. Neque esse seditiosa uerba quin potius et ista camerae suae Maiestatis bonofine et defensione Authoritatis et dignitatis suae maiestas per Ipsum. J. tanquam Juramento obstrictum suae maiestatis Consiliarium, Consulta, et proposita esse, ne uidelicet in Diaetis, prout saepius fieri solet, ratione Collationis huius, per Ciues Extractae, publici aliqui. Clamres, excitentur, prout

postea in subsequentibus Diaetis, regnicolae hacinparte contra Ciues istos publice conquaesti sunt, Et suam Maiestatem sollicite Interpellauerunt, Id quod hactenus nemini perhibitum fuit Et praesertim Comitatus Posoniensis proponensis magnam esse confusionem et difficultates inter eos exortas. Ideo quod Ciues illi ex legibus Regni huius, tanquam Rustici litem ingredi cum nobili non permittantur nec econuerso cum illis de quibus vis actibus, Jure agi posse, ob id igitur sua Serenitas quoque, nomine suae Caesarae Maiestatis publice benigne sese obtulit Capitaneum in bona ista esse daturum, qui hac in parte onus illorum subeat.

Hoc idem quod nullo alio fine, nisi bono et fideli animo, respectu legum Regni huius, et conseruatione Authoritatis suae Caesarae Maiestatis: Consulendi et declarationis causae Ipsius. J: proposita esse ex eisdem literis per A. productis manifestum Euadit: neque hactenus, dominis Consiliarijs, Imo nemini vllislegibus vetitum fuit quin opinionem suam, prout quilibet, Intelligere et capere potuit: libere proferre potuisset. Legantur literae per A. productae continentur ibi manifeste suam Maiestatem et Praedecessores Reges Hungarorum haec semper Inuiolabiliter obseruasse, Et praeterea ibidem continentur, Ipsum J. ad suam Maiestatem profecturum, causamque hanc proposituram non dubitare Ipsum suam Caesarream Regiam Maiestatem, diui olim Imperatoris Maximiliani collationi felicitis memoriae, et Juris Coronae suae maiestatis Clementem Rationem esse habituram, Et nihilominus paratum illum esse si sua Maiestas Ita uoluerit bonis cedere.

Item collationem istam, quam Ciues ex Informatione talium qui leges huius Regni Hungariae minus, Intelligunt pro sese extraxisse, pecant autem sepius contra leges Impetratores bonorum prout patet ex Decreto Tripartito parte 1. Titulo 37.

Tritum etiam est in Iudicio contradictorio, contra donationes et priuilegia regum dicente vna parte esse priuilegium legitimum, Altera vero Illegitimum Propterea tamen nemo in crimin caesareae maiestatis, neque alicui bene subicitur, Liberum est enim, non modo priuatim consulere, vel loqui, de validitate uel inualiditate donationum et priuilegiorum, sed et publice in Iudicio Contradictorio vnicuique disputare et contendere.

Quartus Articulus Citationis.

Profecto futuris temporibus collatio haec ciuibus facta persistere non ualebit, sed vel leges Regni tolli debebunt vel collatio ista, Interim Coniunx mea legibus Regni Juribus suis minime deerit.

Cum humili protestatione J. dicit, Neque ista verba continerj inter casus criminis laesae maiestatis.

Et praeterea haec quoque verba, prout et reliqua, nullo alio sed bono fine et ex Fidelitate erga suam Maiestatem. Intimando tantum et exponendo Jura Regni huius Domino: (...) tanquam primario Germano Consiliario suae Maiestatis sunt proposita, vt et finem huius Negotij diligenter consideraret, ne contrarietates respectu legum Regni successivis que temporibus iuxta opinionem ipsius. J. inde suboriri, et aliquae difficultates emergi possint. Opiniones autem, quilibet inquibus vis casibus proferre, vel amico significare non possit, Id nullis legibus hactenus In hoc Regno prohibitum fuit. Imo etiam nunc mithi sit videtur quod respectu legum

regnj Jure possessorio, rustici nulla bona nedum castra oppida et villas tenere posunt:

Quintus Articulus Citationis.

Ad haec In Negotio Redemptionis Sancti Georgii et Bozinensis. Illos qui Ciuibus pecuniam mutuo dare promississent dehortatus est, et periculum amissionis pecuniae suae declarauit, talia verba inserendo: tunc quis scit. Ad quem Buda vel Hungaria pertinebit, et quorsum deueniet.

J. Cum humili protestatione dicit, constat exactione D. Directoris Causam hanc, non suam Maiestatem concernere, sed Ciues Dato itaque sed non concessio, etiam si ciuibus hac in parte Dmus. J. aliquid deliquisset, Ad illa si onus. J. Citatus de more et consuetudinibus Regni fuerit, paratus erit eis respondere. Et Alioquin nec tempus, nec dies horum in Actione denotatus est. Practerea tales euocationes de consensu, et Instigatione talis vel talis in Juditio locus dandus non est, prout patet ex Decreto 6. Matthiae Regis. Titulo 13. Et Vladislaj Decreto 1. Titulo 58. et Ejusdem Decreto generali Act. 33. et 54. Et alioquin Lazaro Henkel tanquam personae liberae, Ipsae J. Imperare non potuit, prout neque nunc potest, quod pecuniam suam, huic uel illi det det uel autem non det, si uoluisset potuisset dare, Ipse J. pecunias illius detinere non potuisset. Quorsum autem Buda vel Hungaria deueniat, quamuis hoc fit Antiquum prouerbium hungaricum kie uolt Buda es kie lessen, de futuris contingentibus non est determinata veritas, Istaque in praepotentis Dej manu consistere omnibus notum est, Ego tamen pro mea parte tanquam Hungarus suam Caesaream Maiestatem ex Animo opto Buda et Tota Hungaria poterj, quae verba in nulluis Injuriam prolata (...)

Nonne collatio haec ciuibus Sancti Georgij et Bozijn facta, pugnat contra ius Coronae Regiae, et apertissima iura regni, Ad quae obseruanda sua quoque Regia Maiestas astricta est.

Nonne. Est clausula interrogatoria, et non affirmatiua, Et hoc respectu legum regni hungariae Statutum enim est, et postremis temporibus Diui olim Ferdinandi, 1542. Titulo 33. renouatum. Quod Rex Hungariae bona Ciuitatibus, oppidanis et Comunitatibus Nullo Jure in apertum praeiudicium Coronae, conferat: Ideo quia bona Comunitati semul collata, Nunquam postea ad Coronam deuoluuntur. Interrogare autem aliquem de negotijs suis nemini prohibitum vllis legibus fuit. Et nonne apertissimis verbis factis hoc Ciuium inprobatur, qui contra leges, et statutum publicum, Arcis et Bona pro se a Sua maiestate, ex informatione talium, qui leges regni non intelligunt. Impetrauerunt Ciues, Non autem Sua Maiestas dicitur impetrasse. Et quamuis Nonnunquam ex informatione aliorum Regia maiestas, vna eademque bona, duobus et quidem diuersis etiam personis confert, ac saepius per Judices regni altera Inualidatur et cassatur, vel saepe etiam per ingerentem Vtriusque Donationes Inualidantur, Idco, quod, contra leges, et contra Jus alterius impetrata sint, propterea tamen causales vel Judices non incidunt in crimen laesae Maiestatis. Imo liberum semper fuit, etiam in Iudicio contradictoris in destructionem cuius collationis et priuilegij disputare et eis contradicere, Id tamen ad laesionem personae, Auctoritatis vel dignitatis Regiae Maiestatis minime pertinuit, quod

autem eiusmodi disputationes ad nomina Regum non pertineant, neque eo intelligantur. Etiam decretis regni cautum est. Lud(ovici) regis Decret. 1. Articuli 14.

Verebar etiam ego tanquam indignus Suae Maiestatis Consiliarius ne ob hanc Ciuium impetrationem clamores aliqui in Dietis excitarentur, siquidem cautum esset in legibus regni, vt ciuibus, villis, oppidis vel Communitatj quouis Jure bona possidere non posse. Cum neuque in litem ingreditur cum Nobilibus admittant eos leges regni, Ne Vnico etiam exens(?) demonstrari poterit, quod oppida aliqua in hoc regno aliquando Arces et Bona Jure proprio (...) tenuissent. (...) Ideoque Dominos Consiliarios bono fine et animo pro conservando Authoritate Suae maiestatis informavi, prout hoc idem expressae continetur in literis per A productis his verbis. Reverendissime ac Generosi Domine Vestrae, quibus Sua Maiestas Fiscij sui curam hoc tempore concredidit Videte Judicate, Nonne pugnat collatio per Ciues extracta cum legibus regni, ad qiae Sua quoque Maiestas obseruanda astricta est.

Prout hoc idem subsecutum est, Statim enim Regnicolae in Dieta publico Nomine, Interpellauerunt Suam Maiestatem, vt modum aliquem adinuenire dignaretur Sua Maiestas in hoc negotio legibus regni conuenientem oppidani enim illj pro se Jure proprio Arces et Bona ista possidere non posse. Quibus etiam Sua Maiestas publice respondit, velle bona illa per Suum Deputatum ad id Capitaneum Nomine Suae Maiestatis possideri facere

Vt manifestae Seditionis Iuditia manifesta faceret Dicit Impossibile etiam esse, ut Regnicolae, tantam confusionem, legumque et Jurium Suorum labefactionem surdis Auribus praetereant: Imo non cessabunt: hac de causa Suam Maiestatem solícite interpellare.

Actio ista funda est super manifesta inditia seditionis. Seditio dici non potest, vbi Sua Maiestas interpellatur et requiritur ob aliquas causas a suis subditis, id quod hactenus Nullis legibus cuique nec priuatim nec publice fuit uetitum.

Si urgebatur legum confusio et Labefactatio, esse uerba illa contra Dignitatem, et diffamationem Suae Maiestatis, tanquam supremi Judicis versio (...)

Responsio. Actionem Suam hanc A. non super diffamatione Judicum fundauit, sed super seditionem, Itaque ad non citata respondere non tenetur. D. Nego me verba illa contra Suam Maiestatem Intellexisse, sed contra ciues, Ea qui pateret expressis verbis in literis per A. productis vbi ista verba continetur. Nonne collatio haec quam ciues, destium, qui leges regni minus intelligunt, Extraxerunt, pugnat cum legibus regni nominantur quod ciues qui per se donatione extraxerunt, si ciues, ergo non Sua maiestas impetrauit vel extraxit: Item expressis quoque uerbis ibidem continetur. Sua maiestas inuiolabiliter obseruauit leges regni, si dicitur quod obseruauit, et quidem inuiolabiliter. Item contineretur in Epilogo Productarum per A. literarum, quasi omnia in vnum colligans fasciculis, ipsemet ad suam Maiestatem proficiscar, propositurus omnia haec: Non dubito Suam Maiestatem legum regni sui clemente rationem habituram, Si quis nihil dubitat, ergo credit, et minimo contradicit. B.

1604. szeptember 2. Skawina
Illésházy István Pálffy Katalinnak.

Keozeonetemet es magam ajanlasat irom mint zerelmes attiamfianak, az Ur Istenteol vigasztalo szent leikett, egesseget es minden jotht kiwanok, vasárnap estve érkezék az leuelel, az legen ide ha nem érkezet volna hetfeon igen regwel egi louast kuldeotem volna oda mert vagion 10. napia hogi felete nagi nehezseg volt rajtam, ehez érkezet azis hogi Potoczki Cristoff juta ide es azt monda hogi hallota hogi az gutta uteot meg kiteol az Ur Isten meg oltalmazzon, masis irta hogi igen beteg vagi imar gondolhatod ha volte bantasom vagi nem: Azert az Ur Istennek legien nagi hála hogi nem igaz: Atolis feltetelek hogi citaltatnak hamissan tegedis: Es ismeg vy galibank leszén, Azert imar ne kessel jw el onnan, de ne tugia minden howa megí, Az tarszekerett bociasd el eleoted kett napal, azonis el jutnek benne, Itth mind dio s mind egieb sok szep keortvel eoleg vagion, cak bort hozz ide .25. akot el hozhatt magunkert óbort keollene hozni, az teobitis jott hosz el adhatjuk jo aron itth, enni messze feoldre rosat ugian nem jo hozni es talám az moruai bor meg sem allja ha Z. giergi bor vagion azokat hozd el, job mi keoltsuk el hogi nem mas,

Thowaba meg irtam vala hogi lassan lassan mind el kel az penz es sok varas utthan es hogi valami joszagott akarok zerzeni itth kezel, Krackohoz, messze sokatt talainék, de nem jo messze magyar orszagtul menni, 40. ezer forintot igittem rea, az tractalas imar chiak az vegen vagion anni penz itth ninch, hoz magadal ket ezer tal- lért es az mi aranforintot lehet, aztis hozd el, ha miuel feol nem erink meg adhattiuk az utan de gondolom hogi azal kierink talam, ez ideig bolondság volt hogi ennit keoltek heaban, csak szoval tartnak Pragabol.

Ebben az holnapban keol vrmet seodetni ennekem kerlek hadi meg hogi seogienek es hoz veledis cynalt vrmet mert ez el fogy imar az kit hoztal voltth.

Octauia uramnak irtam es kertem hogi mint ez ideig vigiazon az mi dolgunkra Pragabais solicitaltassa, imar nem latom hogi egiebet miuelhessenek, hanemhogi ennekem gratiat sok conditiokkal foghnak proponálni, Es azt azért hogi vontassák hogi talám meg hal valamellikunk, azonban, oztan hogi el veogiek ez idénis mind hasznat, En akarnám hogi az te dolgoz el szakadna az enimteol, csak az tiedet adnak meg bizon nem farasztanám magamert meg eokett: hagiuk az Ur Istenre eo zent kezeben vadnak ezeknek mind zwek, s mind eletek, legien ugi valamint eo zent feolsege akaria, vesd ki vgian valoban az veszöt kezedebeol: kuld feol octauia vram- nak ez en leuelemett: es ott rendeold el ha lewel jw hogi utanad hozak ide, es Szombati Ferenc zolgaiis el hozhattiak.

Lesenei ir nekem egi leweletth hogi meg neoszeot de az mi dolgunkról cak egi szott sem ir imar ez sem leszén minden esze, gongia oda leszén neki: cak imar adig ne neözik vala meg mig az Ur Isten eben veget ad vala, im irtam azért neki ho- gi ott leonne es az gazdasaghoz is hoza latthna ne tekozolnak el, Az András deákott had ott lászson eo hozzajok, az louakottis nagi laszlora nem bizhatni semi ember:

Szombati Ferencis oda lathatna ha Leszenei ott nem leszen, ha ott leonne eo gon-
giokat viselne. Az pej louakotis patkotalan kulte ide az fellajtárt csupa meztelen itt
attam neki inget ruha nadrágott: d. 50. szegien hofi igi jarnak: Itt ezek meg mind
fwen jartak, ot bator abrakra fogják eoket az egik igen gienge, el keollene adni es
most veonni helieben: ereosbet az pragai kek paripat aztis el keollene adni

Beici János bwciusik vgian igaz hofi imar most nem segithet ott nekunk semit,
es hofi ninch senki otalma, seminek alitják, job hofi szolgálljon, ird meg azert neki
hofi mind igaz az mit ir, az mostani vdeo fegiwert es szolgat kiwan, magatis otal-
mazhattja ha miben swksek leszen vgian onnanis zolgálhat nekunk az hol leszen,
Eben az eo haznat es maga akaratiat keol nezni, azertt enged meg neki es bociasd
el, mi miatunk ne vallioan kárt: Az mi leuelek nala vadnak veod ki mind teole és az
Z.georgihoz lewelet: az captalan relatorioját hozd be veled.

Az ciaszar kepet kitt pragabol hoztunk ha vagion Rewai uramnak hozdbe
veled Az szekerele külgi egi jo drabantot, negiedfel forint hopenzt adok neky.

Az giermekek pedagogusa atalan fogua oda megien ez napokban es vigiek
eoket oda az hol az Rewai uram eochie vagion: hadi eoket ott jo vegbe, es Isten
hirewel jw ide ne sapologiam miatad enit:

Én arra az napra az kit irtam Leszeneinek, ad. .6. septembris el küldök fris-
tenkra, irok azkoris, Az 2 ezer tallert araniakot hozdbe veled, mert hazukságban
maradok az jószág dolgában, hiszem itt is meg leszen az pénz, jobb hogy mi éljünk
utána

Beici János engem vett bünössé és azért nem ir nekem azt mongia, ird meg
neki ám bátor ne irjon, de bizon senkinek, bolondal és bosszusagos beszedit es
irasit nem szenvedtem mint eo neki, es szegin Marta asszonnak, ezek horuat modra
cyclekettek (...) masfeleol magok is keszek voltak meg fosztani bociasd el azert, és
az eo maga kivanságán fundálljad az el bociatást, és bizoniciad beis az eo beszedit
hofi mind igaz job otalomertis ura legien, Az Ur Isten eltessen giogicion meg es
tarcion meg agia Isten hofi egessegeben lathassalak ex Scavina 2. 7bris. 1604.

Az rakoczi ados levelet es egieb lewelekettis kerd el beici Janostol es kerlek el
bociasd, vrmet is hoz veled:

Ilieshazi Istvan

Ez lewel adassek Palffi Kattha asszonnak nekem zerelmes attiamfianak

ÖNB Cod. 8666. 191r-v.

Emlekezhetik ktek rola, hogj eo feolseget az mj kigielmes vrunkatth ream haragetottak voltth nemj nemeo emberek, es azert eo feolsege az orsagunk teorwenje zeorint in presenciam vniuersorum statuum ordinum regnj citalt, ad casus crimen lese maiestatis.

Lattwan penig en hogj eo feolsege ellen semjt az felet nem vetettem volna, meg alazwan magamotth eo feolsegenek az mjnt illetis, keoniergeottem hercheg vrunknak, hogj eo feolsegenel intercedalna melletem, hogj ne sirtene eo feolsege az teorwenjel, ne keseretetnem eo feolsege ellen zolgaja lewen disputalnj, hanem eleob halgatna priuatim meg az en informacioimatis ez dologrul, nem kerwenj semj teorwent, sem opiniot remenlwen, hogj ha eo feolsege az en informaciomat meg fogja lattnj, tehatt kigielmesen regj ven zolgajat nem bantja ez perenek terhewel.

Ezt eo feolsege ennekem kigielmessen meg engette, de vgj hogj az teorwenj es citacio azert vgjan feon maragion, kj melj dolog kj tecik az eo feolsege paranciolat-jabol, kit irtt ennekem, kjnek massat im be attam kteknek sub L. A. Az Camra az vtan az kjket eo akart, azok eleott az mire en ofcaltam magamot, az en simplex informaciomat be attam, semj teorwenj latasra, sem opinio adasra nem consencial-wan, seot azon vrak presencijaja eleot, palatinus vram eleot, orsagunk terwenje zerint protestando reclamaui et contradixi annak hogj semj az foe latasban nem bociatom magamat, sem nem consencialok, kjt meg jouitok az protestaciokal es az actawal, oluaassa meg es lassa meg, igj talajtatik.

Mind az altal azert Domini conuocatj az en contradictionra nem gondolwan irtak meg az eo opinioikat ez dologban, hoza adwan, hogj az teorwen mit hozna, nem tudunk. Es hogj nem minjajanjs az opinioban volnanak, az mjnt kj tecik az Actabol.

Ezt az opiniot camera pro juridica sententiam volt habere, es kiwanja, hogj itth Bechben extra regnum pronuncialljak es exequalljak, contra apertissimum Juram regnj, et precipue statuta annj 1536. Ar. 41. hogj penig ez fele opiniok non possunt esse et neque sunt, im kteknek orsagunk teorwenjebeol irwa attham sub L. B. Mostis protestalok es tiltom palatinus vramat es ktek, hogj ktek extra regnum irot teorwenjek ellen se teorwent ne teogien, se sententiat ne mongion orsagha teoruenje ellen az en dologomban Kerem ktek, oluassa meg ktek es lassa meg orsagunk decretomit, sabadsagat es terwenjt es agia elejben ktek eo feolsegenek, herceg vrunknak, hogj opiniobol nem pronuncialhatnj sem capitalis sentenciat, sem crimen lese Maiestatist, mert az habet suos speciales iudices terminum et tribunal speciale.

Azonjs kenjergek kteknek, informalna ktek hercheg vrunkat, seott cyasar vrunkatis, hogj eo feolsege ne bantana azal az citaciowal, nam semjt nem vetettem eo feolsegenek olljat. Az mjnt ktek az eleotis priuatim suplicalt volt melletem, melj

suplicacionak az masat im be attam kteknec sub L. C. seot az orsag az vtan prelegatos quoquam suos vgjan azont atta eo feolsege elejben. Az mellet az citacionis articulusi is be adom kteknec, kerem kteket, olwassza meg aztis ktek es considerallja anjiwal, hogj inkab informalhassa ktek eo feolseget vrunkatth.

ÖNB Cod. 8666. 88r-v.

18

1604. december 13. Olmütz Leszenyei János Illésházy Istvánna.

Elthemig valo szolgalotomoth ajanlom Nagnak, mint kegelmes uramnak, az Uristenteol kívánok nagyságodnak io egeességet, és minden kívanta iokot megh adatni, mind asszoniommal eo Nagaua egietemben. Az nagtok paranciolattia szerint, az törvény tudó fő embereket, az kikkel kellett Nagtok dolgairól bizvast tanachkozdnom, el jártam, Carol Serotin uram Nagnak zolgalattiat izené: Nagd. leveleire most valasztot nem athatta: de ezután ily Nagnak: ha valamit írni fogh Nagod neki ezutan: es valaki feleol akarna írni, neki, tehát az nevét ne írja Nagod: hanem ciak in plurali: id est: illi, vel aliqui etc.

Eo és teobbenis azt mongiak hogj nem citalhatnak nagodot semmi keppen merth semmie nincsen Morwaban Nagnak, teorvény szerint, Rokots; az az napot hadny eleo allani Nagnak, Capitany uram nem adhatt, hon penigh Capitany uram napot hadna, tehát szemellje szerint nem tartozik eleo allani Nagod: hanem procator által meg felelhett nagod. Ebben cautosoknak kell lenny, Ezterhas Farkasnak es Illieshazy Ferencnek, hogj semmi leueleth be ne veogiek Capitantol, az ki maganak zolna, merth Nagod attiafianak az kik be vannak Morwaba wewe, akartak az leuelet, vagi citacioth kezekhez adny, itten kett auagi harom chiaszar varossi polgarok által akarak az citaciot Nagnak be kuldeny es ha az hagiót napra eleo nem allana Nagod, tehát mindenet el weztene, de ezt az Rokoth eo maganak chiaszarnak kellene adny maga neucl, nem Capitannak, mert ennek az Citacionak prokator által megh felelhetny. De ha chiaszar citalna, tehát maga zomele eleiben kellene citalny Pragaban az morwaj jozagrol sub conditione salui conductus ott felelhetne Nagnak, de az morwaj teorueny eleot le kell tenny saluum conductum ha teorwenyhez felel es valami deliberatit tennek, azt subportalny kellene.

Mostan immár ebbe vagyon az dolog, hogj eo felsege ala külte Capitannak az magyar orszagi sententianak mássát és Istvánffi cancellarius + Himmelreich pecietek alatt bizonyásgot, hogj az vízkörösztí törvénykor megh olvassák, mely bizonyságokban az vagyon írva, hogj Nagod. felelt Bechben chiaszar Utolsó deliberatiojat megh varni: Az morvaiak nem fognak azt itélni (...) mert eok magyar országi törvényhez nem értenek, hanem azt, ha igaze az, hogj el itélték Nagodot, azt ha megh ertik chiaszar irasabol, hogj el iteltek és ezekkel meg bizonyéttya, hogj

felelt Nagod Bechben meg várni, tehát eok ezt el hiszik, mert senki nem fog Nagod kepeben ellene mondani és holt adnak. Noha ország törvénye zerinth nudis verbis cursum iuvis detegere non licere: de nem mernek semmitis szólni, feltik praebendajokat: és azomba el vesztik hazok zabadsagát és máss az, nemelliek örömet hodoninhoz jutnak, ugi mint Capitan, cui ingenium in constans et variabile: Groff másik és nem alytom hoga veghez vihessen mongiak hoga Maximilian Dietrichstein uram, kinek chiassar adoss, és az maradékyet az penznek rea adna.

Ezeknek bizonyoságit azért küldi ala az cyaszar hoga nilvan legien (ugi mond) hoga nem hamissan vettem el teole az joszagith, merth azt im miuel hoga Illieshazi István, mind magyar országban, mind moruaban írja és egieb országokbanis hirdetteti írássi által hoga meltatlan és teorventelenül wették el az eövet, azért ezekkel bizonyittiuk megh, hoga el vesztette mindenet. Ezek az levelek Woycka kezeben vannak, és eo praesentalni foghja azt Radosinskinak: mert Woysko buchiut vett, és ez leszen helette és min eo dolga ez, Igerék neki az mint hagia Nagod: talam alab hadna: de az alnok embert nehezen foghom vehetni valamire: ez ideig még szembe nem lehettem vele, Szent Iván naptól fogvást mind oda chiavarog Pragaban. Azt találtuk Wodiczkival, hoga Nag io volna ez ellen valamitt írni az biraknak az jeowe wizköröshti teorvenbe: ha vetet volna is Nagod valamit magyar országban, non est fori Moravici, merth az sentenciais nem extendáll tovább magyar országnál: és mivelhoga Nagod eggik Landfridnik és itt nemis vetett semmit itt, hoga Nagod mellől és magok szabadságok mellől el ne álljanak, ugi hoga az maradékoknak is szabadságok meg törésének ez dolog ne legyen például: ezt az levelet asszonyomnak be kellenék adni, mikor ezt az dolgot proponálnák, Carol Zierotin uramis az eleot monda hoga nem artana valamitt írny az országnak, mint hoga beis vagion veve közikbe Nagod.

Az több articulusokról is kiket írta meg Nagod tudakoztam az hodonin való elfoglalásról: azt monták, meg lehetne, ha törvény szerint citálták volna Nagodat mig hodonint asszonyom bírta mert asszonyomnak hoztak volna az citaciot és eo tartozoth volna Nagnak praesentalni de minthogy in principi iuris processum el vetették Nagodot nem citáltak, nem tudom, mitt itelyenek, nyilván láttiák, hoga nagy hamissat tesznek, asszonyomnak, nem tudom, michoda constientiák vagion: Azt is monda Serotin Uram, hoga ebben az dologban emberi alat mostani ideoben nem segethet: mert nagi az hatalom.

Mutattam Zerotin Uramnak azt az három articulust, az kitt Octavio Uram bechbeol kulthe Nagnak: hon iriak, hoga ez az el adáss későn lett hodoninnál (...) hanem hoga legh iob mod volna, bizonitani asszonyomnak azt, hoga eo pinzen vette meg hodonint etc. Uram erre chiak fejett tekerte mintha monta volna hoga nem tartia azt az országh teorvennie és az woyska opiniojath egi feleol approbaltha, az hon írja hoga nem kellett wala Berkanak Hodonint igit simpliciter el foglalny, de mass feleol az hon írja, hoga citalyak Nagodoth, azt nem ratificalta és az pan Podkomorn opinioyat bolontsagnak itelte lenny. Az eo opinioya ez volth, hoga aszoniom az mintt el kezte és az orszag approbalta és teorwenre mutatta iure

procedalyon kezesekkel groff ellen, ha megh tiltya az cziaszar aszoniom eo Naga
 citacioytt, hagi teorueny folias szerint nem foghnak veghez mennyi (mert az mintt
 erthetem, megh akarjak tyltany) orszagh teorwenye szerint megh nem tilthatna, es
 ha orszagh megh engedty, lassak. De ha el tiltyak aszoniomot ay teorueny foliastol,
 tehat aszoniomnak egi supplicatiot kell be adny de facto. Miel hagi egiczert eo
 neky teorwenyre mutattak, es most megh engedik teorwenynek folyassath zeghny,
 mutassanak modot benne aszoniomnak, mikeppen irothasson az couehez az mint
 az Morway Decretomis tartya, ha valami marhat vagi pinzt hozna felesége az vra
 hota vthan megh teriteni, ebben az cziaszar irassaban vagi sentenciaban Nagod pro
 mortuo computatur. Ez kett vtal kell procedalni, primo iure az mint egiczert el
 kozte aszoniom ha eok processum iuris megh tiltyak, nem aszoniom vetke, ha mass
 vthon is fogh procedalni, vgi mintha bizonitany kell, hagi aszoniom pinzen vettek
 Hodonint. Erre az bizonsagra ideyen kellene gondot uiseln, hagi pechiet alath ky
 vennenk Morwaban bizonsagot Maximilian Detrichstein, Magiar orszaghi tiztartok,
 Zokoloczy, Sarnoczay es tobbenis bizonsagot athatnak, hagi aszoniomnak mye
 volt, es hagi azoknak az aran vettek Morwaban jozagoth. Nagodis adgion egi
 reuerset deakul aszoniomnak, hagi Towacioth aszoniom pinzen uette megh Nagod,
 minth ha felelne Nagod aszoniomnak az reuersa hagi Hodoninra akarya
 transferalny aszoniom pinzet Nagod, es mindenesteol neky keotny, de hagi Groff
 be nem keotette Nagnak fogadasa szerint, kyt megh bizonittiuk leuelciwel, nem
 keothette Nagod neky, ha Donationes Maximilian cziaszarc inorigine megh
 volnanak Zgeorgy es Bazin feleol, Cziabragh, Zyttnya etc io volna azokoth
 olomuczj Captolamba chechre forditatnank sub sigillo es cum vidimus
 bizonitanank, mingiarast wyzkorozy terwenykor, ha szuksegh mutatna, iob kezen
 lennunk. Az mitt akarna Nagod irny az orzaghnak sentencia ellen, es ez reuersalis
 hagi aszoniom pinzen wette megh Nagod Towacziot, io lehet aszoniomnak vagion
 quitantiaya de 340 eozor forintrol Hodoninrol, irya megh chiak Nagod, kuldie
 eginchani charta blankath cum subscriptione manus proprie es pechietett adgia
 Nagod aszoniom kezehez, Wodiczkiwel irtuk oppositiones pro et contra mikeppen
 kelletyk procatornak zolny, es ha eddik vthat megh tiltyak, masikkal hagi procedal-
 hassunk, vgi mint bizonsagoghkal. Azert io volna aszoniomnak ideyen ky jeonny,
 hagi wyzkorozyt nap eleot io ideen itt lenne, es az Donatiokoth ha in origine vol-
 nanak, megh fordittatnank, mert rowid az ideo hozza, es az magiar orzaghi bizon-
 sagotis, teuorueny nap eleot Olomoczban ki kellene zeodetny. Ez napokban
 Olomuczban twll 6 melyfoldnire voltham Perger procator hazanal, kerthem
 aszoniom szowawal hagi zolyon aszoniom igazsaga melleth, mutattam mindeneketh
 neky, eleszer Nagod dolgarol, ha contra decreta regni Nagoddal procedalnak, de
 ehez nem akarth semmit hozza zolni. Aszoniomnak michoda jozagha vala, megh
 mutattam, aszoniom dolgara az mint teorweny szerinth kezdet aszoniom
 procedalny, lezen gongia es zolny fogh, es cois azt mond, hagi az kezesekteol
 hallota, hagi vrgealni foghyak Groffot, hagi vallia be aszoniomnak Hodonint, az
 Groffis nem volna ellene, chak eo folsege megh ne tilchia az citaciokoth. Nagi
 fogiatkozás vagion itt az procatorokban, mindenesteol chiak harman vannak,

Radosinski az immar chiazar procatora, attam neky 50 aranyatt. Bechben is kelleth volna aszoniomnak menny, es Kanne aszoniomal Capitant az Zagechy falu feleol cum conditionibus assecuralni, mert igy nem hiszem, hagi valami jutalma lenne, ha segeteneis aszoniomnak Hodoninhoz. Az mint Nagtok irt wolt ennekem, hagi Z.Georgi diak fassioyat, ky Perekedy mester eleot lett tiz eozor forintrol, hagi az leueles ladaban megh kerestem volna, valthig keressem, Palflyne aszony eleot, de nem talalhattam ott, talam valahun masut vannak. Irtam Bogadi Vramnak, ha nem feleoe hazanal az aszoniom marhaja, nemetekteol, kiketh az varban akartak zallitani, avagi haidutol, ha oda kezdenenek menny. Azt irta, hagi nem felelhet feleole, mert mind maga marhayarolis el feletkozoth, chiak haza nepenek talalhatna valami bekeseges heltt. Aztis irtam neky, ha feleo volna, hagi Morwaba vitetnem bekeseges helre, es Janos deakis el vitettette volna az howa akarham volna, arra azt irta, hagi ha aszoniom leueleth megh wiszem neky, kytt Eochi Caspar által adoth aszoniomnak, ky adgia, az penigh ith nalam ninchen, azomba fel menthem procatorhoz maszodczer, mert nem talaltham volt egiczor othon. Valami kett napigh megh itt fogom kessny, az propositiokoth iram Wodiczky vrammal, az kiket aszoniomnak szuksegh lezen procator által zoltatny. Aszoniom leuelytt megh nem athattam Chiechotomskinak, mert Znaimba doctorral giogytattia magath, be attak volna ay comissariusok Capitannak, hagi az minemeo bor adatoth vtolyara, hagi mind pinz volt, de hon vette volna az pinzt az pinczeben. Adnak az varbol eledeltt, aszoniomnak megh irtam volna en ha mitt efelet erthettem volna, bizoniossan. Isten tarchia megh Naghtokoth io egesegben sok eztendeigh, es aszoniomotis hozza Isten hamar valo napp kozunkbe, mertt az szuksegh mutattya.

Datum Olomucij 13. Decembris 1604.

Nagtok zolgaya

Joannes Leszeniey

Irtam hagi Sombaty Ferencz mennien ez leuellet Nagod vthan, attam keoltsegre fl. 2 1/2.

ÖNB Cod. 8666. 206r-207v.

Jegyzet: Ez a levél azért érdekes, mert az eljárás során követelt taktikát mutatja be, s így jól értelmezi Illésházy István supplicatioit. Károlyi Árpád, Illésházy István hűtlenségi pöre. Bp., 1883. használja e levél tanulságait (vö. i. m. p. 135-136.)

19

Illésházy István kérvénye a császárhoz.

Sacratissima Caesarea Maiestas, domine domine mihi clementissime

Post fidelium seruitiorum meorum in gratiam Maiestatis Vestrae humillime subiectione

Clemens Maiestatis Vestrae mandatum accepi. In quo significat mihi quod quia ego conditiones Vltimae Inscriptionis Castrorum Sancti Georgii et Bozin

no(?) obsecrauerim, in duobus Articulis, in non persoluendis debito Ficiano(?), ciuibus istis, et in non integra persolutione decem millium Tallerorum: Quapropter, neque Maiestas Vestra terminum Inscriptionis obseruare obligata esset; Ideoque ut 1. Nouembris leuata summa Inscriptionis bonis istis cederem.

Clementissime domine Maiestas Vestra Sacratissima bona haec Magnifico olim Domino Joanni Krusith et Catharinae Palfij tunc Consorti suae, certis conditionibus inscripserat; eidemque non in Nouembri, sed in mense Martio, sine uninersis(!) eius pronentibus tradiderat. Atque postea Maiestas Vestra Sacra leuatis 8 millibus Tallerorum ad annos decem tempus Inscriptionis prorogauerat. Tandem vltimo a me rursus Vestra Sacra Maiestas, 10 mille Tallerorum leuauit, et rursus ad Decennium tempus Inscriptionis prorogauit.

Vbi autem Vestra Sacratissima Maiestas ita informata est, quod ego Ciuibus istis debitum Eccianum non persoluissem, et decem mille Tallerorum non integre deposuissem: sinistre illa vestrae Maiestati Sacrae proposita sunt. Et quamuis ego non propterea 10 mille Tallerorum Vestrae Sacrae maiestati dederim, ut pecunia mea debita Ecciana soluam; sed ideo quod Maiestas vestra Sacra ad annos 10 tempus Inscriptionis bonorum istorum protraxerit: Verum quidem est, Maiestati Vestrae me supplicavisse, ut hoc debitum Ciuibus istis dementer persolui faceret, vel annueret ut ego eos persoluerem: quominus tamen postea in effectum hoc deductum sit, non sum ego in causa, sed Camera Maiestatis Vestrae quae postea postulauit a me nomine Vestrae Maiestatis; quod si hereditas Ecciana in tantum se non extenderet, ut Ciuibus istis solutio debiti huius integre fieri posset; ut ego damnum hoc subirem, et non Vestra Maiestas; reuersalibusque meis ut eos superinde munirem. Videns et ego solutionem hanc in damnum Vestrae Maiestatis Sacratissimae vergere, cessi et Arbitris Vestrae Maiestatis Sacrae submisi: neque postea superinde ullum responsum a Maiestate Vestra Sacra accepi. Sed neque Ciues quamuis eis ista per me proposita sunt, siquidem certo ipsis non constabat ad quos dirrecte haec pecunia pertineret, a me aliquando sibi debitum hoc persolui postulare. Si tamen Vestra Maiestas illis adhuc soluitus sit, dummodo sufficienter me Vestra Maiestas assecuret, poterit per me eis solui. Habes et alias euidentissimas rationes et causas, cur ego hoc praestare minime debui. Cuius debiti non solutio, no in damnum sed potius in (...) Vestrae Maiestatis Sacratissimae cessit.

Quapropter quam humillime supplico, dignetur Maiestas Vestra Sacra iustae meae causae denique etiam literarum suarum Inscriptionalium clementer rationem habere, et me pro solita Sua benignitate exaudire; et sicuti hactenus Vestra maiestas Sacratissima quibuscumque bona sua(?) inscripsit, contra nullos usa est huiusmodi Ecceptionibus, sed omnibus Sancte et inviolabiliter, literas suas imo et cumulatissime obseruauit; ita et mihi Vestra Sacra Maiestas obseruare dignetur:

Bona etiam haec Maiestas Vestra non, in Octobris sed in martio mense, testantibus id literis Vestrae Maiestatis Inscriptionibus omnibus iam eorum prouentibus collectis et perceptis nobis assignavit: Nunc itaque si mihi ad 1 Nouembris bonis istis cedendum esset, uiuersos integri huius anni prouentus amitterem; Messis enim nunc colligitur, et Vinum in Nouembri percipitur. Ego

anni huius vniuersa onera belli et alia ex bonis istis subiui et pecunia mea adhuc super his bonis est. Itaque iterum atque iterum Maiestati Vestrae Sacrae tanquam summo Justiciarum et Domino mihi clementissimo supplico, dignetur Vestra Sacra Maiestas benigne decursum Decennij, qui se circiter adhuc ad 14. menses extendit expectare non(?) in me primo, ex omnibus qui pecunias suas maiestati Vestrae dederunt (...) exemplum statuatur.

Vel si vestra Caesarea Maiestas adhuc informator exceptionibus inhaerendum esse, supplico humillime, dignetur me quoque super illis Articulis clementer audire cum seruator et subditus (...) sim. Offero me sufficienter ad oculum demonstrare velle sinistre Vestrae Maiestati praemissa esse proposita. Ita tamen ut non informatores isti seu camera tanquam Interessati indicet me; sed Dominus Locumtenens Vestrae maiestatis, cum Iudicibus Regni, dato termino, siquidem et illi sunt fideles vestrae Maiestatis Sacrae causa haec sit mere hungarica; Quam gratiam Maiestati Vestrae Sacratissimae fidelibus meis seruitis, reservare studebo.

ÖNB Cod. 8666. 121r-122r.

20

Pálffy Katalin kérvénye a főherceghez.

Serenissime Princeps Domine, Domine mihi Clementissime.

Quam humiliter Serenitati Vestrae, non sine maximo animi mei dolore cogor conqueri. Palam est omnibus, imo et Serenitati Vestrae me a priori Domino meo Marito Domino Krudzitt haereditasse. In Hungaria castra, Sanctum Georgium, Bozin, Licaua, Zithnia, Czyabragh. In Istria, Castrum Mornfelz res mobiles supra centum millia tallerorum valentia. Ex quorum bonorum meorum prouentibus modernus Dominus et Maritus meus reliqua quoque emit bona. Nunc proh dolor, sine omni mea Culpa, omnibus exuta, misere afflicta, hinc Inde oberrare cogor. Volens autem ego Suae Caesareae Maiestati manifestum facere praemissa se ita habere, sinistrisque de his Informationibus vt Sua Maiestas minus crederet, secundum ordinarias leges Regni Hungariae per testimonium Capituli Poseniensis. Collegi testimonia Nobilium et Prouidorum. Id quod hactenus minimo etiam rustico licuit facere; Et cum testimonia talia exacta fuissent, sufficienterque omnia praemissa probassem, Extunc Camera Poseniensis per Illegitimum et contra apertissima Jura Regni Hungariae erectum Mandatum nomine Directoris prohibuit ne Capitulum mihi testimonia illa, pro Iustitiae meae defensione collecta more solito extradarent et redderent, Ideoque nolunt mihi extradare, Talibus certae Iustitiae divinae oppugnationibus Ira Diuina prouocatur. Et per tales manifestas oppressiones et sublationes Legum Regni Hungariae, offenduntur Regnicolae et piorum Animi, prohibere ne quis dicat et testetur veritati, certe non est hoc Christianum, nam et Ethnicis in causis suis testes admittuntur cur itaque mihi non admittatur, merito eiusmodi abominationes puniet Iusticia Dei.

Quapropter, quam humiliter propter DEVM supplico demisse Serenitati Vestrae: Dignetur Capitulo Poseniensi Mandare, vt collecta illa testimonia sub eorum sigillo mittant Serenitati Vestrae, Vt inde Serenitas Vestra, Iniuriae meae exactionem cognitionem habeat. Suamque Maiestatem de his plenius Informare possit; Scio enim quod etiam, si Vestra Serenitas, Clementer demandare dignaretur Capitulo vt mihi extradarent: Obstaret certo Camera, sed ut Serenitati Vestrae mitatur Mandare dignetur. Clemens Serenitatis Vestrae responsum expectans

Eiusdem Serenitatis Vestrae

Humilis et deuota Ancilla

Catherina Palffy
Coniunx Magnifici Stephani Illeshazy

ÖNB Cod. 8666. 240r.

21

Illésházy István és Pálffy Katalin a rendekhez.

Illustrissimi Reverendissimi Spectabiles et Magnifici domini, domini et patroni confidentissimj.

Seruitorum nostrorum paratissimam commendationem. Constat Illustrissimi Spectabiles Magnifici ac Generosi dominationis Vestris casus et afflictio nostra, quae cui sit imputanda Iudicio Deij submittimus; nostras miserias nos sentimus. Quamobrem Supplicamus Illustrissimis Reverendissimis Spectabilis ac Magnificis dominationis Vetsris, velim apud Suam Sacratissimam Caesaream et Regiam Maiestatem sentire supplici libello, suam item Serenitatem dominos nostros clementissimos per suos nuntios, pro nobis, simul et praeterita anno ita, etiamnunc suppliciter intertedere? vt Suae Maiestatis grauem in nos conceptam iram et indignationem, in misericordiam et gratiam conuertere nosque miseret, in alienis aedibus degentes pristino statui restituere, et senes suos seruitores sub vmbra alarum suarum clementer recipere, dignentur. Nos vicissim Juxta possibilitatis, nostrae exigentiam parati summus suam Sacratissimam Caesaream Maiestatem reconciliare et plarare. Quam Vestrarum dominationem Vestrarum in nos prestitam beneuolentiam et Deus optimus maximus renumeraturus est et nos reseruare studebimus. Pium expectatus Responsum.

Illustrissimi Reverendissimi Spectabilis Magnifici et Generosae dominationis Vestrarum

Humillimus seruus

Stephanus Illeschazij
ac Catherina Palfij

ÖNB Cod. 8666. 199r.

Illésházy István kérvénye a császárhoz.

Sacra Regia Maiestas Domine, Domine Clementissime, post humilimam
servitiorum meorum Commendam

Non malatet(?) Clementissime Domine, Principatus et potestates a deo
maximo esse regnorumque Eorum, thronum et solium, patientiam, Clementiam et
misericordiam, ornare et Conservare, Cum et prepotens deus, misericordiam et
non sacrificium vult:

Considerans Itaque ego Sacrae Regiae Maiestatis vestrae, felicem gubernationem, pietate, justitia, et Clementia, florere, et esse suffectam, et non tantum
erga suos, principes, Duces, milites, et diuites, (quos quasi amicos diligit) uel
incolas, verumetiam erga Cunctos extraneos et aduentos, ad vestram regiam
Maiestatem venientibus confugientibus: ideo et ego non sum veritus, hac mea
humili supplicatione demisse interpellare.

Clementissime Domine et Maiestas Regia, Cum nulla felicitas mundana, sine
Insidijs possideata virtutisque et felicitatis comes inuidia sit, et alioquin in humanis
rebus nichil diuturnum atque Idem felix esse queat: Ita et michi Jam seni occidit,
operta enim adversariorum meorum Incidi in Sacratissime Romanorum
Imperatorie Maiestati Domini mei Clementissimi disgratiam et indignationem
vsque adeo ut relictis omnibus fortuneis meis huc in poloniam, in Regnum regie
Maiestatis vestrae, tantisper secedere coactus sum, donec sua Cesarea maiestas,
dominus meus pientissimus, mei miseratus, laudabilisque imperatorie sue
Clementie, commemoretur, meque sue pristinae gratie, restituere dignabitur.

Quapropter quam possum humilime suplico Sacre regie Maiestati Vestrae,
Dignetur, me quoque ita afflictum aduenam et peregrinum, Innate sue pietatis, et
Clementie participem facere, atque benignis suis literis intercessorijs, pro me apud
Sacratissimam Caesaream Maiestatem Vestram affinem Maiestatis vestre regie,
Dominumque meum Clementissimum, Intercedere, ut sua Caesarea Maiestas,
habito respectu, intercessionis regie Maiestatis vestrae, Throni Item et glorie
Dignitatis Imperatorie sue Maiestatis, Magnique sui nominis gloriosam famam,
Denique Augustissime Domus Austriace non satis laudatam Clementiam et
pietatem: Dignetur me ab hoc indignatione sua benigne liberare, priorique sue
gratie rursus restituere. Ad suam quoque Serenitatem, Dominum, dominum
Matthiam Archiducem tanquam gubernatorem regni hungarie, Dominum mihi
Clementissimum, vestra Sacratissima regia Maiestas, pro me Literas suas
intercessorias dare dignaretur humiliter suplico ut sua quoque Serenitas apud
Caesarea Maiestatem pro me Intercedere dignetur.

Seruiui diuis Imperatoribus, ferdinando, Maximiliano, Auo et parenti suarum Maiestatem; similiter et moderne Imperatorie, Maiestati fideliter, usque ad senectutem meam, Jam excessi Annos 63. residui mei dies restant pauci et hij mali, miseretur itaque Sua Cesarea maiestas et afficiatur Calamitatibus meis Cristiana pietate, et Clementer concedat me in Patria mea sub alis sue maiestatis uitam meam finire, que et enim Laus uel viliter, magnitudinj nominis et fame sue Cesareae Maiestatis huic accedet si extra patriam meam exul sepelliam.

Quam Maiestatis vestre benignam intercessionem, et in me Miserum calamitosum et extraneum hominem collatum beneficium, prepotens deus, misericordia et felicitate diuturna maiestati vestre regie retribuat, solumque et coronam Dominus sue confirmet, ego autem pro Longeva et felicissima sua gubernatione, Domino domino omnipotentj oraturus sum.

ÖNB Cod. 8666. 127r-v.

23

1605. január 2. Pozsony

Pethe Márton helytartó bizonyáglevelé (másolat).

Nos Martinus Pethe de Hethes, miseralis et Diuina Colocensis et Bachiensis Ecclesiarum Canonice unitarum Archiepiscopatus, Administrator Episcopatus Ecclesiae Jauriensis, locorumque eorum Comes, praepositus, ac Sacratissimi Principis et domini domini Rudolphi secundi Dei gratia Electi Romanorum Imperatorum Semper Augusti, ac Germaniae, Hungariae, Bohemiae etc. Regis, Archiducis Austriae, Ducis Burgundiae, etc. Consiliarius, et per Hungariam Locumtenens. Memoriae commendamus per praesentes, quod Egregius Joannes Beijczij nomine et in persona Generosae ac Magnificae dominae Catherinae Palffij, Magnifici domini Stephani Illeshazij alias Magistri Ciriae, et Consiliarij praefati domini Imperatori Regisque nostri conthoralis, nostram personaliter veniens in praesentiam, per modum solennis protestationis nobis significare curauit in hunc modum. Qualiter proximis diebus memorata domina Catherina Palffij uigore certarum quarundam literarum Suae Maiestatis praeceptoriarum Compulsoriarumque sint Attestatoriarum per (...)gium et Honorabilis Capituli Ecclesiae Poseniensis homines, diuersis in locis Comitatusque istius Regiae Hungariae certos et quos in plurimos Egregios et Nobiles, sed et Ignobiles etiam honestae conditionis homines attestari, et examinari curasset, quorum attestationibus sive fassionibus coram Illustribus et Magnificis dominis Iudicibus Marchionatus Morauiae, hoc et id, quod uidelicet antequam praememorato domino Stephano Illeshazij mopsisset(?), viduitatisque titulum prioris domini et mariti sui, Magnifici nimirum domini Joannis Kevasijth de Lwpoglavo gessisset, tum ab eodem priore domino et marito suo, Castra Sancti Georgij et Bozijn in

Posoniensi, Lijkawa in Lyptoviensi, Zythna et Cheprag in Hontensi Comitatibus sita, simul cum cunctorum illorum utilitatibus et pertinentium rerum quibuslibet, aliaque quam plurima bona mobilia et immobilia, paratas item pecunias, Nec non res aureas et argenteas, pecudes et pecora satis abunde siue in copia habuisset, quae tempore viduitatis etiam, nedum consumpsisset, imo plurimum auxisset. Ex quorum redditibus siue praeuentibus, ac praetio etiam illorum, imo et Castri Borostiankeo siue Stomffa dicti, in antelato Comitatu Posoniensie adiacentis, quod ex Inscriptione defuncti Spectabilis ac Magnifici quondam domini Nicolai Palffij, per certos annos una cum ipso domino Stephano Illeshazij tenuisset, postquam eadem Castra, ab ipsa domina Catherina Palffij redempta fuissent, stante videlicet coniugio, cum dicto domino Stephano Illeshazij, Arces Hodolijn in praefato Marchionatu Morauiae nec non Thrijnchijn in Thrijnchiniensi et Suran in Nittriensi Comitatibus adiacentes, simul cum cunctorum illorum complurimis utilitatibus obuentionibusque et pertinentium quibuslibet comparata extitissent. Nec dictum dominum Stephanum Illeshazij tempore contenti rerum coniugij plus bonorum seu Jurium possionariorum praeter tertiam partem Castelli Illeshaza, cum satis exiguis pertinentiunculis et obuentionibus habuisse, comprobare nitebatur, literasque de ipsa Attestatione seu testium passionibus Relatorias, ab ipso Venerabili Capitulo Ecclesiae Posoniensis pro sui parte decenter retrahere laborabat: Verum enimvero ipsum Capitulum nescitur quorum(?) praehibitionibus et (...) impeditum istiusmodi literas Relatorias sibi extradare remisset praeciudico et damno dominae protestante valde magno. Ne autem ipsi dominae Catherinae Palffij incuria uel negligentia comprobationis supradecclare(?) merito ascribi ualeat: Neue in istiusmodi intentionis suae iure succubuisse iudicari uel condemnari possit, eapropter idem Joannes Beijczij, praemissa nomine ipsius dominae Catherinae Palffij coram nobis supradecclarata protestatione literas nostras exinde protestatores siue testimoniales per nos illi exarari et extradari uesisset(?). Quas nos ad Istiusmodi instantiam memoratae, dominae Catherinae Palffij retradandas quoque duximus et concedendas, Jurium eius futuram ad cautelam, Communi id suadente Justicia.

Datum Posonij feria secunda proxima post festam Circumcisionis Domini. Anno eiusdem Millesimo Sexcentesimo Quinto

ÖNB Cod. 8666. 33r.

1605. január 14-17. Skawina
Illésházy István Pálffy Katalinnak.

Keozeonetemet es magam ajánlása után, az uristenteol egesseget, leoki bekesseget kiuanok mint zerelmes attiamfianak: irtam az hodolini emberteol választott, az Zuhai választiara, kibén azt írta hogy eo niert gratiat cyaszartol, de úgy hogy meg záz ezer fl agiunk es hodolint vissza agia, az Pál papnak irtam aztis, hogy meg olvassad es az után küld meg neki.

En ezekreol teobbet gondolkodwan, ugi talalom hogy ez mereo cyalardsag, talam hiszem herceg atal adott volna cyaszar választot, nyilván es nem titkon Zuhai által, Eben két dolog vagion, ki mindketteo Zuhai alnoksaga, egik az, hogy az giülesben ne panaszzolljunk, el muluan az giüles, meg eri Zuhai azal, hogy meg cyaszartol var es igi el mulik heaban, Masik talam az hogy cyaszar teobet akart meg adni es bele állott hogy meg el veheti eo rajtunk az száz ezer forintot es ezelis hogy magát keollesse, Azért szol Octauia uramnak, de ha az hercegteol nem leszen választod, semit ne hígi Zuhainak hanem ad be mind az en suplicationat s mind az magadet kialch, panaszzolkogial miért veotek el az tiedet, Ha pedig az hercegteolis ollian választod leszen mint Zwhaitol, ott, te feleoled az választban semí egieb emlékezet nincz hanem hogy ruhaidott marhadot agiak meg, hanem nekem hogy meg agiak Hodolint az szeoleokettis: azért adi be te az te suplicationodat es keried az tiedettis.

Ebeolis meg eosmerni hogy cyalardsagal jár Szuhay mert azt írta hogy azt az mint eo el vegeszte cyaszaral, az en dolgomat, 4. decembris az hercegnek keoldetek bechbe, Octavia uram leuele pedig karacion estin keolt, es eo azt írta, hogy meg pragaban Vunferziagtnal vagion az resolutio, bizon dolog hogy meg akar cyalni Zwhai: azért igenis be agi minden suplicationkat es panaszkodott: talam ugi agia az Ur Isten hogy ez leszen Zwhainak utolsó giülese: ki nem látia hogy az Ur Isten cyelekeszik, im csak az porokatt tamasztotta reaok, es im maid veget erik: ez leszen az en utolsó keoniergesem nekik, hiszem el tart az Ur Isten beninkett, ugian sem tudom ki kivankozik ez birodalom ala, de hiszem hogy az mint el keszte eo zent feolsege meg eosmerteti magatt velek, mert nem akarjak eotet felni es eosmerni. Ha pedig herceg vrunktol lesen választod, jól látod, hogy ereouel semjt nem vehetünk teolek. Az mjt meg adnak, vegyük el azt, az vtan meg tanjt az Vr Isten, mjt cyelekegjunk. Az záz ezer forintot fizetni nem látom más mogiat, hanemha Hodolinnak harmad reset Zalogba vettjük, arrais legien nezesed, most meg ertheted talam Olomoczban, ha teorwenjel job volna meg varnunk, im Berenbejs lesen teorwinj, de ha nem biztatnak, vegez velek, veod el az mit adnak,

Az mi azt illeti, hogy en pragaban keovessem meg cyaszart, ha lehetne akarnam hogy az herceg eleott leonne inkább az keovetes, ha nem lehet nem gondolok vele, kulgjek meg az salus conductust es mjndjarast feol megyek talam ha ír az herceg, es az tanacz vrak mellettünk. Talam otth valamjt njerhetek meg teolek.

Azonban hogi bociassanak be tegedett Hodolinban, az Vr Isten tanicion es igasson az mj vtajnkbán, mert nám eo Zent felsegeben byztunk.

Bosniak Tamast hivasd oda, panaszzoljon eois swraniertt, heolgi gaspar foglalta el, agia vissza eo felsege, es ha mi igassagot remenli benne, keresse teorwenjet, mint az regi szent kiraliok cyelekettek, azon kepen rewai uramis panaszzoljon: Illieshazi gaspar ferenchis. Az cyorba Rewaj kepebenis capot el foglajtak, fogaik vgian valoban, es kialcianak ereossen.

Az ferenchnek had meg ne tekozolja az menest mert meg bannja elhigie. Az swranj barmot oda ne hagjad, feleo hogi az hajduk zakmont tesnek benne.

Ha szükseg leszen hiwasd hozad benichkitis, az gyules dolga feleol vyzeletinek mutasd meg az Irast, derssffy uramnak és reway peter uramnak, eo magokkal ne vagassak le egimast.

Iry minden hetten es kuld Cubini Laszlonenak zoljon feoljeol az rosombergi postára mindennap el kuldheted, oztan jarnakis az nemes uraim, Eszterhaz Farkasnak egi jo szott eois el kuldheti, hogi hagion ez utanis, az gabort veod melled szolgalion negi lora nem fizetek neki, Bosniak Tamas senki zolgaja ne legyen, varion egi keoveset gandom vagion rea, kitt meg ertt reovidnap, ha mi oli sietös dolog leszen postára ülted gabort, egi eien egi nap rosombergre jw, onnan paripán ide jühet: ha lehed erd valami veget, im latod ereovel mivelik rajtunk, modot talalnak az utan benne, etc. Kerlek edes leanom ne sapolodial, cs ne teoregiel rajta, hadi az Ur Istenre senki nem cyalatott meg az ki eobenne bizott, nam semlatomast bossut all eo zentt feolsege ertunk. Az Vr Isten eltessen es tarcion meg minden jowal.

Datum 14. Jr. 1605.

Illieshazj Istwan

Lassad ha meg kelle adni pal papnak az Zwhai valasztjat, ne sies vele meg adni, mert ha az herceg atal semi valasztod ninch cyasztartol, tehat nyilvan való hazuksag. Ez az eo dolga, mjnden panasidot mjweld meg eleoser, az vtan adj meg nekj az en leuelemet, feoken ha az morwaj teorwenjel nem byztattnak, ha herceg vegezesett tawalj semjue tuda teonnj, talam herceg nekulis vegezhet, am valtíg kezere attam, Octauia vramnak solj rola, ha meg keolle adnj azt az en valastomot Zwhajnak vagy nem, nekem vgi tegik, az mjt meg adnak, veogjuk el. Azal el nem vestjuk azt az mjt meg nem adnak. Ha feol mehetnek egiben keollene dolgunkat igazetanj, az vtan vtat mutat az Vr Isten dolgunkban. Az Bosniak Tamas seogie kj az byzonsagot, az kjt hattam nekj.

Hogy az Ivan az jo uton nem indult el az borokkal mind leszenei oka, egi tengelt ket holnaptol fogwa az szekemben nem cynaltathatot meg, nam nem faj az zolgaknak az vra kara, igen meg eosmertem az zolgakath. Akarnam ha el kuldenetek mert nem lehetek az sekeres louak nekul. Az kuciar mjert nem kuldeote ide az Z.georgi bort, menj vegere kerlek, kj oka. Az Vodichkynak agj jo sott, igieris nekj, az pan Leonakis.

Kanné asszoniomnak nem tetszik hogi itt kestel vallion mit miueltél volna ott

heaban meg sem eléggé foniasztotade el magadot és engemetis, maga is mongia hogi sem Isten sem igassag ninch ezeknél. Bizon most is ha az Ur Isten meg nem indította volna eoket, megis halgatnanak cyak Zuhai indította eztis, hiszem az eleottis mind herceg urunk az egiesz magyar tanach mind irtak cyaszarnak, de mit gondolt velek, aban marat az mit Zuhai mondott neki, mostis talam job Zwhaj vtan jarnj, hogj nem herceg vrunk vtan. Ezek tugiak egimas erkulchjet. Azert lassad ha semj valast njnch az hercegnel, agi jo sott Zwhajnak, de azert el jar dolgodba.

Az Carol Kolonich fegiveresit mind le vaktak maga egi imegbe szalat el Bas-taual az frigiet micioda condiciokal tractaljak im írwa kuldoetem, mas feleol az hajduk Kekkeot, Dewent, Dobranjt, Cyabragot, Zitnjat, az banjakott el foglajttak, hisem odajs vagion hiretek, Licauan ragtak le az port, globist. Ha igaz az Zwhaj zawa tahat, Morwaba eleo nem vesik az Hodolin dolgatt. De ha eleo veotek, tahat hamissag. Licauara 50 nemetet, Vywarbais 50. vetetek, Trinceben eott zazatt, azok fogiak meg tartanj Magyar orsagot. Az Turzott es Njari Palt kwldjik Bochkajhoz friget tractalnj, Bastanak im oda kultem, meg tecik ebeolis, hogi ninch jo esek, kj hattak, hogj terwenjekben meg nem tartia eokett.

Gondolkottam megis teobbet ugi tetszik ugian meg ad Zwhainak az valasztot, job azert, jarj el te az panaszban és hogi irianak cyaszarnak melletted, en mellettemis. En Veoreskeot feltem az haiduktól, im ugian nem akara az asson egi feo ember solgat fogadnj, az kjre tekintet volna, feleo hogj az te penzedbejs zakmant tesnek otth, Palfine assonjom titkon valthatna 10 ezer aranjat, azonkepen Kanne azonjomis, Octauia vramjs, legj erette, valciad aranja, nehez az apro penzst hordoznj. Likaua tjed Cyasar az 25 ezer forintba az tiedben nem adhatot senkjnek semjt, mert nem eoue volt hanem tjed, az vtolso leuelbeis be vagion írwa, hogi heljen maragion az elseo lewel. Az vtolso 12 ezer forintnak kjt rea atthunk, fele. Ha egeb nem lehet benne ám agiak meg az salus conductust, feol megiek magam vegezek velek, nem vegezhetunke megis az alatt egjeb dolgajnkat el uegezhetem es ismeg uissza juhetunk. Job volna ha egi keuesse feol mehetnek, Zwhajnak mond meg hogj kulgiek meg az salus conductust es feol megiek mjndjarast. Azert vgian azon legy, 'hogj panasolj es irass Cyasarnak melletunk az orsagal. Leseneit fed meg, eo bune hogj az lwan az jo uton be nem jwu, 20. Nouembris bociattam el innen, meg cynaltathata volna atig az sekeret, sem fatt, sem senet nem hordhatok. Az Ur isten eltessen es tarcion meg minden jowal.

17. Januarii 1605.

En innen ugi irok mint vak, ott vagi, latod miben vagion az dolog, Szolj Octauia uramnakis és az mire az Ur Isten vezerele maragi aban job az isteni igasság melet meg maradni végig, vgian job hogj el vegiuk az salus conductust, ha magam feol mehetek talam el igazethatok mjndeneket. Licaua penz nekulis el uezs, az mjnt az sel fwy, Veoreoskeoben igen feltem az te pinzedet.

Irtam egi cedulat Bosniak Tamasnak, hogj kjalcion az giulesbe, kerne Surant, az byzonsagott kyseogie Istuanfi ellen, es az Suran elfoglalasarol hogj cyak az Heolgie foglajta el. Az Vr Isten tancion beneteket, imatkozom ercetek, az fulemetis nitwa tartja az Vr Isten, Turzo felesegesteol ezen mene Bech fele, az

silesiai fegiueresek haza mentek, Basta hatrab sallot Seopesben, Lengiel orsagon fog atul saladni. Im mjnt seghetete meg az Vr Isten az keweliekett.

ÖNB Cod. 8666. 184r-185v.

25

1605. január 20. ex Polonia
Illésházy István Wolfgang Unverzagtnak.

Illustrissime Spectabilis ac Magnifice dōmine domine, et patrone obseruandissime praemissa seruitiorum meorum commendo:

De infortunio meo confidenter conquaeror vestre Illustrissime domine: si ob oculos ponat homo non aethnicus sed et christianus peccatum meum et paenam mihi exinde positam, facile vel caecus iudicabit; Intercessit apud suam Caesaream Maiestatem pro me sua Serenitas tanquam Gubernator regni Hungariae. Intercesserunt etiam vniuersi status et ordines regni hungariae quam per legatos suos quam per literas; Suplicaui et ego prostratus ad terram, iam a 14. mensibus, nihil tamen effecimus, obstat enim nobis aput suam Caesaream maiestatem, vestra dominatio Magnifica (prout fertur) volens sese liberare a Lazaro Henkell, cum perditione mea et vxoris meae. Sed quid commeruit coniunx mea, vel quis contra illam opinionem, aut Sententiam aliquam dedit? nemo certe attamen omnibus suis bonis, imo et vestimentis priuata est. Sed quid pedisseque et gynesacum consortis meae peccauit? quod et ille misere virgines priuatae sunt vestibus et recuis suis. Certe credat dominatio vestra superesse adhuc illum antiquam DEVM, qui propter peccata, transfert regnum degente in gentem; credat et illud, quod multorum animos, non modo in Hungaria, sed et in vicinis Regnis et Prouincijs hoc exemplum in me, coniugem meam, et consanguineos meos insontes perstitum ostendit: Vestra Illustrissima dominatio querit vtilitatem; Sacras Scripturas et hijstorias, videtur mihi minus considerare; Sub Gubernatione enim vestrae Illustrissimae dominationis si vtilitas praemisso modo acquisita, et damna et in commoditates exinde expenseque extraordinarie quae subsecutae sunt (iustus enim est DEVS) ponderabuntur, in rei veritate: multis modis exitus superabit introitum: Vtinam Illustrissima dominatio vestra talibus, vtilitatibus, non modo Augustissime, pie, honestissimaeque domui Austriacae sed et toti christianitati non noceat; Ego de clementiae suae Caesar Imperatorie Maiestatis nunquam dubitaui, ne nunc quidem dubito; Constat enim esse suam Caesaricam Maiestatem, non modo christianissimum, sed et summa sapientia, pietate, a Deo maximo ornatum, qui diuinitus, iustitiae diuinae, custos et defensor est positus; Denique maiorum suorum praeclaras, pias, et plane sanctas gubernationes Hystorij posteritati contrarias cantandas non relinquet certo scio. Totum itaque hoc malum meum, non Suae caesareae Maiestati domino meo clementissimo sed informatoribus ascribo, qui

suo tempore certe responsuri sunt coram DEO et hominibus: Sed vtinam Bona, reculae meae, et vxoris consanguineorum meorum ita ablata, bonum suae Caesareae Maiestati perficere possent; Non modo paucula illa, sed et vitam profundere paratus essem, paulo post manifestum euadet, quod si ego infidelitatem contra Suam Maiestatem exercere voluissem, non Scepusium(?) neque Posonium substitisset; quin postius semper prae oculis meis, ue(?)hatur timor DEJ, et fidelitas erga suam caesaream Maiestatem:

Coniunx mea quae iam a 14. mensibus bonorum suorum quoque exul existet omnibus bonis suis exuta, Non sine pie ac Christiane suae Caesareae maiestatis Gubernationis offensione in externis nationibus oberra(?), profecta est ad Suam Caesaream Maiestatem humiliter suplicans, vt sua bona ablata clementer restitui mandet; Rogo itaque Illustrissimam dominationem vestram dignetur calamitatum atque peregrinationum nostrarum condign(?) rationem habere, et iustam causam coniugis meae, meamque sibi commendatam reddere; Dominus DEVS sibi, domuique suae retribuet, et quoque reservare ac promereri non omittemus:

Hisce diebus proposuit mihi quidem dominus Suhajj aliquas condiciones nimirum quae nobis Suauitas restituere vellet: Ad haec nihil ominus ut centum millia florenorum deponamus: Iudicet dominatio vestra Magnifica qualis esset ista gratia digna suae caesareae Maiestatis, si ex vna parte qua(?) solummodo redderentur, et ea iterum magna ex parte vaenumdanda essen, atque hac ratione ad depositionem Suauitati praetacte summo necessario adigeremur; Ad haec nonne in Annona, omnis generis vino, et rerum mobilium ad aestimationem multorum millium florenos priuati quoque sumus?

Ego testor praepotentem DEVM, id quod et in vltimo ipsis quoque Angelis tremendo iudicio DEJ manifestum erit, me haec pati innocenter. Sed quid coniunx mea peccauit? nihil. Sed tamen omnibus suis bonis priuata est. Timeat vestra Illustrissima dominatio vestra DEVM, ne forte irascetur et consummatur: Sed quid aliud has insurrectiones, effusio christiani sanguinis causatur? quam peccata nostra; non fiunt certa ista rasu, sed permissione diuina: Si mundus queret causam insurrectionis Hungarorum, habebunt quid respondeant, et den(uo) ratio danda crit Gubernatoribus de tanta effusione christiani innocentis sanguinis; Cogitet vestra Illustrissima dominatio, altiori mente, et det operam, vt seditio ista tempestiue tollatur, nihil enim adhuc(?) seditiosi cum Turcis concluderunt, posset adhuc componi, praesertim si sua Serenitas sese interponeret apud Suam Maiestatem pro seditiosis et alioquin ex legibus regni Hungarorum Gubernatores et Palatini Hungarie, ex offitio sunt mediatores inter Regem et regnicolas: Et cum domus alicuius cremare incipit, cui magis incumbit extinguere? nonne domus domini quoque vicinanti subiacet, quam aliorum: Bonum esset itaque de his cogitare precaueretur effusio christiani sanguinis et posthaec intollerabiles expensae armorum: antea uix sustinuimus Turcas, si illis se iungent hungari, certe difficiliora omnia redderetur, domestico enim inimico hihil peius: Timendum quam maxime est si Hungari magis exacerbabuntur, ne Cassouiam et alias arces iam per ipsos occupatas, turcis tradant, hoc enim aput illos Turca vrget vehementer: offert

illis Themiswar, Giulam, et omnia quae intra Tibiscum fluuium sunt: DEVS auertat ista, toti enim christianitati obsesset, si Turca Hungaria potiretur, et factur cum illis iniiret:

Vestra dominatio Illustrissima cogitet etiam de istis, non modo de vtilitatibus, si enim amittatur Hungaria, et sede belli in Austriam et Morauiam descendat: Tunc videbitur quid Hungaria a tot Saeculis penes christianos sustinuit: Ex sincero animo et commodo suae Caesareae Maiestatis, haec paucis vestre Illustrissime dominatio, eidem me commendas significandum duxi: Eandemque faelciter valere cupio.

Datum ex Polonia 20 die Ianuarii Anno 1605

Illustrissimae Dominationis vestrae

Stephanus Illeshazi manu propria

ÖNB Cod. 8666. 231r-232r.

26

1605. január 26. Skawina
Illésházy István Pálffy Katalinnak.

Keozeonetemet es magam ajanlasat irom mint zerelmes attiamfianak az Ur Istenteol Zent leoyket es mynden jotht kiwanok, tegnap .24. Jr: jut meg Iwan az borokal, Twrancski jut .25. Jr. setet estwe meg ertete, hagi az attiafiaknak ugi tecik hagi meg ez ecier pragaban feol mennel, ennekemis tecik az, veod feol azert meg ezt a munkat azertis hagi leogiunk mind Isten eleott s mind ez vylag eleotth mentek ha mitt keolletik miuelnem, az hodolini embert .13. january bociatam el innen attol attam valastot Zwhainak Pal pap atal, abol az pal pap leuelebeol meg lathatod hogy Zuhai azt iria hagi eo niert gratiat ennekem hagi cyasart meg keowessem es mit ad meg Hodolint Zgeorgi zeoleokett, es hagi zaz ezer forintot agiak, de feleoled az vagion irwa hagi nekedis ruhaidat meg agiak es marhadot: Az en valastom erre az hagi ereowel semit el nem vehetek Cyasartol, de az zaz ezer forintott en meg nem adhatom, Im latod ez arollo az Zwhaj mjt cyllekesik yelunk, gondolom hogj meg erteti eo azt hogj az Herzeg ismeg irnia akar Cyasarnak, velte hagi talam job valastunk leonne es eo akart sott belecolem ki veonni hagi az herziegett hatra tasitja es eo vegezen Azert ha meg nem kulted pal papnak az valastot meg ne kwlgied neki: Irtam Izdenciteolis egi lewelett de ezeket nem ertetem meg azkor hagi herceg urunk ismeg irt: Azert ugian ne kuld meg az valastot varyunk az hercegteol, hanem menj feol pragaban, irasd bele aztis hagi emberi bizonsagalis meg bizonitotad, hagi mini josagod marhadhal volt es hagi mind tied az mitt el vettek, es hagi keresse feol az posoni Captalanbol eo feolsege

az bizonsagott abol meg fogia lathni, the magad feol hoztad volna neki, de az orsag teorwenie ellen az Camra nem engette ki adni, hanem keresse feol eo feolsege, az protestatoriatis vid feol veled mindeniket, es en irasomat es ciedulamot kuld beicinek, az Istwanfi beci protestatioitis feol vyd veled keried az tiedet batorsagal, es Unfercziaktnak tolmácioltasd meg, haznott akar az masebol keresni de felo hogi ez fele hazonnal, Cyasarnak, es az egesz austriai haznak nagi kart fog teonni mert az eges magyar orsag meg utkeozeot ezen az peldan meg <idegen> somsed orsagokis, az mit te rajtad feokepen es en raitamis cyeleketek, Im irtam egi kis lewelett neki aztis ad neki, meg magyarasztadhatod, ne gondolj vele Ez utolso supicalasunk,

Az te seker uezeteod heljeben keress mast mert sem az louakhoz sem sersamhoz nem ertt az lo sem hisik keze utan, Pragaban, az Zakolczai somogitis jo volna el vynned veled leseneit el vigied az gazdaualis sokat es sok seomeliel ne meni ode es .3. hetnel teobet ot ne kessel jw vissza, szekeres lovakot kery palfine Assonimtol vagi avagi keteot kesikbe, pokhaloban akadoss deli Janos mondasa szerint

Az surani barom feleol ily az Camranak hajtatnak hodolinba, ne vesne el elis hajtjak vagi haidu vagi nemet.

Az magad feleol semmit ne gondolkogial meg maradhatnal veoreskeobenis mert az haiduk varat nem vynak, de ha jo valastod nem leszen, mentem be jw ide mert bizony enis mast gondolok, cyak az Zuhainak ha meg kuldeod az valast lasad talam nem art: az turdosini harminciados jut vala ide irtad attol neki hansolot, hogi creowel semit nem vehetek el, meg oluashatod mit irtam Unfercziaktnak de meg ad neki, ha meg eo feolsege eskut orsag biraiual az tiedet, Licauais ha el vehetie meg tudja es latja hogi mind tied, utolliara ha semit teobet nem akarnanak miuelni ugian ne eli azon meg, hanem kiwand azt hogi eo feolsege latassa meg az te igassagodott Orszag eskut biraiual magyar orsag teorwennie zerint de ugi hogi azokrais ugian azkor torweni legien az eo feolsege solgaira az kik orsag teorwenie ellen el vettek az tiedett Illicn okal kered az teorwent, mert ha anekeol kered okot fogh adni az el halasztasnak, de igi soha teorwenre nem meri alatni eoketth, licauaert byzon senki kesz penzt nem ad merth ez napokban meg veszik az hajduk.

Semit ne hig az nemet hirnek, az basta hada inkab mind el ozlott maga teokeolitol veott 300 kcobel gabnat az varasokat akaria meg profontolni olasz de magyarokkal vagion dolga. Az friget tractaljak, de oli conditiok vadnak benne hogi semi mogiat nem latom, teob teoreket varnak, Lipai Balast azert eolete meg bochkai es valami nemet karsai polgarokatt hogi bastauaal ertelmeg volt hogi lipai Balasz vendege hia Bochkait es meg colle, az bekések articulussit neked költem Izdenciteol, de ahoz ne tarch az levelhez magadot hanem ez mostani levelemhez mert akor nem erthettem az herceg jo akarattiat: most meg hisznek nekem az partosok gondolom segethenek talam, bizonial ertem hogi ha meg nem alkusznak bochkaiual, az teorek kezeben agia karsat es az varakot, az Tiszan tul mindenek neki engednek teomes varattis. Revideden azon vessed fundamentomadat hogi adgia meg az tiedet nam senki sem opiniot sem sententiat nem adot read, es

micioda az tied meg mutatad locumtenens eleott: Im emberi bizonsagalis meg bizonitod e feo emberekel, kit ugian most feol hoztal volna veled de az Camra orsag teorvenie ellen nem hagia peciet alatt kiadni hozassa feol eo feolsege az kaptalanbol es meg lattia aboll micioda az tied es hogi nekem mi volt aztis meg lattia, el szakasszad az en dolgomat az tiedteol, lassad és menj feol reagjok, panaszkodjál mind ez vilagnak.

Az gazda penzt ker keolcien soha meg nem adas feieben cyak azt mongiad neki hogi be kuldeoted az eo leuelet nekem, de hol vennem en az penzt ha egi penz jeouedelmem sincz az kitt be hoztam keoueset el keolteotem mert mindennap keoltink. Az mi penzed kanne asszoniomal valtast arania mig oda jars, ki tudgia az ur Isten mit akar velunk: mert felek rajta hogi az ur Isten meg mutatja unferciaktnak es Zwhainak hatalmassagat. Aztis keried hogi bociassanak be hodolinban, mert az varasban nem mers lakni, vegre ha semiucl akarnanak el bociatni kerd azt es hogj latassa meg cyaszar bizoniara mind Zwhai atta ezeket mit agianak meg unverziagt eleiben. Cyak adnak az tiedet meg, am megtanita Isten engem howa leogek

Az Ur Isten vezerlien tanicion igazgasson, es tarcion jo egessegbe meg, ily kerlek hogi tugiam mint vagi es hol vagi, nam hodolinbol egi gialogember egi forintert ide jw, enis it masik forintot adok neki, az Ur Isten agia lathassalak jo egessegben ne kimeld magadtol az keoltseget hadj mindenesteol az Ur Istenre magadat.

Datum 26. Jr. 1605.

jo gondviseleod lesen, ne teoreogiel ne sapologial, nem cyalatik meg az ki Istenben bizik

Ilieshazi Istwan

[Ráragasztva:]

Beci uramnak ird meg veogien ex superabundati ismeg egi paranciolatot az posoni Captalanra, hogi agiak ki az bizonsag seodest az Sombati Captalanrais irasson egiet cum exhibitoris, paranciolljanak az Zombati Captalannak, hogi vigiek azt az paranciolatot az posoni Captalanba es inciek hogi agiak ki, valastot veogienek teolek agiake ki vagi nem, de bele irassa az paranciolatban aban az kit az posoni Captalanra irat: az orsag teorvenie azt tartja, mandata contra leges regni emanata non obseruanda in art: 1563 et decreto .3. matie regis ti. .12. ha ugian bele irassa loca ista decreti az posoni kaptalanba solo paranciolatba, peciet alat vegien az zombati captalanbol leuelet rola mi valast tesen az posoni captalan, az utan te szodal cinaltasson egi hiuatalt es hia rea az captalant az posonit, Az posoni vice ispannal szollion kerien eo teole egi compulsoriat vagi peocetet az kett zolga biro

jarasara az kiben zent georgi bozini joszag vagion cyarlokezi birakrais szeodessen azokal bizonsagot Zaz bizonsagot tetessen referalliak az birak ugian az Ispan varmegie peocieti alatt leuelet rola coleg az is.

ÖNB Cod. 8666. 47r-v.

27

1605. január 29. Makovica
Csáky István Nyáry Pálnak.

Zolgalatomath ajanlom kegdnék mint Vramnak es Attiamfianak adgion Isten kegnek sok jo vy Eztendeökett egességben es minden jo zerencziekben boldogul megh erny etc.

Tudom Vram az mi keserues es Siralmas allapatink nyluan uagion kegnel, Varosink, Faluink, Vdvarhazink egnek, sok Eözuegiek Arwak es niomorultak ohaytwa Jaigatnak es az Zentt Istenre fell kialtanak, chyak megh Irnijs keserwes. Latwan Vram zegeni hazanknak illien allapattiat, Rakochy Sigmond Vrammal sokat zolwan ez dologrul, Basta Vramott w Nagat megh talaltatok, hogy leonne azon, ez nagj haborut vinne bekesege, ne vinne uigre, mely dologhoz w Naga kez leön, es engedelmebeöl Boczkait megh talaltok, azis igen kez leon az bekesege, megh jelentwen Basta Vramnak, kewana azt hogy magunk Rakochy Vrammal Kassara menniwnk, es minden akarattiat ky ugiwk Boczkainak. Mi kezek lwnk rea es hwtt leuelett hozatwan Boczkaitwl ala menek Kassara, ualami kiwantatott mindenekett bwsegessen elciben adwan. Vgy kezde ell bezedett elcöbennis mentsegen, sok zokkal mente magat hogy eo soha el nem zakatt uolna w Feolsegeteöl, de erewel es azeo Feolsege alguiaual, fegucereuel kergettek ell, nem tudott howa lenni, hanem ugy kellett otalmatt maganak keresni. Mindedigis, mostannis ninczien w neky mas Fejedelme, hanem w Feolsege Chyazar Vrunk, kinek elete uegeigh hwseggel zolgalni akar, ha nezy eo Feolsege, nagy alazatosson zwbeol ugy tractalt uelwnk. Kiunsaga Vram Erdely es ahoz az mi birattatott, mingiarast kez lezen uala zolgalni. Az uele ualo Vraknak, Nemessegnek egenlw kiunsagok, hogy az Magiar Nemzettsegett w feolsege hwteokben, teorweniekbén, zabadsagokban megtharchya, eszentwl wkett megh uyechia. Ez kett dologh megh lewen ez mostani fegyuer le zalna.

Kianna Basta Vram hogy hytt leuelett kwldgien, hogy tizeneoteod napigh semmit nem inditt es az megh zallott Varakat meg zabadiczia es egnehani Vitezitt az ueghazakban kwldhesse, mind ez harom dologra rea uittwk es hytt leuelett megh hoztwk, az mikoron Basta Vramnak az keowetsegett mondottwk uolna es az Boczkay hytt leuelet oda attwk uolna es Erdelt emleteottwk uolna, megh sem halgata az keowetsegett, Viza ada az lewelekett es azt monda, hogy Erdelt ha kiunta az lehetetlen, igi az bekesege semmikeppen ueghez nem megien. Es monda

hogy holnap reaiok megiek haddal, igr masnap megh indula. Mi nagy keserwessen haza indulank, lattwk zegen hazanknak utolso uezedelmett, es hogy az harmadik eorwend, az termezett zerint ualo ellensegh.

Mind enniben lewen Vram az dologh, nem twrhettwk, hogy eo Feolsegenek es kegnek ertesere ne adnok, hanem Vram mind ez zerintt megh irtwk w Feolsegenek. Az Istenertt Vram legien kegte ez rettenetes ver ontast es zegen hazanknak illien nagy romlasatt, legen azon, zallecziatassa le, cziak Erdelien forog az dolog, annelkeolis zolgatt kellene w Feolsegenek benne tartani. Ez Vram mingiarast le zalhatna, mi immar sok ideie hogy halliwk, kegdett w Feolsege Commissariusnak ala küldi, de nem tudgiuk, mi az oka, hogy igr el kesek kegte. Sok zowal mondgia Boczkay, hogy megh ez ideigh az Teöreökheöz nem keötelezte ugy magatt, hogj hatra hatta uolna az w uele joll teott kegielmes Vratt, Fejedelmett az Romay Chyazart. Igen kez uagiok az w Feolsege zolgalattiara, ha el nem vettw Feolsege. Ennek Vram mostan uagion ideje, ha le kell zalilitany, ne kessek kegte, Isten ebben mindigart jo uegett add. Aszoniomat ertem Vram Jo egesseghben uagion. Var-kocz Vram Kassan uala beteges kewesse. Hozza az Vr Isten kegtekett keozinkben eöreömmel, ez rettenetes dolognak le zalletasaul jo egesseghben hamar ualo nap.

Irtam Makouiczian 29. die Januarij 1605.

Kegmed Attiafia zolgaia

Chyaky Istwan mpropria

ÖNB Cod. 8666. 229r-230r.

Jegyzet: Szilágyi Sándor, Illésházy István és más főurak levelezése, Történelmi Tár 1878. A Prágában éppen „váltig vendévelt” Nyáry Páltól juttatta el Pálffy Katalin férjének 1605. február 23-án írott leveléhez mellékelve.

28

1605. február 7. Skawina
Illésházy István Pálffy Katalinnak.

Keozeoneoteomet es magam ajanlasat irom mjnt zerelmes attiamfianak, Az Ur Istenteol egessegett, vigasztalo zent lejzett és minden jott kiwanok, .4. febr. hozta meg Marton énnem az lewelet kit irtal Hodolinbol 31. Januari. Igen jol miuelted hogi feol mentel. lass mind ez világ, miért keollett az magyaroknak feol tamadni, Ám Sigmondotis peldaol oda vitte az Ur Isten nekik, azis teorwentelen byra Erdelt, jo volna hogi felnek az Ur Istent és az Isteni igasságot keouetnek, Im lattiak az Ur Istennek rajtok nilvan valo haragiat, de nem eosmerik, ez féle hamis haszon keresesnek ez az giuolcie, jay az ki predalsz mert ismeg meg predaltatol.

Salus conductust ennekem semmikepen ne kery mind addig, migh vegeznek veled, mert ha kuldenenek, annékul tehát feol nem mennék, és az mi dolgunk ismeg messze haladna, annak pedig sok okai vadnak, miért nem mennek feol, de feo oka az, hogy nem akarnam tisztesseges fogsagban ejtenem magamot, meg tartoztatnának otth Pragaban az valaszt varassal, ott tartanának egy vagy ket esztendeig mint az eleot, és az mint nyári pallal is cyelekesznek, Awagy oly dolgokatt vagy walaszokat kivanhatnanak enteolem, az kit en meg nem miwelehtnek, vallion mint jwnék ide vissza, azért semikepen ne teorekegiel az salus Conductusert, mert bizon nem megiek mig nem vegeznek veled.

Keried te az tiedet agia meg eo feolsege, es tetessen teorwent es igazat szolgálí feleol, Az kik az te rajtad illien goalazatot teotek, es el veottek az tiedet

Micioda az tied, locumtenens uram eleot, az urak eleott 1. augusti meg mutatad, Bizonsagotis szeodetek most kit feol akartak vinni neki, es eleg bewen meg bizonitottad hogi az mit el foglialt az camra, Illies hazatol meg valwa mind tied, de az camra az magyar országnak teorwenie ellen, nem hagia ki az posoni captalannak, azért paranciollja meg eo feolsege locumtenensnek hogi ország teorvenie zerint adassa ki es hozassa feol eo felsege, abais meg latia micioda az tied, nam az poganokis helt adnak az bizonsagnak eo felsege keoreszten fejedelem lewen inkab helt ad neki: legi erte hogy hozassa feol abolis meg lattja az igassagot.

Az hol azt mongiak, hogi ninch az newed az lewelekben, Arra azt feleld hogi nem kered te az animet, hanem az tiedet, mert te az tiedbeol egi forintot sem keoteotel ennekem, sem masnak, ha penig én az tiedet elkeolteottem vagi magamnak vagi masnak joszagot vettem vele, aban neked semi büned nincs, es azzal az tied el ne veszhet te teoled semi teorveniel sem igassággal, ha az hazassag kötele mellett birt az én jogommal és jeowedelmimmel, azal azért el nem veszhet az tied.

Aztán irott teorweni vagion az magyar ország decretomaban erreol hogi jország es marha dolgaban az hazasok zwnten mint az idegenek ollian igassagal vadnak tripartito: decreto pars titulo: 110.

Ugian ot titulo 110, ha az felesegenek, penzen, vagi aran es ezust miueuel az ferie jóságot venne maganak, vagi maga joszagot az felesegeiebeol epitene jo hazat, molmokot, halastokat epitene, vagi joszagot váltana ki felesege penzewel, tehát ez azal el nem vesz, az felesege penze, hanem ha el keol az uranak joszagaitis adni, de mind meg adassek az felesegeie:

Azt pedig azok tartoznak meg fizetni, az kik az ura joszagat kezehez veottek, Decreto tripar: par. 1. ti: 67. es titulo 60. Ez eleott soha igassak es teoruenjel el nem mehetnek, hanem hatalmasol ezekett az suplicatioban vgian be irassad. Item hogj senkjnek feleseget az vra josagabol kj ne vethessek, hanem lakoheliet es mjnden igassagot meg agiak teorweny seorint, pars 16 tit. 19 et 30. Tegedet mjnd az tiedbeol smjnd az enjembeol kj rekestetek, the az ország teoruenje meg tartasa semjt hatra ne hagi benne.

Az en dolgomat cyak ugi solicitald, hogi eo feolsege, keoreszteni es kegies szwel gondolia meg az en vetkemett, herceg urunk theorekedeset: az egesz magyar orszag teorekedeset Enni sok niomorusagomat karuallasomat, vegie el haragiat rolam es agion kygelmes valasztott: Ezen legi es erre igazgasd minden utadat de ugian irwa agiad be ezeket az titok tanachnakis, Unferziagktnakis, Cyaszarnakis.

Ha mit igrnek meg adni, ugian meg akariad erteni, mit adnak neked, es mit ennekem. Licauaba neked nem 18. ezer forintod vagion, hanem mjndenesteol tjed es holtodig eo felsege el nem vehetj teoled, the semjkepen ebeol az Camra itiletire hogj magadat nem hagiold, mert nem azok az orsag biray, hanem neked ellensegid azok weotek el mjndenedet, hanem eo felsege latassa meg, az orsag eskut byrajauul, nem pispekekel sem Camrasokal, az igassagod vagion benne feol ne veod az 18 ezer forintot, jól tudom azért hogj most sem adnak meg, egj nap meg halliak, hogj veottek az haiduk.

Az Rewai Márton joszágátis vagy adatthná meg eo felsége, vagy aztis ugian azkor latassa meg eo felsége. Az Suran dolgat talam meg most eleo ne hozd, hanem ha vegezneken veled, hogj tejs fel mehetnel, es ott lehetnek bator mjkor teoruenjel meg lattiak, mert felek raita hogj nem tudnatok az sentenciat el bontanj es semjue teonnj, mas az hogj az mostanj valastban benne volt, hogj Bosniak Tamast mj eolegiciuk meg, es hogj zaz ezer forintottjs agiunk. Maragi ezen az igaz vton meg azoknak az eo zwek az Eleo Isten kezeben vagion, ha meg akarja adatnj vele, senkj ellene nem al, neme mi sem mehetunk towab, hagiuk az Vr Istenre es az eo zentt akaratiaira magunkott, cyak hogj agiak magan az mjt neked akarnak adnj, magam az mjt ennekem, mert nem jo volna, ha az tiedet adnak nekem.

Az mit itt niugotal ismeg ki veszik rajtad, nekemis eoleg nehez hogi egiedeol vagiok, csak ninchis kiuel beszelliek hanem nap estig valtig oluasok keniuekben, de ha az Ur Isten reank bociatta ez ustort turiunk bekessege, Ez csak adig leszen mig eo zent Feolsege akaria, azért ne sapologial, neis teoreogiel, tugia az isten minek hogj keol leonni mind az fazokasnak az sar zwnten vgi vagiunk miis eo zent feolsege kezeben, am egübekis valtig futnak, hazokbol ki kergettik eoketth, ha az historiakot meg olvasnák meg talaljak, hogy minden derék veszedelem eleott igi mereoltak el az hamisságban, hátra vetették az isteni feleimet, az utan el jut az veszedelem, az teoretet el nem fogiatjuk mert Isten ustora, cyak heaban ontjuk az kereszten vert es satolljuk adoztattjuk az szegin keosseget.

Vegy ennekem ot pragaban egj seor nadragot az minemeot szoktam viselni seotet seoderiest vagi hamu zwnieott hosszu legien mint az teobi, nem szoktam az poszto nadragot viselni.

Katho irt ennekem egj lewelet bator az en szolgámat hordoznad veled mert az esesb katonal, meg tuta eotet, pomoti asszont cyalni, im mostis kato nem veszi eszébe mireol irtam hogi meg kövesse az en szolgámat, maga bátor az en szolgám keouetne eotet meg mert am megis futamtata, az te hatad mege buit eleote katto, oztán mindennap kecieris feol ultette az Szamárra, de hogi megis eo keopiesse meg: ez am az kitt az vizre viznek es szomjan hozák haza, mond keozenetemet neki es tanollion az en zolgámtól.

Az keoresztet ugian olliant cinaltass es azon esztendeore az mint az tied vagion, az mi keoresztunknek emlékezetire cinalatam, csak hogy az crisztus keze alá írják az en neuemet: az itt valo eotves nem mert eleomben kerülni, rea izentem az poharert, igen tagagia, hazug es rossz ember, leuelet keol venni az eotvesteol az ki meg cinallja, hadi lassa miért cynaltak, az vaidanak fl. 13. ezer es 500 magyar forintot attam makot holnap agia anni jeovedelemmel kezunkbe az ki teszen fl. 1500. Es arra felelt ha nem akariuk tartani vissza agia az penzt, most az giulesre nagi szuksege volt reá; 150 loual 60 drabantal 40 kociwal ment az giulesre 20 ezer forintal alig eri meg, az Ur Isten elteszen es tarcion meg vezerlien es igazgasson, az eo szent akratia es irgalmassaga zeorint, amen

Salus conductust ne kerj nekem, mert bizontalanra bizon oda nem megiek

Az posoni bizonsag ki nem adas feleol panaszkodogial

Az tiedet keried

Ennekem hogi kigielmes valasztot agion az en suplicationmra solicitaltasd, utol-szor az mit adnak veod el

Licaua dolgat es Rewai Martonét, az ország birái, nem camarasok lassak meg teorweniel locumtenens eleotth

Ezt ha meg miuelik, az salus conductust agiak meg, Hodolint szabadeciak feol legien howa mennem nekedis holl meg maradnod: Az meg keouetestis feol veogied, modot talalok abban.

Jol mivelted hogi az pal pap leuelet vissza kuldeoted, mast irtam neki, kiben meg mutattam hogi nem jo valaszt es kertem hogi most segellien Zuhai ha segiteni akar, de bizon eo irta eztis az valaszt Unferziagtnak mert jo valasztot attak volna mostis Igaz az hogi nem keol hinni ellensegenek, az en zolgamnak bizon jo newet attak hogi eois Zuhai.

Az parancolat massat im meg kültém az kiben cyaszar maga vallia hogi meg halgatast kertem, es eois azt atta mert iria hogi feon maragion

Az citaciot, massat külte octauia uram, mit irt az herceg Unferziaknak az titoktanachnak, magunk sem tudunk igazban eleoll samlajni de velem hogi az en irasimbol szeottek ki, ebben most meg lattam, hogi posonbol, azok az kik engem meg halgattak, ugian igaz az mint Istwanfi ennekem meg monta volt ugian posonban, hogi azt irtak hogi nekunk ugi tecik hogi bunes de nem mindjaunknak, az teorveni fogja meg mutatni ha bunöse vagi nem.

Az utan personalist kuldeotek feol az ország keouetsegen hogi teorekedjék meletem: az arollo mind eo zeorzeote oztan ezt pragaban hogi tanachbol fogatak meg balasit dobot Azert hiwassanak feol és fogianak meg.

Erre rea vette az utan locumtenenst is hogi ollian informatiot agion oda fel. Meg keolet ennek lenni hogi feolfeodeogiek az eo hamisságuk, es az melto ustor utana keouetkezek, Az mini hamis es Isten ellen cyaszar urunk ellen teott az camra, tiz vagi zaz aniat fizetnek most vele ki, annakül hol az gialazattja, hogi pogantol keol igassagok otalmara segetseget kerni.

Kerlek ir mint vagi es mi hirek vadnak odais Az Imperium segetsege azt hiszem hogi ollian leszen mint az Esopusba walo furi, az ki az gazda buzajaban lakot fiaszol, hanemha papa ad teob segetseget de job wolna igassaggal es szep zoual eleit veonni hogi nem kereszten vert ontani: Az szegin Palfi Miklos szava, valamire de masra tartia az Isten az magiarokat, jok volnanak az teorek ellen de im semmire nem keollenek.

Az pragai gazda solicitatorsagatul menekegiel meg, az igen sokal ados kitugia menit kerne raitunk, legi vagy 3 hetig ott, es jw ala mit keoltetnek heaban veled, Hadi Nemet Janost ott, kett renes forintott szallast asztalt tartanak neki egy hetten.

Salus conductust nekem ne kery mert feoll nem megieik Azoknal, akar menit keoniergenek is, mint az keosziklának cyak anniat teonne, meg kemenjetette azoknak az ur Isten az szüweket, hogi mutassa hatalmassagat rajtok:

Hanem vegez te velek, adnak meg Hodolint, Surant, bant licauat, posoni hazatt zentgeorgi szeoleoket etc. Ereouel semit el nem vehetunk teolek, utolszor. Arra is rea menj, agiak meg azt mig igittek, de zaz ezer forintot ne igird meg: es itt ne emlekezzel arrol, melikunknek agiak, mert az mint Octauia uram meg irta ennekem, cyak igi vagion az valaszt, hogi eo felsege nekem meg kigielmezett, es Hodolint megagia etc. Te rolad ninch emlekezett ki az teorveniert es the ereted igen jo, mert en tudom hogi en velem erros valasokat tetetnek, jollehet azt en visszavalhatom mert ereovel keolet meg miuelnem, de job volna ha semi valaszt nem miuelnek.

Azert tarciuk meg es oltalmazzuk a te seomeledet ez fele keotelessegteol, hogy szabad legy, am legien csak az en newemre tudom en oztan mit keollessék az te igassagodroll miuelnunk, im latjuk hogi semi nem fog ezeken, azert utolszoer veod el az mit meg adnak cyak ne keotelezzed magad semeliet meg, es ertch octauia uramtól és kanné asszonyomtolis beleole, de ha latod kemensegeket, veod el az mitt adnak az utan feol megiek de adig nem megiek, mert nehez volna vissza jünnem ha nem vegezhetnek.

Az morwaiakis az mint lésznej irja azt talajtak hogi nem vehette el volna hodolint.

Az magyar orszagi joszag im latod veszedelembé, pusztulasba vagion mostis golnociot hogi meg vettek sokat vagtak le az szegin varmegie nepeben, ez am az artatlan keoreszten ver ontas, bizon az Ur Isten cyudat fog rajtok miuelni, az feguieris jo, de szep szo is jo volna, az keosseget keollene szanni, bastanak ezen lengiel orszagon vittek mast penzt altal, azt beszellik hogy az frig zeorzes veghez nem megien, cyak azert tractaltak bastaua, hogi udeot vonjanak vele, teoreok segetseget vartak, eok azt akarnak hogi az oda feo valo haidukis eljarhatnanak ott dolgokban, es itt eokis bastiaival karsaban teoreoketis bociattak .800. janciar Lipai Balazst bochkai eolette meg mert eo ellene volt, bastanak reafelejt volt hogi meg eoli, Horvath Gaspar iria ennekem hogi varsouan az giulesben sokan vadnak az lengielek cyak hajdw fizetet vagion 10. es hogi magyar keouetekett varnak oda, velem az cancellarius tanacia, El jutt ez vilag vege, egik nemzetseg masikra fog tamadni im papais micioda keotest cynalt az euangelium ellen, az mint Z:dauid irja

egiebe giulenek az kiraliok es fejedelmek, tanaciot tartanak az Isten ellen es az eo Krisztussa ellen, de az ur az egbeol meg cyufola eokett: Im az szegin porok tamattak az orozlaniok ellen, Az Ur Isten tarcion minden jowal meg, es agia eo zentt feolsege lathassalak jo egessegebe.

Ex Scauinia. 7. febr. 1605.

Ilieshazi Istwan

ÖNB Cod. 8666. 54r-56r.

29

1605. február 23. Prága
Pálffy Katalin Illésházy Istvánnak.

Zolgalathomot irom kegnek mintt zerelmes vramnak, kivanok az Uristenteol kegnek mind testy, s lelky jokath megh adathny: Ez elottis irtam volt kegnek inneth Pragabol egi levelet: azerth kegn mostan ezt akram chiak tuttara adny: hogi az Tytok tanach tegnap egi hete mult ell, hogi az eo tetczeseket el uegeztek: es Carduciusnak eliben attak hogi eo proponalya az eo deliberatiokoth chiaszarnal: de mind ez ideighis nem proponalhatta, ez ffarsangban valo wendeghsegh es reszeghsegh miat: hanem immar most vannak raitha hogi chiaszarnak proponalyak: Az titok tanach io informatiot adot: ha eofölsege megh maradna raitha: es az Vnferozogt ezert nem weztene, kinek az massat is megh kulthem kegnek: Tegnap Vnferozogtall zeomben woltham, es eo mostis vgi zoll mint Camorass: azt monda hogi eo fölségenek azon vagion neheztelese kegdre, hogi azt a sententiath nem mongia kegd igaz sentenianak, az ky nem birak opiniyabol hanem vgian votumbol lett megh (vgi az minth eo mongia) tehat ezek az birak hamissan eskuttek volna megh, eo nekik lölkökbén iary, Es hogi kett heft eleottis Istvuanffy ide külte supplicatioth hogi az Sententiaerth 20. eozor fl. adgion eo fölsege: es Leszeniey monda neky, hogi opinioból chinaltak azt az Sententiat: de ighen banta azt: hanem azt monda hogi Votumból lett megh ez az Sententia, nem opinioból: gazda is monda neky, hogi Joo Janosis atta volna ezt a Votumoth kynek semmi joga leheteth, mert eo teobbeot vetet eo fölsegenek hoginem mint kegmeden keressyk: Enys montam hogi 4 vagi 5 ember nem chinalhat Sententiath hanem az eghesz orszagh: De en nekem az sentiawal ninnen semmi dolgom? Miert vettek ell az enimet minden ok nekeol es teorwentelen, ha en senkinek semmit nem vetettem; es eo arra azt monda, hogi en kegnek mindent vallottam: es hogi az en newem edgik donatioban sinchen le irwa: de hogi chiaszar resolualta volna magatt, hogi minden megh adattya az mitth meg bizonethatok: en arra azt mondám, hogi en elegendeo keppen s Angusti Locumtenens eleot, mivolt az enim: es most clewen bizonsaggalis megh bizonitottam volna: de hogi Posoni Camora megh tiltotta hogi

ky ne adgia az Captolon. (*margón*: hofi enim) Oztan Hodoninról is zoltam neky, hofi arra az magiar tanach semmi tanachiot nem adott hofi el vegiek: de mind azon által minden terweny nekeol egi mandatummal el wettek: erre azt monda, hofi Hodoninba se irta be kegd az en nevemeth: chiak az magaeth Leszeniey azt monda erre, hofi Hodonintis aszoniom pinzen vettek kyt meg bizonettya elegendeo keppen, es kegméd obligatoriawalis, kiben keoti magat hofi miheot be iryak az Groff Hodonint hofi mingiarast ennekem be irattya az orssagh konywibe kegd: az gazda kedigh azt monda, hofi adiak meg ciak ennekem az hettzer valo zaz eozor fl az kyt en meg bizonitottam hofi ennekem wolth: tehát en nem gondolok az varokkal ebben mingiarast meg akada: es monda hofi abban kell töröködni hofi uramoth ky hozhassam, es azutan mindenek ioll leznek.

En arra azt mondam hofi ne gondolya azt, hofi kegd addigh ki jeoyen meg nem lezen howa ky jeonny: mert nem akar k: senki sellere lenny, az mint en immar 15 holnapot fogwast woltham: Azutan ayanlia magat, hofi eo eorömost zolgal az miben leheeth: Az k: leuelytt, en meg nem attam neky, mert ha en ezt az leueleth meg attam volna neky, ismegh zinten ugi jartham volna vele mint tawalj: mert az elöt eo köniörgöt ennekem hofi en kegnek iryam: hofi kegd semmit ne indichion hanem bekewel legien, merth az Isten minden iova adgia dolgot: de mihent meg adam az k: leuelytt neky azonnal el biza magat es nagi artasunkra wolth az az lewelly: Azert im ismegh visza kulthem kegnek az leueleth, mert nem io most az embereketh fölöttes simogatny, Hanem im az minemeo leueleth kegd zowaiwal be akarok neky adathny, ha szuksegh kiwanny fogh, massath kulthem kegd:

Itt en latom s eorthem miben vagion az dologh, es ahoz kell magunkoth rendelneonk: Az mitt salvus conductus feleol iry: annak mind eggiut lez wege, mind az josagh meg adasnak es az Salvus conductusnakis: Immar ma hofi itt vagiok 2 1/2 hete vagion es ez farssangh sok akadikoth teott dolgunkban: de hiszem hofi jobban fognak hozza niulny: az még az varassnak modgiat latom, tehát addigh varny fogok:

Octauia uram es Canne aszoniom eorossen kernek hofi meg varyam az valaztoth: Azert az titok tanach azon vagion hofi en itt letemben wegezzenek welem, hofi Camorara ne mennyen teobzör: Megh latom immar mire vezerly az Isten mind eokeoth, mind bennunket: Hyrunk most itt semmi ollias ninch: hanem azt mongiak hofi az haiduk innen Lewa feleol ismegh visza mentek Bochkaihoz: es az Bastanak kett postayat az kik leueleketh hoztak meg eoltek, es az leueleketh el uettek: Bochkay valaztiath az mit kiwan ide meg hoztak: az melliet k: merth ertt Nyary Pall Uram leuelebeol: az melliet Chiaky iry neky: Itt niary Pall Uramnak semmi niauolaya ninchen: es valtigh vendeghlik: es az chiassar fizett erette az mitt keolth: immar audientiayais wolth, es elis bociatta wolth: hanem ismeginten azt vartattak wele, migh Bochkaitoll meg jeon az valaszt. Hanem most adot esmegh egi Supplicatioth be: hofi ha el mehete immar, avagi meg his touab varyon,

mierthogi megh jeot Bochkaitol az valaszt: Az uristen eltesse es tartchia megh kegmedeth minden iowal: es adgia hagi hamar valo napon io veghe lehessen az mi dolgunknak.

Dattum Pragae 23. Februarij. 1605.

Pallffy Katthalin

Az kegne 3. leueleytt attak itt megh ennekiem Pragaban: ha mit teobböt fogh irny kegmed ide: chak Bechben kell vinny, onnan bizoniosban megh hozzak.

Canne azzoniom ighen giors, merth inkab minden heten kett leueletis iry ennekiem, kegnekis kulthem bennekin eginihanyath:

Ezt az irast kit kegne kulthem, ighen titkon vehettem ky:

Az mi kedigh azt illety, hagi kegne adgiake vagi ennekiem az mitt megh adnak arra ennekiem semmi nezessem ninch: chiak adgiak megh: akar mellikeonknek adgiak: Merty tudom azt hagi nem az eoweketh adgiak: hanem az mi teoleonk eluett Jozagunkoth adgiak chiak megh: Ennekiem chiak arra volna gondom, hagi az Uristennek segitsegebeol mind az k: megh jeoweseth, mind az Jozagnak megh adassath az mint jobban lehetne uegezhetnem hamareb iomodon ell.

Ez leuely adassek Illyeshazzy

Isthuan Uramnak Ennekiem

Zerelmes Uramnak

ÖNB Cod. 8666. 41r-42r.

30

1605. március 10.

Beici János Illésházy Istvánnak.

Zölgalathomat ajánlom Nagysagodnak mint Uramnak. Az Wristen eo szent felsege agion Nag: minden dolgaiban io egesseget es io zerenchet. Tovabba en feleolem valo panaszolkodását Nag: immar ennehani lewelben lattam. Az uristen latia szüemet és az emberekis tugiak hógiha en raytam allana az nagisagod dolgainak veghez valo meneteli, egi oraban kesz volnék mindenemet valami keuesem ez vilagon vagion erette el hadnom, es ez orszagbol ky mennem, tan mit hasznalhatnek nagysagtoknak vele, de iol tugia Nag: eleiteol fogva hagi en raytam igen kewes alatt az Nagisagtok dolgaiban, es az Nagisagtok sok karaban és romlasaban ennekiem mi hasznom vagion egyeb hanem naponkent való sok karaim es fogiatkozásim, sem egi fele sem masfele fejemet nem tudom kihez fognom és nem tudok kihez folyamodnom Isten utan senkihez, mert ez világi embereknek es az feoldon valóknak látom az ő sok gonosságokat, iregysegeket, álnokságokat, terwentelensegeket minden igassagot és igaz tervenyt hatra vetven cak az chalard vilaghoz nem az igassaghoz ragaszkodtak az emberek. Az bozini ház engem sem urrá, sem kevésbé nem tet,

ezután sem teszen, sem feo emberré nem lettem utána, cak vagiok benne mint egy polgar hazban ha valahonnet idegenj nemzet jw szinten ream szál mint egy polgár-ra, meni hasznom ez ideigh belöle volt három anni károm és keotsegem, bwen haborusagom miatta volt, mostis eremesben laknám megjARBelen hogi semmint it az polgárok között, ha mogia volna és egieb lehetne benne, és mig az előtt az bozini házát nem láttam mind buzam keötsegem mindenem teobb vott hogy semmint most vagion, ha wram Nagodnak az en kewes marhamnak es jozagomnak el hagia-sawal Nagsagodnak sok karay es meltatlan sok bantasy megh ternek, cak Nag. pa-ranchollia egy oraban en ezeket mind fel hagiom velem, es mostis cak felesegemre, gyermekimre ne volna gomdom es az Nag. dolganak io vege varasa ne tartoztatot es ne vartatot volna edigh regen mast gondoltam volna dolgomrol es mas állapotban foglaltam volna magamot. Bizoni gyermeksegeimteol fogwa nem azért zolgáltam Nag: hogi az Nagisagod jo tetemeniert kit gyermeksegeimteol fogwa Nag: vettem ha-ladatlan legiek es nem cak ezért a remensigert az kyben Isten wtan es Nagisagod vtan vagiok, hanem jobakot es nagiobakot vartam es remellettem Nagtol, minthogi Nag. mindenkor io akarattal es segetsegel volt hozam minden swgsegimben mind gyermeksegeimteol fogwa, kyt nem tagadhatok, enys azon igiekeztem mindenkor hogi az én tehetségem és kevés okosságom zerent mindenekben vgi zollgálliak Nag: hogi kedwe szerint lehessen zollgálathom Nag: elett, de ha vgi nem lehetette az en zollgalathom Nagnal azmint kywantatot volna, Nag. ennekem megh bochasson, ahol azmint teolem lehetet es az myre elegh voltam sem eyel sem napal nem kymellet-tem magamot az Nag. parancholattiatol es zollgalattiatol mykor my ideye vott es az-myre elegh voltam. Azt nem tagadhatom hogi az miben vagiok isten után és Nag. után vagiok, mindenekben, de bizoni ennél jobakot és nagiobakot remellettem vol-na, ha az uristen az gonosz embereket nagsiságodra nem bociatta volna, de az go-nosz embereknek iregisegek, hamisságok, gonosságok hamis terventelensegek zer-zek ezt, azért bekessleges szíwel kel szenvednünk es az uristenteöl kel varnunk. Lam immar ennehania az opinios zententiazo vrainnak clege megh bwntettetet az my-nemeo mertekel Nagnak eok mertek azonnal mertek conekeyekys, az kyk megh ide hatra vannak, azokys naponkynt feyekre varyak az bwntetést. En azért ez wtanys az migh elek es az mivel elegh vagiok, eremest zollgalok Nagisagtoknak, cak hogi elege megh haborodot azon lelkem, hogi Nagisagod illyen ketseges hozam es illyen hala-adatlannak itel. En uram mit segethetek awagi mit haznalhatok Nag: az en sok ír-simmal, azmikor sokat irtam Nag, azt találtam magamnak vele hogi haragot ide-genseget zerzettem magamnak vele, azmyt en Nag. irtam, jo vegre irtam es azt irt-am az myt halottam, ertettem az emberekteol, es mindenkor Nag. igen megh ha-borodot irasomon, es ugi talaltam azt hogi job Nag: semmit nem irnom kivel Nag. megbantodjék és haborogjék, kyt azonyomnak eo Nag. megh mondom tudvan azt hogi Nag. az én írásom nélkülis elege megbantatot és elég nagi meltatlan habo-rusagot szenved kit sok ember ilyen bekessleges szíwel el nem szenvedhetet volna és turhetet volna sok ember mind egy kepen mind maskepen megh hót volna erette, mas az hogi tudtam azt es lattamis, hogi it valo dolgok feleol ennalam nekulis az Nag. attiafiay es kewes io akaro barati mindenecket megh irtak, mas okais vott az ky

engem az irastol megh tartoztatot, azert Wram ha az en irasommal en Nag. valamit haznalhatok, en eleget irhatok, de nem ismerem semmy haznat, azert Wram csak Nag. mongia megh miben zolgalhatok, haznalhatok Nag. azmyre en eleg hagiok Nag. en bennem megh nem fogiatkozik, en mindent hatra hagiok erette es azt celekesem, azmyt Nag. paranchol, csak legien valami hazna. Az mi a levelek megh nem küldeset illeti ennekem Asszonyom eo Nag: azt irta vott hagi csak ezwe zerezem az leveleket es mikor Nagisagtok bizonios embert küldi erette az kezeben agiam, en ahoz az Asszonyom Irasahoz tartottam magamot, az mi enalam vott mind egi taskaban raktam és varottam vagion fel eztendeje, en teolem senki nem kerte, sem irta nagiságtok ki kezeben agiam ezért valamikor erte kwld Nagysagtok es valaky kezeben parancsolla adni en azt kezeben adom. Az Rakoczi wram ados levelet az Nag. irassa es parancholattia zereint im Ezterhas Gabor wramnak kezeben attam at Bozinban. Hagi Nagisagodnak az it valo rendek es allapatok feleol nem irtam awagi nem irok, abanis bizonios vagiok, hagi mindent joban tud es ert Nag. en nalamnal, es my suksegh Nag. hasontalan irasimmal es sok sommal bantanom, ha ez nekulis tudom, hagi Nag. igaz eleget irnak es mindent iol ert. Mi csak veszedelmet pusztolast várunk mindennap fejünkre, mind alol mind felliöl, ha Isten nem kenyerül rajtunk semmi jot nem remelhetünk megh maradásunk és országunk megh maradása feleol, felco hagi az két ellenkező köözet terek kezeben ne jusson országunk ha az kegielmes Uristen nem kenyerül az szegeni magyar nemzetem. Igen hirdetik hagi eo felsegenek sok nepe, hada jw, de igen lassan es kesedelmessen jwnnek, az kik jwnekis zaz, ketzaz, csak pusztétnak hol el mennek. Im most varnak ket zaz fegwerest, Kolonicz wram ismegh Vywarban zaladot Lewarol es Zolyombol mind fel hatta oda az vegeket, csak az zegeni varmegiekre kyaltnak hagi my insurgallywnk viritim, nepet agiwnk az fidelitas mellet megh maragiwnk mind vegigh, mint hagi az eleinkys megh marattak, de azert eo felsege abani modot nem mwat, mint maragiunk megh es my mellet.

Sok ember emlegeti most Nag. cz országban, kellene most ha volna valaki mind eo felsegenek mind az országnak az ki tanachot tudna anni mit kellessék az pártolásban eo felsegenek cselekedni. Azmint mongiak az papa akart valami derek segetseget kwldeni, az papays nagi hertelensegel megh hot, mert azal akaryak az torokot fel inditani, hagi az papista hitert tamattak fel az magyarok, nem az nemeteknek sok gonoz celckedetekt, orsagunk pustetasaert es sok Istentelensegert, ollian hir vagion hagi vgi megh remult az nemet nemzetseg, hagi nem cremest jw most Magyar orsagban hadakozny, hanem arra gondolkodik, hagi fellieb mchesseni es marhayawal howa keotczhessek, ha ezek az felfeldick valahogi megh verhetnek Bastat es nem kesnenek es az haydwsagh es egiebek az kyk velekk vannak nem kesnenek es nem dunanak kobollananak csak Isten tugia my kwetkeozzenek adigh migh az nemet ereo alla jw, talam megh Bechen felliwlis. mind el futna az nemet nemzetseg eleottek, mert valaky fel tamadhatna es kardot keothetne mind ellenek tamadnanak az nemeteknek, csak ide Posonihoz zalhatnanak taborban es az teorek valami impedimentomot nem zerzenc, de ky tugia azoknakys my vagion swekben, most scp sott nywtnak es ha gcozedelmet

vehetnek es megh felesednek, kezdik azokis orsagwnkat el venny, mint Janos kiraly fia idceyeben Bwdat es teobeket, de ezek mind az Uristennek el vegzett akarattiaban alnak, cö zent felsege tugia mi vegre indetotta megh az magyar nemzetet és mi leszen az vege dolgunknak hazánkknak. Im Napradi wram el mene Forgacz Sigmondal Bochkayhoz, ha myt vegezzetne es ha oda bochatnak az partosok de azmint mongiak, immar igen Tapochan fele jargalnak az partosok. Azonyom feleol semmy byzoniost nem halhatunk, minthogi vagion dolga Pragaban, velem hogi ismegh cak vontattiak az Nagisagtok dolgat es remenisegel tartiak. Az Vristen vezerele minden jo vegre vtat, sok faratsagat, santalan karat, keottseget. Az Vristen tarcha megh Nag. io egessegeben sok eztendeigh.

Datum 10. Marcij Anno 1605.

Nag. Szegen zolgaia

JB.

ÖNB Cod. 8666. 116r-117v.

31

1605. március 16. Prága

Pálffy Katalin Illésházy Istvánnak.

Zolgalathomott ayanlom kegnek, mintt zerelmes Uramnak kiuanok az uristen-teol kegnek minden testy el lelky jokath: Az kegd egessegeth ighen örömetst akarnam hallani mint vagion kegd. Merth immar reghen nem volt leuelem kegdmedtöl: En immar eoszel kegd három leueleth irtham Pragabol, nem tudom ha megh vitteke kegnek a vagi nem, mindeniketh Hodoninban kuldettem: En meghis itt vagiok Pragaban, merth az el kezdett dolgott nem eoromest akarnam immar felben hadni, hanemhogi imar lenne veghe egiszer: Az titok tanach az mitt vegezet volt ez előtt, azon keppen az Hertzegis, az az melinek masat kegnek kultem volt, az eleobbeni walo leuelembe Azon az chiaszar meg nem akart maradni merth azt monta, hogi az elest kytt az varokbol ky hordatot Unferezagt nem az eo hireuel sem akarattiabol miwelte: es co magara nem akarya venny, hanem ha elhordatta Unferezagt, hatt fizesse megh minekeonk: De hogi en az mitt igerthem az 150 eozor forintot azt megh adgiam neky. Es igi az Varokott eowis mind megadgia. Unferezagtat kerdette hova tette es miert miwelte hyre neköl: azt monta hogi Wyuarban Comaromban, es Eztergamban hordotta: Azert ha azt nem miwelte volna, ehel holtak volna meg az chiaszar zolgay, es sok pinzert kellett volna nekik bele zörzöny az elest: Hanem oztan ismegh tanachiot tartot rola az titok tanach es megh hatta az chiaszar, hogi Unferezagtatis oda hyak es hallia eowis mitt wegeznek: es arrolis zamott adgion howa tette azt az elest: Immar most utolszor az Titok Tanach azt vegezte, hogi en 120 eozör forintot adgiak az chiaszarnak, es hogi ha Isten kegd ismegh megh hozza, tehat Unferezagt ismegh wegezen kegdell az

cless felöl: es az chiaszarnak eztet be attak: de Unverezagt, mind addigh köniörgött az chiaszszarnak hogi raita ne hadgia az elesnek megh fizeteset, mert nem az maga szükségére hanem eo fölsege haznara költette

Mert ha raita hadgia ezt az terhett, tehát mi megh foghiuk eo raita venni: es oztan az chiaszar megh engette neky, illen okkal hogi mindenreol zamoth adgion howa tette: Mi kediglen hogi az 120 eözör fl. megh adgiuk: es az elesertt 30 eozör forint lezalljon az masffel zaz eözör forintbol: Az mitt kediglen az Camora elwett az varokból, mind pinzre zamlaltak fell, tezen 159 eözör fl. mindenesteol erőwel semmit nem vehetünk: egieb keppen az mimegh az varokban megh vagion, meg adgiak: mind az varokkal egietemben: Elegeth ciudalkozik minden ember raitha, hogi chiaszar hyre es akarattia nekeöl illen nagi dolgokath merthe Unferezagt chiölöködni. Az varakotis hogi Henkell Lazarnak atta volt: azis nem az chiaszar hirewell es akarattia volt: Az chiaszar chiak chiudalta es az feyet tekerte raitha: es kerte az chiaszar teole, miért miwelte ezeketh hyre neköl: es azt felelte az chiaszarnak, hogi azért hogi latta hogi ki nagi Ur es sok vagion kegnek, es hogi eo chiaszarert kezes, es azt akartha ky fizetny az eo kezesseghet az mi jozangonkból: Ha kellet volna az jozagh nekeonk, tehát tettuk volna le Henkelnek azt pinz erette: es váltottunk volna hozzánk Henkeltől.

Illyen istentelen valasztot adot a chiaszarnak: es az chiaszar chiak az feyet tekerte raita: es ky keolte eleole az aiton: Azon eyell Unferezagt mingiarast megh betegcolt, Most immar oly ighen betegh, hogi megh az zowat sem erthetik: az Doctorokis mind ketseghben vannak fölőle hogi megholyon: immar Isten kezeben vagion mitt miwel wele: Az chiaszar megh 11. napian Marty, ky atta az Resolutioth Carduciusnak, hogi Unferezagt elöt megh olwassa, hogi tudgia es erchie az chiaszar akarattiat: es hogi ezutan immar semmi akadckoth az mi dolgunkban ne zörözzen: az elesnek megh fizeteseth megh engette neky: Immar Carducius háromser volt nala, de semmit nem zolhatot wele: mert sem holt sem elewen: hanem ismegh ma adattam be egi Suplikatioth az chiaszarnak hogi adasson valasztot immar: es Carduciusis ma fogya chiaszarnak megh mondani, hog Unferezagtal semmit nem zolhat es nem vegezhet: Immar az chiaszar modoth ad Carduciusnak mitt miwelyen benne. Mert megh hatta volt Carduciusnak chiaszar hogi mindgiarast Unferezogtnak megh mongia chiaszar resolutiojat es annak utanna ennekem adgiak irwa az csiaszar wegezeseth es semmit ne keslieljenek, hanem mindgiarast el bociaassanak: de mindezt varták hogi immar im holnap megh könnyiebbel Unferezagt, de immar lattiak hogi inkab minden nap nehezben vagion. Azertha ennek az eo betegsege es Carducius beteghsege nem tartoztatoth volna ez ideigh az mi dolgunkath, hatt eddigelis mchettem volna immar innet: de hizem az Uristent hogi immar ez heten veghe lezen: chiak oztan hogi az Saluus conductust kell irnya Bechben az hertzegnek leuleketh es Morwabann is az Capitannak, hogi az jozagokoth megh adgiak: Es azonnis kell töröködnem hogi az fizetest terminusokra hadgiak: mert egizers mind azt megh fizetni lehetetlen dologh: az mostani vezedelmes es haboru ideoben, keöltsen sem jozagra nem fogh talalhatny az ember pinzt, minekconk penigh ninch. Az minemeo hyrek itt vannak, ugi vagion hogi

minden heten kettzer jeon posta es Curierok is jeönnnek, de ugian nem mindenkör bizonioss hirt hoznak: Most Christoff von Puchon jeot postan Basta taborából, mind az eghez zolgalo nep kuldette föll, hoga ha az chiaszar 6 hetigh fizetest nem kuld nekik, hoga mind elmennek es hoga valahon által mennek Magiar orzagon, Morwan, Slezian, Austrian, mind el rabolnak es el egetyk Tegnep volt audientiaya chiaszarnal Puchomnak: Immar most kezetnek fizetest nekik es megh kuldik. Mongiak hoga Basta nagi pustasagoth miuelt oda, es hoga Tokaytol fogwast Epperyesigh falukat, kastelokat, min el egettette volna: az nepeth le vagtak volna maid 6 eozorigh: Basta azert menti magat chaiszar elot, hoga hire nekeol miveltek az fegiweresek, de az kin megh eset, annak elegh yay. Aztis mongiak hoga az Banniak mind Boczkaihoz hodultak volna, olyan hir jeot vala, hoga immar Turoczot Lyptoth, Licawath, mind el foglaltak volna az Boczkay nepe: de azutan ismegh azt mondottak hoga semmi ninch benne.

De von Puchom azt bezelli, hoga eo az Fatran jeot által: de eo uthanna mass ur jeot ismegh postan: es az az Fatran által nem jeoheteth az Boczkay nepeteol: hanem mass utra kellet neky mennyi.

Itt az chech orzagiak az gieölésben 6 eozör gialogra, es kett eozör lowasra valo pinzt igertek az chiaszarnak kilentz holnapigh; Morwanakis guolesek volt 28 febr. de azok mit vegeztek nem tudom: Aztis bezillik hoga az Spanioll kyal, .6. eozör nepet ad az chiaszarnak: az kik immar meghis indultak volna: es hoga az papa is kett Milio pinzt igert neky Az Imperiom, mitt miwelyen azt megh nem tudgiak: Az Uristen im elegh gönoz ideot ada ernunk. Valamire adgia es fordettia az Uristen az dolgot: de minden föl elegh vezedelmes lezen: Az mi dolgunk chiak köniörge: En immar itt elegge megh untam az it waloy lakast: ugi vagion azert hoga nem sok keoltsegemre. vagion: de meghis aligh varnam hoga az Uristen hamareb io veget adna dolgunknak: es kegmedetis hozna megh az Uristen.

Zinniey pinteken jeott volt ide, mert alament wolt az allföldre othon egi nehany holnapigh volt: es hoga ott el pusztitottak jozagath, es ismegh ide az zolgalatra jeott wolt: Vasarnap estwe niolcz orakort az zalasson megh fogtak, mind az kett zolgayawal egietemben: az mi marhaya, ladaya volt, aztis mind el wettek: eo magat az varban feyer toronban tettek, az zolgait varos teomleczeben raktak: de megh nem tudgiak miert: de mi azt gondolliuk hoga Basta irt volna valamitt feleöle: mert ok nekeol nem miweltek: Niary Pall Uram meghis itt vagion: immar chiaszarnal audientiayais volt, buchiutis wett volt chiaszartol: de ismegh vartattyak: adgia Isten io veghre az sok varast: ugi vagion hoga az chiaszar keoltsegen vagion, es valtigh vendeglik: immar maid eztendeye lezen huswet uthan hoga itt vagion Glesell uramis itt vagion immar 11. hete vagion hoga itt vagion: es megh ciak megh sem montak mert hittak: Faustus uram immar itt letemben mentt ell, es megh sem leott keodue zörint valo valasztia: En nem panazolkothatom arra, hoga chiaszar vontatna az mi dolgunkath sem kedigh az Titok tanach: chiak egieb akadekok nem volnanak benne mert chiaszar ugian maga sollicitallya ez dolgot: merth mikor Coradecius betegh woltis, maga kuldet kett drabantotis, hoga föl mennyen de nem mehetet: Unverczagtnak es Carduciusnak betegsegek 12 napot wont ell teoleonk.

Chiaszaron tyz napnal teob el nem mult: hyzem az Uristent hogi hamar immar megh menekedunk teolek. Az Uristen eltessen es tarchia megh kegmedeth: es adgia az Uristen hogi hamar valo nap lathassam io egesegben kegit, Dattum Pragae 16. Martij Anno 1605.

Pallffy Katthalin

Ez leuely adassek Illyesshazzy Isthuan Uramnak Ennekem Zerelmes Uramnak

ÖNB Cod. 8666. 45r-46r.

32

1605. március 24. Szerencs

Bocskai István Náprági Demeternek és Forgách Zsigmondnak.

Bochkay Vram leuelenek massa, kit az vraknak irt Eperiesre, Napradinak es Forgachnak

Az kigtek leuelet, kit kigtek Eperiesrul praesentis mensis irt, im ma 24. vetunk, melybul kigtek irasat megh ertettuk. Hogy kigtek hazaiahoz es nemzetsegehez ilien io zandekben uagion, mijs igen orulunk, mert bizonsagul hiuk az Vr Istent, hogi semmj változasra sem uakmero kepen, sem bozubul nem ragatattunk, de ualamj eset, talam az Vr Istennec eo felsegcnck igi teezet iobnak lonj, hogi szegin romlot hazank regi zabadsagaiert extrema quoque tentet. Hogi kigtek keuanj uelunk zembe leonj, es arra salus conductust keuanj teolunk, mi minden udeba szeretettel lattiuk kigteket, de most (kigtek nekunk megh bochasson) miuel hogi uduarunk nem chak az magunk nemzetebul, hanem cgieb idegen nemzetbelj feo rendekbeolis nem akaruan magunknak es hazanknak kart tonnj az ketsigh által, minekelute kigteknek az salus conductust megh kulgiuk, kiuanjuk ertenj kigtektul, ha eo felsegetul az mj kgelmes vrunktul uagi az magyar vraktule, kiknek mj (...) zolgaliuk, auagi chak maga io indulatiabul kuldetuen uot legien kigtek. Mert ha kigtek az Magyar vraktul auagi magatul akar ionj, miért hogi mijs tuggiuk az eo felsege uduaranak alapatiat es szokasat (kigteket keuetiuk) kigteknek nem szuksegh ide mj hozank faradnj es munkalkodnj. Ha penigh eo felsegetul Romay Chasartul iotis kigtek es kiuallt kepen ha olian keuetsiggel akar kigtek ionj, mint mi nap Basta vram Rakoczi es Chakj vramekat hozank kuldette uala, igis nem zuksegh kigteknek ide munkalkodnj, mert az melj uton indultunk gyalazatinkra es az magyar nemzetsigne karara es fogiatkozasara, arul mar kj nem terhattunk. De ha eo felsigitul Romay Chazar vrunktul kigteknek kulemb keuetsige uagion annal, kigtek

aggia ertesunkre, az salus conductust keuansaga zerint kigteknek megh kulgiuk (io lehet kigtek ismerne minket, kik legiunk). Kigteket anak utana hozam nagi zerettetel el uariuk, Isten tartchon megh io egisigben kigteket.

Datum ex arce Zerench 24. Mensis Martij Ao. 1605.

Kigteknek io akaro barattia

Bochkay Istuan

ÖNB Cod. 8666. 58r.

33

1605. március 25. Prága
Pálffy Katalin Illésházy Istvánnak.

Zolgalathomot ajanlom kegnék mint zerelmes Uramnak, az K: egesseget szium szerint eoromest hallanam, kitt agion Isten sokáig: Az K: levelet melliet Mihál deaktól küldet k: ennekem megh attak, azon keppen az kit Cornitztól küldet k: aztis meg attak az kitt Zennieitől küldet, azt meg nem atták, ha mingiarast ide kulte volna mikor ide ieott, meg lehetet volna: mert harmadnapra fogtak meg estwe: az szolgális fogva vannak: az mi marhaja volt azt el vettek es Marschalk kezenel vannak: Ugy ertem azert hogi az leveleket kik nala voltak, mind egi asszoniembernek hatta el tenni, és immar Niari uram azon vagion hogy ki vehesse attól az asszonyembertől: Hogi penig meg fogták okát azt mongiák, hogi azert hogi ide ieott, egi olasz kapitany irt ide feol chiaszarnak kilencz nappal eleobb, az nevet el felettem kinek montak, és hogi azt irta hogi im Zenniei oda megien Pragaban, az ki Bochkainak fw és titkos tanachia, attiafiáis es coteole Boczkai felsegednek titkos dolgokat izent, Zenneyhez hosza kuldettek meg kerdeni hogi ha mastol jeotte ide, avagi magatol, eo azt izente hogi ciak magatol mert eo neki minden jozagat el puztitottak, es ismeg zolgalni jeot ide, ott az varba tartiak feher toronba, senkitt hozza nem bociatnak.

Hogi k: nehezteli és nem tudia mire erteni az itt valoi kesedelmemet, bizony ennekemis igaz eleg nehez, de nem tehettek rola, kiwaltkeppen hogi illien messze vagiok kegmetteol: en ide chiak kett hettre jeottem volt feol es chiak gondolatomba sem volt hogi ennit itt kessek: de mint hogi latwan immar az dolognak io alapattiat: es hogi az attiafiakis az Isteniertis kernek, hogi meg varyam az valsztot: Glösell uramis ma harmadnapja ide jwtt hozzam, es eo is ereossen kertt es intett, hogi immar meg varyam; es veget erjem az sok faratsagnak és budosásnak, mert ha feol nem jeottem volna, ennek soha vége nem lett volna, az mikeppen ezett weztette volt az Camora ennek az mi dolgunknak, en erre azt montam neki, hagi jarjek ha mienket meg nem attak volna, mass ember kett annyit adot volna kegnék, csak

hozza akarta volna allani kegđ. es eo arra azt monda ennekem, hagi ezt mingiajan tudgiak az tanachiok hagi ez igi vagion, es gondolliak azt, hagi mas ember meg nem mielte volna ezt az alhatatossagot, az mint k: meg mielte: de miért hagi az isten kegnek okosságot adott, azért maradt meg k: az hiwsegeben, azt kiert kegđ. az emberekteol nagi dichiretet veszen.

Ennek elötte az mibe volt az mi dolgunknak allapottia, mindenkeppen bewen meg irtam kegđnek, melj leuelet hyzem ha edgik el nem uittek kegđk most Mihal deak el vizi. Most immar az mi dolgunk ebben vagion, hagi az ciaszar eo maga eleo kerte az informatiot, melliet locumtenens eleot atam wolt prima augusti és maga meg olvasta kettzer izben feol vitetven maganak: mert ez ideigh sem az chiaszar eleot, sem az titok tanach elöt nem volt az Scriptum: Ha nem ciak most az en itt letemben jött az vilagossagra: Noha az herceg Groff von Firstenberghez kezehez kulte; hagi az camora kezeben menne hanem hagi az titok tanach kezeben jusson: de mikor az Titok tanach egiben gwlt volna, es azt a mi dolgunkat és azt a scriptumot eleo vettek volna: Unverzagtis ott volt közöttük, és mihent meg latta hagi az mi dolgunk az, azonnal magahoz vette, es azt mondotta hagi ez Camora dolga, és kegmteknek ehez nincsen semmi közi. Azok azt montak, hagi el ne veogie, mert az Herczegh az titok tanachban kulte, es miis megh akaryuk latni, de vgian nem akarta semmikeppen ki adni kezebeol, hanem Octauia vram masat kulte volt az gazdanak annak a scriptumnak es az protestatioknakis. Az gazda oztan nemetreol forditatta megh es vgi atta Groff vram kezeben, oztan deakulis titok tanach kezeben atta, es oztan ebbeol az scriptumbol az kyt az gazda adott nekik, ismeg az Herczeg informatioboll adott az titok tanach az eo tetseseket es opinioyokoth aztis eleyekben vewen Locumtenens vram es az eghez tanachiok informatioith melliet taualy beottben Posomban vegeztek wolt az mi dolgunkrol. Ezt mikor az titok tanach megh irta es el wegezthe Vnferzagtnak attak, hagi az chiaszarnak be vigie, nem gondolwan, hagi Vnferczagth hamissaggal jaryon, hagi ciak azt mondotta megh chiaszarnak, az mi eo nekj tetzett, es chiaszar eo neky monta az eo eleiben valo adasra, hagi ala wegezzek ell es ala kulgiek az Herczeghnek. Vnferczagtt oztan chiak egedeol maga akaratiabol chinalta azt az resolutiott, az melliet az Herczegnek kuldettek ala es karachion vthan, az mint am kegđnek megh ira Pall Papp, es az resolutio sem az chiaszarnak, sem az titok tanachnak, sem az teob comorasoknak nem volt hyrekkelis, hanem hagi az Herczegh ismegh visza kuldette, michioda resolutio az, es ciak ell chiudalkoztak raita. Most immar az Titok tanach nem akaruan Vnferzagtot keozikben venni, meg modott kerestek benne, hagi Barbiciust legien köztök, hanem eok el uegezwen az dolgót, az zerint az mint kegnek massat el kuldtem, vgi kuldettek Carducius által az chiaszarnak, es nem akartak Vnferczagt kezeben adny. Amikor immar Carducius el olwasta chiaszar elott, arra jutot hagi 159 eozor fl. tezen az kitt az varokbol el hor-dottak es el wittek, es hagi aztis hagi megh mondotta az chiaszarnak, hagi az varokot Henkell Laszarnak hatta adny. Az chiaszar chiak chiodalkozoth raita es ciak tekerte feyet raita, es azt mondotta, hagi ezek nem az en hyremmell sem az en akaratombol vannak, azért teod le ezt az irast, mertt iol meg kell latnom es vegere

mennem, mint vagion ez az dologh. Oztan az chiaszar mass napp erte kuldeth az
 posoni informatioert, melliet 1. Augusti be attam volt hofi Vnferczagt mingiarast
 feol kulgie neky, oztan folkulte az chiaszarnak mind az protestatioual egietembe, az
 mellhez irasis wolt, gondolom, hofi az Herczegh informatioja, es az Locumtenensis
 kit Posomba giuleskor attak wolt azt mongiak, hofi addigh le nem fokutt estwe,
 migh mind az negiet megh nem olwasta, oztan masnap erte kulte volt
 Carduciuserth es Vnferczagtatis oda hiwattatta, es az mint az it valo leuelembe
 megh irtam volt Kegnek, kerdette teole, ha eo az proffontot az varokbol ki hordatta
 az ki tezen 159 ezer fl. az miuel mentete magath, az leuelembeol megh erthette
 keg. Most immar ebben vagion az dologh, hofi ma egi hete vagion, hofi chiaszar
 ky atta titok tanach wegezeseth immar massodzor, es meg hatta, hofi az titok
 tanach es az Camora el wegezzek az dolgott, es immar chiak ez el mult kedden
 Molar vram az Camorau al egietembe el wegezthek es zerdan reggell titok tanach
 eleiben vittek az mitt az Camora el wegezet es ott oztan ecier concordaltak, az
 Camorat nem bociatak arra, az mit eok el wegeztek vala magokban, hanem megh
 alkottak egimassal es megh irtak, es immar vagi ma vagi holnap chiaszarhoz wiszi
 Carducius. Az wegezes kedigh az, hofi mindent megh agianak es hofi kegmednek
 salus conductust es minden eleobbeni tistiben hagiak es megh adgiak, es hofi zaz
 eozer forintot adgiunk. Az bor es buza termest mindeneketh megh adgiak. Egieb
 condiciokrol dolgokot semmit nem halhatok, sem az keg. megh keouetesereol,
 sem egiebreol semmit nem erthetek, hanem ha ciak titkon tartanak magokban.
 Immar az titok tanach es az Camorais ezeketh el wegeztek es subscribaltak es az
 chiaszarnak be adgiak ma vagi holnap, hofi eo is subscribalja. Mitt miweljen vagi
 mitt akarya az chiaszar immar azt nem tudom. Az tanach azertt azt mongia, hofi
 welek azt, hofi az chiaszaris ebben fogh maradny. En ismegh azutan kett
 suplicatiott attam az chiaszarnak, de chiak ighen rowideket, es chiak valasztot
 kerthem, hofi adgion immar valastot, es mindeneketh eo maga megh olwasta es
 citot irt eo maga raita es vgi kulte eggiket az Groffnak masikat az Camorara vgian
 mingiarast miheot megh olwasta, hofi el wegeztek az dolgott. De mitt mondhatok
 keg. tudgia az eo kesedelmesegeketh, es mint egi garadiczrol masikra vgi lepnek,
 maga az chiaszar eo maga sollicitalya eokoth hofi el wegezzek mert az hercegis
 azota hofi itt vagiok haromszor irt az cyaszarnak, hofi ne keslelje az mi dolgunkat,
 agion io valasztot, es bociasson el: de mint hofi ezeknek az eo rendtartasok az hofi
 az cyaszartol titok tanachra megien, onnan ismeg camorara megien: camorarov
 meg titok tanachra, es onnan ismeg az chiaszarra, es ott zakad wege. Bizony nem
 mondhatom, hofi mind az chiaszar mind az tanachiok nem zorgalmatosok eleghe
 raita, hofi el wegezhessenek immar ezt az dolgoth. Azonkeppen az hercegis raitok
 vagion erette, de vgian meghis nem lehet hertelen, chiak az Vnferczagt es
 Carducius beteghsege kett heteth wontt ell teoleonk Vnverczagt mostis ugian azon
 nehez betegsegeben vagion, sem eleven, sem holt. Azert immar most zinten az
 veghen vagiunk, az Vr Isten adgia immar egiczor io veget erhetnunk.

En immar holnap 7 egész hete leszen hogi itt vagiok, és költettem immár 400 fl, de ha meg szaz vagi kett szaz forintot kellis kultenem, de nem gondolok wele: ciak az uristen adgia hogi lehessen io veghe, menekothesseonk meg az sok faratsagtól es budosastól. Ezutan miben legien ismegh az dologh, ha az Vristen engedý aztis kegnek tuttara adom. Ennekem vgi tettczik, hogi ha szinte valamenniwell teobbet kultekiss, iob hogi itt varyam egi kewesse az valastoth, hogi nem mint Hodoninban ávagi Bechben varnam, mert tudom hogi ha en itt lezek, tehat mind hamareb mind job wege lezen. Kegnek vgian ninchen zerenchieye az lengiel orzagi keoltsen adashoz, azért chiak adgiak meg az pinzt, am coreok legien az jozagh, mertt hyzem hogi az Vristen ad ismegh jozagoth, chiak megtarthassuk az partosoktoll. Ide nagi bizonnial hozzak az hyrt, hogi Likauath meg vettek az Boczkay nepe es Rosomberketis, es az port globistis hogi el vittek volna, az kitt ez telen oda witek volt.

Im Kegnek egi prognosticomot is kultem, az kinek itt checheol nagi nehezen tettuk szerét: ezis hasomlatos keppen szól az esztergami palotában való íráshoz: hogi egi patiolatos orozlan fogja eorzoni az magyar orzaghi koronat: de cz az mint szól, nem chiak eorzoni fogja hanem birniis. Itt ighen kewes hyr vagion az kitt kegmedis nem tudna. Az mi volt azt ez eleobbi valo leuelembe meg irtham kegnek. Az nepnek es pinznek zoret tehetnek, mind ala kuldnék Imperiombais az chiaszar kett keowetetis kuldet az hercegekhez, azt akaryak el hitetni welek, hogi semmi okok nem volt az magyaroknak hogi feol tamattak, es segethseget kernek ellenek, hanem ciak feyedelemsegett kiuantak magoknak. Azert immar kedis varja bekeseget sziwell: ennekemis bizony eleg nehez eolnem, es sokszor ugi tettczik mint ha hajamnal fogwan huznanak ki, de megis mind el kell szenvednem, mint hogi kegmedis Scauiniarol ugi bociatot el hogi immar veget erjem vagi feyer vagi fekete lesz. Enis chiak azt mondom, adgianak chiak valasztott, hogi mehessek cell, tudgiunk mi magunkra gondot wiselny. Mihent az uristen weget adgia en azonnal egi nap sem kesem, mentest megiek ell, mihelet valastom lesen, az kitt mindennap varom. Az ciaszar zakacha irtt egi irast valami attiafia dolga feleol es kertt engemet hogi kegnek kulgiem, hogi k: Dersffi uramnak kulgie (...) az Uristen eltesse es tarchia meg kegd minden sok ioban es agia az Uristen hogi lehessen immár io vege; az sok haborusagnak es budosasnak,

Dattum Pragae 25. Martii 1605.

ÖNB Cod. 8666. 61r-62v.

1605. március 28. Prága
Leszenyei János Illésházy Istvánnak.

Eltemig valo szolgálatomat ayanlom Nagnak, mint kegielmes Uramnak: az Urísten adgion Nagnak io egesseget es minden kiuanta iokath meg adatni nagi boldogol.

Ezeknek hosszu tanachiok, halasztasok és nemielleknek betegsegek miatt meghis itt kelletik kesnunk, noha az szollicitalasunkot eok unhattiak inkab meg hogi nem mink, de hogi caginehazor aszoniom dolgha vyonnan feol forgott, es sok kezhez iwtoth pro expeditione, az miatt el kessek, vtolyara nolle velle az camorának az titok tanach votumra kellet hailani. Az Urísten io cielekötöte, hogi az Nagtok utairól ezt az ártalmas keoucot felre vetette: mert az sok hamissággal meg nem elégedvén ha az Urísten betegségével Unferzagtat megh nem latogatta volna: oly dolgot talált volna, hogi meg nagiob kesedelemre ez dolognak lett volna. De mostan lattia michioda iutalma vagyon az hamisságnak: mert immár kett hetteol fogvást kinlodik: sem áll sem hall: valami orvosságot veszen be, fell ora mulván mind ki kell adni neki: Tegnap contottek az doctorok neki negi aranbol, kett globist és azt attak elnielni neki, hogi az gomrat és az belitt ala zaletassák wele: nem tuthatni ha mi hasznára leszen: az mint eltiben es iob egesegben lewen zeorötte az ajándék araniat, halakort is azt agiak neki, ciuda isten ciudaja lehet ez. Az sok krisztírozás miattis hogi semmi zeke beteghsegeteol fogwast nem lehetett (salua reuerentia) az allfele mint egy kett tallerni mind kiweol és beleolis rothatni kezdett. Carducius vram ebben az Nagtok dolgokban io zolgalt, mert ez eo folseget hamissan nem informalta vgi-mint Vnferczagt maga haznact chielekette, mert meg montha neky hogi ciak ezert az hiwsegertis kiben most Nagod ez haboru ideoben marat megh eo folsegehez es fizetes nekeolis mindeneketh visza athatna Nagodnak, arra azt monda hogi Nagod nem akartt semmi segetseggel pinzeol lenny chiaszarnak enni haborusagaban es sok keoltsegekben. Ez Nagysagod bekesseggel valo turesset az chiaszar tanach Urakis igen dichirik fwkeppen ez haboru időben valo nagi constantiajat. Tudgiak azt hogi ha el allot volna Nagod melleolek, nagi karawal leott volna eo folsegenek, mert nagiob resze Magiar orzaghinak Nagodoth keowette volna. Az Istén tudgia ha allando lehetne sokara Boczkay vram kezdett dolgha.

Persiaj keowetek megh itt vannak, az ky vtolsor jeowe, vagion immar 8 holnap, mongiak hogi ez jeowe hwswetkor el bociattiak coketh es eo welek maga keoueoteokotis bociat eo folsege Persiaban. Minden heten keel reayok itt 1000 fl. inkab minden nap reszegeszkodnek. Perssiaj kiraly három holnap eleot wette megh az toroktoll varost Halepett, de en aligh hiszem, hogi pwnkosdyk el bociassak cokott. Tyburtius vram giakorta kerdezi, ha veghe vagione immar az Nagtok

dolganak, hagi eorecomest irna immar az saluum conductum, ha derekkeppen lezen resolutionk, az mi kiuantatik hodonini jozaghoz azon lezunk, hagi mind aszoniom processum iuris contra institores az kitt megh tiltottak wolt, feol zabadetsagk paranchiolat által hagi ky zorozzuk. Azonkeppen az prior dolgatis ha arra wihetnenk, hagi le zalithatnank, merthogi eois el wetette az teorweny foliasatt, es hagi vyonnan keresne jobbaggi igassagot annal, az kinel vagion mostan Hodonin, es egieb articulusokotis azkik szuksegesek leznek, zamadas dolgabannis proponalni fogunk nekik. Adgia az Vristen, hamar valo nap Nagod ki jeohessen, es megh zegenethesse az Suhait, az ky elseo wolt, az ky hamissan Nagod ellen iartt, es Nagodot meltatlanol itt Pragaban be atta, kinck hamis harom leuele Nag Groff vramnal von Firstenberghnel megh talaltatnak. Morwaiaknak is giwlesek wolt, azokis pinzt igertek chiaszarnak, nem mondom, hagi felleb igertek wolna mint tawalj. Isten tartsa megh Nagodot, Dattum Pragae 28. Martij 1605.

Nagod zolgaya

J. Leszeniey m. p.

ÖNB Cod. 8666. 59r-v.

35

1605. április 11.

Illésházy István Pálffy Katalinnak.

Keozconetemet es magam ajanlasat irom mint zerelmes attiamfianak, az Ur istenteol vigaztalo zent leiket es minden jott kiwanok, meg adak ennekem az lewelet kit pragaban irtal 25. Martii 4. Aprillis hozta ide egi gialog ember, most cosmerem feokepen minemco nehez dolog az bizontalan varas, mikor szegin kruzit vramot Costantinapolbol bizontalan haza keollet varnod, hagi nagi niauualiat keollet senuedned, most az en dolgomis nem keuesel vagion kulemben, sokal inkab akarnam hagi ugian meg mondana hagi nem akaria meg adni, hagi nem igi faraszt keoltet vstoroz megis hoszaban beninket, immar im latod, maga iol erti es jol lattia hagi tied az mitt el veott, de im sem eocienek sem tanacinak nem fogagia szauat, Az Ur Istennek haragiatis lattia, hagi az maga alata valokis ez feleiert tamatak feol, de vgian megis semi, adna Isten leonne eoleg hoza, az mi keouesunkel verhetne ki magiar orsagbol terek ciaszart, salithatna az keoreszten ver ontastis le, de felek raita hagi az Vr Istent inkab haragra inditja es gonozban lészen az dolog hogy nem ez eleott: bizoniossan hiszem vala hagi nagi hetben ot nem tartanak hanem valastal bociattnak, de im latom hagi nem, Azt irtak nekem hagi chiak vontatni akarnak mint egi niari uramott, azert ne vesesunk ketteot, ha joszagunkat marhankat el veotek, ne fuiciak imar az leoiketis ez sok faradsagal, keoltseget, varasal ki

beleolunk. Im irtam egi suplicatiot te szodal adasd be Cyaszarnak, hiszem jól látod hogy eo maga nem akaria meg adni, csak agion imar szallast Hodolinba az varban hogy ruhaid es egiéb arolek hacaban ne vessen es rotuagion ot el, vagi vitesse el aztis job hogy nem mint ot vesz es rotuad el, Itéllie meg az Ur Isten mind ez világon s mind az masikon erette, enni ideig jól meg ertette az igazát de ha nem akaria, ne faraszd ott magadot, jw ala hogy solicitatort otth megis job az attiadfiai keozeott leonned keouesebetis keoltesz, azonban talam eo feolsege meg gondollia az igazsagot es meg agia az mit el veott, ha imar ot coleget nem vartal, lassu mind ez vylag, ha mi jo akaratia volna hozank etig tiriet volna, imar ket eges holnapja hogy ot Pragaban wlsz, ha mi akaratja leottt volna hozank etig mondot volna valamjt, Vnferciakt aztig kerese az hamis haznot, im meg fog az ur isten neki fizetni, mi jutalma az mas vilagon az hamissagnak eorek karhozatt, bizon csak enis sokat panaszoaltam az Ur Istennek rea, valamint leszen dolga. Mind az altal ha eosmered hogy jo remenseged vagon benne, varakogial megis vagy .10. napig, en inkab akarnam hogy trinchent veonne el zaz ezer forint ereo joszagal, es bant az töbiuel meg adna bator surantis oda adnad, mert mihelien en innen oda feol megiek mind suran s mind licaua oda leszen, banis az egi trincen ha meg allia, mert az penznek mi soha szerit nem fogjuk tehetni, ha penzt igerunk, senki mast ki nem agia penzett ez nagi haborus udeoben, ha penig eosmered hogy csak vontatnak, mint kinzod otth magadot engemetis itt, jw ismeg vissza hogy solicitatort ott:

Az gazdanak en somalis keozeoni igen cyudalok rajta hogy en teotem keolcien penzt hiszen tugia hogy az mi keueset ide hoztam velem, nemde el kelheti eni ideig az ki ot marat azt nem cyaszar veotte mind el.

Az hireket igen keoszeonem hogy meg irtad ugi vagon itt bizoniosban meg halliuk de megis akarom ott mint beszellik, az szegén Sineit nem tudom mert fogtak meg mert az igen keoves hadat tehet, minden joszagal el egettek, az bolondok, az batiahoz ment volt Karsara, nem dicirhetek ez fele kemeniseget, Az basta hada igen meg ozlott es ereotleneolt, igen szoknekis, az fizetetlenseg es ehseg miatt, boszkay igen giul bizoniossan iriak hogy vagon .20. ezeren, Zerenchnel, teorekis vagon vele de nem sok az vegbeliek kik kett ezernel felieb nem lehetnek mellette, Edigis rea ment volna bastara de ugi ertem hogy az teorek tanacz tartoztattja, hogy varakogiek valamest: varadott Rakoci Laos szalotta meg es vitattia, az lipaiakal erdeliekkel, es ot valo varmegiekkel, tokayba hogy elest vit basta csak 200. embert sem coltek meg noha kanne asszoniom 6. czert ir neked, az basta hadabais veszet anni el Cornistol meg ertheted vendege Glesli vamatis ne feosuenkegiel nam jo gazda nyari pal vram, kinek mond zolgalatomat, ide aztis beszellik hogy vacot, viseogradot meg vette volna az haidu es hogy az dunara keszeolnenek es cyarlokezhben szalanak, ha azt miuelik hamar Ausztriaban lesznek, ha meg fogagiak vala elein az en tanaciomat az mint octauia vramnak meg irtam vala es Zuhainakis edig mind le szalithattuk volna de imar bizton nem alitom hogy lehessen, napradi uramnak es forgacz uramnak mi valasztot irt boczkai im odakultem, nekem Z. Iuani Janos kulde, en csak az szegin keosseget szanom, az artatlanoknak es bunteleneknek veszedelmeket bizton nagi zam adasal tartozik az

Ur Isten eleot azok az kik dolga volna es le nem szalitjak, nem boczkait keollene eben nezni hanem az szegin keosseg niomorusagat szanni.

Az lengielek nem akariak engedni hogi az kirali az ausztriai hazbol neoszek az papa ki meg holt 4. martii, irt volt az pap uraknak, azok consentialtak hozza, de az paraszt urak nem, es feo kepen az miatis mult el az giules, mast imar husuet utan kett hettre Cracoban hiuatta az tanach urakot az kirali nem tudom mit fognak vegezni, de az mint ertem az Cancellarius partia be akarna magyar orszagban kapni es segiteni az magyarokat, im nem szallitjuk le de cyak az Isten tugia minemio nagi haborusag indol az keoresztensegbe ez miat feo kepen ha az teorek derek hada ki fog érkezni, Az basta nepeben az falukon az hol koborlotak meg vertek majd 600. cot szakat cyak el benne makouitcia tartomant dulliak most mert egebcot mind el eltek aruabol, liptobol, turoczbol ker elest basta, besztercie banian száz fegueres vagon, basta nepe reoteneteoseol pusztitiak az varast nemeli polgar .8. (...) mindennap kicier felesegeket leaniokat, ki kültek onnanki liptoban ki posonra, Aztis mongiak hogi poson varabol ki rekesztetek az palfinc szolgait nemetet vetetek bele talam veoreoskeonelis azt miuelik.

Ha vegeznek veled azt is kiwand hogi ez idei jeuedelmet meg agiak, es mind tisztartok szamot nekunk agianak mert azokis sokat el loptak benne, Licauarol ez ideig termest is mindent el vitek besterciere, de mast ne szolj, nam ez ideig icoucdelmevel igittek meg adni mindent, ha penzt keollene fizetnunk ki tudhatunk beleole, es azt kett eztendeoben meg fizetni keoll vegezned ugi mert eciersmind zaz ezer forintot nem fizethetnenk, ne talai feol ha nalam nekul vegezhetnek akarnam, ha nem lehetne kuldbe az salus cond. es kimegiek, de jol irasatok hogi hihessenek neki hogy szabad legien visszais jwnem Az tisztartokis mind az mostaniak s mind az elcobicik hogi szamot tartozanak adni, mert azok sokat loptak el, ki nem ment az eo felsege hasznara, En inkab akarnam hogi veled vegezzenek latom hogi cyak hasznot keresnek sem Istent sem Igasságot nem gondolnak. Az niari uram utara ne vegienek, ha nem akarnak semmit végezni veled, hiszem nem az coucket kered, hanem az magadet, kit minden igassag ellen veottek el teoled, az toluait az lopot az ki az maset el veszi meg eolik erette, ha szinten vissza agia is az marhat az kit el veot, ezek gratianak tartiak ha meg agiak az tiedet az kit nem keollet volna elis veonni, bizon felek raita hogi az ur Isten meg veri ezeket, ha latod hogi mind eben menek el, hagi solicitatort ott, es jw el temagad, jol lattiak, jol ertik az igazot, de meg vetetek az Istentt, az Istenis meg veti eoket meg lattiak:

Egi ideig drabantol kultek ide az te leueleidet attol keolle nekemis valasztot adnom Az Ur Isten az eo jo voltabol, elteszen es tarcion meg minden joual, agia eo zent felsege hogi hamar lathassalak, imar im ket husuet napia hogi egiut nem voltunk, az hewizet az szokas szerint igen kiwanom

Datum 11. apr. 1605.

Hieshazi Istvan

Eleg valaszt az ha valasztot nem adnak, nem akarasnak neogies vege

Katonak mond keszenetemet irt nekem. Egieben nem tugia buntetni az en

zolgamott hanem azal, az kiert dicirni keollene, Illicn feo ember kapot rajta, es meg kerte, azt bannia kato, de okossaga es tudomania ellen nem szolhat semmit, jol tugia hofi magaualis el hitette katoual hofi heogies orro veores gem eo, most azt mongiak hofi beteg az segin zolga.

[A címzés alatt:] ha egieb lehet benne kerlek, semit ne zolgaltas Beici Janossal

ÖNB Cod. 8666. 52r-53r.

36

1605. Prágából hazatérőben Oswieçimből Pálffy Katalin Illésházy Istvánnak.

Zolgalathomot ayanlom kegnek minth zerelmes Uramnak Az keg d egrességét nagi szivem zerinth akartham hallani. Az k: levelet meg erttettem, mellicet Michaldeak es Frani hozott: az edgik penigh ighen megh iyeztett wala, de legien hala az Istennek hofi nem ugi vagion. Én az pragai purgatorioniból ki jeouek, Istennek legien hala.

Irja kgmed, hofi 6 hétig nem irtam kegnek semmit: en onnan negi levelet irtam kegk, és az mikor irtam, mindenkor meg irtam valamiben volt az dolog: hofi giakorta nem irtam, az volt az oka, hofi nem volt mit irnom. Hofi kedig annyit kestem ott, az volt az oka, hofi immár egicer véghett akartam erni az dolognak, és meg érteni, mit akarnak welunk cieleködni: Meg Istentelen valasztal bociattanak mint enni kesesemre es sollicitalasomrais, mert soha nem akara az ciaszar alab, hanem hofi kett szaz eozer fl. nemett summára meg igerjem, mellicet meg is kellett igérnem, Nari Pál uram tanaciából, es sok egieb igaz okokért, mellicet sok volna meg irni. Azert illien okkal igertham megh, hofi minden jozagunkot, marhankat megh adgiak, attol megh valva az kitt az chaszar szuksegerc keoltettenek ell. Az minemü condiciokkal igértem, im az mását kegk. kültem meg. De az mint ide az zel fwi, felek raita hofi nem sokat fognak kezenkbe adhatni mert immar licaua is oda vagion, Baant Basta rablotta el, az eoreget az nepnek mind meg eolötte az alliatt mind el witte es minden nemeo marhaiokban szakmant tette és pusztán hatta, es most immar a haiduk vannak benne

En Pragabol ez el mult kedden indultham el kett orakor dell vthjan, es az vthban hallam hofi az haiduk Strasnicanal es Zakolchanal vannak, Srtasniczanak az varosath mind el egettek el dultak, Zakolcza megh atta magat, de ottis azt erthem hofi sok kartt tettenek, az kiwel sok kart tezne magoknak, hofi az kitt megh agiakis, meghis el wezik az marhayokoth. most az Capitannal irtak egi leueleth hofi megh adgiak magokath es megh hodulyanak, ha megh nem hodulnak mind twzzel, mind fegiwerrel raithok lezne, azerth eddigis immar be jocttek volna, ha az gatakot el nem hantak volna, itt fwstenkent zeodik fol az nepnek, mint oltalmazhassak megh nem tudom, de én itt nem merem magamat

szerenchieltetni hanem Prenbe a vagi Hraniczra megiek, es onnat mindenkor be mehetek kegmedhez es nemis felelmes ott annira.

Ma el akartam innen indolni és oda kegmedhez menni, mert bizony ighen felthem hofi ide jeonnek az haiduk (...) valami feo ember sinchen keoztök az kitöl mitt tartananak, chiak az predara es koborlasra neznek: En semmit nem lathatok és nem gondolhatok egiebet veszedelemnél, mert az ki Boczkainak meg adja magat, tehát az nemetseg ismeg el pusztitia és semmie teszi, ha ismeg az hajduságnak meg nem agiak magat, azok ismeg semmie teszik. És igi az embernek szömei eleot semmi ninnen mass, hanem az veszedelem, én ciak alig varnam, hofi ott lennék az hon kgd. vagion, és ott semmit Isten segítségével nem félnék, Sok ember kívánná azt mostan, ha ott lehetne hon kgd. vagion, hofi ebben az nagy felelemben és rettegesben nem volna az miben vagion: es igi egi feleol wiz, más feleol tűz, azért ninch job mint hofi varni keol az Vristenteol es bekeseguel maradny mert bizonj ezeknek hofi im az torokkal tartyak ighen fognak ellene tamadni. Bizony felek raita, hofi török keziben fogh az egesz magyar ország jwtny es nem ciak Magyar orszag, de töb körösztyénységnekis jutni fog. Az Imperiumis megh hyrdet giwlest. Holichiotis kernieo vettek az haiduk, mind oda szorultak az vrak, Rewayak, Czoborok, Bakkith etc. megh nem akaryak adny magokoth, az morwayak meg akaryak segeteni cokott. Ezt immár az levelet k: megh irtam uolt, s Mihali deáktul akartam knek megküldeni, de miért hofi latam, hofi mindenfeleol gieolni kezdet az Nep, gondolam magamban hogy ha most el nem jövek, hát egi falkaig el nem jöhetek osztán, es ugy indulek ell, megis maid hatt uagy hett melifeoldett tezen az kitt kereoltem, hogy keozikben ne menniek. Azértt ha az Uristen engedi, hat énis holnap ebédre kegnél leszek: Az Ur isten ételssé és tarcia meg kezdet minden joban, és adgya hogy lathassam kezdet nagy jo egessegeben.

Vegeztem ell Oszuetimben Zombaton delbe 1605.

ÖNB Cod. 8666. 63r-v.

37

1605.

Illésházy István Pálffy Katalinnak.

Ennekem mind ugi tecik hofi az Ur Isten nem azért hozot ki onnan hofi meg oda vigien be minket, az en almamis azt mutatja, hofi magam vagom ki az vasbol magamot es mezetelen fegiuerrel megiek el, latom hofi az Ur Isten mind egi kepen s mind mas kepen meg vaketotta ezeket, az egy jelekis az kikett itt lattunk mind arra mutatnak hofi oda leszen az ver ontas, mind arra mene feol austriara es ott veoreosedek aztán el, azért keolek edes leanom ne fogiasd imar telliessegeel mind magadot, s mind engemet el, ez hittwan joszagért mas uton is meg adhattia az Ur Isten azt, hanem jw ala onnan, es keolteozel deressffy miklos attjadfia hazahoz, az

mi portekad sakolcian vagion Ezterhaz gabortol kuld oda Streceniben, annak .5. lora attam fizetest kisirne el magad sekeren kuld, bogadi miklosnakis az mi partecad vagion aztis vitesd Janos deak vagi petreoci el viteti, magad kery keolcien kanne asszonjomtol valami keoltseget, mert tudod hogy im minden keoltsegunket el keoltetek heaban velunk, ne colliuk es ne fogiassuk el imar ez miat, az mi keoues vdeonk meg ide hatra vagion egiut lewen inkab turhetunk, bizon az vta hol el mentel innen nemis neuetem, agottam egi colnit: azert feoleote igen kerlek mint zerelmes attjamfiat menjel hamareb lehett visely gondot erre <<ualc arania Becbe>> es jw strecenbe az attiadfiahoz ott bekewel maradhatz mig cyaszar resolualja magat hagi solicitatort ott: feoleoteb vagion ez az varas: az gazda azt iria hagi Caraducius azt mongia hagi Cyaszar azt mondta neki, hagi petz es vnferziakt eo neki azt mondotak hagi magyar orsagban ereoseb var ninchen trincennel, azert azt meg tartja es meg ahoz penzt agiunk neki, ez nem lcheteo, de ha bant az tepla falnak meg adna az feo ispansagis hagi nalunk maradhatna, es penzt nem kiuanna, am menne el trincennel es ahoz valo joszagal, mert penzt lehetetlen dolog hagi most talajhassunk es adhassunk am veogien az joszagban inkab el, Licauat meg azkor el uertek volna az haiduk mikor az por benne volt az Isten ciudakepen tartotta meg, ez vitan megerted, az camra nem lehet aban birad hagi ciak 18. ezer forintod volna raita, tudom hagi azt sem adnak meg ha meg igirnekis azert keried hagi agiak meg az tiedet, amaz leuelet glesli uramnak magyarastasd meg nekem. Art semit az jo akaronk, zolgalatomatis mongiad nekj, Ennekem azt iriak hagi mi velunk cyak vdeott vontatnak, azt variak basta mjnt jar ide, ha hatra kezd menj, vgis latom tahat az magyaroknak nem hagi meg adnanak valamjt, de azokatis az kik oda vadnak el vestik, ha az cyasar derek nemet hada ala erkezik, azt is iriak hagi niari vramot petzert tartiak ott, es ha bastanak nem zolgal az zeorenchie, mas kepenis megtartiak, hagi peciet ki valciak rajtta, Azert jo volna, hagi hazanal vesteg vlne mint batori, haza mehetne vgi mint balasi janos az imperiombol, ha igaz volna az mit nekem irniak maga tugia azert joban ezeket, de eoleg dolog hagi nem szabad el jwni onnan, maganak meg jelentheted, glesli vramtol kergi tanaciott, Isten feleo ember, mindenunket el veotek, imar tarciuk az eletunket meg, ne fuciak bosswsagal meg aztis ki beleolunk, nem hised ez bizontalan varas mini nehesseget hozot ez harom holnaptol fogua ennekem, tiztan meg eozitet, es el farastot, job egi falat keonier bekeseget hagi nem illien mind az mit el veotek illien haborusagal, vgi itilem hagi jol miuelte az vr Isten hagi idejen ki hoza, (ez gonosz) ezek keozeol, az kik el vetek az isteni feleimet, es az eo igassagat, mert ha ott leottem volna vagi nem eset volna ez, vagi vramnak vagi hazamnak artottam volna, job hagi tista leolunk es conscienciánk vagion ez dologban, nalunk nekul kezte az Vr Isten nalunk nekul gongiat vyseli az Vr Isten az maga akaratia szerint en cyak sanom az keresten ver ontast, Az ot valo keoltsegel bator ne gondolnal semit de im latod hagi heaban, jw ala onnan kerlek hagi solicitatort ott, Az sok louat tartasz ot teobet azokra keoltesz velem, ha penzt nem kerne en azt mondanam hagi az mit Suhai meg igirt adni veoned el aztis cyak Licauat latassa meg orsag biraiual ha el uehetie eltedig, de magokis ot meg lathatiak cyak az penzet teogiek le jo keduel oda engedti

Ciak trincint Surant veotte ki az teobit hagi mind meg agiak: az utanis sollicitalt ereite Lengiel orsagba nekunk lakni nem jo nem tudunk nielucken, es eretneknek tartnak beninket, azt vegeztem az vaidauai hagi Z. Iuan napra meg agia az penzt Enis makot ciak athig tartom nem akaram eztendeig kezembe venni immar ez heten kezembe vesem Z.Iuan napig.

Vgian itt Scavinian fogok azert lakni meg.

Itth mind azt gondoluan hagi az Vr Isten vontatja ezt az mi dolgunkat noha nehez nekunk de jonkra leszen, mert ha ot fen leottem volna hittem volna az Vr Istent hagi lesalitottam volna ez haborut, vagi de nem akaria Isten hagi akadek leogiek benne egi reszint eoreollek neki hagi mind elei s mind keozepi, vege, mi nalunk nekul vagion, segin palffi miklos sokszor monta hagi az Vr Isten valamire masra tartia az magyarokat hagi im az nemeteknek igi nem keollenek, maga jol lattiak, hagi job vitezek eo naloknál.

En innen ket leuelet irtam Octauia vramnak, miuta pragaban vagi, meg irtam az partosoknak minden dolgokat, es hagi derekkepen meg az teorekel sem vegeztek, ez aztis mint keollene le salitani, gondolom az adot okot hoza hagi irt cyaszarnak az herceg enfeleolem, vgian meg irtam neki hagi igen hinak, es hagi bochkai nem mintt baratiat vagi attiafiat tart hanem mint apjat, de hagi en azt semikepen nem cyelekeszem ha nem ha cyaszar telliesegel el taszit magától, de im latod mind az sem fog, az Isten vgian nem akar talán, az Zuhai birodalma alá vissza vinni benninkett, mikepen az sar az fazokas kezében my velunkis szabad az Vr Isten csak pinkesdig mast latunk ha elunk mert az teorek igen raita kapot az magyarok baratsagan.

En valtig keoniergek az uristennek minden nap egesegetert, es hagi eo Zent feolsege igazgasson és tanicion, az magyarországi joszaghoz keves számot tartok, merth az ket feleol valo hadi mind el pustitia azt az feoldet lipto meg touab tartt hagi Im szegin feold az jo feoldre siet az had, ez niaron mind el pusztol, Hodolin talám megis touab maradna ha meg adnak turzo az trinceni feo Ispansagot kerí feol veoti ahoz kepest az varmegietis Vyvarfele mentt kolonich melle, az fizetetlen nep haza jw hamar ciak az ispansagert miveli

Most en azt hiszem hagi ott minden magyarhoz ketsegesek az az mint ot nekemis nehez volna talam ha nem ciak Hodolinba lagnank, sem hisznek, sem zeretnek beniunket nehez ot zolgalni, kerlek edes leaniom ír giakraban az kettsek keozeot nem volna jo az feoden maradni erciem miben vagion dolgunk ad be ezt az suplicatiot es jw el onnan bizon akarua vontatjak az valasztot mert ha nem irsz és el sem jusz el seokem innen egi nap, mert imar teliessege el vntam ez nagi hosszu varast Am ha tricent nem akarjak meg adni surantis nem gondolok vele csak bant agiak es penzt ne kerienek.

Suma zeorint nekem mind vgi tecik hagi ciaszar az magyarokhoz valo gyuleol-sighben cielekeszi ezt hagi meg nem halgat, a vagi az Istentol es az eo igassagatol el szakadot, nem fel az istenteol, meg kemniedet: kiert felco hagi az Ur Isten meg bunteti hagi meg eosmerri eotet, sokat keniergetem az Ur Istennek, egiebek is keoniergettek eretunk hagi ez keoresztet reank ne bociata volna, de meg keolle

lenni, im az ki szabadulásában is semmi veget nem erunk, azért hagi beket neki kerlek edes leaniom, ha el vette jöszagunkat marhankat, ne fogiassza immár el eletunketis, ad be az suplicatiot jw ala az attiadfiái keoziben, jw dersffy uramhoz itt kenieb leszen had az Ur Istenre az mint eo szent fel segenek tecik legien mind ugi, < < hozd el az mit el hozhac ueled hos ciac tizezer forintot ho(...) ueled okossan iar, hoj ez istentelenek megh ne tartostasanak.> >

ÖNB Cod. 8666. 49r-v.

Jegyzet: A < < > > jelben szereplő szöveg titkosírással íródott. Megfejtéséről lásd VADAI István tanulmányát e kötet függelékében.

38

1605. május 29. Kassa Rákóczi Zsigmond Illésházy Istvánnak.

Zolgalathomatth ayanlom keglmednek mintth jo akaro bizodalmas attiamfianak. Az Vr Istentull kiuanom keglmednek io egesseghet, minden ioknak megh adassatth. Tegnap erkezem vram az eo folsege paranchiolattia szerint ide Cassara, az keglmed jambor szolgálta szemben leuen velem, noha keglmed ennekem nem irth, ez iraskatull megh sem ohatnam magamatth. Ez el mult napokban irta vala kegyelmed, az Vristen alkalmatosságot aduan eo felsegeuel szemben akarna kegyelmed lenni, kitt az Vristen megis engedett, eo felsege keglmedett szeretettelis lattia.

Akarmintt haniunk vesszuk uram elmenket, Beolcz Salamon let volna jelenis, ez változotnak megh kellett volna lenni, vagi egikeppen, vagi maskeppen, vagi fekete ember lett volna, vagy Balas Jacab, de meg kellett volna lenni, auagy mind Martiromsagot kellett volna szenvednünk, az mint immaris az kegyetlen puspokok az olaszokkal az menniei felségnek tanacha ellen vegeztek voltth, kitt ki irnia uram sok volna, De az bölch nagy hatalmu szentt Vr Isten minden emberi velekedes kiuell hatalmasson chielekedett az magari nemzetett mintt regenthen Moises által az Pharaoh megh szabadította. Immar kivantatnék hogi az magari urak feo nemessek egiben foliamnanak az közönséges iorul megh maradársul vegeznének, kivalkeppen az három keresztien országból, Lengiel, Silézia és Morvavall annal iob az Cehekkelis meg eggiezen most az magari nemzett. Ez vilagon ozthan ki volna az ki artthatna minekunk az Magiari Nemzetnek holott tellies eletemben niugodalmas eletet nem erzettem, az mint keglmednél nyiluan vagion az Romai Chiaszar szolgálattiában farattam teorottem. Most az Vr Isten ez idot atta ernunk ketsegnelkül el hittem az Magiariok egi szüen egi lelken lennének az fiaink maradékink ernek az Arany Időt, kik az Vr Istent niugodalmassan szolgálhattnak, mi utanunk iot mondanának. Az mi iob uram megis ahhoz tarcuik magunkat. Az Vr Isten hozza kegyelmedet is közinkben, tarcia meg io egesseghen.

Cassouiac, 29. máj. 1605.

Sigismundus Rakocy m. p.

ÖNB Cod. 8666. 57r.

39

1605. augusztus 7. Érsekújvár
Rédey Ferenc Illésházy Istvánnak.

Spectabilis et Magnifice Domine et fautor mihi obseruandissime. Post salutem et seruitiorum meorum addictissimam commendationem

Meg hozuan ennekem az Nagd leuelett es meg erttuen, hogy Nagd az vitezeknek elegendendo fizettesekuel keozinben ala yeon, nagy zyuem zerintt hallottam. Vgyanys bizony igen kyuantatik mind az fizetess es az Nagd yeoueteliis keozinkben, azertt az Vr Isten hozza hamar nap keozinkben Nagdat io egessegben. Az mintt pedigh az en kegielmes feiedelmemys ir egy leuelett, hogy mindenek Naghoz halgassanak, mint zinten eo feolsegehez, chak hozza az Vr Isten Nagdatt, ualamitt en ereommel erek, mind eo feolsegenek es Nagdnak tizta zyuel zolgalok az meg Isten eltetth. Az Nagd Swrany varattis ualamikor Nagd emberekett bohattik ala, meg irtam Banaty vramnak, hogy mindgiarast az Nagd embere kezeben bochassa. Tarcha meg az Vr Isten Nagdat az szegyn Magyarorzag es Magyar nemzettseg iauaert s meg maradassaert sokaig io egessegben.

Datum in Castris ad Vyuar positis die 7 Augusti Ao. 1605.

Nagodnak coreomest zollgall

Redej Ferenc manu propria

ÖNB Cod. 8666. 178r.

1605. augusztus 10. Érsekújvár
Rédey Ferenc Illésházy Istvánnak.

Spectabilis ac Magnifice domine mihi beneuolentissime

Post perpetuorum scrutiorum meorum addictissimam commendationem

Nagsagodnak ezt akaram ertessere adnom, hogy im Homonnay Vram iria, hogy en az itt ualo hadual feoll kellick es Galgochoz mennyek eo Naga eleyben az egez hadual. Akaruan azertt az Nâgd Tanachaua mindenekben elny, kerem Nagdatt, hogy ennekem iria meg Nagd, mihez keollessek magamott tartanom, ha az Vyuarnak zallast elhadgiame uagy mihez tarczam magamotth, mertt en chak Nagtoktol uarok. Tarcha meg az Vr Isten Nagdat sokaig kedues egességben. Datum in Castris ad Uyuar positis die 10 Augusti Ao. 1605.

Nagodnak zolgall szeretettel

[Aláírás hiányzik]

P.S. Immar Uyuaratt pedig az keues Nemettseg az ky benne uagyon az ehseg miatt nem tarhattia sokaig, remensegunk az, hogj teobereott lassan megys adgia. Az Nagd okos iteleti rayta, ha immar felben keolletyke hadnwnk enny chelekedetwnket, az my keussen Challokeozben uadnak hogy segettsegett uihessen be.

ÖNB Cod. 8666. 176r.

1605. augusztus 13. Trencsény
Illésházy István Pálffy Katalinnak.

Keozenetemet es magam ajanlasat irom mint zerelmes attiamfianak az Ur Istenteol egesseget es minden jot kiwanok, en hala istennek egésségben vagiok, de anni ream futó vagoin nemis giezem valasztal, szakalciabol ki seoktek pusztan hattak, egy leoues porok benne nem volt, Cyobor Imre felesegesteol ide futot, trinchembe, Cyobor Marton az anjahoz, holichba, rewai Peter oda hajlot asz nemet partra sasinis corlatkeois, ez rosz haiduk az predanak el seoktek el ozlotak, keowesen vadnak Cyarloközis el hailot nemetek vadnak benne, ha az teorek hadi nem erkeznek gonoszol jarnank penztis senkíteol nem kerhetek. Im eleg udeon vala hogi ki hozassuk sakolciarol marhankat addig varank hogi az is oda vesze, Palfiné asszonyomis nem mehet innen schova, az fiai ki juttek sakolcaiáról, tamas

moruaba valami Z.egihaz torniaban akart feol mászni, ot valami emberek bujtak volt el kit nem tuttak, azok sertetek meg de semi dolga nincz; eois ki jutt:

Ide meg most ne jw, az nemet hadi szombat ala akar menni, innenis eleiben giültek mind teorekek tatarok, hajduk el valik keözettek reuid nap az ur isten mire forditia dolgunkat meglatiuk es azonnal meg irom. Kerlek az cyeledet ne teobichied mert itt is minden pusztá, le teogiek az szolgalo lean tartást az ven asszoniokis ha igi leszen sokáig az dolog, most azon vagiok hogi az hadnagiokat meg bekeltessem, igen engedelmesen mutatiak hozam magokat meg most, Azon leszek hogi veoreoskeobol ki hozhassam az mi marhank oth vagion, ne vessen az is el, az egész nemesség mind el futot szombat tájáról, zakolcia tajarol mind ide futnak.

Irtam az vice ispannak küld neki, irtam makora es az harmiciadosoknak Tur-dosinra, küld neki, Palugai András it sok latorsagot miuel, halastoinkat eo halasztá ki soblazoual, ket szamorunkat is el vitte az varas penzett fl. 500 el lopotta itt rut neuet hatta utanna.

Im kültem oda kett tere bort egik veores jo bor azt tarch meg, az kit mi hoz-tunk adasd ki, az teobit adasd korciomara lipchere egiet Z.miklosra egiet rosom-bergre egiet: Im .10. diniet kulltem sandorfinenek kulgi .2. benne. Ide igen rosz pa-pirusat hoztak, hattam hogi 4. vagi 6. zal eoreg gerendafát bociatasson mindiarast ala Ide az tisztarto mert nem jarhatunk ki az varbol ninch hid az forkniara, az ro-sombergi hid vegenal vagion ollian coreg gerenda fa azt bociassa ala mindjart

Ide igen rosz papirusat kullek, kulgi egy kcotessel jobat az somogi seogeste az hordoba eoket, Az minemeo irast attak az magyarok lengiel királnak be ot feletem az aztal ladafiaban kerlek kuld meg aztis Im most vagiok raita hogi az capitanoakat egiben bekeltessem, Irok reuid nap akarnam hogi itt volnal ha bekesség volna itt volna jobb laknunk, Az ur isten elteness es tarcion meg.

Datum Trincenben 13. Aug. 1605.

ÖNB Cod. 8666. 190r.

42

**1605. szeptember 23. Korpona
Illésházy István Pálffy Katalinnak.**

Keoszeonetemet es magam ajánlását irom mint zerelmes attiamfianak az ur istenteol egesseget es minden jott kiwanok, az mi giulesunknek cyak Isten tugia mi vege leszen, az nemetek nagi kevelisegel bociattak ide forgach uramat, hogi ha mindjarast azt nem mivelik az mitt kivannak, tehat mingiarast fegverre kellien az dolog, az egckenis ismeg ollian jeleket lattunk itt kéttyszer immar az minemeok tavali latatnak, hizem ottis meg lacziott.

Azert ne kesel ott edes leaniom hanem minden cyelededel menj Licauara vid el veled az mi penz es ezustmüs vagon ott seogetest atalagban. Strecieni utra menj bekesege az wagi menj domanisra es az fachkoi hegjre atal' turochban és menj rosombergre, ide en hozam is keozelb leszsz kerlek semit ne kesel hanem indolj el, valamj gialogokal kisirtesd magadot turocig, onnan Reuaj Marton vram el fogh kisirtetnj, irtam az tistartonak, ne hirdesetek ez nemetek gonosz szándékát, de semitne kessel, el menj onnan igen kérlek, tarcion meg az Ur Isten minden ioval.

keolt Korponan 23. szept. 1605.

Illieshazi István

ÖNB Cod. 8666. 134v.

43

1605. őszén. Nagyszombat Illésházy István Pálffy Katalinnak.

Keozeonetemet es magam ajanlasat irom mint zerclmes attiamfianak az Ur Istentől egesseget es minden jott kiwanok Knek.

En ciak tegnap voltam szeomben Octauia urammal bozinban, utalatos dolog most az bozin, pusztá, rut, undok, ujjárt nekem meg agiák de im aztis azkor agiak meg az mikor imár az janciár aga 8. ezer janciárral szalott ujjár alá, nem tudom, mint vehetjük kezünkben. de erreol senkinek ne szolj édes lányom, en meg ez heten innen el nem mehetek. Az scalkai scénában hozasson veoresvari az várban az mi louaink' szükségere 12 szekér szenat, Echi Gaspar sollasarajs kett sekerel, az teobit hagia otth, egiebetis az mjt hattam el vinnj onnan Veoreswarjnak, vigic el, 6 hizlalo artanjs vagon ott, aztis bozassa az mj majorunkban. Janos deak lasson az dezma be hordasahoz es az eteteshez, az istalo feolit az kjtt mast cinaltunk, padlassa meg. Arra jo volna az senat raknj, itten mingiarast jo negy louat es egi szekeret kulgien ide szombatban azon hozanak üres hordokat ide, apro szabasokat 8. 9. tiz akot, ürmes bornakis egi atalagot vagy keteot. Jw ket drabant inen az sekerrel, leuelet agianak nekjk hogj enjem es Baranaj 2 louas kjscreotis agion nekjk, innen egi hordo bort keolletik vissza azon az sekeren oda vinnj, jo obor, im mastis kultem egi hordo bort, kulgietek erette Cejtore mindjarast, ezis igen jo bor, ha bor njncz az trincenj korcioman, az zombati boroknak egieket az melljk alab valo agiak kj az korciomara pro d. 12 vagy 13 ichejet. En ez heten haza nem

mehetek semmikepen ha irhac Licauara irj hogi az szekeres louakat kulgiak mingiarast ala onnan, bor hordani igen szukségesek. isten tarcion meg.

Datum Sombatba ma cyuterteken 1605.

Ilieshazi István

ÖNB Cod. 8666. 133r.

44

1605. december 11. Korpona
Illésházy István III. Zsigmond lengyel királyhoz.

Sacra Regia Maiestas domine domine obseruandissime seruitiorum meorum paratissimam oblationem.

Vetus illa gentis nostrae cum Illustrissima natione Polonica coniunctio, et uicinitatis ius singularisque S(acratissima Regia Maiestas?) erga nos animi propensio facit ut in praesentis nostra satis afflicta sed iusta causa interpellaremus, minime dubitantes(?) vestram aequae nostrae petitioni suo fauore et patrocinio affuturam Neque est cur copiosa aliqua oratione motus huius satisfuncti causas initia et progressum exponamus, cum ea iam dudum antehac ex Serenissimi Principis nostri legatione ad eandem transmissa plenissime cognoscere potuit, iam illud tantum superest ut cum certi tractatus in componendo hoc dissidio interuenerint, ad eos plene timendos benignam S(erenitate Vestrae Regiaeque?) operam imploremus, Quare Maiestatem Vestram Regiam obnixe petimus, ut apud Sacram Meistatem Caesaream intercedere proque singulari sua pietate efficere gratiose dignetur, ut uobis religionis nostrae libertas iura, leges, ac caeterorum Priuilegiorum immunitates, quae nimium labefactata; atque adeo poenitus ereptae fuerant restituantur.

Ad Principis(?) nostri personam quod attinet, negari non potest, quin de Republica Christiana, et imprimis de Inclita domo Austriaca benemerita sit tum alias, tum imprimis in opulentis ut tum erant Trasyluania, Moldauia et Transalpina Valachia Prouincijs Christiano populo ipsique domui Austriacae foedere iungendis, qua in re ipsius inprimis utilis enituit opera, et nunc quo(?) fidele in componenda inter duos potentissimos Imperatores pace praestat studium. Neque(?) praesenti tumultu, nos uel ipsi causam dedimus, sed quicquid factum est uti necessitate et armis Caesarea(?) impellentibus factum, ita nullius nisi eorundem iniuriis ascribendum est. Offertur quidem per Serenissimum Archiducem Matthiam nomine Sacrae Caesareae maiestatis dicto Principi nostro Transyluania et uicinae Hungariae partes ut a Sigismundo Bathory possessa fuit verum Maiestas Vestra Regia rem intelligat, quod non modo Transyluania, sed tota etiam illa pars, quae a finibus Transylvaniae Tybiscum usque excurrit, per Georgium Bastam eiusque

exercitus, ita praeteritis annis caedibus rapinis igne et ferro exhausta atque depopulata est, ut ne Magnas quidem aliquis pro conditione sua tantum abest, ut Princeps pro dignitate inde uiuere possit. Dignabitur itaque benigne Maiestas Vestra Regia eo apud Sacram Caesaream Maiestatem operam suam intendere, ut memorato Principi nostro plene per cessionem non modo Transyluaniae sed etiam Superioris Hungariae satisfiat. Neque(?) concessione illa quicquam Coronae Regni Hungariae decedet, quin potius magno emolumento erit Regno illa copulatio, et Sacra Maiestas Caesarea multis curis et impensis liberabitur, Alias enim ex occupatis tot Ciuitatibus, oppidis et arcibus dictus Princeps noster nisi eo tentatus fuerit, nihil est remissurus, neque nobis ab eo iuramento, quod illi Sancte spondimus, receden(...) integrum erit. Erit igitur Maiestati Vestrae Regiae benignae curae tam libertatis nostrae recuperatio, quam saepedicti Principis nostri iusta contentatio. Quae si(?) ut speramus consecuta fuerit, a Deo Optimo maximo cumulatam reciperet mercedem, et ab orbe Christiano Singularem laudem et gloriam, ut cuius opera tantum incendium, tantusque fundendi Sanguinis fomes restinctus est, adipiscetur, nos uero Principemque nostrum perpetuis officijs sibi deuinciet. DEVS Maiestatem Vestram Regiam conseruet Saluam atque incolumem.

Datum in Ciuitate nostra Carponensi XI die Decembris. Anno domini Millesimo Sexcentesimo quinto.

Serenitati Vestrae Ad seruiendum paratissimi

ÖNB Cod. 8666. 236r-v.

45

1605-1606.

Illésházy Istvánnak Lengyelországba eljuttatott hadi tudósítása és sajátkezű följegyzései

19. napján szeptembernek szalotta meg az török Esztergamot. Akkor Altham, Bosnyak Tamast és Caesar Galt küldet wala követsegben hozzajok, és harmad napig tractáltak az frigyét, de heában. Szent Mate napján löni kezdette az várat, és az után tizen két öreg algyuval levitette.

7bernek 24. napján hajnalban, az varbeli magyar gyaloggal Bosnyák Tamás és többen ki ütettek volt az török sanczara, az leg erüseb sanczbol ki vertek üket, es szinten az janchar aga sátoráig üzték üket. Az janicharok ott egyben csoportozván, az mieink kenig meg kevesedven, az sakmannak való csés miat, meg nyomattanak az ellenségtől, és az mit nyertek vala, csak nem duplával fizeték meg. Az hajdu hertelenséggel az arkokat nem ugrandozhatta, és marada 50 oda benne. Bosnyák Tamás is, az ki fő vitéz ember, csak alig szalada. Ezt az nómetek távol nézvén, gondolták, hogy kicsin dolog, es hogy ennél ük nagyob dolgot próbálhatnak, remenlették ök is. Mint egy ezcren egy felől, az magyar gyalog is más felől, ki

ütettek. Szem látomást az németiség előtt az jancharok mind hátra menének, az után nekik térvén, csak hamar meg futamtattak, és az mint lehetet, nyakaszták őket. Az magyarok az másik sánczba be hatottak volt, de nem álhatnak, az németekhez képest meg futamtak, de ezután közönségesen arczul tértek nekik, szernyűképpen az törökkel meg harczoltak, úgy hogy az egész török tábor reájok rohant vala. Sok kár lött, főképpen az németekben, kik közül fő emberek veszének, de az törökben lött három ani kár. Bosnyak Tamás mellett az esztergami Magyar Capitánt *[kihagyva a név helye]* meg löjték.

<Az magyarok az fizetetlenesség miat>

Az Altham igen suspectus volt az németeknél, és azért két groffot vetettek volt melléje az meg szálláskor Isztergamba. Nyilván, nem titkon leveleket küldezet két katonától az török táborban, kinek okát ezt mondják: Egy Deli Nemezi nevű híres török, ki Budán latorságokat cselekedvén az passáknál és törökeknél haragban eset volt, mikor gyakorta járna az váci szigetben és Visegrádban bor innia az részeges törökekkel, ejtett valami szót, hogy ő magyarrá lenne, és nagy dolgot is próbál az Törökeken. Ezen Altham igen kapot, és ígért 300 ház jobbágyot neki az fejedelem nevével idő jártára. Talált oly módot az Deli Nemezi, hogy ő egy titkos áll ajtón az magyarokat be vihetné Budában, és hogy Althamnak tuttára attá, Altham subornált egy Győri Lázár nevű embert, ki az töröknek szót adna és tetettetné magát kimnek, járna be, és mutatná hűségét az törökhöz, úgy mintha Altham nem tudná és senki. Ez okért hogy ez szini alat Győri Lázár által az Deli Nemezinél való dolgot inkább vighez vihetné. Ezek mind meg löttének, hittek az Bassák Lazarnak, és igen ajándékozták. Egy levelet osztán irtak Ilieshazi uramnak ezen Lázártól, ki akkor exiliumban volt propter veritatem et in defendendis legibus propriae constantiae Lengyel országba, és hogy meg vigye neki, 100. aranyat költséget attak neki, ki jött, és Ilieshazi uramnak szóló levelet Althamnak attá, ki osztán választ adot reája.

Azonban Nemezi az állkapukon való zároknak, lakatoknak formáját küldte Lázártól, és kulcsokat csináltak hozzája. Lázár be vitte, megpróbálták, és meg nyitották az kaput. Ezt Althamnak tuttára atták, de nem hihettek nekik, hanem innét két embert küldte, magyar katonát, és ezeket Lázár és Nemezi az kapun be vitték. Ezen Altham igen kapot, és annyival inkább propendiált az frigyre, és szép szót adot az töröknek frigy felől, hogy csak azt véghez vihesse. Ezt az fejedelemmel közölvén, fogatta az 6. ezer gyalogot, és egyébbel is igen készületnek hozzá, kivel addig késtek, hogy az török is fel halladot, es felben maradot szándékjok.

Iszonyu dúlást fosztást cselekettek az németek mindenütt, mikor Isztergom alat hadok volt.

Esztergam alat való táborba látásnak hallásnak okáért be jöve egy lengyel urfi, vajda fia Czaszanowsky nevű lengyellel, fő emberrel, kinek eleibe Kolonicz uram sok urakkal ki ment vala, és tisztességesen excipiáltak. Az török ugyan valóban érte volt, hogy az Isztergamot meg vehesse, és valóban kezdett vala az mi sanczunknak meg vételéhez, de minthogy az mieinkinekis nem kicsin táborok volt mellette, nem árthatot sokat neki, hanem az városban tött kárt az lövéssel.

Az Szent Tamás hegen volt oldalol valami sánczok az németeknek, kiben egynehány száz német lakozot, az török ennek alaia ásta vala magát, kit az németek idein eszekbe vevén, ők is annak alól oly helyre találtatnak ásní, az hol sok fő török szokot sereggel állani, és mikor az ő minaját meg gyujtotta volna, az németeké is fel lobbant, és mind az németeké s mind az magoké az törökre szolgált ki, és nagy sok kárt tött az pogányságban, egyszersmind 600. töröknél többet burétott el. Ezzel igen meg rémült az török, és azon éjjel ki költezet az sánczokbul, sok porát, globisát hatta el. Ez 11 die octobris lött, és 14. die octobris éjjel fel költ és Budához ment. Kin az németeknek felette nagy vigasságok volt, és örömekben sok nagy lövöldezéseket miveltek az török bosszuságára. Durante obsidione Strigoniensis volt az török táborban 700. lovas kozák, Kolonicz uram praktikát inditván velek, reá birta őket, hogy az fejedelmünk hivsege alá adgyák magokat, és által jönnek. Sajkákkel kompokkal küldették volt Pográní Benedeket, hogy el hozza őket éjjel által az Dunán, de nem találtak arra a helyre, az hová az hajokat kellett volna vitetni, és hol az kozákok vártak. Azért csak ketten jövének be az keresztyen táborba, az többi vissza tértek. Mig ezek ide jártak, azonba kettő lött benne törökké, és el aroltak a többit. Az török reájok vigyázot, és hogy el akartak indulni, és ismeg az hagyot helyre jönni, az török reájok tamadot, és nem jöhettek az hagyott helyre, hanem akarattioik ellen más útra mentek az Duna mellet Komárom felé, holot az török strasara rea találtak, azt fel verték, de az táborbeli török utánnok érkezet, csak százat hozhattak által benne, az többi oda veszet.

[A második levél hátoldalán, két hasámban Illésházy István írásával:] Acta bellica Anno 1604 et 1605

- 1604 Pestbeol kj seoktek az nemetek 6. 7-bris
- 19. Strigoniensis obsessio per turcas frustra
- 10. 8-bris el salot az teorek Istergam alól
- 15. 8-bris verte meg Boczkay Peziet magatis meg fogta, Zekelhidanal
- 1605 ment kj Basta Eperiesreol 9. ezer nemetel tokajba elest vitt
- 2. Martij Bestercie banjat meg egettek az haiduk
- 11. Martij Fuleket meg attak az haiduknak Bosniak Tamas weote meg.
- 7. Apr. Basta cum exercitu fugit
- 20. Apr. Bochkaj proclamatus in principem
- 3. Junij holt meg lengiel Cancellar
- 8. venit posta Archiducis 15. versus vocabat viennam
- 1605. 23. Junij Jut ismeg mas posta herceg Matistol
- 17. Forgach Sigmond es Pograni keouetsegbe Bochkajhoz mentek be voltak nalam
- 13. Julij veni ad mako 14 discessi ide venj ad Carsouiam
- 24 Julij
- 27. Julij venj ad rosomberg
- 9. Augusti istrauj arcem trincen
- 13. giulest teottem trincenben
- 16. venj ad galgoch deongeolegit ot talajtam

1605. meg salla Istergamat az teorek
 6. 7-bris el nem beselhetem onnan
 4. 8-bris meg attak Istergamot az nemetek
 15. octobris ejel vyuarban mentem el vegeszttem az meg adasat
 16. meg atak vyuarat
 11. 8-bris Bochkajhoz intettem pest ala
 16. Carponara az giulesben tartot az giules vsque 17 dbris
 1606. Karsarol bociatak lipajt el 3. Apr. Pogramjt 7. Apr.

ÖNB Cod. 8666. 65r-66v.

Jegyzet: Vö. Ötvös Péter: Illésházy István följegyzései. Acta bellica 1604 et 1605. Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historiae Litterarum Hungaricarum. Tom. XXV. Szeged, 1988. 165-177.

46

1606. őszén

A németeknek a törököknél tett követségek summája.

Az Nemetek keoetsegenek summaia, kik Comarombol iottek Ernestus es Joannes Amolardtul, es az my irasunkis uizontagh azoknak ualo valaz tetel.

Az feo Commisarius Vr azt irya, hogy my az Magyar Vrakkal es az felseges Bochkay Kyrallial az bekessegh dolgat eppen ueghez vittwk, es Illieshazit mynekwnk zalagul adtak, kit Chazarunkhoz kwldeottunk, azakkal minden dogaink eppen telliesseggel ueghez mentenek, maradot chak hatra az veletek ualo dolgogh. Nagtoknak ebbeol az tizta igassagot irtuk es kwldeottwk, valamit uegezne, azt igen nylyan irya.

Ennek ualasza illien leot: Az Felseges Bochkay Kyralt eo felseget az egez Magyar Varakot es minden birodalmokot az hatalmas giezhetetlen Chazar hatalmas kezeben oltalma es nagy conduiselese ala ueotte es ereos hwttel azt megh pechietlette. Az tw zotokbol es mondastokbol ueletek ualo bekellesunk ueghez nem megien. Ez dologrol hagi bizoniossa lehesswnk, Bochkay Kyraltol eo felsegeteol pechietes es bizonios leuel kel, es mellettek leueo Tanach Vrak keozzwl ualo keuantatik mellenk, ki azokrol uegezzen egy ertelembeol uelwnk, es az my teczeswnk annak akarattiaual megh eggiezzen.

Ez bekesseg hogy ugian bizonioson ueghez ment legien, azon eok felette sokat eskwttenek, es sok fele zineo zokot zollottanak, kire chak az eleobbi megh mondott reouid zo zerent teottwnk ualast nekik.

Az Nemet igy zollott. Most az my hadaink (ugy mond) igen kezen uadnak, Papatol az Francziay Kiralitol, az Imperiumtul nagy sok segetsegek kenchiel egietemben immar ide zolgaltattanak, es az Estergom varanak megh uotelennis az Romay Papa felette igen megh busult. Az Lengiel Kyralsys penigh immar uelwnk uagion, az Daniay Kyraly eoche el erkezet, uagi megh bekelles, uagi penigh the magad tudod lassad, sok uer ontasoknak kel megh lenni, es az zegeniesegnek megh

kel romlani, az my Chazarunknak az bekessegh dolgaban ualo teorekedese, mind az altal akarattia es keuetsege my altalunk uagion.

Erre illien ualasza leot, az my hatalmas gieozhetetlen Chazarunk senkiteol sem kinchet, sem neppeli segetseget nem kiuon, seot inkab egiebeket segel mind penzeuel, mind nepeuel. Enny ideie immar hogy ueletek hadakozunk, mikor megh az Magiar Orzaggal es Nemzetseggel eggiesek uoltatokis, mostannis semminegh abban hatra nem allunk. Mikor Estergomot megh ueottetek ket renden, harmincz ezer emberetek uezet alatta. Minekwnk penigh az nagy Isten azt chak igen keonnen es keues uerrel atta kezwnkben. Ez utannis irgalmas az Vristen. Bar az Lengeil Kyrallial megh eggiezetekis, az mindenkor az my kezwnk alat uagion, hogy titeket tiz ezer kozakkal megh segitet uolt, Orzagat twzzel porra, hamua tottek, ha effelet teobbet keres, teobbetis talaltok hozza.

Az Nemett megh igy zoltt. Hogy az Magiar Vrak magatok tw alatok attak, annak oka chiak ez uolt: annak eleotte az hwt dolgabol Cassan haborusagh teortent uolt, az my Kyraliunk az egez Magiar nemzetet minden tartomaniaban es orzagaban le akarta uagatni es el rontani, chak hogy eleiteol foguan attiahtol, annioktol raiok maradot hwtinkbeol semmikeppen nem akaruan ki allani, es abban megh kemenytuen magokot, es az my kegmes Chazarunknak ez dologh tuttara leuen, es az ide ualo Magiar Vrak megh talaltatuan abbely uetkekreol immar megh kegmwzet uolt es le chiendesitette uolt eokeot. De azonban az feo Magiar Vrak eggik az masik utan illien romlasokot es halalukot latuan, es az Bochkay Kyraly mellet ualo hayduk nagy szik nyomorgatasa miat az zegensigneke romlasat megh tapasztaluan, az my kegmes Chazarunknak atka reaiok erkezuen ingien chiak eggietis zollani Bochkay Kyralynak nem hattanak, hanem az my Chazarunkhoz egizersmind uizza hodoltanak, vgi mond.

Erre azt feleltek, hogy az Magiar Vrak michioda gonozt lattanak az my hatalmas Chazarunktul, kiert orczaiok fordituan ismet tw hozzatok allottanak uolna, es tw teolletek my okon ualo felelmekben adnak arra magokot. Ha penigh az megh <haldoltokrol> eoleotekreol zollanal, azok ollick uoltanak, hogy chiakazio zernnekis uton iartanak, es hailottanak mindenkor. Neha my hozzank hailottanak, neha tw hezzatok. Sigmond ereouel oda haituan eokeot tw hozzatok, mingiart oda allottanak. Az az my hatalmas es zentseges Chazarunk iauara es az Felseges Bochkay Kyralinak io zerenchieienek eleomenetelere es ky nyilatkozásara holtanak megh.

Mostan az gieozhetetlen Chazarnak minden vegh varainak conduiselese en ream bizattanak, kikben szaz ezer ualogatot vytezeknel kezem alat teob hagiatot. Valameny hadra zwksege lezen az felseges Bochkay Kyralinak aual hogy melle indulliak, megh paranchioluan nagon. Es ihon mostis cott ezer tatar es ket ezer janchiart kwldeot mellettek, Cassa feleis pedigh most vy hadunk fel ment hasonlokeppen.

Az <Nemet zaua> nemet. Minekwnk az Felseges Bochkay Kyrallial ualo bekesegwnk illien forman uagion. Erdely Orzagat az my Chazarunk eoneki atta, azis aual megh elegendet, es az teob Magiar Vrak, az eo eleobbi heliekben,

allapatiakban marattnak. Az Coronatis penigh az my Chazarunknak atta, az Kyalisagh keuanast hatra hatta, eleobbi akarattiat es zandekat le teotte, es mint zinten ennek eleotte, mostis ugy az my Chazarunk zolgaia leot (ugi mond).

Erre felelet illien leot. Az Felseges Bochkay Kyrálnak, akar az hatalmas gieozhetetlen Chazarnak, akar az Nagos feo Vezér Pasanak egizer megh mondot zaua ketteosse ne lezen, es semmi kereseis eo hatalmassaganal megh nem uettetik, mindenkeppen mind penzbeol es nepbely segetsegebeol mellette leuen, minhogy illien zep Orzagoknak kezeben iutasaua nagy Kyalisagra ment, es eo hatalmassagaua illien zep eggiessegeben iutuan, es oltalma alat leuen, mint hihessem en ezt el, az tw zotokot, tuduan, menyit uetet eo Felsege tynektek. Az el puztult, eget Erdelien hogy megh elegendet uolna, es hadat el bochiutuan ismeg az ty kezetekben atta magat. Hanemha ugianis hogy enny sok io baratsagot chielekedet ueletek. Nem tudgiak eok azt, mit miuelt ueletek, lehetetlenis, hogy ennj sok iot kezebeol ki bochasson. Igy azert myteolwnk, minthogy semmireol keoniw ualazok nem leon, annak utanna azt monda. Minthogy az Magyar Nemzetsegh ollian teokelletlen es alhatatlan Nemzetsegh, hogu ualamit az regteol foguan ualaztot Kyralliaual es Feiedelmeuel chielekedet, megh lattia Nagod, hogu uelettekis ismet zinten azonkeppen chielekednek. Azert Nagodot kerem, hagiuan sokiot, ihol ualamit Nagod myteollwnk tud keuanni, megh adgiuk, chak bekellick megh myuelwnk. Terdekot, kezeket esuen ugy kertek es keonicorgeottenek. Chak Nagtokkal my megh bekelhesswnk, ualamit eok my ellenwnk chielekettenek, megh lattia azt Nagod, hogu adossa nem maradnak uele, eskuwkben nem marad, ugy boszut allunk raytok erette. Mert soha mind az ket feleol az egienesseg keozeottwnk helien nem alhat, es az zurzauar le nem chiendesik, migh ezek ugy maradnak (ugimond) az Magyarok my keozeottwnk.

Erreis ualazza illien leott. Az my eskwueswnk es az gieozhetetlen Chazar hiti es ualamigh azok myteollwnk el nem zakadnak es nekwnk nem uetnek, addigh mynekwnk az eonekik ualo artalomra zandekunk nem lehet. Embernek ez uilagon hitinel semmi dragab es keduesb marhaia ninchien. Azokot mind hwteokbeol es minden iouokbol tw ueottetek ki ereouel. Az my hatalmas gieozhetetlen Chazarunk alat hetuen ket fele nemzetsegek uadnak, azoknak eggieketis hwteokben megh nem haborittia. My eonekik semmit nem uettettwnk, hogu ha eok minekwnk ueten kezdnek, az igaz Istenteol melto iutalmat talalliak.

Euelis minthogy kedue nem telek, monda Bochkay Kyraly, hogu meghidgie Nagod, regen az my Kyraliunk hwsege alat uagion, mert mihelt az magyarok kezeben ualo uegh varakot tolleok kertetek, hogu nekik megh adgiak, halogattak, hogu azokrol keoztetek ualo teorucny vegezes legien, ne chiudalliatok azert, mert azokon ninch zandekokkal, hogu azokot nektek megh adgiak. Vyuaratis az my akaratunkbol attak es engettek kezekben, de mostis Vyuar ugian my kezwnkben uagion, Bosniak Tamas az my Kyraliunknak megh hodolt es hiuc, es ezt bizonioson tudgiuk, hogu Vyuar my kezwkben uagion. Eok penigh soha azokot a varakot megh nem adgiak, my penigh minden vegh varakot, az mellick ticték uoltanak, megh

adgiuk, chiak hogy myuelwnk bekelletek megh. Es ez mellet nagy sokzor, kezwnket, labunkot megh chiokolgatuan ugy kertenek.

Erre az felelet illien leot. Mostan legien Istennek hala, azok az varak mind my kezwnkben uadnak, az hatalmas Chiazaris azokat az my birodalmunk alat tudgia lenni, my zwksegh uolna azokat teolletek uagy kernwnk, uagy uennwnk. Azokert az Varakert hogy hwtwnkbeol my hatra alliunk, semmi akaratunk arra ninchen. Hogy Homonnay Balint uagy Busniak Tamas az tw Kyraliotoknak zolgalnanak, az hatalmas gicozhetetlen Chazar zabliaia azokonnis raitok lezen. Magonk my iol tudgiuk, hogy Homonnay Balint mind eyel nappal egienleo zolgalatban uagion uelwnk, es hogy minekwnk sokkeppen hiuen zolgal, azon nem chak egizer megh eskwt, megh lattiatok hamar wdeon, hogy mind az keoztwnk ualo frigyreol es baratsagrol, mind az varak dolgarol ualamit mondotok, mind orczatokra uizza ter.

Ebbeol oztan illien utra fordula. Ihol az hatalmas Chazarnak ualameny uray my kezwnkben uadnak, ualamely nap az keoztwnk ualo bekesege ueghez megien, es Magyar orzagbol az teoreok es tatar hadakot ky uizitek, azon napon mind azokat tw kezetekben adgiuk. Es ezen eztendeoben az my Chazarunk az tw hatalmas Chazartokot hogy fiaua fogadgia, sebeben ualo penzt, elscoben ketzaz ezer forintot kwleot, ki most uelwnk uagion Comaromban, ha pedig azt keueselitek, ket zaz eotuen ezer legien, ha aztis keueselitek, harom zaz ezer legien. Az feo Vezerek eo Nganak, mind az teob Vezereknek ualamit annak eleotte attunk, mostis megh adgiuk. Hwteoteokert, Istentekert es lelketek wdueossegeert kerwnk, my uelwnk bekelletek megh, egimas birtokunkra chiatatok ne iarion, varakot titkon ualo ereouel megh ne uegienek, ne lopianak, sohul eggik birodalmbol az masikban bantasa senkinek ne legien. Az tw kereskedeoitek es az my kereskedeoink egimas keozeot minden birodalmunkban zabadon iarhasson. Az Magyar, mihelt keozeottwnk nem lezen, az nemetteol soha semmi bantastok nem lezen, es senkinek chak egy haya zala sem esik el. Mint az fia az Attiahoz, az my Chazarunk Chazartokkal egimas keozeof^ollian zeretettel es beochiwlettel ellicnek, es egimas keozeot eoreokke ualo frigiet, bekeseget zerezzenek (vgimond).

Felelet. Az my gicozhetetlen Chazarunknak uagy uagion hada, uagy ninchien minden eztendeon, cott uagy hatt ezer terek ozporaia elekelco uagion, my zwksege uolna eo hatalmassaganak enny penzechkert, my soha azert, az my egizer adot, hwtwnkbeol es eskwueswnkbeol megh nem terwnk. Ennek eleotte mar erreol nektek valazatok uagion. ha az bekesegehez keduetek es akaratotok uagion, az Felseges Bochkay Kyralihoz mennietek, eo felsegenek hozzatok leuelet, chiak az eo felsege akarattia legien, miis lassan lassan ueletek megh alkotunk.

Valazok ez leott. Tehat (vgimond) had kwlgwkw emberwnket az feo Vezerek eo Nagahoz. Valazza erre az leot. Valameddigh az Felseges Bochkay Kyralitol ualazunk, hirwnk nem ieo, modunk abban sinchien es nem lehet. Chiak hogi az hatalmas Chazarhoz adoual meneo behodoltakat megh tartoztatnunk nehez dologh, ezt iol megh ertsed.

1606. december 1. Bruck
Kolonics Siegfried Illésházy Istvánnak.

Spectabilis et Magnifice Domine etc.

Az k. leuelet megh adak ennekiem, kiben k. panazolkodik, hofi en az Ledniczet Zekel Jakobnak kezeben nem adom, es hofi mit kegeilded ketser uegeztem, azt megh nem tartottam uolna. Maga ez ideigh azon uoltam, hofi az mit ez ideigh uegeztem, minden modon annak ura lennek, es megh tartanam, kit ez elottis megh irtam k. es zoualis megh izentem Pograni vram altal, de hofi k. azt iria, hofi en az k. zauat nem hiszem, tugia Isten eo Zent felsege utan csak k. uagion minden remensegem, miuel latom az k. hozam ualo yo akaratiat, meliben soha nem ketelkettem. Azer kerem k. mint yo akaro apam vramot, hofi effele gondolatokat k. ki uessen ziubeol es felollem semmit k. ne ketelkeggiek, mert giermeksegeimtől foguan oly emberek bezedinek hittem, mint kegielmed, ez utanis kegielmedet ugi tartom, boczulliom, mint illik fiunak edes attjat tiztelní es mindenben tanaczat fogadni. Miuel en az egi igassaghnal teobet nem kiuanok, nem zuksegh ennekiem az sok tanach ado, mert Magyar orzagban sok feo ember uagion, ki kegđ segetseguel az en dolgomat ueghez tugiak uinni es en keoztem s fiam kozot mindeneket iol el tudnak igazítani. A mi Andras deak bezedet illeti, az helyen maragion. Hala az Vristenek, engemet mind Magyar orzagban s mind egieđ orzagokban sok feo vr esmer es nem tud az egi igassagnal hozam teobbet mondani. Azt kedigh bizoni soha nem uartam uolna enis kegteol, hogy illyen ketelkedessel legien k. hozam, holot mindenkör nagy bizodal mam uolt kegdben. Irja aztis k. hofi Trenchen Varmegienek feo Ispannia k. es hofi eddigis hatalmasul Ledniczet ki uehette uolna kezembol. Nínch vram ebben semmi ketsegem, hofi k. ki nem uehette uolna, de tudom k. az iouendeot megh gondoluan azt nem czelekedí, holot yol tugia k. hofi eddigis nem kultem semmi nepet bele, hanem csak az meny ennek elotte uolt benne, es nemis akartam enel az aruaet magamnak tulajdonítani, hanem csak az meniben engemet concernal. Ertem aztis a k. leuelebol, hofi k. minden varmegieben akar protestaltatni, hofi en az giermeket erouel magamnak uindicalni akarom, azt en nem mondhatom. Tudom aztis, hofi senki nem talaltatik, ki azt en ream tudna bizonytani, hofi en az aruait el uottem uolna, uagi igiekeznemis el uenni, holot mindenkör youat kiuantam mint tulajdon fiamnak az aruanak. A mi illeti, hofi az arua teoruent ker az giulesben ream, kez uagiok arra, ha megh miueli, de okat nem tudom, myert perlene uelem, holot en az igassagnal egiebet nem keresek, meliben mind oteot s mind engemet kegielmed segeth Isten utan. Tudomis bizonj, kegielmedben megh nem czalatkozom. Giermeksegeimteol fogua kenieremet ugi nem kerestem, hofi in notam infidelitatis estem uolna, ez utannis vram azon lezek, hofi azt en teollem el tawoztassam. Fiam vramot hofi k. ala boczatta es kolczeget adot neki, megh zolgalom k. Enis kuldottem, nem tudom, el erkezte me uelle akkorra uagi nem. Mit k. adot neki, el higie k., hofi cum gratiarum

actioni reouid nap megh adom keglk. Otalmazon kedigh az Vristen attol, hofi
 fiamnak gonozat kiuannam ualamiben, hizem megh latia ez utannis mind k. s mind
 mas ember, ha uoltame ualaha gonoz akaroya. Hizem Istent, hofi ez utannis nem
 perel uelem. Ha most mingiart keziben nem bochathattamis Ledniczet, auual vram
 meegh magamnak nem uindicaltam, nemis uolt affele gondolatom, hanem az
 uegezhez akarom magamot tartanom mind addigh, migh Isten zerint es igassagh
 zerint ueghez nem megien keoztunk a dologh. Szoual teobbetis izentem uala k.
 Pograni vramtol, tudom, megh mondotta k. es megh hitte szauat. Aztis irhatom k.,
 hofi Czaszarvrunk eo felsege igen haragzik Mathias Herczegh vrunkra, hofi eo
 felsegeert mindeneket czelekedet, a veghhazakot kedigh megh uiza nem tutta uolna
 kegld altal uenni. Irja k. hofi tizen oteod napot hattak uolna ismet az veghazak
 megh adasara, az vram mas dologh. De im engemet eo felsege ala kulde
 Comaromban a bizonios napra, hofi oth ielen legiek es eginehani ezer embert
 fogagiak a uegekben. En megh czelekedem, de kerem k. legien azon, hofi ne
 halagion sokaigh, mert euel eo felsegeket czak haragra indittiuk. Irja megh azert
 k.ennekem mingiarast Komaromban egi zolgaia altal, mihez kellessek magamot
 tartanom, ne keolczek oth hejaban, mert en reamis haragia lezen eo felsegeknek.

Azzoniom aniamot kerem k. en neuemmel keozoncze. Isten eltesse k. sok
 cztendeigh bodogul.

Datum in Pruck, 1 die Decembris Ao. 1606.

filius et seruitor deditus

S(iegfrid) a Kolonitsch m. p.

ÖNB Cod. 8666. 174r-175r.

48

1606. december 28. és 29. Kassa
Nyáry Pál Illésházy Istvánnak.

Spectabilis et Magnifice domine, affinis obseruandissime. Salutem seruitio-
 rumque meorum paratissimam commendationem.

Istentol kegnek Aszoniommal eo keguel es hosza tartozoyual egietemben ez vy
 eztendeoben minden jokat kiuanak. Az itt ualo allapatunk feleol kegnek azt
 irhatom giulesunkben, az mit kegmed ott feon vegezett, az orzag consentialt. Az
 Vrunk akkoris igen nehezen vala, az giuleskor. Ez orzagh Homonnay Vramott es
 engemett praeficiala az gubernatoria, ugy hogy eggyikunk kiuul, masikunk ittben
 gubernallion in casu mortis Principis. En mostis ittben vagyok, Homonnay Vram az
 haiduk zalletasaban foglalatos. Elegh gondunk vagyon, ha kegmed pinzt nem kuld
 in extremo versamur. Mert az Vrunk feolcotteb igen betegh. Az teoreok keouetis

jw s megien, igen vigiaz az vrunkra. Ennekem arra nagy gondom vagion, ha az Vrunknak holta teortennekis, ez feoldet Cassatul minden ketsegh nelkul Magiar Orzaghy kiralnak megh tartom halalommalis. Bizuast megh irhattia kegdt oda fel mind Beczben s mind Pragaban, valamint kegmed ottfeon vegezett, fogadasunk zerint ahoz tartom magamott, abban vetek ne essek. En immar chiak Homonnaj Vramott varom, Redeynek megh iryuk, hagi kegdt kezehez, uagy az kinek kegmed parancziollia, annak adgiak kezeben Vyuarat. Legien azon Vram kegdt, aggiak oly embernek, ky zolgalhasson hazanknak, ky ne volna az Alfeoldieknelis exosus, Thurzo Stanizlott vagy egiebet. Isten eltesse kegdet sok eztendeigh io egessegben.

Datum Cassouiae 28 Decembris 1606.

Ez leuelemeth imar el vegezuen kegnek azt irhatom, Vrunk eo Felsege ma pinteken reggel eott orakor 29. Decembris ez vilagbol ky mulek, minekunk sok gondott es keseruseget hagiuan. Az haidusagh megh feon vagion, az Isten tudgia, mint jarunk, ha kegdt penzt nem kuld. 4000 imar le zalatottunk benne. Az mint odafelis megh irtam, en Cassat es az feoldet ugi megh otalmazom, Chazar Vrunktol el nem zakad, ha valami pinzel ertetnenek. Ha ki mit akarnais, tudnank mihez niulni, houa hamarab lehett. Adgia ertesere ezt Matthias Herchieg Vrunknak, en ezt az feoldet halalommalis megh tartom eo Felsegeknek, semmi ketsegek ne legien benne. Valamit kegmed vegezett ottfen, mindent praestaltatok vele, most kellene ha volna penzunk.

Az posony giulesnek halladni kel, mert az testet Feieruarra kell vinnwnk Testamentomia zerint. Ezzel mi nem kesunk sokat, chiak addig, migh az eo Felsegek Commissariussi ala jwnek. Vyuarat megh megh iryuk megh ma, kegmed kezehez adgiak. Chak Homonnai Vramott varyuk, ma be erkezik ebedre, honap embert bocziatunk Vyuarban. Kegdt semit ne kessek vele, kegdt engem promouéalion eo Felsegeknel. Nem feletkezet az Fejedelem eo Felsegek feleolis Testamentomiaban.

Spectabilis et Magnificae Dominationis Vestrae

Seruitor et affinis addictissimus

Paulus Niary

P.S. Nem tudgyuk Vram

ÖNB Cod. 8666. 147r-148r.

1608. március 4. Kassa

Hoffmann György, Barkóczy László és Lónyai András beszámolója Báthory Gábornál tett követségükről.

Nagysagos Vram, az Nagysagtoktwll es az Nemes Orszagtull nekunk adatotth Instructio szerint Bathory Gabor Vramhoz el mentunk voltth, es az reank bizot dologban mennell iobban es szorgalmatosban tuttunk, vgy jartunk el

Azerth ez el mult vasarnap Echeth varaba talalwan eo Nagat es az Nemes orszag newewel officiose salutalwan legh eleoszer kiuantuk es kertuk azon eo Nagat, miuell hogy eo Naga az Nemes Varmegieknek es eggieb rendeknek irt leueleben aianlotta arra magath, hogy az haidusagotth valamint es valahogy lehet le szallitia, eszt az io akarototth eo Naga continuallia, es howa hamareb szallichia le, ne pusztullion ennel inkab az orszagh miattok, eleibe adwan mind eo Feolsegenek es mind az orszagnak, kinek nagy jutalmath varhattia, kiert io hire es neweis teryed. Eszt sok szowall es ratiokkal eleibe adwan eo Nagnak, nagy szeretettell mindennekett megh halgatotth. Mind azokra mindgiarast et in instanti meg felelth eo Naga az Nemes Orszagnak engedelmes szolgatthiatth ayanluan monda, hogy az Nemes Orszagh beochwletes izenetit bewsegessen megh ertette, Hazajahoz valo szeretetit gyakran megh mutatta, feokeppen penigh mikoron az haidusagnak tamadasa megh indula, lowa hatan forgolodwan minden nepewel sem kwlichegetth, sem faratsagott nem nezven szeretettell szolgalt es azmi az eo Naga tehetege volth volna, mindenkeppen azon voltth, hogy megh akkor az insegtull megh szabadullion az orszag. De minthogy akkor az szerenth veghez nem mehetetth az dolog, megis hazaianak szolgálni akarwan maganak keotelezte az haidusagotth, hogy igyis le szallichia, kit az maga aianlassa szerinth ekkedigis eoreomest megh chellekedet volna, de nem lehetett, mint hogy az velek valo vegezes is nem regen leotth, az dologis nagy, hanem igiekezik azon minden tehetege szerint, hogy howa hamareb le szallichia eokett, es ez feoleott sok insigtull megh szabadichia, kire eo Naganak feoleotte nagy gongia vagion.

Ezekre replicaltunk es kertuk masodszor, harmadszor, hogy ne halasza hanem mindgiarast eo Naga vigie veghez, merth az haidusagh nagy hatalmat veotth, az Vrak joszagat szabadon biriak, az Nemessegetth el niomtak, az keossegett megh emesztettek vgy annyera, hogy maid ehell halowa lesznek, ha megh nem szabaditattnak. Ha penigh eo Naga azt monta, hogy annak sem orath sem wdetth nem mondhatt, de szorgalmatos gondgia vagion rea, hogy howa hamarab megh legien.

Ezek igy lewen megh ielentwk, hogy az Nemes orszagh kesz azokat praestalni, kikett Inanchion az Vrak eo Nagok az teob feo Nepekkell megh igertek az haidusagnak ha mindgiarast le szallanak, kit eo Naga eoreomest ertetth, es annal inkab ajanlotta magatth az le szallitasra.

Ezeknek uthana Imreffy Vramatt szallasunkra hiwatwan, wknek az Nemes

Orszagh leueletth meg attuk, es intettwk arra sok szowall, hogy eo Keglme intimus Consiliarius lewen eo nagysaganak, vgy chellekedgiek es vgy tanachollia az Vratth, ki legien az mi Istenunknek tisztessere, es hazanknak megh maradasara. Ezekre eo keglmeis sok beo szowall ayanlotta magatth, hogy aszt chellekeszy es az haiduk le szállitasaban azon leszen minden okossagha szerint, hogy ne hallagion seotth azt miveli, hogy az Vrat rea biria, hogy azon masod nap vele eggiwth Dioszegre menven es ott ott Debreczenhez keozeleb lewen az haidusaggall vegezenek, kit azuthan Nagnak tudasara adnak. Az melly barmokatth sub induciis az haidusagh az szegeny neptull el veotth elegett szollottunk, hogy eo Naga megh adassa. Arra eo Naga azt monda, hogy noha az nem eo Naga idejebely dologh, mind azon altall megh hadgia, hogy megh adatassanak es ez vthan affelewell az szegeny keossegh ne bantassek.

Az Erdeliek feleollis emlekesztunk, hogy fegiuerrell es ver ontassall nekiek artani ne igiekezek, ez kett Orszagh egy masnak keoteles lewen. Arra eo Naga azt felele, hogy Erdely eo naganak hazaia es gonoszara nem igiekezik, ielentven Rakoczy Sigmond Vrammal, es az Orszaggall minemw vegezess volna, hogy ver ontas nélkull megh lenne az dologh, es kewana hogy az Orszagh eo Nagahoz viszontak azon Confoederatiot tarchion megh.

Az my az Alaghy Ferencz Vram dolgatt illethy Remetezeogh dolgabull, kertuk eo Nagatt, hogy abban Alaghy Vramatt megh haboritani ne engedgie, kire eo Naga azt felelte, hogy a my leotth, eo Naga hire nélkwll leott, ki feleoll Alagine aszszonyomis megh talalta. Azerth megh hatta eo Naga, hogy megh ereszsze az Castelth, de kiwanna miertthogy Alaghy Vram Dengelegi Mihaly Vram kezebull contra Donationem Principis Bochkay hatalmassul ki veotte es megh nem varta az giwlwst, hogy az Nemes Orszagh ki venne kezebull, es az Bechy vegezes szerinth az giulesigh hadna Dengelegy kezenel, ott valna el ell az Donatio dolga.

Mind ezekre ez a valasz, kiuell minkett eo Naga el bochatotth, az igeret nagy, de mi semmi praeparatiot az haiduknak le szállitasara valott nem lattunk, az haiduknak sem esmertuk megh szinten most arra valo szandekiokatth. Merth megh mind fen vadnak, nem hallotuk azt, hogy az Tiszan inneth valo haidusagotth teob haidukkal akarnak megh szaporítani. Immar az Nemes Orszagh lassan mit chelekeszik. Isten tarchia Nagkatt io egesseghben.

Kassan 4. Martij Anno 1608.

Georgius Hoffman m. p.
Ladislaus Barkoczj Wice Comes m. p.
Andres Loniay m. p.

Transilvanica

ÖNB Cod. 8666. 271r-v.

1613. július 24. Vöröskő

Pálffy Miklós özvegye, Fugger Mária Pálffy Katalinnak.

Szolgalthomath ayanlom kmednek mynth szerelmes Aszonnyomnak es Attyamfyanak. Istenteol kywanok kmednek egessegeth es mynd io szerenchet nagy boldogul megh adathny.

Az kmed leweleth megh ada ennekem az kis aszony, kinek minden continentiajath nagy bewseggel megys ertettem. Az my az kmed marhayanak lattassanak dolgath my illetty, azzokath az kys aszony mynd megh lattogattha, es hala legyen Istennek eo szenth feolsegenek, megh itth az kmed marhayaban semmy kar nem esseth sem az moly miath, sem az egerek miath, mert igen io szaraz helen wannak es aszony thar hazban, a hol az magam marhaya wagyon.

Az my az geongy es keowes laczoknak dolgath illetty, azzokattys megh atta ennekem az kys aszony, de hogy kmed azt irya ennekem, hogy en osszam el az en ketth leannym keoszeoth, en azt semmykeppen nem chelekeszem, merth netalam az egyknek az jobbykath adnam es az massyknak az ky egy keweisse nem olyan io, es igy mind az ketten ream foghnanak haragudny myatta, hanem azon kerem kmedet minth szerelmes aszonnyomath, hogy kmed rendellye el keoszeotteok, hogy mellyik leannyomnak adgyam az lanchnak egyketh es massyknak az massodykoth, es irya megh kmed ennekem, es az kmed irassa szerenth el osztom oztan keoszeotteok, megys szolgalom annak feoleotte kmednek, hogy kmed az en gyermekymreol el nem felethkezeth, hanem eokettys megh ayandekoszta kmed, kyerth mygh elnek, megh foghyak kmednek szolgaly.

Chaszar vrunk eo feolsege nem menth be az Orszag Gyulessere az Imperiomban, merth ottys igen el keszdettének wolth halny, es az Herczegekys mynd el oszlotthanak onnan, merth feltének. hogy az sok nepteol inkab el deoglyk az varas es inkab foghnanak az emberekys halny, hanem Chaszar vrunk mynd az Chaszarnawal es mynden Vdwara nepewel egyetemben Pragaban menthenek es otth laknak.

Az kys aszony aztys monda ennekem, hogy kmed azt mondotta volna, hogy ennekemys volna olyan geongy lancsom. Vgy wagyon, hogy wolth, de Forgach vramnak chynaltattam wolth koszorut az menyeghszeore beleole, es leannyomnak ismegh koronkath az maradekyabol. Forgach vram oda mynd leannyommal egywth nagy jo egessegben wannak. Azt irya leannyom ennekem onnan, hogy myolta innen oda ala menthenek, az olta foghwa oly szeortelen nagy szapor esseok estenek mynd eyel nappal, hogy feleo, hogy sem bwszayok, zabyok es borok nem fogh lenny az sok esseo myath, es az baromys igen el keszdeth halny oda nalok.

Kanne aszonnyom eo kme felleol semy byszonnyos hyrth nem tudok kmednek irny, hogy hol legyen eo kme; nem regen irtam eo kmenek egy leweleth innen, de en azt gondolom, hogy nynczen eo kme Bechyben, merth ha otth volna, walaztoth adoth volna az en lewelemre. Inkab hyszem, hogy Kan vram varaban Lompakra

menthenek mynnyayan, hyszem aztys, hogy Mekaune aszonnyomys el menth welek, merth eo kme imar chyak allegh jarhat, es hyszem, hogy az mas holnapban gyermek agyban fogh fekwyny. Ha hyrem leszen, hogy hul wagyon Kanne aszonnyom, myndgyarast megh irom kmednek. Bechyben imar az oskolakottys mynd be tettek az nagy hallal myath. Posomban az kmed haszabol imar eotth ember holth megh, azzok kyk legyenek, az kys aszony megh tudgya mondany kmednek. Az kamarassokys mynnyayan ky jeottenek Posombol es mynd Sombathban wannak, az feo emberekys penygh ky imyde, ky amoda mynd szellel el oszlotthanak, merth azt mongyak, hogy neha egy nap hol huszon nyolcz embertys wysznek ky temethny az varosbol, es neha ismegh kewessebeth.

Palfy Istwan fyam imar egynehany napya wagyon hogy ithh Wereskewben mynd szolgaywal egytetemben ithh wannak nalunk. My Istennek segethsegebeol ithh mynnyayan nagy io egessegeben wagyunk. Madly leannyom kmednek alaszattos szolgalttyath ayanllya mynd szerelmes aszonnyanak es nennyenek. Eszel az Vr Isten eltesse kmedeth mynden jawaywal. Datum in arce nostra Wereskew, 24 die Julij Anno Dominj 1613.

Kmednek szeretetthel szolgalo Attyaffya coreomest szollall

Maria Palfyn wytyb

ÖNB Cod. 8666. 194r-v.

51

1613. október 12. Torda mellett Szent Keresztes mezején

Szkender pasa Forgách Zsigmondhoz.

My Skender Pasa, Isten akarattiabul az Geozhetetlen hatalmas Chaszarunknak mostan Erdeliben kett feleol be boczjatatot minden hadainak feo zerdara, Nemet Orszagh feleol ualo Birodalminak Kanyszanak Begler Beky etc.

Tekintetes es Nagygos Vr, minden hozzank illendeo tizesiges dologbul ajanliuk Nagodnak jo akarattal ualo baratsagos zolgalatunkat, es Istentul Nagodnak sok jo szerenczet kiuanunk. Bathori Gabornak sok kulemb kulemb fele Istentelensigi, teoruentelen chelekedeti es Fejedelmek nem beoczeolessi, szomsid orzagokkal ualo veszekedisi az hatalmas giuzhetetlen Czasarunknak sok feleol ertisire adatoth, es Romay Chasar eo Feolsigeis keouete altal panazt tetetne felcole, kiuinta, hogy az orszagh fejedelemsigiben ne tartatnek. Ezen dologhrul az hatalmas Czasar akarattiabul feo vezeri leuelek altal Bathori Gabort ket eztendeotul foghua ennihanszor megh intettik es megh paranczoltak nekj, hagi ha Feiedelemsigiben akar elnj az sok ros z dologhnek bcket hadgion eletet megh iobbituan. De megh ertuin bizioniossan hatalmass Czaszar, hagi nem akar semmi

szep intiseknek engedni, minket eo hatalmassaga minden mellettunk valo teorek, tatar hadakkal, Moduay es Hawasalfuldi Vajdakatis melettunk rendeluin szemeliek zerinth a veghre boczatta uolt be az orszaghban, hagi az Isten akarattiabul Bathori kegietlen feiedelemsege allol az orszagot megh zabadicziuk, reghi zabadsagot es hatalmassaga helien hagiuan, megh engette hagi valakit magoknak akarnanak valasztany, azt valazthassak. Mely eo hatalmassaga kegielmes jo akarattiat az orszaghnak idein ertisire aduan intettuk eeket az hatalmass Czsarnak ualo engedelemsigire. De mostan ertiuk immar az orszagbeli feo emberektul, hagi semmi leueleket az Orszaghnak Bathori megh adni nem engedet, hanem maga iratot valaszt az Orszagh neuuiel feo Vezirunknek eo Naganak, s mind minekunk, mely valaszt tetelikert mikoron huszon negy peczitek allat hozzank hoztanak uolna, megh oluastatuan megh ertettuk azokbul az leulekbul hatalmas Czsarhoz ualo engedetlensigeth mind Bathorinak s mind az Orszaghnak azt jtiluen akkor, hagi ugián magok akarattiabul irattak ollian valasztokat, sut az mi legh nagjób, lattunk megent Hatalmass Czsar Orszagaban Bathori Theomcsuari Basasagaban es Meszeo Zegedi Zanchiaksagban tizen harom varast el igetuin raboltatuan, Vilagos Varat tizen negy nap leotetuen aguikkal, mind ezekben az czelekdektekbeol latuan, scot maga megh bizonituan eo Hatalmassaga ellensiginek magatth lennj, miis ezekre nezue keszeitettunk hadainkatt az Vass kapu allol megh inditani. Az meli heliben harmincz niolcz nap uoltunk, varuan Bathorinak erre valo jeouesith, nem akaruan az zegeni Orszaghban hadainkat bellieb hozny. De miuel hogy cziak szoual tarta, nem szenuedhattuk touab alnoksagath, Hatalmass Czsar paranczolattia zerint rea jndultunk vala, de nem akaruan cziak elleol jaronkotis megh uarny, gialazatban futot ky az niomorult orszagot veszedelemre hagyuan. Az egesz orszagbeli Nemeossegh, Zekelsigh, Zazsag nem akaruan nagjób romlast es veszedelmet magokra hoznj, az giuzhetetlen hatalmass Czassarnak egesz orszagul feieth hajtottak teghnapi napon, es az eo Hatalmassaga paranczolattia zerinth ez jelen valo honak tizenhatodik napian Koloszuarban egenleo akarathol Feiedelmet akarnak valasztani Isten akarattiabol. Ezen dologhrul egesz orszagol Nagysaghtokotis leuelek es keouetek által megh akarjak talalni az giulesbeol, miis ezenkezhben akariuk idein Nagysagtoknak ertesire adni, miuel hogy oly hirunk juue Bathori feleol, hogy viobban akarna giulekezni es Nagysagtok segethsigibeol Hatalmas Czsar Orzagara haddal akarna jndulny, mely hirnek iollehet tellieseggel hitelt nem adhatunk, tuduan az Hatalmas Czsarunkal valo ereos frigeth az Feolsiges Romai Czsarnak Magyar Orszaggal edgiut. Mely frigeth egy illien Istentelen, reszeges, gonoz eleteo, haborusagh indito giermekert remelnem hogy Nagytok feol nem bontia. Mind az által nem akarok el mulatni ezen dologhrul Nagysagtokat tudositani es megh inteni, hagi ha valami zandekja is volna Nagysagtoknak Bathorinak segetsigh adasa feleol, abbeli akarattiat megh valtoztassa, ha az hatalmas Czsarral ualo friget megh akaria tartany, megh gondoluan Nagtok azt, hagi Erdeli az boldogh emlekezeteo Hatalmas Szultan Szuliman Chasarnak niolczuan eztenduuel az elutt zabad akarattia zerint megh hajoluan az elseo Janoss kirallal edgiut, es ugián akkor az a nagy hatalmas Chasar ereos hitt leuelet adot

uolt harom dologhrul. Elseo hogi ualamigh az eo hatalmassagok hiusigiben az orszagh megh marad, Isten akarattiaual minden ellensigek ellen megh oltalmazzak. Masodik hogi feidelem valasztasokban zabadsagh engettetik mind eorekke. Harmadik hogi Erdeliben soha Teoretet nem hadnak, meli harom dolgot uthana valo chazaraknakis atok allat hagiolt volt, mellieket soha az mi hatalmas chasarunk feol nem bont es azt megh gondollia Nagtok, hogi egi illien feol fuualkodot elmejeo giermekert nem io eszue vesznunk, kinek niughatatlan veszekedesi miat Hawassalfuldis el puztultatot es az niomorult orszagis semmiue tetetet. Ha pedigh Bathorinak Nagtok segitsiget ad, auagy hadat enged neki giuteni es Erdeliben be bochiattia, mi az hatalmas giozhetetlen Chasarunk kepiben tudomant teszunk mostani leuelunkbe az nagi Isten es az egesz vilagh eleot, hogi az frignek feol bontasanak nem eo hatalmassaga, hanem az Feolsiges Romai Chasar leszen oka, mert Erdeli Orszagot eo hatalmassaga senkinek nem engedi birni addig, ualamigh kincze es hada el nem fogy, ninczenis semmi keozu senkinek hozza, seot eo Feolsiginek es Nagysaghtoknakis nagi kiunsaga volt az Bathori Gabor feidelemsiginek megh rontasa. Tudgia iol Nagtokis, seot ugian nagy summatis igirt azert feo Vezirunknek eo Naganak mi altalunk, cziak uigie veghez eo Naga, melliet Isten akarattiaabol eo naga im veghben uitt, seot aztis Nagtoknak ertesire adni, az mint halliuk Bathori Tasnad tajan czauarogh az haidukat hitegetuin maga melle, es hogi egy Abafi Miklos neuuo capitanis uolna melette valami egi nehany Magyar Orszagi warmegiek louassiuul, kik Nagtok akarattiaabol jutteke melleie, auagi nem, kibeol abban bizontalanok uagiunk, mind az altal nem akarjuk Bathorit hogy ot czauarogjon, bizonios szamu sereginket taborunkbol rea ualogattunk, es rea kuldottunk. Ha mi kar vallas az Magyar Orszagh hataran essik teortenet szerinth, senkinek egiebnak Nagtok ne uellje, hanem cziak Bathori utan valo menesnek, mert bizioni soha Batorit hatalmass Chasar uralkodni nem engedi. Jol lehet megh leszen paranczolua teolunk minden seregnek, hogi az utolso bjrodalomban semmi kar ne tetetessik, nem is leszen kulemben hanem ha Bathorit ot halliak auagi bizioniossan ertik ualahun giulekezny. Mert az mi hatalmas Chasarunk az Feolsiges Romai Chasarral ualo friget zentul megh akarja tartani, ezt Nagodnak bizioniossan irhattiuk. Ezeknek uthana Isten Nagysaghtokat tarchia megh io egissighben.

Iratot Torda mellet az Szent Keresztes meszein, mind Szent honak tizenkettudik napian Anno 1613.

ÖNB Cod. 8666. 188r-v.

Jegyzet: A levél másolat, az iratanyag időben utolsó előtti darabja. Jó példáját adja az özvegy fokozódó erdélyi érdeklődésének, s egyúttal hangsúlyozottan felveti a gyűjtési szempont kérdéseit. Szkender pasa levelét közölte az Erdélyország Történeti Tára (ETT) II. Kemény József, Kovács István. Kolozsvárott, 1845. 251-254.

1613. október 20.

Nagy Márton császári lovas erdélyi hírei

Nagy Marton hozta ezt Erdelybul az hirt

Anno Domini 1613. 12. die 8bris engem Nagy Martont, ki az Czazar Vrunck eo folsege louas vitezi koszet it lakom, feo kapitany vram Dochy Andras vram eo Nagisaga be boczuatuan Erdelyben uigiasztasnak okaert, az mjt lattam, hallottam, hittem, azokat referalom igi.

Skender Bassat, az feo Vezert, Magiar Ogly Bassat es ket Olah Vaydat es az Tatarsagot 15. die 8bris hatam Tordan tul Keresztes mezejn taborban, itelem lenni az mint hogy sok hadakat lattam, hogy uadnak 40 ezeren, kj keozul bizonios az, hogy az Vezér hat ezer kopias torekoket, hat ezer tatart ualogatot uolt Varad ala, hogy Batorit Erdeljbol fel uerjek es birodalmat fel rabollyak, egessek, seot akartak meg latni aztis, hogy ha adote az Romai Chazar az mj kegielmes Vrunck eo Folsege hadat Bathorj melle, az kit be uigek az Erdelj feidelemsegeben eny sok poganysag elen. De en teolem meg ertuen Betlaem Gabor, hogy mind erul az rezrul any had Bathorj mellet, meg tetchek, azok az tizen het ezer torokek, kiket Bathorj Gabor czendessitete. Meg ertuen engem Betlaem Gabor, mind Palatinus Vruncknak, Generalis Vruncknak s mind Dochi Vramnak leueleket kulde tulem Betlaem Gabor, kiket ma 20. 8bris napian hoztam Dochi Vramnak, feo kaptaniomnak eo Nagisaganak, seot az Erdely kisomlo vrnakis leueleket kuldet teolem Betlaem Gabor az keozep Szolnok Varmegie Ispanianakis, meljet Hadadban kultem. Ezt bizoniossan lattam, hogy az szazagh, sekelyseg mara giult be Kolosuara, seot az nemeseketis lattam, hofi igen giult, hogy ma 20. 8bris Isten segitsigibul mast feidelmet ualassanak Bathorj heljeben, Samos Vyuar belyeb meg hodultak, Radnot azonkepen s kouetkezendó feidelemnek zamara tartiak mar. Azt toroknek, tatarnak olahsagnak Erdelbeol ualo ki menessit bizoniossnak hallotam, az Electio utan sem Varadot sem falut az torok nem kjuan eztelen, Betlaem Gabor cores hittel meg eskut. Latam aztis, hogy az rabok valtason igen zabadulnak, seot hallottam, hogy az artat meg uallya, kezek elbocatani mind, mint hogy az Vezér nem hadia ki mennj eoket, kire ha az Orzag elegtelen uolna, az Moduay tanatsal Vaidat kezek meg ualtanni, assecuraluan eoket az Orzag, hogy az mind kiualtiuk az rabokat iuendube, az orzag meg adia nekjek.

Betlaem Gabor bizoniossan uzente, mi helet Kolosuara az Electio meg lezen, mindgiart feo koueteket kuldenek mind Erdeljből mind Czazar Vrunckhoz eo folsigihez mind Palatinus, Generalis es Dochy Andras Vraimekhoz eo Nagihoz.

En ezeket lattam, hallottam, io lolkiismeretel referalom

Nagy Marton

Illésházy István Imádságai.

Precatio Magnifici Illieshazij in Polonia profugi ad ipsomet ex sacris collecta

De profundis clamo die ac nocte, ad te Domine, Deus meus, ne despexeris, lacrimas et deprecationes meas, intret iam tandem in conspectum tuum oratio mea:

Domine, quid est homo, et quid apponis ergo eum cor tuum: Visitas eum diliculo et subito probas eum: a fortitudine manus tuae ego defeci, an super me confirmabitur furor tuus, Inimici mei confortati sunt super me, a facie eorum fugiens elongavi, et maneo peregrinus: inter mortuos vivens deputatus sum, posuerunt me sibi abominationem ut affligant me et confrigunt ossa meo, factus sum abprobrium vicinis meis et timor notus meis, oculi mei langverunt propter afflictionem tota die contristatus incedo: usque non pater mihi Domine quamdiu ponam consilia in anima meae; dolores in corde meo per diem, num amplius non vis misereri et parcere absit Domine: a seculo non est auditum, quod veniens ad te confusus abscessisset:

Peccavi, inique egi quid faciam tibi o custos hominum quare exposuisti me contrarium tibi et factus sum mihimet gravis, cur non tollis peccata mea, et quare non aufers iniquitates meas; Ecce: pulvere dormia et si mane quesiveris non subsistam, vanitas enim omnis homo vivens, mane viret vesperi arescit; sicut lutum in manu figuli ita ego in manu tua Domine. Convertere Domine, convertere et deprecabilis esto super servos tuos memor esto Domine opprobrii servorum tuorum, respice in opera tua et dirige nos: quoniam in te solo speravimus. Si oblitus sum nomen tuum, et expandi manus meas ad Deos alienos, vel si in homine posui fiduciam meam, tu nosti Domine abscondita cordis mei, quare oblitus et mei quare refellis me in finem. Conplaceat tibi Domine, complaceat et dele iniquitates meas et erue me, in magnitudine nominis tui, euigilla Domine ad causam meam, et emitte lucem et veritatem tuam. Nunquid adhaerebit tibi fides iniquitatis et confunde inimicos meos, exue illos ut recidant a cogitationibus eorum et convertantur supplantationes et dolus eorum in caput ipsorum imple facies eorum ignominia. Erubescant et conturbentur, et quarent te Domine et cognoscent quod tu solus Dominus Deus, qui rescipis terram et facis tremere eam quia eduxisti in manu tua forti Izrael de Egipto per 10 plagas.

Excussit in mari rubro virtutem farahonis, et traduxisti populum tuum per desertum qui das escam omni carni, qui operis celum nubibus, et paras terrae pluviā, qui habitare facis sterilem in domo mulierem filiorum letantem, sed quis enarrabit misericordias et magnitudinem tuam, nonne et cor regis servi tui in manu tua Domine, et quo cunque volueris vertes illud redargue ergo illum Domine in conscientia sua, et converte ac mollifica induratum cor eius contra me et magnificabitur miseri cordia tua usque ad celos et usque ad nubes veritas tua exaltabitur, et cognoscet omnis vivens, quia tu solus Dominus, Sabaott, et non est alius Deus, qui facit misericordiam, iudicium et justiciam, iniuriam patientibus nunquid vane

praeteribunt Domine eloquia oris tui, aut desperabimus in verbis tuis, nunquid abreuiata est manus tua Domine ut saluare nequeat, vel agrauata est auris tua ut non audiat. Exaudi, exaudi ergo et respice Domine orationem et lacrimas meas et multiplica super me magnitudinem et misericordias tuas, libera me de manibus inimicorum meorum, et confunde illos, et doce me qua via ambulem, et da mihi indeficientem patientiam, ita ut laus tua non recedat de ore meo, et adiuua diffidentiam meam, videbunt multi et timebunt te, et annuntiabimus et exaltabimus brachium, et potentia tua usque in altissima quae fecisti magnalia et benedicetur nomen sanctum tuum usque secula seculorum Amen, amen.

Candidus Pantaleon = Tabulae chronologicae ... Argentinae 1597. Ráday Könyvtár O. 3810. 64r-65r.

54

Illésházy István beszéde, imádsága Magyarorszáért.

Oratio pro Hungaria

Domine Deus, magne et terribilis custodiens pactum et misericordiam convertentibus ad te, obsecro recordare misericordiae tuae antiquae qua patres nostros ex Scitiis cavernis eduxisti, et filium tuum Dominum nostrum, Jesum Christum eis per verbum tuum patefecisti, et ex paganismo ad te ut salventur convertisti et exexisti eos, dedistique eis regnum lacte et melle fluentem: Confitemur Domine adversum nos peccata nostra, peccaverunt patres nostri, peccavimus et nos, inique egimus, recessimus a mandatis et iudiciis tuis non obedivimus, et ideo abominatio et confusio faciei nostrae, sicut hodie est, tibi autem Domino Deo nostro misericordia, et propiciatio, super induxisti super nos malum quale nunquam fuit sub omni celo, haereditas nostra versa est ad alienos, omnibus nationibus in predam et in opprobrium expositi sumus, pupilli facti sumus absque patre, matres nostrae viduae, et imminuti sumus, plus quam omnes gentes, non est hoc tempore, princeps et dux inter nos Hungaros, extranei gentes dominantur nobis, qui adolescentibus nostris impudice abutuntur, viros et mulieres in perpetuam servitutem abigunt, senes et infantes tanquam inutiles occidunt, nec est qui eos sepeliat, sed bestie et volucres coeli eos devorant, defecit gaudium et consilium cordis nostri, versus est in luctum chorus noster, cecidit corona capitis nostri, ve nobis quia peccavimus, tu autem Domine in aeternum permanebis. Et nunc, Domine avertatur obsecro ira tua et furor tuus a nobis et exaudi orationes et deprecationes nostras, et ostende faciem tuam super populum hunc tuum egenum propter temetipsum inclina Deus aurem tuam et audi, aperi oculos tuos et vide desolationem nostram, placare Domine, placare, et consumatur prevaricatio nostra, accipias finem peccatum nostrum, et non amplius recordaberis illorum propter meritum obediencie et amarac mortis filii tui Domini nostri Jesu Christi.

Neque enim in iustificationibus nostris prosternimus praeces nostras ante faciem tuam, sed inclinauimus humerum et cervicem nostrum in miserationibus tuis multis. Innova ergo dies nostros sicuti a principio, auerte iram tuam a nobis, et libera nos propter temetipsum, quare in perpetuum obliuisceris nostri, derelinquens nos in longitudine dierum, recordare Domine misericordiae tuae antiquae, qua nos de sciticis cauernis eduxisti, conuerte nos et conuertemur, neque despicias Domine eloquia oris tui, sed in anima contrita et spiritu humili suscipiamur, placeat tibi Domine placeat hoc sacrificium nostrum in conspectu tuo hodie, quoniam non est confusio confidentibus in te, et nunc sequimur te et tenemus te in toto corde nostro, et quaerimus faciem tuam, ne igitur confundas nos sed fac nobiscum iuxta mansuetudinem tuam, et multitudinem miseracordiarum tuarum, qui a seculo sunt, erui nos in mirabilibus tuis et da gloriam magno nomini tuo. Confundantur qui quaerunt nobis mala, decedant a cogitationibus eorum, et conuertatur dolus eorum in caput eorum, et robur eorum conteratur, ne dicant quod tu, Deus Abraham, Deus Isach, Deus Jacob, non es Deus Hungarorum, et ut sciant omnes gentes, quod Dominus est nomen tuum, et tu solus gloriosus super orbe terrarum, pleni sunt coeli et terra misericordia tua Domine, fac et nos participes misericordiae tuae, nam et catelli edunt de micis quae cadunt de mensa Dominorum suorum, et magnificabimus exaltabimus et laudabimus nomen sanctum tuum, in generatione et generationem et usque in altissima quae fecisti magnalia, in secula seculorum Amen, Amen.

Candidus Pantaleon i. m. Ráday Könyvtár 0 3810. 65r-66r.

Jegyzet: Jelöletlen forrásból való kiadása: Kazinczy Gábor kiad.: gr. Illésházy István nádor följegyzései 1592-1603 és Hidvégi Mikó Ferenc históriája 1594-1616. Bíró Sámuel folytatásával. Pest, 1863. IX. MHHS 7. 314-316.; Az Alvinczi-másolaton kívül két példánya maradt fenn, ami a terjesztés eminens bizonyítéka. Kazinczy kiadásán kívül lásd: OSzK Quart. Lat. 316. 1-4.

55

Illésházy István imádsága.

Gratiarum accio

Expectans expectaui Dominum et inclinatus est ad me, et exaudiuit praeces meas de templo sancto suo, iuxta mansuetudinem suam, et reduxit me de lata miserie multiplicauit super me mirabilia sua et exaltavit nomen suum sanctum: deciderunt inimici mei a cogitationibus eorum, et dolus eorum conversus est in caput, in foveam quam mihi fecerant ipsi inciderunt, repliti sunt pudore et confusione, episcopatum eorum tollit alter, qui timent te videbunt me letabuntur in te, et exaltabitur brachium tuum usque in altissima que fecisti magnalia et benedicetur nomen sanctum tuum usque in secula seculorum: Sed et ego confitebor tibi Domine in toto corde meo et narrabo omnia mirabilia tua, letabor

et exultabo et psaltem nomini sancto tuo, et exultabo in miseracordia tua: quis sicut tu Domine Deus noster qui quotidie onus imponis nobis, et tamen salus est nostrae, benedic anima mea Dominó et omnia quae intra me sunt nomini sancto eius, in Domino gloriabitur anima mea, ut audiant afflicti et letentur Magnificate Dominum meum et exaltemus nomen sanctum eius, a solis ortu cardine usque ad terrae limitem laudabile nomen eius: et nunc Domine Deus meus ne deseras me in tempore servitutis mei, renova annos meos ut aquille, nolum fac mihi viam in qua ambulem, doce me servum tuum voluntatem tuam propter nomen sanctum tuum, sine te enim Domine nihil possum facere. Amen.

Candidus Pantaleon i. m. Ráday Könyvtár 0 3810. 66r-v.

A három könyörgést — kommentár nélkül — Alvinczi Péter másolta ilyen sorrendbe össze.¹ A kötet bejegyzéseinek tematikai csoportjait, illetve írásképét vizsgálva valamelyest közelebb kerülhetünk a lejegyzés idejéhez, de tulajdonképpen csak a *post* (1605) és az *ante quem* (1612) bizonyos. Bizonytalanságaink ellenére mégis szembe kell néznünk a kérdéssel: vajon mikor s miképpen kerülhettek Alvinczi kezébe Illésházy István könyörgései?

Alvinczi és Illésházy személyes érintkezéséről legfeljebb csak közvetett adataink lehetnek: Alvinczi Péter 1605 márciusától szolgálta Bocskait, s Illésházy, mint maga is írja emlékeztetőnek szánt *acta bellicájában*, július végén érkezik Kassára, mindössze három napra. (*Veni ad Carsouiam 24. Julii, 27. Julii ad Rosomberg*, majd innen Trencsénybe, Bánba, Galgócsra, Nagyszombatba megy, s Homonnaival együtt intézve a hadi ügyeket — Esztergom alól és Ujvárból is igyekezett *elbeszélni* a törököt — csak novemberben találkozik ismét Bocskaiak Rákoson, ahonnan azután a korponai gyűlésre kíséri.)² Alvinczival való találkozása már a júliusi három nap alatt is feltehető, de Korponán már egészen biztosra vehető, noha ilyenekről sem Illésházy, sem Alvinczi nem szól. Arról sem hagytak emlékeztetést, hogy Illésházy Kassára érkezése előtt vagy később, Bocskai haláláig leveleket váltottak volna. 1607 februárjában Alvinczi úgy gondolja, hogy „a haza szabadságának fölállításában az mi kegyelmes üdvözült urunk mellett való jelenlétünkkel mi szolgáltunk legtöbbet”, de a legfontosabb diplomáciai tevékenységgel megbízott Illésházyt sem itt, sem máshol nem említi: erősen politikai jellegű történeti följegyzéseiből a részletesebben vezetett esztendőök kapcsán is kimarad. Elképzelhető, hogy a könyörgések a bejegyzések műfaj-jellegű csoportosítása miatt, és nem az írás *folyamatos* sorrendjében kerültek a könyv végére, így ez alapján csak fokozott óvatossággal tehetnénk a bejegyzés idejére vonatkozó feltételezéseket. Mégis föl kell vetnünk annak valószínűségét, hogy Alvinczi jóval Bocskai *halála után* írta le Illésházy szövegeit. Legfőbb érvünk éppen a bejegyzések strukturájából származik: a történeti jegyzések *után* Alvinczi kezével

1 Candidus Panteleon: *Tabulae chronologicae, continentes seriem annorum mvndi et brevem annotationem, tanquam indicem praecipvarvm personarum et rerum memorabilium, ab initio mundi vsque ad praesentem annum 1596 Christi concinnatae. Argentinae 1597.* Ráday Könyvtár, Bp. O.3810. 64. 65. 66. r-v. — A kötetet bemutatta és Alvinczi történeti följegyzéseit kiadta: Benda Kálmán: Alvinczi Péter kassai prédikátor történeti följegyzései 1598-1622. Ráday Gyűjtemény Évkönyve 1955. Budapest, 1956. 5-26. — Alvinczi három rovatot nyit a *Tabulae chronologicae* üres lapjain: *Germanica-Turcica-Ungarica*. A történeti följegyzéseken kívül a kötet egyéb szövegeket is tartalmaz, ezek publikálatlanok. A könyörgések csak magyar fordítását közölte Segesváry Viktor: Illésházy István három könyörgése. Református Egyház, 1954. április 15. (IV. évf. 8.) 13-15.

2 ÖNB Cod. 8666. 66v. ill. e kötetben 45. sz. vö. még Homonnai Drugeth Bálint naplóját, Tudománytár, V. 1839 és Bocskai kíséretében a Rákosmezőn, kiad. Csonka Ferenc és Szakály Ferenc, Budapest 1988. 97-145.

elkezdett asztrológiai jellegű magyarázat másolata áll 15 lapon *ex anno currente 1609 insignitum, in Silesia captum*, majd ezután, 1607-től, a politikai élet fő tisztségviselőinek címtárát kezdi el, s folytatja I. Rákóczi György koráig. Az utolsó bejegyzések írásképe kétségtelenül arra vall, hogy időközben bemásolhatta a könyörgéseket is az 1607-ben elkezdett címtárnak öt lapot hagyva, amit aztán sűrűbben írva teljesen ki is tölt. Ha Illésházyval még Bocskai életében feltehető személyes érintkezése idején lemásolta volna a könyörgéseket is, úgy kevésbé indokolhatnánk a több mint húsz lapnyi kihagyást az akkor még folyamatosan vezetett történeti feljegyzések után. E feltételezést erősítheti, hogy a *gyulafehérvári könyvtár egykorú másolata* után Kazinczy Gábor kiadta Illésházy egyik imájának variánsát a másolaton szereplő címmel: *Pia oratio Stephani Illésházy eotum in Polonia exulis, ad quosdam nobiles Comitatus Liptoiensis missa anno 1604*.³ Ez igen közvetett bizonyíték arra mindenképpen alkalmas, hogy fölvesse más lehetőségeket, nevezetesen olyanokat, amelyek az Alvinczi-féle másolat datálhatóságát még problematikusabbá teszik: Illésházy István imádságai *egykorú másolatok*ban is terjedtek, s könnyen elképzelhető, hogy Alvinczi Péter egy ilyen másolattal találkozott, s bejegyzését nem szükséges személyes kapcsolataikkal magyarázni. Ha végül nem is tudunk kielégítő választ adni a másolat keletkezésének idejére és körülményeire, a felsorakoztatott érvek alapján nem tartjuk kizártnak, hogy a szövegeket nem közvetlenül Illésházytól szerezte, hanem éppenséggel már annak halála után kerültek kezébe, s akkor másolta bele könyvébe. Ez így kétségtelenül jobban magyarázná e könyv szerkezetét, s azt, hogy 1604 októberétől 1607 júniusáig (mikor *havonta* vezette följegyzéseit) nem említi — a bejegyzésre érdemesített imádságok kapcsán sem! — Illésházyt. Az *egykorú* másolatoknak azonban az Alvinczi-féle leírás idejének és körülményeinek hipotetikus megszorítása mellett más, ezzel ugyan összefüggő, de esetünkben fontosabb jelentősége is van: a keletkezés és az elterjesztés módját is megvilágítják, Illésházy István szándékát minősítve. Imáink *elküldése* feltétlenül azt jelenti, hogy a szövegeket nem saját maga számára írta össze, hanem határozottan *utilitarisztikus* célt látott elterjesztésükben.

Az Alvinczi-másolatok összefoglaló címe valóban kifejezi a lényeget, s kijelöli Illésházy imáinak típusát: az *ex sacris collecta* feltétlenül komolyan veendő. Változó mértékben ugyan, de a szövegek erősen támaszkodnak a bibliai textusra, helyenként egyenesen pontos egyezések sorozatával. Közelebbi vizsgálatukkal így nem az imaszövegek mintáit tudjuk reményteljesen behatárolni, hanem Illésházy biblikus olvasmányairól és szövegkezeléséről kapunk aránylag bőséges anyagon figyelemreméltó képet. A tanulság talán mégsem lebecsülendő, mert a szerző bibliaélményének rekonstruálása mellett következtethetünk az alkotás folyamatára is, s így, bár a műfaj ismert történetében nem találunk közvetlen mintákat, a hazai imádság-irodalom poétikájához nyújthatunk adalékot. A szövegek tehát két szempontból válhatnak fontossá: egyrészt a szerzőt minősítve közelebb hozzák annak legmeghatá-

3 Kazinczy Gábor: Gr. Illésházy István nádor följegyzései 1592-1603 és Hidvégi Mikó Ferenc históriája 1594-1613 Bíró Sámuel folytatásával. Pest, 1863. MHHS 7. 314-316.

rozóbb biblikus konvenció-rendszerét, másrészt egy kevésbé invenciózus eljárás kapcsán műfajtörténetileg mégis számottevő példát mutatnak fel.

Imaszövegei az emigrációból írott leveleinek tanulságai után nem okoznak különösebb meglepetést: túlnyomó részt a *zsoltárokból* válogat, illetve *Jób könyvéből* (ez utóbbi viszont csaknem *negyedrész*e csupán a felhasznált zsoltárosoroknak), majd *Jézus Sirák* következik. Minden idézete és alluziója az Ószövetségre utal, azon belül is meglehetősen szűk kört érint. Szövegkezelése nem mutat említendő invenciót, eredetiséget vagy szubjektivitást: nem parafrázál, hanem *válogat*, és a kiválasztott sorokat egymásba fűzi. Ez az eljárás magyarázza, hogy az első — De profundis clamo kezdetű — imádsága kapcsán *negyvenhét* esetben lehetett megtalálni a pontos mintát, s a másik két szövegben is tucatszáznál több sor azonosítható a Vulgátából. Biblikus szövegekre támaszkodó vigasztalásai, panaszai és példái zaklatottan szerkesztett leveleinek is gyakran megszakított, de így is leggyakorlottabban kidolgozott betéteit jelentik, s e betétek ott sem rajzolnak ki szélesebb szöveghasználatot: ott is a *zsoltárokból*, *Jób könyvéből* és *Jézus Sirákból* merít. Magyar nyelvű levelei esetében nehézséget okozott a bibliai textus pontos azonosítása, legtöbbször szabadabban parafrázált, s ennek most magyarázatát is megtalálni véljük: az imádságaiban előforduló Vulgáta szövegek, illetve ezek *tendencia szerint* feltétlenül kimutatható *előrehaladó sorrendje* azt jelzik, hogy az összeírás közben nem csak emlékeztetőül, hanem *pontos szövegforrásul* használta a *latin nyelvű* szöveget, s hogy konvenció-rendszere is a Vulgátára épül. Az *előrehaladó sorrend* kiemelésével annak a feltételezésünknek szeretnénk hangsúlyt adni, hogy a kétség kívül jól ismert gyűjteményekben imádságai összeállításakor előre lapozva haladt s némelykor *megelőző szövegekre* asszociált, így az idézett szöveg kapcsán a gyűjtemény (e megállapítás kizárólagosan a zsoltárookra és Jób könyvére érvényes) korábbi darabjait is felhasználja. Ez természetesen az alkotás folyamatának kérdéseihez segít csupán közelebb kerülni, s nem az imádságok poétikai elemzését segíti, de ehelyütt célunk sem lehet más, mint a szerző műveltsége szempontjából érdekesebbnek vélt megállapítások kiemelése. Illusztrálásául az első imádság bibliai konkordanciáit mutatjuk be először pusztán durvább felsorolásban, majd jellemző részek szövegszerű összevetésében:

Ps 129,1,2	Ps 54,2	Sir 18,7	Jb 7,18	Ps 38,12
Ps 87,8	Ps 37,17,20	Ps 54,8	Jb 19,15	Sir,18,8
Dn,12,11	Ps 41,11	Ps 37,7	Ps 12,2	Dn,3,29
Jb 7,20	Jb 7,21	Jb 20,11	Jb 21	Ps 89,6
Sir 33,13,14	Ps 89,13	Ps 88,51	Ps 89,16	Ps 37,16
Ps 43,21	2Par 14,11	Jb 31,27	Ps 39,14	Ps 38,9
Ps 42,3	Ps 93,20	Ps 6,11	Ps 82,17	Ps 6,11
Ps 82,18	Ps 103,32	Ps 135,15	Ps 135,16	Ps 146,8
Ps 112,9	Eccl 18,4	Jb 41,15	Is 28,29	Ps 18,15
Ps 141,4				

Vezérfonala természetesen a zsoltárok könyve volt, *harmincegy* esetben állapítható meg kétséget kizáróan, hogy *sort*, ill. *sorokat* emel át. Szerkesztési módszerének kirajzolódásával — hogy ti. a zsoltárok könyvét *végiglapozza* — bizonyos szövegegységek élesebben exponálódnak: nem említi ugyan kedvelt zsoltárhelyét, mint például éppen Ecsedi Báthori István,⁴ ám idézetei két psalmust mégis jól kiemelnek. Visszatér ismételtén, s összesen háromszor hivatkozik a *harminchetedikre*, és csaknem folyamatosan, de ugyancsak háromszor merít a *nyolcvankilencese*ből. Összesen kétszer idéz még hat másik zsoltárból, így a háromszori hivatkozás, ill. idézés mennyiségileg feltűnő. A harminchetedik zsoltár (Psalmus Davidis in rememorationem) *panaszkodás és szabadulásért való esedezés*, a nyolcvankilencedik pedig az *élet mulandóságának tanulsága*. Ezen kívül a hosszabb *betétként* is beillesztett Jób-szövegek érdemelnek kitüntetett figyelmet, valamint a szintén háromszor idézett Sirák könyve.

A konkordanciák részletes ismertetése helyett ezúttal csak egy — tulajdonképpen találomra kiválasztott — szövegrész és a bibliai textus összefüggését szeretnénk illusztrálni:

IMÁDSÁG

Peccavi, inique egi quid faciam
tibi o custos hominum, quare
exposuisti me contrarium tibi et
factus sum mihimet gravis.

cur non tollis peccata mea, et
quare non aufers iniquitates
meas, ecce: pulvere dormio et si
mane quesiveris non subsistam,
vanitas enim omnis homo vivens,
mane viret vesperi arescit,

sicut lutum in manu figuli ita ego
in manu tua Domine.

KONKORDANCIA

Peccavi: quid faciam, tibi, o
custos hominum? Quare posuisti
me contrarium tibi, et factus sum
mihime tipsi gravis: (Jb 7,20)

Cur non tollis peccatum meum?
et quare non aufers iniquitatem
meam? Ecce nunc in pulvere
dormiam, et si mane me
quaesieris, non subsistam. (Jb
7,21)

Libri Ecclesiastes 1.2.12.8. mane
sicut herba transeat; mane
floreat et transeat; vespere
decidat, indure et arescat. (Ps
89,6)

Quasi lutum figuli in manu
ipsius, plasmare illud et
disponere (Sir 33,13.14)

4 Vö. Ecsedi Báthori István Bocskainak írott második levelével (Ecsed, 1605. március 14.) „De kell magamot tartanom Isten segítségibeol az Daidnak harmincz hetedik psalmusához. Az Vr Isten ky hozza meg az en igassagomot, mint az willagossagot, es az délt, ha az emberek keozeot ell tapodua lezenis.” Balázs Mihály: Ecsedi Báthori István levelei Bocskaihoz. ActaHistLittHung Tom. 10-11. Szeged, 1971. 45.

Convertere Domine, convertere
et deprecabilis esto super servos
tuos,

memor esto Domine opprobrii
servorum tuorum,

respice in opera tua et dirige nos:

quoniam in te solo speravimus,

Si oblitus sum nomen tuum, et
expandi manus meas ad Deos
alienos,

vel si in homine posui fiduciam
meam, tu nosti Domine abscon-
dita cordis mei, quare oblitus es
mei, quare refellis me in finem.

Complaceat tibi Domine,
conplaceat et te dele iniquitates
meas, et erue me, in magnitudine
nominis tui, euigilla Domine ad
causam meam, et emitte lucem
et veritatem tuam.

Nunquid adhaerebit tibi fides
iniquitates, et confunde inimicos
meos etc.

Convertere Domine, usque-quo?
et deprecabilis esto super servos
tuos. (Ps 89,13)

Memor esto, Domine, opprobrii
servorum tuorum (Ps 88,51)

Respice in servos tuos et in
opera tua et dirige filios eorum.
(Ps 89,16)

Quoniam in te, Domine, speravi
(Ps 37,16)

Si obliti sumus nomen Dei nostri,
et si expandimus manus nostras
ad deum alienum (Ps 43,21)

si vidi solem cum fulgeret et
lunam incedentem clare, et laeta-
tum est in abcondito cor meum
(Jb 31,26,27)

Complaceat tibi, Domine, ut
eruas me (Ps 39,14) ab omnibus
iniquitatibus meis erue me (Ps
38,9) Emitte lucem tuam et veri-
tatem tuam (Ps 42,3)

Nunquid adhaeret tibi sedes
iniquitatis (Ps 93,20)

A másik két könyörgést is bevonva a vizsgálatba tanulságunk nem sokat változik: Illésházy továbbra is a zsoltárok könyvére támaszkodik legerősebben, további tizenegy zsoltárt fölhasználva. Ezzel a hivatkozottak száma összesen harminckettő lesz, ismétlés még négy esetben van, de a harminchetedik és nyolcvankilencedik megtartja dominanciáját. A továbbiakban is pontosan ki lehet mutatni Illésházy bibliai szövegkezelésének módszerét: *kiválogatott* textusokat köt össze egyébként szerkezetileg átlagos fölépítésű *imádságokká*. A harmadik imaszöveg (Gratiarum accio) már *csak* zsoltárokból válogat: a harminckilencedik zsoltár kezdő szavaival indítva (Exspectans expectavi Dominum) az előzőekhez hasonló könyörgés alap-helyzetét teremti meg.

Imádságai tehát nem árulnak el figyelemreméltó invenciót, vagy poétikailag feltűnő tanulságokat hozó szövegkezelést. Éppen a szövegátvétel mechanikus

módja és nagy mennyisége teszi az imádságokat *egyedivé*, s korántsem az egyéni átélés és/vagy a szubjektív parafrázis. Ezzel korábbi hipotézisünk, hogy ti. imádságait *nem elsősorban* egyéni használatra állította össze, hanem szétküldhette azokat, éppenséggel nem gyengült, ám ugyanakkor ismét nem sikerült közelebb kerülni a nagy műveltségi anyagot és poétikai ismereteket biztonsággal mozgató *költőhöz*. Pedig ezúttal indokolt volt várakozásunk, hogy egy *megszerkesztett műfaj* aktualizált szövegei kapcsán egyértelműbb támpontokat kaphatunk a versekről is: mindeddig magyar nyelvű leveleinek frázisaival igyekezett a kutatás analógiákat vagy bizonyító erejű azonosságokat fölmutatni, most viszont lehetőségünk nyílt a versíráshoz közelebb álló műfaj, az *imádság* poétikai sajátosságainak a vers(ek) szerkesztésével, retorikai és poétikai eszközeivel, biblikus mintáival való szembeállítására. Az eljárás nem hozott pozitív eredményt: sem retorikai szempontból (dispositiós és elocutiós sajátosságok), sem a mintavétel területén (bibliai és más, lokalizálható szövegek) nem sikerült biztató kapcsolatokat találni, az pedig nehezen elképzelhető, hogy az imádságok és a vallásosan ugyancsak erősen meghatározott versszövegek (kiváltképp a *Ferendum et sperandum*) *ugyanazon*, az *irodalmi alkotás* területén korántsem termékeny szerző esetében ily nagyfokú eltérést mutassanak. Várakozásunk az volt, hogy a biztosan neki tulajdonítható és az emigráció idején összeírt imádságok a szövegkezelés (parafrázis) és az inventio szempontjaiból a neki tulajdonított versekhez közelítenek, ám ezt erőszakoltan sem állíthatjuk: a vizsgálat tanulsága megengedi azt a következtetést, hogy kétségeinket fejezzük ki Illésházy *emigrációs versszövegeivel* kapcsolatban.

A versektől eltávolító tanulságok mégis figyelemre méltóak, s *végül* fölvethetik Illésházy vallásosságának kérdését is: hogyan illeszkednek a szövegek a leveleiből megismert vallásos konvenció-rendszerbe, s milyen összefüggés van egyéni hite és gyakorlati valláspolitikája között? Az első kérdésre tulajdonképpen csak összefoglalóan tudunk válaszolni: ótestamentumi világképe a magyarországi reformáció első nemzedékével rokonítja, felekezeti differenciákról, a hazai protestantizmus belső vitáiról egyetlen megnyilvánulása sem szól. Olvasmány- és idézetanyaga aránylag jól lokalizálható a Vulgátából, itt a szoltárok s a Jób könyve erősen kiemelkedő. A második kérdés izgalmasabb tanulságokat hoz: Illésházy egy szigorú és kevésbé differenciált protestáns világképpel összeegyezteti a felekezeteken feltétlenül túlvezető politikai elképzeléseket, tárgyalásaiban, mint láttuk, *semmiképp sem* a felekezeti szempontok határozzák meg álláspontját. Jó példa erre a kaszai országgyűlésen való nyilvános szereplése, amelyet egy kevésbé ismert kortárs följegyzés segítségével szeretnénk újra emlékezetbe idézni. Az országgyűlés első napján, április 24-én, „wurden die Artickl verlesen, vnd beschwert sich Herr Illieshazi zum hechsten, wie ihme beschwerlich vnnd schmerzlich fürkhomme, dass etliche sich verlautten liessen, wie er mit etlichen heimlich tractir vnd aignen nuzen suecht, vnd vill güeter zum gescheneck angenommen, dasselbe wolte er gerne wissen, wer dieselben weren. So solches von ihme reden durfften. Aber sie

schwigen alle still. Darauf stund der fürst auf, vnd giengen voneinander.”⁵ A következő napon a pontokat megvitatták, „vnd brachten bei dem ersten die Sibenbürger für, es hatte auch woll die 4 religion (vermainende die Arrianische) khünnen vnd sollen darzu gesetzt geworden. Aber vergebens”. Az országgyűlés végén aztán „sein die Magnates zu den stenden khomben, vnd von den articulis disputirt: da dann D. Tekeli starckh angehalten, dass specifia die drei religionen sollten gemeldet werden. D. Illieshazi vermainet, *man solte in genere alle religionen frei lassen, cum multis aptis demonstrans.*” Ezt a vonalat, melyet emigrációs leveleitől jól követhetünk, igen hatásosan zárhatjuk le egy későbbi, Mátyás főhercegnek írott levelével. A vallás kérdéseiről egyébként igen ritkán nyilatkozó Illésházy most explicit módon fejt ki nézeteit, s ezek teljességgel harmonizálnak a vizsgált forrásainkból kikövetkeztethető elképzeléseivel, s minősítik emigrációs tájékozódásait is. Ezt a levelét Bazinból küldi 1608. október 10-én ötszörös *citoval* a már összehívott pozsonyi országgyűlésre készülő főhercegnek (ezen a gyűlésen, novemberben választják meg Mátyást királlyá, s két nap múlva Illésházyt nádorrá), és felekezeten fölül álló valláspolitikai normáit saját hitét is jellemzően fejt ki:

„Religionem autem armis promouere, est contra apertum DEI mandatum, imo homini impossibile. Solius siquidem DEI est, corda et cogitationes hominum scire, et scrutari. DEUS proprium filium suum, mi sit in mundum Dominum nostrum JESUM CHRISTUM, ideo ut omnium misereatur, et omnes homines salui fiant: Mundus illum non recepit, imo crucifixū, si sic uiolenter uoluisset cogere mundum, ut credidisset in eum, potuisset facere, quia DEUS erat, et non simplex homo, sed neminem ni et armis in se credendum coegit, sic et Apostoli ipsius praedicauerunt Euangelium. Sanctus Hilarius scribit sic: Misereri licet nostrae aetatis laborum, quibus patrocinari DEO humana creduntur, et ad tuendam Christi Ecclesiam ambitione saeculari laboratur, Oro nos, Episcopi, quibus nam suffragiis Apostoli ad praedicandum Euangelium usi sunt, quibus adiuti potestatibus Christum praedicauerunt, Anne aliquam sibi assumpserunt ex Palatio Imperatorum, Heronis, Vespasiani, uel Decii auctoritatem? Christus inops uirtutis suae non est.”⁶

5 Hosszabb német nyelvű beszámoló a kassai országgyűlésről. ÖNB Cod. 13626. Relation wie sich der Landtag zu Caschau vom 24. Aprilis bis auf 11 May Ao. 1606. verlassen. Cod. 35r-49v. Az idézet: 36r.

6 ÖNB Cod. autogr. 33-54. A levél aláírása autográf.

Vadai István:
Két XVII. századi titkosírás megfejtése

A titkosírásokat általában két nagy csoportra szokás felosztani. Az egyik a *betűkeveréses* eljárások csoportja, a másik a *betűcserés* eljárásoké¹. A betűkeveréses titkosírások közé tartozik például az anagramma, vagy a mindenki által ismert rácsrejtjelezés, amit Verne egyik regényében, a Sándor Mátyásban is használnak. Ennél a titkosírás csoportnál a betűket valamilyen szabály szerint összekeverik, de alakjukat nem változtatják meg. A betűcserés titkosírásoknál a betűk sorrendje marad változatlan (általában), a betűk alakja viszont megváltozik. Vagy más betűt írnak helyette, vagy nem is betűt, hanem valamilyen speciális jelet. Ez a jel lehet szám, vagy különleges rejtjel is. Ha a betűcserés eljárásnál minden betűt megfeleltetünk egy rejtjelnek, akkor *teljes* rejtjelkulcsot használunk. Ha vannak olyan betűk a szövegben, amiknek nem feleltetünk meg rejtjelet (pontosabban szólva saját magukat feleltetjük meg rejtjelként), akkor a rejtjelezés *részleges* lesz. Az ilyen, részleges rejtjelezésű titkosírás általában könnyebben megfejthető, mint a teljes rejtjelezésű. Az alábbiakban két, ilyen részleges rejtjelezésű titkosírást mutatunk be. Mindkettő a XVII. század elejéről való, és mindkettőnek egyszerű, egymáshoz is hasonló kulcsa van.

Az egyik² titkosírást szöveg a Kuun-kódex³ B-vel jelölt, második számozatlan lapjának rektóján van, az énekek mutatóátlója (Index folionum) felett. Érdekes írás, csupán egyetlen sor⁴, sok ívelt, hátrahajló vonalas jelet tartalmaz, kicsit az arab írásra emlékeztet. Varga Imre is megállapítja⁵, hogy valószínűleg titkosírással állunk szemben, amit azonban nem sikerült megfejteni. Tudjuk, hogy a szóbanforgó sort egy Nagy Miklós nevű személy írta le a kéziratba. Ő másolta a kódex első 25 énekét, és ő készítette el ezeknek a verseknek a mutatóátlóját is. Ezen kívül Nagy Miklós keze írásában szerepel a Kuun-kódex utolsó lapjának rektóján egy latin nyelvű ráolvasás, egy abrakadabra-háromszög és János evangéliumának kezdete

---

1 Itt most figyelmen kívül hagyjuk a kevert módszereket, amik szintén használatosak. Nem fér el felosztásunkban a vegyszeres, vegytintas rejtett írás, és ugyancsak más rendszerezésben lenne helye a szótagonként, szavanként jeleket használó kódírásoknak is.

2 A két megfejtett titkosírást nem keletkezésük időrendjében mutatjuk be. A Kuun-kódex írása 1621 körül keletkezett, Illésházy levele 1605-ben. A fordított sorrend miatt azért döntöttünk, mert cél-szerűbbnek láttuk a szabályosabb titkosírást bemutatni előbb, logikai felépítése tisztább, és két nem magyar példánk is ehhez áll közelebb.

3 *Kuun-kódex*. STOLL 40. sz. Hasonmás kiadásban közreadta a Magyar Helikon, 1979. Sajtó alá rendezte VARGA Imre. A megfejtéshez a hasonmás kiadást használtuk.

4 Egy titkosírást annál könnyebb megfejteni, minnél *hosszabb*. A hosszú szövegeket ugyanis statisztikailag feldolgozva a betűgyakorisági táblázatok segítségével a betűk azonosíthatók. Rövid szöveg esetében a statisztikai adatok pontatlanok, általában értékelhetetlenek. Mindkét titkosírást heurisztikus módszerrel lehetett csak megfejteni, amiben kétségtelenül segített a rejtjelezés részlegessége.

5 VARGA i. m. II. k. 264.

magyar fordításban. Az abrakadabra-háromszög mágikus betűcsoportja, a titkos tudományok egyik varázsszövege nem idegen a titkos jelektől, a titkosírásoktól sem. Mielőtt azonban hozzálátnánk a rejtjelek megfejtéséhez, vegyük szemügyre alaposabban a János evangélium itt lejegyzett részletét.

Varga Imre a következőket állapítja meg: „Az abrakadabra mellett kezdődik, és folytatódólagosan írva az egész lapot betölti a János evangéliuma kezdetének (Jn 1, 1-14) szövege magyarul. Talán önálló fordítás, eredetijét ez ideig nem sikerült máshol megtalálni.”⁶ Pedig a kéziratból világosan kikövetkeztethető, hogy a szöveg nem fogalmazvány, hanem másolat. Erre mutat az, hogy a fordítás nyolcadik sorában Nagy Miklós felcserélt két szót, majd észrevéve tévedését, a szavak fölött egy kis 1-essel és 2-essel jelölte helyes sorrendjüket. Ha saját szövegével lett volna dolga, nem lett volna jelentősége annak, hogy *bocsáttatván Istentült* vagy *Istentül bocsáttatván* ír.

Varga Imre tisztában kellett, hogy legyen e tipikus másolati hibával, hiszen átiratában a számozás sorrendjében közli a szavakat.⁷ Lényegesebb másolási hibát követett el Nagy Miklós a fordítás 16. sorában. Itt ez áll:

Tulaidonaban iüt, Es az övei eötet be nem fogadak, hatalmat ada nekik,
hogi Jn [Isten] fiaia lehessenek,

Ezzel szemben például Károli Gáspár fordításában ez így szerepel:

Az övéi közé jöve, és az övéi nem fogadák be őt. Valakik pedig befogadák őt, hatalmad ada azoknak, hogy Isten fiaivá legyenek (Jn 1,11-12.)

Hatalmas különbség! Ha Nagy Miklós lett volna a kódexbe írt szöveg fordítója, bizonyára nem nézte volna el ilyen csúnyán. Kimaradt egy egész mellékmondat, amitől aztán éppen az ellenkezőjére fordul a jelentés. Azt is meg lehet tippelni, hogy mi volt a hiba oka. A másolt szövegben nyilván úgy helyezkedett el az *akik pedig őtet be fogadák* tagmondat, hogy a két *fogadák* szó egymás alá esett. A másoló szeme eltévedhetett a sorokon az egymás alatt elhelyezkedő azonos szavak miatt. Ebből már az is sejthető, hogy a másolat nyomtatványról készült (kézirat olvasásakor az egymás fölötti szavak kevésbé zavarják egymást), sőt a hiányzó szövegrész terjedelméből akár a nyomtatvány sorhosszúságára is következtethetünk.

A Jn 1,1-14, a Logosz-himnusz az egyik leggyakoribb perikópa. Nem kell tehát teljes evangélium-fordítást keresnünk, szóbajöhet bármilyen perikópás könyv, breviárium vagy óráskönyv. Reménytelen feladat lenne megkeresni. Erre azonban semmi szükség nincsen. Tudható ugyanis, hogy melyik könyvből másolt Nagy Mik-

---

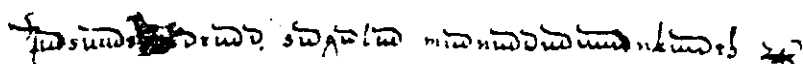
⁶ VARGA i. m. II. k. 326.

⁷ VARGA i. m. II. k. 255. A fordítás hetedik sora értelemzavaró nyomdahibát tartalmaz, kimaradt egy *sem* szócska.

lós. Ez a könyv Pécsi Lukács *Szent Ágoston doktorak elmélkedő, magánbeszélő és naponként való imádsági* fordításának 1591-es Nagyszombati kiadása⁸ volt. Ebben a könyvben az első, :(jelzésű fv 7b-8a oldalain szerepel a keresett evangélium részlet. A fordítás szóról szóra megegyezik a Kuun-kódex szövegével, még a tipográfiai jegyek is öröklődtek. A bennünket érdeklő sorok így festenek (a tördelést is hűen követve):

[.....] Tulaidonaba iüt, es az ö-
uei ötet be nem fogadac: valame-
nyin penig ütet be fogadac, hatal-
mat ada nekic, hogy Isten fiaiu
lehessenek, [.....]

Térjünk most akkor vissza eredeti feladatunkhoz, a Kuun-kódex titkosírásához. Fénymásolata a mellékleten látható. A megoldás bemutatása végett a kérdéses sort átírtuk. A sötét folt alatti J betűt nem tüntetjük fel, szerepeltetjük viszont a folt alatt alig kivehető m betűt:

Rendszerezve a titkos jeleket, megállapíthatjuk, hogy összesen öt fajta ismeretlen jel található a sorban. Ezek egymástól csak az alsó ívek számában különböznek. A kezdő J betűt leszámítva a nem rejtjelezett betűk mind mássalhangzók jelei. Ebből arra következtethetünk, hogy az öt titkos jel az öt ékezet nélküli magánhangzót (a,e,i,o,u) jelölheti. Kipróbálva a legkézenfekvőbb párosítást, rögtön meg is kapjuk a megoldást. A helyesnek bizonyult megfeleltetés a magánhangzók ábécébeli előfordulásának sorrendjén alapul:

∫ = a

u = e

u = i

uu = o

uuu = u

⁸ Fakszimile kiadása: Bibliotheca Hungarica Antiqua XVII. MTA Irodalomtudományi Intézete, MTA Könyvtára, Bp. 1988. Közzéteszi: KÖSZEGHY Péter.

Kézenfekvőnek mondtuk a kódolást, de ez persze főleg rendszerető gondolkodásunk számára kézenfekvő. Természetesebb lenne egy *titkos* írásban valamilyen véletlenszerű megfeleltetés, sőt ravasz rejtjelezőt feltételezve, akár a betűk gyakorisága is szolgálhatna a sorrend alapjául.⁹ A megfejtés tehát:

Jesus maria. segeli, miniaiunkoth. etc

A sötét folt alatti **J** betűt azzal magyarázhatjuk, hogy Nagy Miklós rossz helyen kezdte el leírni a sort. Elképzelhető, hogy a folt is akkor keletkezett, megpróbálhatta eltüntetni a rossz betűt. A folt alatt alig kivehető **m** betűt megfejtésünk igazolja. A megfejtés illeszkedik a kódex nyelvi sajátosságaihoz, a **t** tárgyrág előtti zártabbá válás számos más helyen is megfigyelhető a kéziratban.¹⁰

A megoldás (utólag) nagyon egyszerűnek tűnik, de a negyedik szó (*miniaiunkoth*) mutatja, hogy az egymás mellé kerülő magánhangzó-rejtjelek a hozzájuk egyébként is nagyon hasonlító, íves vonalakból álló **m** és **n** betűkkel igencsak rejtélyes sorozatot alkothatnak. Az csak természetes, hogy az **i** jele **j** hangértékben is szerepel, erre a következő titkosírás is például fog szolgálni.

A részleges rejtjelezés ilyen módja, ahol csak a magánhangzók kapnak titkos jelet, mégpedig éppen ábécébeli sorrendjüknek megfelelően, egyáltalán nem új a XVII. században. A módszer első ismertetése ókori. I. e. 360 körül írta le egy görög szerző, Aineiasz Taktikosz töredékesen fennmaradt *Taktika* című művében.¹¹ Munkájának a várostromról szóló könyvében (Poliorkétika) egy egész fejezet olvasható a titkosírásokról. Köztük az egyik¹² az általunk tárgyalt rejtjelezés őisének tekinthető: „*Lehet azonban így is írni. Meg kell állapodni, hogy a magánhangzókat pontokkal jelölik, és pedig ahányadik az illető magánhangzó, az írásban annyi pontot tesznek. Például:*

Dionüsziosz béna =

D .... n ..... sz .... sz b ... n .

vagy: Hérakleidasz jöjjön =

H ... r . k l . . . . d . sz j ..... j j ..... n”¹³

9 Ilyen, a betűgyakoriságot is figyelembe vevő rejtjel-rendszerek nagyon gyakoriak a titkosírások történetében, hiszen a rejtjelezés törekedett a nehezen fejthetőségre. Ha a gyakoribb betűknek arányosan több rejtjelet feleltettek meg, akkor szerencsés esetben ez a megfejthetlenségig eltorzította a rejtjelek gyakorisági táblázatát.

10 VARGA i. m. II. k. 34.

11 AINEIASZ, Taktikosz: *Taktika*. (i. e. 360 körül), magyarul: *A hadművészet ókori klasszikusai*. Zrínyi K. Bp. 1963. 353. Idézi: RÉVAY Zoltán: *Titkosírások*. Zrínyi K. Bp. 1978. 9-14.

12 RÉVAY i. m. 13. o. Az itteni számozás szerinti 16. módszerről van szó. Egy nyomdahiba folytán úgy vélhető, hogy ezt a módszert Hérodotosz is ismerteti, ez azonban nem igaz. Az itt szereplő eljárások közül Hérodotosznál a 14. és 15. van meg.

13 RÉVAY i. m. 13. Egy másik nyomdahiba folytán Dionüsziosz nevében az ü helyén csak 7 pont van. Ezt kiigazítottuk 9 pontra, mivel a példák magyar bemutatásánál az ékezetes és hosszú magánhangzókat is figyelembe vettük.

Természetesen az eredeti görög szövegben a pontok görög betűket helyettesítettek, így azok száma és elhelyezkedése más.

Nagy Miklós elvileg láthatta Aineiasz művének párizsi 1609-es kiadását¹⁴, és elvileg meríthette innen titkosírásának alapötletét, de természetesen erre nem volt szüksége. Rejtjelezésének ugyanis éppen az egyszerűség a lényege: Még a rejtjelek formájának kialakításához sem volt szüksége feltétlenül mintára, hiszen az első öt természetes szám grafikus ábrázolása, folyóírást utánzó jelzése eléggé egyszerűnek, magától adódónak tűnik. Gustavo Seleno: *Systema integrum Criptographiae* című munkájában¹⁵ ugyanilyen rejtjelek fordulnak elő. A különbség csupán annyi, hogy az íves vonalakból álló jelek fejjel lefelé is állhatnak, amire azért van szükség, mert az ábécé minden betűjének van megfelelője. Ez tehát teljes rejtjelezésű írás. A jelek kiosztása (a magánhangzók között) persze más, mint az általunk tárgyalt írásnál, ez a párosítás éppen nem az ábécé sorrendjén alapul, hanem a betűk gyakoriságának közelítő sorrendjén. Ezt a titkosírásokkal foglalkozó művet Nagy Miklós bizonyosan nem használta, mert a Kuun-kódex másolásánál későbbi kiadású, de ha az eljárás megtalálható esetleg más szakkönyvben is, akkor sem kell mintát keresnünk. Hogy az írás *elvé* közismert lehetett, arra a másik megfigyelt XVII. századi titkosírás mutat kitűnő példát.

Ötvös Péter hívta fel a figyelmemet arra a levélre, amit Illésházy István nádor küldött emigrációja idején feleségének, Pálffy Katalinnak a lengyelországi Skawináról.¹⁶ A levél töredékesen maradt ránk, de így is nagy jelentőséggel bír, mivel egyike azon kevés számú Illésházy-levélnek, ami a főúr privát gondolataiba enged betekintést. Ebben a levélben személyes jelleg, a *csak* feleségének szóló üzenet még hangsúlyt is kap azzal, hogy három sornyi titkosírást tartalmaz. Illésházynek eddig ez az egyetlen olyan levele, amiben rejtjelekkel találkozhatunk.

Illésházy tanácsokat ad feleségének, hívja, maga mellett szeretné tudni, de értékeire, pénzére is gondol. Kéri Pálffy Katát, hogy kölcsönök ügyében intézkedjen: „*magad kérj kölcsön Kanne Asszonyomtól valami költséget. Mert tudod, hogy im minden költségünket elkölteték heáiban velünk, ne öljük és ne fogyasszuk el immár ez miatt az mi kövés üdönk még ide hátra vagyon együtt lévén inkább tűrhetünk, bizony azúta hol el mentél innen nem is nevettem, aggódtam egy ölnyi: azért fölötte igen kérlek mint szerelmes atyámfiait menyel hamarébb lehet viselj gondot erre ..... És jű Strecenbe az atyádfiához ott békével maradhatsz míg Császár resolválja magát hogy solicitartott ott:*” A személyes hangú, aggodástól teli

14 ls. CASAUBONUS: Aineiou taktikon te kai poliorkétikon ...Paris 1609. A görög szöveg jegyzetekkel és latin fordítással. Ez az editio princeps, később még számos kiadást megért.

15 *Systema integrum Criptographiae*. Authore Gustavo SELENO, Lunaeburgi, Exscriptum typis et impensis Johannis et Henrici fratrum, der Sternen Bibliopolarum Lunaeburgensium Anno M.DC.XXIII.

16 ÖNB Cod. 8666. 49. r. 49. v. Illésházy István levele Pálffy Katalinhoz Skawináról s. d. Illésházy levelezéséről, az emigrációja alatti helyzetéről, valamint a szóbanforgó levélről is lásd.: ÖTVÖS Péter: *Illésházy István az emigrációban*, Századok 1983. 609-625., ill. e kötetben 37. sz.

levél idézett részében a kipontozott helyen áll három titkosírási szó, s mint majd látni fogjuk, meglehetősen anyagi megfontolások is foglalkoztatják a férjet. További két és fél sornyi rejtjeles szöveg látható a levél végén.

A levél fénymásolatát szintén a mellékletben mutatjuk be. Itt kell köszönetet mondanom Ötvös Péternek, amiért figyelmemet a levélre irányította, és hogy a szöveg másolatát rendelkezésemre bocsátotta. A titkosírási szövegrészeket ismét átiratban mutatjuk be, ami kissé könnyíti a megoldást, mivel a jelek így jól elkülöníthetők a nem kódolt betűktől:

Az első oldal három titkosírási szava (14. sor):

D + lc + r + nBt Bfcb† ;

A második oldal két és fél sornyi titkos szövege (a levél vége):

H†sd †l †z mBt †l H†zH†c D†l†d h†s cB†c tBz†z†r f†rBt†t h†[...]
u †l†d †k †ss †n, B†r, H†g† †z Bst†nt †l†n †k, m†gh n†
t†rt †st†s†n†k:

A jeleket rendszerezve megállapítható, hogy Illésházy három speciális jelet használ (, ,), és figyelmesebb vizsgálattal kideríthető, hogy még két nagybetű szolgál rejtjelként (is). Rejtjel a B és D betű (a H csak a betűnkénti írás miatt nagybetű). A kulcs ezek után könnyen rekonstruálható. Mivel a mássalhangzók ennél az írásnál sincsenek kódolva, csak a magánhangzók között kell szétosztani a jeleket. A szöveg megsejthető szavait felhasználva kiderül, hogy a speciális jelek megintcsak igazodnak a betűk ábécébeli sorrendjéhez (a,e,o), illetve a két nagybetű esetében eltérés van. Érdekes, hogy a nagybetűk jelölik azokat a magánhangzókat, amik mássalhangzó értékűek is lehetnek (i=j, u=v). Tehát a kulcs:

† = a

† = e

B = i

† = o

D = u

Kis bonyodalmat okozhat, hogy a B és D betűk rejtjelek is, és eredeti szerepükben, betűkként is használatosak. Ez a kettős szerep kétségtelenül hibája a kódolásnak, hiszen az egyértelműség rovására megy. Ilyenkor a kontextust kell

segítségül hívni, ám ez olykor nehézkes lehet. Ez az apró hiba is arra mutathat, hogy amatőr titkosíróval van dolgunk. A rejtjelezett szövegrészek megfejtése betű szerint tehát:

ualc arania Becbe:

Hozd el az mit el hozhac ueled hos ciac tizezer foritot ho[...]
ueled okossan, iar, hogj ez istentelenek, megh ne'
tartostasanak:

A rejtjelezés *elve* szinte teljesen megfelel a Kuun-kódex titkosírásának. A két írás hasonlósága arra mutat, hogy a részleges rejtjelczés e módja nem volt ismeretlen a XVII. század elején Magyarországon sem.

Személy- és helynévmutató

- Abaffy Miklós 168
 Abafi Lajos 16
 Ábel Jenő 63
 Ács Pál 12
 Aineiasz, Taktikosz 186, 187
 Alaghy Ferenc 164
 Alaghy Ferencné (Alaghy Judit) 164
 Alaghy János 63
 Alsted, Johann Heinrich 53
 Altham (Altham), Adolf gr. 72, 153, 154
 Alvinczi Péter 15, 16, 172, 175, 176
 András deák 99, 160
 Anhalt, Christian von 72
Argentina vide Strassburg
Árva (Orava) 27, 90, 142
 Augustinus, Aurelius 185
- Babriosz 63
Bajmóc (Bojnice) 39
 Bakith család 144
 Balassi (Balassy) Menyhárt 39, 40, 86
 Balassi (Balasy) Ferenc 24
 Balassi (Balasy, Balassa) Bálint 24, 29, 30, 51
 Balassi János 145
 Balázs Jakab 147
 Balázs Mihály 74, 178
Bán (Bánovce nad Bebranou) 44, 52, 89, 141, 143, 145, 175
 Bánáti uram 148
 Bánkúti Imre 30
 Baranyai 151
 Barkóczy László 163, 164
 Bartoniek Emma 13, 23, 29
 Barvitiuss, Johann Anton 136
- Basta, Giorgio 30, 60, 64, 73, 114, 115, 118, 130, 133, 134, 141, 142, 143, 145, 152, 155,
 Báthori Gábor 163, 166, 167, 168, 169
 Báthori István, ecsedi 14, 19, 71, 74, 145, 178
 Báthori Zsigmond 21, 24, 61, 62, 152, 157
 Batthyány-család 42
 Batthyány Ferenc 74
 Batthyány József gr. 26
Bázel 54
Bazin (Bozin, Pezinok) 10, 27, 28, 34, 44, 73, 76, 91, 92, 93, 97, 104, 105, 107, 110, 128, 129, 130, 151, 181
 Bebek Ferenc 40
Bécs (Wien, Vienna) 8, 17, 23, 26, 27, 29, 35, 37, 38, 44, 48, 52, 53, 57, 59—61, 68, 69, 101, 102, 103, 105, 114, 118, 130, 132, 138, 145, 162, 164, 165, 166, 189
 Beici János 9, 37, 44, 51, 52, 65, 66, 70, 89, 100, 110, 111, 118, 128, 131, 143
 Bél Mátyás 16, 17, 20
 Belgiojoso, Giacomo Barbiano 17
 Benda Kálmán 15, 30, 53, 175
 Beniczki Márton 113
Beren vide Brno, Brünn
 Berger Illés 15, 19
 Berka 103
Besztercebánya (Banska Bystrica) 142, 155
 Bethlen (Betlaem) Gábor 19, 169
 Bèze, Theodore 53

- Biccse (Bytca)** 75
Bíró Sámuel 14, 172, 176
Bisztray Gyula 30
Bocaius (Bokác) János 17, 18, 20, 21
Bocskai István 7, 8, 12, 14, 15, 19, 24, 26, 27, 28, 29, 30, 45, 46, 52, 55, 56, 58, 59, 60, 64, 66, 68, 69, 71, 72, 73, 74, 75, 114, 118, 131, 133, 134, 135, 138, 139, 141, 142, 144, 146, 155, 156, 157, 158, 159, 164, 175, 176, 178
Bogacsóczy (Bogaci) Márta (Pálffy István özvegye) 47, 49, 50, 52, 89, 90, 91, 92, 93, 100, 105
Bogádi Miklós 145
Bogáti (Bogadi) 105
Bolygó János 12
Bornemisza Váci Menyhárt 12
Borostyánkő (Pajstún) 111
Bosnyák Tamás 60, 113, 114, 153, 154, 155, 158, 159
Brandeis (Brandys nad Labem) 27
Branstetter, Maximilian 14
Bruck (Pruck, Királyhida) 160, 161
Brno (Brünn, Berén, Pren) 51, 54, 74, 112, 114
Buda 66, 97, 131, 154, 155
Budowa, Wencel (Budovec, Václav) 58

Carducius (Coraduz) Rudolf von 67, 132, 133, 136, 137, 139, 145
Carion, Johann 62
Casaubonus, Isidorus 187
Cavriani, Octavio (Octavia Uram) 38, 44, 48, 51, 53, 59, 68, 69, 70, 71, 99, 103, 112, 113, 114, 136, 141, 146, 151
Chiechotomski 105
Chlumeczký, Peter 54, 55, 57
Cicero, Marcus Tullius 17
Comenius, Jan Amos 53

Crusius, Otto 63
Czaszanowsky 154
Czobor család 144
Czobor Imre 149
Czobor Márton 149
Czobor Mihály 36

Csábrág (Cabrad) 76, 91, 104, 107, 111, 114
Csáky István 30, 75, 134
Csejte (Cachtice) 151
Csonka Ferenc 175
Csontos János 8

Debrecen 13, 164
Debreceni Bárány Ágoston 16
Deli János 118
Deli Nemezi 154
Dengeleghy Mihály 55, 155, 164
Derssffy Miklós (Hont vm. főispánja) 39–44, 86, 113, 138, 144, 147
Dessewffy Aurél gr. 16
Dessewffy József 16
Dévény (Devin) 114
Dézi Lajos 29
Dietrichstein, Maximilian 91, 103, 104
Diószeg (Diosig) 164
Dobó Ferenc 19
Dobrány (Dobriany) 114
Dóczy András 169
Domanis (Domaniza) 151
Drégely 92

Eckhardt Sándor 24, 29, 30, 51, 56, 74
Ecsed 163, 178
Eochi Gáspár 151
Eperjes (Presov) 133, 134, 155
Érsekújvár (Újvár, Nové Zámky) 12, 24, 27, 69, 114, 130, 131, 146, 148, 149, 151, 156, 158, 162, 175
Esterházy-cs. (hercegi ág) 38

Esterházy (Esterház) Farkas 38, 44,
 102, 113
 Esterházy Gábor 130, 145
 Esterházy Magdolna (Kubinyi Lász-
 lóné) 39, 113
 Esterházy Miklós 8
 Esterházi Tamás 15
 Esztergom (Strigonium, Gran) 11,
 19, 20, 24, 25, 55, 131, 138, 153,
 154, 155, 156, 157, 175
 Evans, Robert J. W. 53, 54
 Ezopusz 63
 Facskó (Fackov) 151
 Ferdinánd I. magyar király 97, 110
 Ferdinand, II. 72
 Ferenc szolga 113
 Ferenczi Zoltán 28
 Forgách Ferenc 165
 Forgách Ferenc kancellár 53, 69
 Forgách Ferenc érsek 141, 150
 Forgách Zsigmond 9, 66, 131, 134,
 155, 166
 Frank, Jacob 10
 Frányi 143
 Fugger Mária *vide* Pálffy Miklósné
 Fülel (Filakovo) 155
 Fürstenberg, Friedrich von gróf 136,
 140
 Gábor szolga 113
 Galgóc (Hlohovec) 39, 149, 155, 175
 Gall (Gal), Caesar 11, 13, 19, 20, 153
 Genf (Genève) 54
 Gölnic (Gelnica) 86
 Graz 73
 Grenic (Hranovnica) 144
 Gulyás Pál 15
 Győr 11, 19, 34, 61
 Győri Lázár 154
 Gyula 117
 Gyulafehérvár (Alba Iulia) 19, 162,
 176

Habsburg-ház 23, 27, 28, 46, 53
 Hadad (Hodod) 169
 Halep 139
 Hammer-Purgstall, Josef 27, 66, 72,
 73
 Hardegg (Hardek) Ferdinand 12,
 13, 19, 20, 23
 Hasszán (Hazon) pasa 19
 Heltai Gáspár 63, 64
 Henckel Lázár 40, 46, 66, 86, 97,
 115, 132, 136
 Henrik, IV. francia király 73
 Herberstein, Adam 14, 38
 Hérodotosz 186
 Hevenesi Gábor 13
 Hidvégi Mikó Ferenc 14, 172, 176
 Himmelreich, Tiburtius 102, 139
 Hoditz, Georg 56
 Hodolin (Hodonín, Gőding) 13, 34,
 35, 37, 38, 44, 48, 51, 60, 61, 63,
 76, 77, 92, 93, 94, 103, 104, 105,
 111, 112, 113, 114, 117, 118, 131,
 138, 140, 141, 146
 Hoffmann György 163, 164
 Holics (Holic) 51, 144, 149
 Homérosz 29
 Homonnai Drugeth Bálint 8, 14, 17,
 18, 149, 159, 161, 162, 175
 Hormayr, Josef, Freiherr von 17
 Horvát Gáspár 45, 90
 Horváth Mihály 18, 19, 21, 22, 23
 Hotman, Francois 57
 Hölgyi Gáspár 113, 114
 Hunnius, Aegidius 15
 Huszt 24
 Illésháza (Eliásovce) 92, 111
 Illésházy Ferenc 25, 102
 Illésházy Gáspár 113
 Illésházy István 7—74, 75, 76, 77, 86,
 88, 92, 93, 94, 99, 100, 101, 102,
 103, 105, 108, 109, 110, 111, 112,
 113, 115, 117, 131, 134, 135,

- 139,140,142, 143,, 144, 147, 148,
149, 150, 151, 152, 153, 154, 155,
156, 160, 161, 170, 171, 172, 175,
176, 179, 180, 181, 183, 187, 188
- Illésházy István gr. 17
Illésházy Katalin 38, 61
Imreffy János 163
Ináncs 163
Ipolyi Arnold 10, 28, 32, 44, 52, 54,
55, 60, 61, 65, 70, 75, 94
Istók szolgál 89
Istvánffy Miklós 9, 23, 24, 27, 29, 36,
37, 53, 63, 86, 87, 102, 114, 118
Isztria 91, 107
Iván szolgál 60, 113, 114, 117
Izdenczy Péter 117, 118
- Jakab János 74
Jankovich Miklós 17, 18, 20—22
Jankovics József 30
János deák 105, 145, 151
János I. király (Szapolyai) 66, 167
János Zsigmond 131
Jászay Pál 26
Jenei Ferenc 42, 75
Jessenius (Jesensky), Johann 53
Joó János 13, 24, 40, 63
- Kánné *vide* Khuen Rudolf báróné
Károlyi Árpád 9, 26—28, 30, 32, 33,
35—38, 40, 42, 50, 69, 86, 105
Károlyi Gáspár 184
Kassa (Kosice) 15, 16, 39, 52, 60, 63,
64, 73, 116, 118, 141, 147, 148,
155, 156, 157, 161, 162, 163, 175,
180, 181
Pállffy Kató (P. Miklós leánya) 142,
143
Kazinczy Ferenc 16, 17, 25
Kazinczy Gábor 17, 18, 19, 20—23,
25, 30, 172, 176
Kékkő (Modry Kamen) 114
Kemény József 168
- Kereszthury András 52
Keresztury (Körösz túry) György 52
Keserű Bálint 30, 75
Keveházi Katalin 75
Khinsperger 20
Khlesi (Gläsl, Glesell, Glesli,
Glösell, Glössel), Melchior,
kardinális 12, 27, 38, 61, 66—69,
72, 73, 133, 135, 141, 145
Khrenberg kancellár 27
Khuen Anna 38
Khuen Anna (Meggau Lénárné) 166
Khuen Erzsébet 38
Khuen Katalin 38
Khuen Rudolf 38
Khuen Rudolfné (Kánné Pálffy
Magdolna) 38, 59, 105, 113, 114,
145, 165, 166, 187
Khuen, Rudolf báró 165
Királyfalva 92
Klaniczay Tibor 23
Kojatin (Kojetín) 76
Kollonich Károly 60, 114
Kollonich, Siegfried 69, 130, 146,
154, 155, 160, 161
Kolozsvár (Cluj Napoca) 15, 167, 169
Komárom (Komarno) 131, 155, 156,
159, 161
Konstantinápoly 14, 140
Korlátők (Cеровá Lieskové) 149
Kornis 135, 141
Korpona (Krupina) 150—153, 156,
175
Kovács István 168
Köpcsény (Kittsee) 26, 32, 66
Kőszeghy Péter 185
Krakkó (Craco, Krakow) 17, 18, 37,
44, 45, 49, 50, 63, 90, 99, 142
Krumlov 54
Krusith Ilona 91
Krusith János 89, 91, 106, 107, 110,
140
Kubinyiné *vide* Eszterházy Magdolna

Kürti István 15

La Blaque 46, 73

Lajos II. magyar király 98

Landskron (Lantzcrona) 17, 32, 42

Languet, Hubert 57

Lednic (Lednica) 160, 161

Leo pan (úr) 113

Leszenyei János 35, 38, 48, 51–53,
59, 67, 68, 99, 100, 102, 105, 114,
118, 139, 140

Léva (Levice) 130

Liechtenstein Károly 55

Likava (Likavka) 24, 38, 44, 46, 52,
60, 76, 90, 91, 107, 111, 114, 118,
133, 138, 141, 142, 143, 145, 151,
152

Limpach (Limbach) 165

Lippai Balázs 118, 141, 156

Lipto 76, 91, 142

Lónyai András 163, 164

Lorántffy Mihály 14

Lőcse (Levoca) 40

Luther, Martin 57, 62

Machiavelli, Niccolo 61

Mágocsi (Magoci) Ferenc 36

Magyarbél (Velky Biel) 129

Makkai László 27, 28, 30

Mako (Makow) 35, 63, 146, 150

Makovec (Makovce) 142

Mantova 38

Marburg 15

Mária hercegnő 74

Mária Terézia 9

Mária, bajor hercegnő 72, 73

Matthaeides, Samuel 51

Mátyás főherceg 27, 29, 37, 43, 44,
47, 49, 52, 53, 55, 58, 66, 107,
155, 161, 162, 181

Mátyás II. király 181

Mátyás király 97

Mednyánszky Alajos 16, 17

Meggau Lénárt 38

Melanchthon, Philipp 62

Menke-Glückert 62

Merényi Lajos 52

Mihály deák 135, 136, 143, 144

Mihály vajda 24

Mikó Imre 14

Miksa (Maximilian) II. császár és
magyar király 96, 104, 110

Mokoschius Lénárt 15

Mollart, Ernst von 137, 156

Mollart, Johann von 156

Monok István 75

Mornay, Philippe Du Plessis 57

Mornfelds (Isztria) 107

Mosóc (Mosovce) 51

München 14

Nádasdy-cs. (grófi ág) 17, 18, 20

Nádasdy Ferenc országhajótány 24,
84

Nagy László 33, 51

Nagy László szolga 99

Nagy Márton 169

Nagy Miklós 183, 184, 185, 186, 187

Nagyszombat (Trnava) 150, 151,
152, 166, 175, 185

Nagyvárad (Oradea) 169

Naményi István 14

Náprági Demeter 67, 70, 131, 134,
141

Nehring, Karl 14

Német Lipcse (Partizanska L'upca)
39, 150

Nyáry Pál 10, 114, 133, 135, 140, 141,
142, 143, 145, 161, 162

Octavia uram *vide* Cavriani, Octavio
Ogli pasa 169

Olomuc (Olomouc, Olmütz) 35, 44,
53–55, 58, 76, 102, 104, 105, 112

Ostrosith János 20

Oswiecim (Auschwitz) 143, 144

Öcsi (Eochi) Gáspár 105

Ötvös Péter 156, 175, 187, 188

Pál pap 112, 113, 117, 136

Pálffy család 75

Pálffy István 47, 93, 166

Pálffy Istvánné *vide* Bogácsóczy Márta

Pálffy Katalin 9, 10, 15, 28, 31–33, 35, 37, 38, 40, 42, 43, 44, 46–50, 52, 53, 55, 58, 60, 61, 64, 66–70, 72, 75, 76, 77, 86, 88, 93, 94, 99, 100, 106, 107, 108, 110, 111, 112, 117, 131, 135, 140, 143, 144, 149, 150, 151, 165, 187,

Pálffy Madly (Magdolna, Miklós leánya) 166

Pálffy Magdolna *vide* Khuen Rudolfné

Pálffy Mária *vide* Pálffy Miklósné Fugger Mária

Pálffy Mátyás 25

Pálffy Miklós 10, 11, 24, 25, 93, 111, 146,

Pálffy Miklósné Fugger Mária 71, 114, 118, 142, 149, 165, 166

Pálffy Tamás 149

Palugyay András 150

Pantaleon, Candidus 15, 175

Péchi Lukács 185

Perekedy mester 105

Peren 91

Perényi (Prinyi) család 86

Perger (Berger) prókátor 104

Perlin, Nicolaus 20, 23

Perzsia 139

Pest 155, 156

Pethe Márton, királyi helytartó 37, 43, 49, 87, 93, 110

Pető István 36

Petrőczy 145

Petz, Johann ezredes 145, 155

Pirnát Antal 23

Podhradczky József 12, 17

Podmaniczky Ráfáel 40

Pogrányi Benedek 41, 45, 155, 156, 160, 161

Potoczki Kristóf 99

Pozsony (Poson, Pressburg, Bratislava) 12, 13, 16, 20, 36, 37, 40, 48, 51, 60, 65, 75, 77, 86–88, 96, 107, 108, 110, 111, 116, 117, 130, 136, 137, 142, 162, 166, 181

Pöstyén (Piestany) 25

Prága (Praha) 13, 24, 27, 32, 33, 35, 36, 38, 39, 40, 42, 45, 51, 52, 54, 55, 58–71, 73, 86, 88, 93, 99, 100, 102, 103, 112, 117, 118, 131, 134, 135, 138, 139, 140, 141, 143, 143, 146, 162, 165

Pren *vide* Brünn

Prestenczky János 76

Puchheim, Christoph von gróf 133

Radnót (Iernut) 169

Radosinsky (a császár prókátora) 103, 105

Rainer, Johann 72

Rákóczi (Rakoci) Lajos 36, 52, 100, 130, 134, 141

Rákóczi I. György 176

Rákóczi Zsigmond, id. 14, 73, 74, 147, 148, 164

Rákosmező 12, 14, 175

Rédey Ferenc 148, 149

Regéc 63

Remeteszeg 164

Révay család 144

Révay Ferenc 51, 100

Révay Márton 151

Révay Péter 8, 23, 36, 39, 51, 100, 113, 149

Révay Zoltán 186

Rexa Dezső 15

Rezik, Ján 51, 52
 Rhédey Ferenc 59, 60, 162
 Rimay János 10, 12, 14, 28, 30, 52,
 54, 56, 94
 Ritoók Zsigmondné Szalay Ágnes 64
 Róma 11, 20
 Rózsahegy (Rosomberg, Ruzombe-
 rok) 13, 39, 52, 113, 138, 150,
 151, 155, 175
 Rubigalli Pál 91
 Rudolf II. császár 15—27, 34, 39, 40,
 46, 50, 52, 59, 61, 64, 66, 67, 68,
 72, 74, 86, 88, 105, 108, 109, 110
 Salignac (Törökországi francia
 követ) 73
 Salm, Waykart gr. 34, 35, 76, 77
 Sándor Mátyás 183
 Sándorffy Miklós 25
 Sándorfyné 150
 Sasó (Sasová) 149
 Schramm, Gottfried 45, 46, 73
 Segesváry Viktor 51, 175
 Seleno, Gustavo 187
 Sennyey Miklós 135, 141
 Sinán Pasa 23
 Skawina (Scauina, Szczawnica) 32,
 45, 46, 49, 50, 52, 59, 67, 71—73,
 88, 92, 99, 100, 112, 117, 138,
 146, 187
 Somogyi szolga 118, 150
 Stahrenberg, Rüdiger 57
 Stájer Károly 72
 Stoll Béla 19, 183
 Stomfa (Stupava) 76, 111
 Strassburg (Argentina) 15, 20, 51,
 54
 Surány (Surany) 52, 60, 86, 111,
 113, 114, 118, 141, 146, 148
 Swieten, Gerard van 9
 Szakály Ferenc 175
 Szakolca (Skalica) 118, 143, 145,

149, 150
 Szalka (Salka) 151
 Szamosközy István 13
 Szamosújvár (Gherla) 169
 Szeged (Mezőszeged) 167
 Székely Jakab 160
 Székelyhida (Sacueni) 155
 Szent Tamás hegy 155
 Szentertzsebet 92
 Szentgyörgy (Jur Pri Bratislave) 10,
 27, 28, 44, 73, 89, 91, 97, 99, 100,
 104, 105, 105, 107, 110, 113, 117
 Szentiványi János 141
 Szentmiklós (Liptovsky Mikulas)
 150
 Szepsi Laczkó Máté 14
 Szerencs 69, 134, 135, 141
 Szilády Áron 29
 Szilágyi Sándor 26, 54, 64, 75
 Szinyei 133
 Szitnya (Sitno) 76, 91, 104, 107, 111,
 114
 Szkender pasa 9, 75, 166, 168, 169
 Szokolóczy 104
 Szombati Ferenc 99, 100, 105
 Sztrecsény (Strecno) 143, 145, 151,
 187
 Szuhai István 24, 37, 41, 44, 47, 59,
 61—63, 68, 69, 71, 89, 90, 112,
 113, 114, 116, 117, 118, 140, 141,
 145, 146
 Szulimán szultán 167
 Tamásháza 92
 Tapolcsány (Tapolcany) 131
 Tasnád (Tasnad) 168
 Tawacio (Tovacov) 34, 35, 76, 77,
 104
 Temesvár (Tömösvár, Timisoara)
 19, 60, 117, 167
 Tepla (Teplá) 86, 91, 145
 Thököly Sebestyén 118, 181
 Thurzó család 39, 114

Thurzó György 8, 15, 27, 32, 42, 43,
 69, 74, 146
 Thurzó Szaniszló 162
 Tiberius 58
 Tokaj 133, 141, 155
 Torda (Turda) 166, 168, 169
 Tordáné Hajabács Ilona 8, 52
 Trautson, Johann 38
 Trencsény (Trencin) 9, 13, 17, 27,
 39—41, 46, 52, 69, 75, 77, 86, 88,
 92, 94, 111, 114, 141, 145, 146,
 149, 150, 151, 155, 175
 Turanszky 117
 Turdossin (Tvrdosin) 118, 150
 Túróc 142
 Újfalu 92
 Újvár *vide* Érsekújvár
 Ulászló II. 97
 Unfercágt Farkas (Unverzagt, Wolf
 von) 37, 45, 46, 59—61, 65,
 66—68, 70, 86, 112, 115, 118,
 131—133, 136, 137, 139, 141, 145
 Ungnad (Ungnod, Vngenadt), David
 11, 13, 20
 Uzali Péter 91, 92
 Vác 18, 19, 22, 141, 154
 Vadai István 147, 183
 Varga András 75
 Varga Imre 183, 184, 186
 Vatikán 72

Verancsics Faustus 53, 133
 Verne, Jules 183
 Vidovich György 13
 Világos (Siria) 167
 Visegrád 141, 154
 Vizkeleti 113
 Vizkelety Tamás 41
 Vöröskő (Cervený Kamen) 60, 61,
 114, 118, 142, 150, 165, 166
 Vörösvári 151
 Wittenberg 15
 Wittman Tibor 53
 Wodiczky 103, 104, 105, 113
 Woicka (Woycka, Woysko) 103
 Württemberg 66
 Zagechy falu 105
 Zamojski, Jan, lengyel kancellár 45
 Zarnóczay 104
 Zebrzydowski, Mikolaj krakkói vajda
 35, 45, 46, 73
 Zerotin, Karel gr. 44, 52, 54—58,
 102, 103
 Znaim (Znojmo) 105
 Zólyom (Zvolen) 130
 Zoványi Jenő 51
 Zsigmond III. lengyel király 35, 45,
 73, 152
 Zsitvatorok 14
 Zweibrücken 15

Zusammenfassung

Briefe und Dokumente aus der Emigration des Grossherrn István Illésházy. Das Archiv der Frau Katalin Illésházy hgg. von ÖTVÖS, Péter.

Der ungarische Magnat István Illésházy war 1603 darauf gezwungen, wegen Hochverrats seine Güter zu verlassen und in Polen Obdach zu suchen. Seine Frau Katalin geb. Pálffy versuchte eifrig, ihre gemeinsamen Rechte und die Schuldlosigkeit ihres Mannes zu beteuern. Sie blieb in dem Lande und verliess sich auf die Räte und Hilfe ihrer innigen Verwandten, die zur Zeit des Bruderzwistes auf die Politik des Erzherzogs Matthias einen nicht geringen Einfluss ausüben konnten. Die beiden hatten die Hoffnung, das schwere Urteil revidieren zu lassen. Der alte Grossherr verbrachte aber lange Zeit, anderthalb Jahre im Exil. Nach seiner Flucht wurden seine Güter gleich konfisziert, erstlich sein Haus in Pozsony (Pressburg, Bratislava), dann in festo beati Martini (11. November) 1603 der Familiensitz Trencsény (Trentschin, Trenčín). Seiner Frau ist es nicht mehr gelungen, das Wohlwollen des Kaisers Rudolf II. zu erlangen.

Unsere Kenntnisse aus der Zeit der polnischen Emigration waren lange Zeit gar nicht ausreichend, obwohl die Forschung immer bestrebt war, diesen andert-halb Jahren besondere Aufmerksamkeit zu widmen. Im zweiten Jahre des Bocskai Aufstandes ist er wieder heimgekehrt und hatte 1606 besonderen Anteil an dem Friedensschluss in Wien und bei Zsitvatorok. Durch die Zeitgenossen wurden seine Bestrebungen ambivalent beurteilt, zu gleicher Zeit wurde er für Verräter und für die eifrige Hauptfigur des Friedens und des Ausgleichs gehalten.

Seine politische Tätigkeit seit dem Sommer 1606 ist allgemein bekannt, anhand reichen Quellenmaterials ist die spätere Forschung in der Lage, seine letzten Jahre aus verschiedenen Sichten charakterisieren zu können. Er hatte einen nicht geringen Anteil an der Wahl des Erzherzogs zum ungarischen König (Matthias II.), 1608 wurde er dann zum Palatin gewählt. Zur Zeit seiner Flucht war er schon 63 Jahre alt und hatte rege Kontakte. Aus der Zeit der Emigration stand uns aber keine orientierende Quelle zur Verfügung, diese Monate blieben völlig im Schatten. Aus Mangel an diesbezüglichen Quellen konnte man seine Initiativen, Bestrebungen während des Exils nicht genau erfassen. Jetzt wissen wir schon, dass es nicht ohne seinen Willen war, er liess nämlich seine Privatbriefe aus den verschiedenen Adressanten zusammensammeln und vermutlich vernichten. In dem Archiv seiner Frau Katalin sind aber seine an sie gerichteten Briefe aufbewahrt und schon geeignet, durch die Forschung ausgewertet zu werden. Die in diesem Band veröffentlichten 55 Briefe und Dokumente stammen vorwiegend aus dem Archiv der Frau und sind jetzt in dem Codex 8666. der Handschriften- und Inkunabelsammlung der Österreichischen Nationalbibliothek aufbewahrt. Sie wurden diesmal durch Materialien anderer Provenienz ergänzt und zeigen einen markanten Gesinnungswechsel des Grossherrn Illésházy in der Emigration. Von dem stillen Leiden gelangte er an den heftigen Widerstand und stand im Sommer 1606 neben Bocskai.